

**CUMHURİYET GAZETESİ'NE GÖRE TÜRKİYE'DE
EKONOMİ-POLİTİK
(1930-1945)**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı**

Işıl SAĞLAM

Danışman: Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK

2012

DENİZLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı öğrencisi İşıl SAĞLAM tarafından Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK yönetiminde hazırlanan “CUMHURİYET GAZETESİ'NE GÖRE TÜRKİYE'DE EKONOMİ-POLİTİK (1930-1945)” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 11.06.2012 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK

Jüri Başkanı (Danışman)

Doç. Dr. Ercan HAYTOĞLU

Jüri Üyesi

Doç. Dr. Tahir KODAL

Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun ~~2507/2012~~ tarih ve ~~13/09~~ sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Turhan KAÇAR

Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

İmza :

Öğrenci Adı Soyadı : Işıl SAĞLAM

TEŞEKKÜR

Tez konumun belirlenmesinden sonuçlandırılmasına kadar geçen sũrede ilgi ve desteğini benden esirgemeyen, lisansũstũ eğitimim sırasında geliŐimime bũyũk katkıda bulunan değerli danıŐmanım, hocam Prof. Dr. Ayfer ŐZELİK'e teŐekkũrlerimi sunarım.

Pamukkale Őniversitesi Eğitim Fakũltesi Dekanı ve Fen – Edebiyat Fakũltesi Tarih Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Selahittin Őzelik'e tezin hazırlanması sırasında yol gũsterici fikirleri ve değerli kaynakları için çok teŐekkũr ederim. Yũksek lisans eğitimim boyunca emeiği geçen tũm Őęretim ũyelerine Őukran borçluyum. Ayrıca Milli Kũtũphane ve Meclis Kũtũphanesi Mikro Film Bũlũm çalışanlarına dokũman konusundaki yardım ve katkılarından dolayı teŐekkũr ederim.

Son olarak da eŐim Ahmet Sağlam ve oğlum Ege Sağlam'a gũsterdikleri anlayış, sabır ve desteklerinden dolayı minnet ve teŐekkũrlerimi bir borç bilirim.

ÖZET

CUMHURİYET GAZETESİ'NE GÖRE TÜRKİYE'DE EKONOMİ-POLİTİK (1930-1945)

Sağlam, Işıl
Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK
Temmuz 2012, 307 Sayfa

Bu çalışma Türkiye’de 1923 yılından itibaren başlayan büyük dönüşümün 1930–1945 yılları arasındaki ekonomi politik boyutunu ele almakta, bunu da dönemin önemli yayın organlarından “Cumhuriyet” gazetesinin ışığında sunmaktadır.

Yeni kurulan devletin yaşadığı büyük değişim en çok siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda kendini göstermiştir. Bütün bu gelişmeler dönemin önemli gazetesi “Cumhuriyet”’e günü gününe yansımış, gazete tek parti iktidarının politikalarını genellikle desteklemiştir. “Cumhuriyet”’in bu tavrında kuşkusuz gazetenin yıllarca genel yayın politikasını belirleyen Yunus Nadi’nin Atatürk’le olan ve Atatürk’ün ataşemiliterlik yıllarına kadar giden dostluğu ile milletvekili kimliğinin büyük payı olmuştur. Ancak gazete hükümetlerin bazı uygulamalarını yanlış ya da yetersiz bulmuş, bunları eleştirmekten de kaçınmamıştır.

Gazete milli amaçların gerçekleşmesi için yoğun çaba sarf etmiş, bazı durumlarda millete önderlik etmiştir. 1930’larda tasarruf ve yerli malı kullanımını özendirilen yayınlar bu amaca hizmet etmiştir. Gazete Türk toplumun sorunlarına da çok duyarlı davranmış, özellikle de nüfusunun yüzde sekseninin geçimini tarımdan sağladığı bir ülkede tarımın desteklenmesinin şart olduğunu savunmuştur. Yunus Nadi ziraatın kalkındırılmasının sanayileşmeden daha önemli ve öncelikli olduğunu ileri sürerek, kalkınmanın gerçekleşebilmesi için özellikle köylünün koşullarının iyileştirilmesi ve tarımın ıslah edilmesini istemiştir. Gazete başka konularda da sorunlara dikkat çekmeye çalışarak, önerilerde bulunmuştur.

Tüm bu çabalar kimi zaman sonuç vermiş, dönemin hükümetleri gazetenin tavsiyeleri doğrultusunda bazı uygulama değişikliklerine gitmiştir. Bu nedenle gazetenin dönemin ekonomi politikalarında söz sahibi olduğu, bazı uygulamaların değiştirilmesinde etkili olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet gazetesi, 1930–1945, Ekonomi Politik, Yunus Nadi, Tarım.

ABSTRACT**POLITICAL ECONOMY IN TURKEY
ACCORDING TO THE NEWSPAPER “CUMHURİYET” (1930–1945)**

Sağlam, Işıl

M.Sc. Thesis in the Department of History
Thesis administrator: Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK
July 2012, 307 Pages

A huge transformation began in Turkey in 1923. This study deals with the political economy aspect of it during 1930 and 1945. This has been achieved in the light of the “Cumhuriyet”, one of the most notable newspapers of the day.

The thorough transformation which was undergone by the newly founded state were particularly in political, economical, and social domains. All those developments were on the “Cumhuriyet” day by day and it stood behind the policies of the single-party rule in general. What contributed to this stance was the chief editor Yunus Nadi’s fellowship with Atatürk- going back to the years of military-embassy besides his deputy credential. Yet the newspaper found some practices of the governments as wrong or inadequate and didn’t hesitate to criticize them.

The newspaper endeavoured to achieve the national targets and pioneered the nation in some occasions; such as the publications in 1930’s to encourage savings and the use of domestic goods. It was responsive to of the society’s concerns and advocated the improvement of the agriculture. Arguing that should take precedence over industrialization, Yunus Nadi stipulated that the agriculture sector should be rehabilitated for the development. The newspaper made relevant suggestions and paid attention to this problem and other problems.

The efforts yielded some good results, and the governments amended some practices in accordance with the newspaper’s suggestions, so it had a voice in economic policies and were assertive in amending some practices.

Key Words: The newspaper “Cumhuriyet” (The Republic), 1930-1945, Political Economy, Yunus Nadi, Agriculture.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
TABLolar DİZİNİ	v
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET'İN KURULUŞ-TOPARLANMA YILLARI VE BÜYÜK

BUHRAN (1923–1930)

1.1. İzmir İktisat Kongresi.....	54
1.2. Cumhuriyet Kurulduğunda Ekonomik Durum.....	60
1.3. 1923–1930 Döneminde Dış Borç Girişimleri	75
1.4. Osmanlı Borçları ve Gazetenin Osmanlı Borçları Karşısındaki Tavrı.....	76
1.5. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı.....	81
<i>1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye</i>	84
<i>Cumhuriyet Gazetesinde Kriz Üzerine Çıkan Diğer Yazılar</i>	96
1.6. Serbest Cumhuriyet Fırkası	99
<i>SCF'nin Kapatılmasında Cumhuriyet Gazetesi'nin Oynadığı Rol</i>	105

İKİNCİ BÖLÜM

DEVLETÇİ YILLARA GEÇİŞ VE DEVLETÇİ SANAYİLEŞME DÖNEMİ

(1931–1938)

2.1. Devletçiliğe Geçişin Nedenleri	113
2.2. Gazetenin Devletçilik Üzerine Yorumları.....	119
2.3. Devletçilik Uygulamaları	122
2.3.1. Sanayi Alanındaki Gelişmeler.....	125
<i>Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı</i>	126
<i>Dönemin Önemli İktisadi Devlet Teşekkülleri</i>	132
2.3.2. Tarım Sektöründeki Genel Durum	135
<i>Çok Önemli Bir Mesele: Tarım ve Köylülük</i>	136
<i>Tarımsal Alandaki Diğer Düzenlemeler</i>	147
2.3.3. Dış Ticarete Yapılan Düzenlemeler	152
<i>Kontenjan Uygulaması</i>	153
<i>Takas İlkesi</i>	154
<i>Kliring Anlaşmaları</i>	158
<i>Dış Ticarete Diğer Gelişmeler ve Nazi Almanyası'nın Payı</i>	160
2.3.4. Ulaştırma Alanındaki Gelişmeler.....	166
2.4. Devletçilik Döneminde Özel Kesim	169
2.5. Millileştirmeler.....	173
2.6. Yabancı Sermaye.....	180
2.7. Turizm	182

2.8.	1930-1938 Arasındaki İç ve Dış Borçlanmalar	184
2.9.	Vergiler ve Bütçeler	187
	<i>Buhran (Milli İktisadiyatı Koruma) Vergisi</i>	188
	<i>Muvazene Vergisi</i>	189
	<i>Muamele Vergisi</i>	189
	<i>Kazanç Vergisi</i>	190

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARI (1939–1945)

3.1.	II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye Ekonomisi	197
3.1.1.	Cumhuriyet Gazetesi'nin Savaş Dönemi Hükümetlerinin Ekonomi Uygulamalarına Bakışı	201
3.1.2.	Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Alınan Tedbirler	209
	<i>Milli Korunma Kanunu</i>	209
	<i>Varlık Vergisi Uygulaması</i>	216
	<i>Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu</i>	226
	<i>Toprak Kanunu</i>	227
3.1.3.	Savaş Bütçeleri	231
3.1.4.	Dış Ticaret	232
	<i>Almanya ile Olan Ticaret ve Krom</i>	233
3.1.5.	Savaş Yıllarında Bölüşüm İlişkileri	237
3.1.6.	Savaşın Sonunda Hükümete Yöneltilen Eleştiriler	239
3.2.	Cumhuriyet Gazetesi'nin Memurlara Olan Yaklaşımı ve Savaş Yıllarında Memurların Durumu	243
3.3.	II. Dünya Savaşı'nda Cumhuriyet Gazetesi'nin Dış Politika Tutumu	250
3.3.1.	Savaş Öncesinde Cumhuriyet Gazetesi	250
	<i>Cumhuriyet Gazetesinin Yahudilere Karşı Tutumu</i>	254
	<i>Türk-İngiliz İttifak ve Ticaret Anlaşması ve Gazetenin Tutumu</i>	256
3.3.2.	Savaş Yılları ve Cumhuriyet Gazetesi	258
	<i>25 Temmuz 1940 Tarihli Türk-Alman Ticaret Anlaşması ve Gazetenin Almanya'yı Destekleyen Yazıları</i>	261
	<i>Gazetenin Almanya'yı Destekleyen Yazılarının Artması ve Gazetenin Kapatılması</i>	262
	<i>18 Haziran 1941 Tarihli Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Paketi, Gazetenin Almanya'yı Destekleyen Yazıları</i>	266
	<i>9 Eylül 1941 Tarihli Türk-Alman Ticaret Anlaşması</i>	268
	<i>1943–1945 Yılları-Almanya'nın Gerilemesi ve Savaşın Sonuna Doğru Gazetenin Yorumları</i>	269
	<i>Almanya ile İlişkilerin Kesilmesi ve Müttefiklere Yönelen Yazılar</i>	270
	<i>1945 Yılında Gazetenin Gündemini Oluşturan Diğer Politik ve Ticari Konular</i>	272
	SONUÇ	276
	KAYNAKLAR	287
	ÖZGEÇMİŞ	307

TABLolar DİZİNİ

Tablo 2-1. 1937 itibarıyla dokuma fabrikaları	130
Tablo 3-1. Yıllara göre milli gelir dağılımı. (Kili, 1995: 264).....	198
Tablo 3-2. Yıllara göre milli gelir dağılımı. (Hatiboğlu, 1981: 17).....	198
Tablo 3-3. Varlık vergisi illere göre ödeme yükümlülükleri.	221

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AÜDTCF	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
AIM	Âli İktisat Meclisi
AÜSBF	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
BBC	British Broadcasting Corporation
BBYSP	Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
BİAK	Basın İzleme Araştırmaları Kurulu
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
BMM	Büyük Millet Meclisi
C.	Cilt
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CIF	Cost, insurance and freight
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DP	Demokrat Parti
DYP	Doğru Yol Partisi
Ed.	Editör
FF	Fransız Frangı
FOB	Free On Board
GSMH	Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
Haz.	Hazırlayan
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İBYSP	İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı
İng. Çev.	İngilizceden çeviren
İTO	İstanbul Ticaret Odası
İÜ	İstanbul Üniversitesi
Kg.	Kilogram
Km.	Kilometre
Km ²	Kilometrekare
MKK	Milli Korunma Kanunu
O.D.T.Ü	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
OL	Osmanlı Lirası
S.	Sayı
s.	Sayfa
SBF	Siyasal Bilimler Fakültesi
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SHP	Sosyaldemokrat Halkçı Parti
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STG	İngiliz Sterlini
T.A.Ş.	Türk Anonim Şirketi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi

TCMB	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
T.	Türkiye
TL	Türk Lirası
T.K.F.	Türkiye Komünist Fırkası
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb	Ve benzeri
vd	Ve diğerleri
Yay.	Yayınlayan
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan
Yay. No	Yayın No
Yaz.	Yazan
YKY	Yapı Kredi Yayınları
\$	Amerikan Doları

GİRİŞ

Birçok disiplini yakından ilgilendiren ekonomi bilimi çok genel bir ifadeyle üretim ilişkilerini incelemektedir (Hançerlioğlu, 1981: 76). Ne varki ekonomi deyimini ilk ortaya atan antikçağ düşünürü Aristoteles'ten, ekonomi politik kavramını ilk kullanan ve ulusal ekonomi üzerinde ilk kez duran Montchrétien'e; insan emeğinin ekonomik bir değer olduğuna değinen Calvin'den, emekçinin iktidarının kaçınılmaz olduğunu açıklayan Marx'a; klasik iktisadın iki önemli temsilcisi Adam Smith ve David Ricardo'dan kapitalizmin yeniden kurucusu sayılan Keynes ve günümüze kadar gelen süreç, ekonominin sadece mal-hizmet üretim ve tüketimiyle ilgili olmadığını ispatlamıştır. Bu bağlamda ekonomi biliminin temel konusunu üretim ve bölüşüm ilişkileri oluşturmaktadır (Kipal ve Uyanık, 2001: 9). Başka bir tanıma göre ise ekonomi bilimi kıt kaynakların en yüksek tatmini sağlayacak şekilde tahsis edilmesini konu almaktadır (Eğilmez ve Kumcu, 2004: 23).

Ekonomi biliminin bir alt disiplini olan ekonomi politik veya siyasal ekonomi ise ekonomik alanın toplumsal yönünü dile getirmek için kullanılmaktadır (Hançerlioğlu, 1981: 76). Ekonomi; teori, hipotez ve kanunlarıyla bir bilim olduğunu ispat ederken, ekonomi politik büyük ölçüde bilimle sanatın bir karışımı olmaktadır (Eğilmez ve Kumcu, 2004: 22). İktisadi sistemin (karma, sosyalist veya kapitalist) siyasal çevrelerle ve kurumlarla karşılıklı etkileşimi ekonomi politik disiplinin ilgi alanını oluşturmaktadır (WEB-1, 2012, Wikipedia,)

Ekonomik gelişmeler ile toplumsal/siyasal olayların birbirini ne denli etkilediğine dair verilebilecek en çarpıcı örnek ise 1929 Dünya ekonomik buhranı ve II. Dünya Savaşı arasındaki bağlantıdır. İnsanlık tarihinde yaklaşık elli milyon kişinin ölümüyle sonuçlanan en kanlı çatışma olan II. Dünya Savaşı bu ekonomik krizle ve savaş sonrasındaki büyüme biçimleriyle kesinlikle alâkasız olmamıştır. Kriz, 20. yüzyılın ilk yarısında uzun demokratik geleneği olan ülkelerde bile yeni politik tercihlerin gündeme gelmesine yol açmıştır (Rosier, 1991: 56-57). 1930'lardaki hayatın mali gerçekleri Avrupa'da yeni bir ekonomik milliyetçiliğin oluşmasını zorunlu kılmış, gerek komünizm, gerekse de faşizm iş sağlayan, toplu işsizliği yok eden ekonomik

zorlukları aşabilecek bir çıkış yolu olarak bu dönemde güç kazanmıştır (Mazover, 1998: 127). İtalya ve İspanya’da Halk Cephesi, Almanya’da Nazizm krizden büyük ölçüde beslenmiştir. II. Dünya Savaşı’nın kaçınılmaz hale gelmesi ise krizin en dramatik sonucu olmuştur. Bütün bu deneyimler ekonomik olayların toplumsal olaylardan soyutlanamayacağını, politik olguların da bunlardan bağımsız gelişemeyeceğini gösteren en güçlü kanıtlar olarak ortaya çıkmaktadır (Rosier, 1991: 56–57).

Ekonomi politik, temel işlevi kamuoyunu bilgilendirme olan basınının da büyük ilgi odaklarından birini oluşturmuştur. Basın diğer konularda olduğu gibi ekonomi politikalarının uygulanması açısından da kamuoyu ve siyasi irade üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Kaldı ki basını ekonomi politikalarının destekleyicisi haline getirmek siyasi iktidarlar için her zaman en önemli uğraş alanlarından biri olmuştur (Görgülü, 2004:1).

Basın ise Avrupa’daki sosyoekonomik ve düşün yapısındaki gelişmelerle ortaya çıkmıştır. Bu alanlardaki gelişmeler matbaaya olan ihtiyacı artırmış, 15. yüzyılda Avrupa’da 1700 matbaa kurulmuştur. Modern matbaanın kurucusu Alman Johann Gutenberg, ilk kitabının basımını 1456 yılında bitirirken (Berkes, 2009: 37), 1500’lerde Avrupa’nın hemen her yerinde matbaalar açılmış, böylelikle kitap basımı da yaygınlaşmıştır. 1600’lerden itibaren ise süreli yayınlar ortaya çıkmaya başlamıştır (Girgin, 2001:1). İlk günlük yayın ise 1660 yılında başlamıştır (Koloğlu, 2006: 11). Bu tarihlerden sonra ilk günlük gazeteler 1702’de İngiltere’de, 1777’de Paris’te, 1784’te Amerika’da çıkarılmıştır. 1789’dan sonra ise gazete Avrupa’da yaygınlaşmıştır (Ertuğ, 1959: 10).

Demokratik rejimlerde yasama, yürütme ve yargının yanısıra “dördüncü kuvvet” olarak nitelendirilen basın (Ertuğ, 1959: 12–13, Karakoç, 1998: 46) önem açısından Türk topraklarında çok geç fark edilmiştir. Avrupa’da basının iki yüz yıllık bir tarihi varken, bizde daha 19. yüzyıl ortalarında başlayan kıvılcıkların basının ne kadar ihmal edildiğini göstermektedir. Namık Kemal daha o yıllarda ülkenin geri kalmışlığının sebebini basının bizde olmamasına bağlamış, Avrupa’nın ilerleyişinin asli unsuru olarak ise halkı eğitmeye yarayan basını göstermiştir (Koloğlu, 2006: 55). Gerçekten de basın kamuoyunu bilgilendirme, düşünce yaşamında önemli bir rol oynama, bazı düşünceler çevresinde bir kamuoyu oluşturma ve toplumu yönlendirme açısından çok önemli bir araçtır. Basın ayrıca siyasal katılımı sağlayan önemli bir güç

olmaktadır. Siyasal katılımın diğer araçları olan “Seçim” (oy olgusu), “Parti”, “Baskı gruplarının çeşitli kurumları” arasında “Basın” Türkiye’de özel öneme haizdir (Çavdar, 1995: 28–139–140).

Batı’daki hızlı gelişmelere karşın Osmanlı Devleti’nde gazetecilik faaliyetleri de çok geç başlamıştır. Türk gazeteciliğinin başlangıcı olan Takvim-i Vekayi 1831’de yani ilk Türk matbaasının kurulmasından (1727) tam bir asır sonra yayımlanabilmiştir. Osmanlı topraklarında basım alanında yaşanan bu ciddi gecikmelere karşın, Avrupa’da geçen 200 yılı aşkın sürede kitap basımında önemli miktarlara ulaşılmış, benzer şekilde gazetecilikte de milyonlara varan tirajlar yaşanmıştır (Girgin, 2001: 9–10–11). Takvim-i Vekayi düşünce ve görüş gazetesi olmaktan çok resmî haberler veren bir gazete olmuştur (Girgin, 2001, Berkes, 2009: 260–261). Bu nedenle basında düşüncenin başlaması 1840’da William Churchill adlı bir İngiliz tarafından çıkartılan ilk özel gazete Ceride-i Havadis’e dayandırılmaktadır (Berkes, 2009: 260–261).

Tanzimat’tan sonra basın hayatında bir canlanma yaşanmıştır (Koloğlu, 2006: 55). 1860’ta yayınlanmaya başlayan Tercüman-ı Ahvâl kullandığı dil ve içerik açısından halkın beklentilerini karşılayabildiğinden ve resmi görüşün dışına çıkabildiğinden o güne kadar çıkan tüm gazetelerden daha fazla ilgi uyandırmıştır (Koloğlu, 2006: 45-46). 1860’larda basının gerçek işlevine bürünmesiyle birlikte basın üzerindeki kontrol mekanizmaları da gelişmeye başlamıştır (Türesay, 2010: 33).

1870’li yıllara gelindiğinde gazete ve dergilerin sayısı çoğalmış, sürgünden dönen Yeni Osmanlıların çıkardığı gazete ve dergiler muhalif bir çizgide yer almıştır. Ancak, basının üzerindeki baskılar da aynı hızla artmış, gazeteler ve dergiler arka arkaya kapatılmıştır (Türesay, 2010: 33). Bu dönemde ülkede yaşanan sıkıntılar ve gelişen milliyetçi hareketlerle birlikte hükümetin en ufak bir eleştiriye dâhi tahammülü kalmamıştır (Topuz, 2003: 47, Koloğlu, 2006: 61). 1876 yılının son çeyreğinde başlayan II. Abdülhamid döneminde ise basın en “karanlık” yıllarını yaşamıştır (Topuz, 2003: 53). Ne varki bütün baskı ve sıkı sansüre karşın basın, 1860-1908 yılları arasında hızla büyüyüp, gelişmiştir (Türesay, 2010: 33).

24 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte basında büyük bir hürriyet havası yaşanmış (Ilıcak, 1981: 118), gazeteler ilk kez ön sansüre maruz kalmadan yayımlanmıştır (Türesay, 2010: 33). II. Meşrutiyet’le birlikte birçok dernek

açılmış, çok sayıda siyasi parti kurulmuş ve böylelikle çok partili siyasi hayatın ilk temelleri atılmıştır. Basın açısından da olumlu gelişmelerin kaydedildiği bu dönemde, var olan sansürün kaldırılmasıyla birçok gazete ve dergi yayınlanmıştır (Haytoğlu, 2010: 9). Öyle ki her canı isteyen gazete ve dergi çıkardığı bu dönemde adeta bir basın patlaması yaşanmıştır (Koloğlu, 2006: 87).

Ancak, II. Meşrutiyet döneminde esen bu özgürlük havası çok fazla sürmemiş, özgürlükleri kısıtladığı için Abdülhamid'in istibdat yönetimine baş kaldıran İttihat ve Terakki üyelerinin bu kez kendileri muhalif seslere tahammül edememişlerdir (Topuz, 2003: 88). Yeni dönemde basın açısından ilk yasaklar 31 Mart Olayı'nda (13 Nisan 1909) gündeme gelmiştir. 31 Mart Olayı'nın bastırılmasıyla birlikte basın üzerine uygulanan ilk yaptırımlar bazı gazetelerin kapatılmasıyla başlamıştır (Koloğlu, 2006: 88–89). 1908'lerde perde arkasından ülke yönetimine müdahale eden İttihat ve Terakki, 1913 Bâbîâli baskını ile iktidarın tek hâkimi olunca basın üzerindeki etkisini de artırmıştır (Haytoğlu, 2010: 10). Bu süreçte İttihat ve Terakki'nin diktatörlüğünde birçok gazeteci kovuşturmaya uğramış, hapse atılmış, sürgüne gönderilmiştir (Kuyaş, 2010: 34). II. Meşrutiyet'le birlikte her dönemde görülmüştür ki, politik hayatta muhalefette iken basın özgürlüğünü isteyenler, iktidara gelince basından şikâyetçi olarak, basın üzerinde kısıtlamalara gitme eğiliminde olmuşlardır (Haytoğlu, 2010: 10).

I. Dünya Savaşı'nın patlamasıyla birlikte basın üzerindeki baskılar daha da artmıştır. 25 Ağustos 1914 tarihli yasa ile askeri sansürün izni olmadan ordu ile ilgili yazıların yayınlanması yasaklanmıştır. Sıkıyönetime bir de kâğıt sıkıntısının eklenmesiyle zaten kapanmış olan muhalif gazetelere, iktidar yanlıları da dâhil olmuş, Tanin, İkdâm, Sabah, Tasvir-i Efkâr gibi gazeteler de bazen tek yaprak halinde yayınlarını sürdürmüşlerdir (Koloğlu, 2006: 89–107). Savaş yıllarında çok azalan gazete ve dergi sayısı mütareke ile birlikte tekrar artmaya başlamış, ancak, bu kez de işgal kuvvetlerinin sansürüyle karşılaşmıştır (Girgin, 2001: 102).

Milli mücadele yıllarında basın, “İstanbul basını” ve “Anadolu basını” (Polatlı, WEB-3, 2008) ya da “Milli Mücadele karşısındaki basın” ve “Milli Mücadeleyi destekleyen basın” şeklinde iki merkezde gruplaşmıştır. Bununla birlikte İstanbul gazetelerinin bir kısmı Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da yönettiği Kurtuluş Savaşı'nı desteklemişlerdir. Ancak, bu gazeteler Osmanlı hükümetinin 5 Şubat 1919'da yayınladığı kararnameyle kurulan ve işgal kuvvetlerinin buna eklenen sansürü yüzünden

serbest ve bağımsız yayın yapamamışlardır. Bunlardan “İleri”, “Akşam”, “Vakit”, “Yeniğün”, “Tasvir-i Efkâr”, “Tevhit-i Efkâr”, “İkdam” ve “Tercüman-ı Hakikat” gazeteleri İstanbul’da Milli Mücadeleyi destekleyen yayınlar olmuşlardır (Girgin, 2001: 109; Topuz, 2003: 98). Anadolu basınında ise Milli Mücadele’nin yanında birçok gazete yer almıştır. Bunlardan “Hâkimiyet-i Milliye” ve Yunus Nadi’nin Ankara’ya naklettiği “Yeniğün”, Anadolu’da Milli Mücadele yanlısı basına yön veren, yol gösteren gazeteler olmuşlardır¹ (Gülmez, WEB-5, 2005).

Mustafa Kemal Paşa basının gücüne inanmış bir kişi olarak Kurtuluş Savaşı’nın başından itibaren basını önemsemiş, Türk milletinin haklı davasının dünyaya anlatılmasında ve milli birlik ve beraberliğin sağlanmasında basını devreye sokmuştur. Bu amaçla ilk olarak haber akımını kontrol etmek amacıyla telgraf ağını denetimi altına almış, Milli Mücadeleye zarar vermek isteyen bir kısım İstanbul basını ve yabancı yayınları Anadolu’ya sokturmamıştır (Baykal, WEB-2, 1988). Yine 14 Eylül 1919’da Sivas’ta Milli Mücadele ile ilgili haberler veren “İrade-i Milliye” adlı gazetenin çıkartılmasını sağlamış, aynı amaçla 10 Ocak 1920’de Ankara’da Hâkimiyet-i Milliye’yi yayınlamıştır. Bunları tamamlayan başka bir adım ise Anadolu Ajansı ve Matbuat Umum Müdürlüğü’nün kurulması olmuştur. Bu şekilde milli bir basın oluşturulmak istenmiş, basının tek bir merkezden yönetilmesi ile basında tek seslilik oluşturulmuştur. Milli Mücadele’nin son günlerinde ayrılıkçı azınlık basını ve Kuvay-ı Milliye karşıtı Türkçe basın ise kendiliğinden bir anda ortadan kalkmıştır. Böylelikle 1919’da başlayan “tek sesli ve tek dilli” basın ortamı 1922 sonundan itibaren bütün Türkiye’yi kapsamıştır (Koloğlu, 2006: 14-114).

Mustafa Kemal Paşa, devrimler sırasında İstanbul basını ile Ankara arasında bir uyumsuzluk istemediğinden, iktidar-basın kurumlarının aynı çizgide yol alması için 16 Mart 1923’de İzmit’te İstanbul basınının ileri gelen temsilcileriyle bir basın toplantısı

¹ Nurettin Gülmez’e göre o dönemde çok zor şartlar altında çıkan gazete Kurtuluş Savaşı ile özdeşleşmiştir. Ancak, bu durum gazetenin 'güdümlü bir yayın organı' olduğu anlamına gelmemektedir. Gülmez, Yeni Gün’ün daha bağımsız bir karakter taşıdığını belirtmektedir. Çünkü gazete 9 Kasım 1922’de Hâkimiyet’i Milliye gazetesinde çıkan bir yazıya cevaben; “İlk temel fark şudur ki, o (Hâkimiyet’i Milliye) bir emir kulu olarak herhangi bir olayı hikâyeden mahrum, Yeni Gün ise yayımlanacak ve yayımlanmayacak olayları tayin ve takdir konusunda egemenlik ve bağımsızlığına sahiptir... Yeni Gün, hükümetin resmi kaynaklarını kendi malı sayan bir gazete değildir. Belki gerektiğinde külâhını satarak, kendi işini kendi görmekte olan Milli bir sayfadır.” bkz. Nurettin Gülmez (2010), *Kurtuluş Savaşı’nda Anadolu’da Yeni Gün*, s. 2.

yapmıştır. İstanbul basını ile İzmir’teki toplantı aracılığıyla kurulan bu ilk diyalogtan sonra İstanbul basını, “yeni bir diyalog kurma amacıyla” 5 Ocak 1924’te İzmir’de başka bir toplantıya daha çağrılmıştır. Atatürk bu toplantıda da, yeni rejimin mücadelesi henüz bitmediğinden “Ankara ile uyumlu davranışlar” istemiştir (Girgin, 2001: 113–114–116–117). Yine o günlerde İstanbul’da yükselen muhalif basına karşı hükümeti ve iktidarı savunacak güçlü bir basına ihtiyaç duyulmuş (Çavdar, 1995: 255), “Vakit” ve “Akşam” gazetelerine ilaveten “Cumhuriyet” ve “Milliyet”in çıkarılması istenmiştir (Koloğlu, 2006: 118).

Bu dönemde basını ilgilendiren bir diğer önemli gelişme de, 1924’te kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda basının hür olduğu ve yayın yapmanın doğal haklardan olduğu hükümlerinin yer alması olmuştur. Ancak, basına tanınan bu özgürlük hakkı 13 Şubat 1925’te Doğu’daki Şeyh Sait isyanı üzerine 4 Mart 1925’te kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanunu ile ortadan kalkmıştır. Bu kanunun yürürlüğe girmesi ile birlikte, başta Halk Fırkası’na muhalif olan Terakkiperver Fırkası’nın destekçisi Tanin, Tevhid-i Efkâr, Vatan olmak üzere birçok gazete ve yayın kapatılmıştır. Bu dönemde birçok gazeteci Ankara ve Elazığ’daki İstiklâl mahkemelerinde yargılanmış, hapis ve sürgün cezalarına çarptırılmıştır (Girgin, 2001: 120, Koloğlu, 2006: 117). Bu hadise Cumhuriyet’i kuran kadronun rejim konusundaki hassasiyetini ve hedeflenen değişimin engellenmesi halinde her türlü tedbire başvurulacağını açıkça göstermiştir (Akyol, 2008: 382–383).

Basında tam bir suskunluğun yaşandığı bu dönem 1929’da Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlükten kaldırılana kadar devam etmiştir. Bu dönemde basında yaşanan bir başka sıkıntı ise 1 Kasım 1928’de yapılan harf devrimi ile olmuştur. Arap harflerinin yerine Latin harflerinin kullanılmaya başlanmasıyla gazetelerin de eski harflerle yayın yapması yasaklanmıştır. Baskı sayılarında büyük düşüşler olsa da, hatta bir kısmı kapanmak zorunda kalsa da basının dört ay gibi kısa bir sürede bu duruma uyum sağlamıştır (Haytoğlu, 2010: 13).

1929’da Takrir-i Sükûn Kanunu kaldırıldıktan sonra da basında hürriyet sağlanamamıştır (Ilıcak, 1981: 119). Tek parti iktidarı basın üzerindeki kontrol mekanizmasını kuvvetlendirmek istemiş, basını kendine bağımlı kılmak için elinden geleni yapmıştır. Önemli gazetecileri CHF’na alarak, bu kişilerin milletvekili olması sağlanmıştır (Hepkon, 2010: 36). Bu dönemde aralarında Yunus Nadi, Mahmut Soydan,

Falih Rıfıkı, Asım ve Hakkı Tarık Us, Hüseyin Cahit, Abidin Daver gibi birçok gazeteci milletvekili olmuşlardır² (Çavdar, 1995: 390, Girgin, 2001: 121–122, Koloğlu, 2006: 118).

Bunun yanı sıra, basını kontrol altında tutmak amacıyla bir de Basın/Matbuat Kanunu hazırlanmıştır. 25 Temmuz 1931’de yayınlanan Matbuat Kanunu ile basın özgürlüğü tekrar kısıtlanmıştır. Bu kanunun en sıkıntılı tarafı İcra Vekilleri Heyeti’ne gerektiğinde gazeteleri kapatma yetkisi verilmesi olmuştur. Büyük tartışmalara yol açan bu durum on beş yıl gibi uzun bir süre devam etmiş ve nihayet 1946’da gazeteleri kapatma yetkisi mahkemelere verilmiştir (Ilıcak, 1981: 119). Bu önlemlerin yanı sıra, matbaa araçlarının ithali, kâğıt ve ilan kaynakları³, taşradaki devlet matbaalarının yerel gazetelere açılması inisiyatifi hep iktidarın elinde olmuştur. İşte sözü edilen bu faktörler gazetelerin hükümetin resmi gazetesi gibi çalışmasına yol açmıştır. Bu yıllarda basının temel görevi hükümet politikalarını desteklemek olmuştur. Dönemin gazeteleri partiden gelen yönergeleri tartışmasız bir şekilde topluma aktarmış, Atatürk devrimlerinin dokunulmaz hale gelmesi için yoğun çaba sarf etmişlerdir (Çavdar, 1995: 390, Girgin, 2001: 121–122, Koloğlu, 2006: 118).

Eylül 1939’da II. Dünya Savaşı başladığında, ülke savaşa girmese de, savaşın getirdiği olağanüstü koşullar Türk hükümetinin birtakım tedbirler almasını zorunlu kılmıştır (Koçak, 2011: 160). Savaşın başlamasıyla birlikte başta sıkıyönetimin ilanı olmak üzere toplumsal hayatın birçok alanına başka yaptırımlar da uygulanmıştır. Kasım 1940 yılında İstanbul bölgesinde sıkıyönetim ilan edilmiş, savaş sonuna kadar hükümet sınırsız yetkilerle donatılmıştır. Bu dönemde basının üzerindeki baskılar iyice artmış, basın özgürlükleri kısıtlanmıştır. Basın alanında tek yetkili mercii Bakanlar Kurulu olmuştur. Meclis veya Danıştay’ın karışmadığı kapatma kararları telefonla Basın Genel Müdürlüğü’nce gazetelere bildirilmiş, bu aşamadan sonra artık Başbakan’ın affetmesiyle gazetelerin tekrar çıkması söz konusu olmuştur (Topuz, 1973: 162).

² TBMM’nde görev yapan gazetecilerin sayısı 1920–1938 yılları arasındaki değişik dönemlerde 40’a ulaşmıştır.

³ Nermin Abadan’ın yaptığı bir araştırmaya göre; ilan ve reklama çok önem veren “Cumhuriyet”’in tek parti döneminde yayınladığı ilanların oranı %35 olmuştur. 1939’da özel ilanlar %18 yer tutarken, resmi ilânların yüzdesi % 17 olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz, Aysun Köktener (2005), *Bir Gazetenin Tarihi: Cumhuriyet*, s. 25–85.

Bu yıllarda gazeteler dört sayfaya kadar indirilmiş (Köktener, 2005: 61), iktidar yanlısı olanlar da dâhil olmak üzere birçok gazete kapatılmıştır. Basın bu dönemde çok basit bahanelerle açıkçası susturulmuştur. Bunlardan iktidarın yarı resmi gazetesi sayılan Cumhuriyet beş kez, toplam beş ay dokuz gün süreyle kapatılmıştır. Ayrıca, Tan, Vatan, Vakit, Tasvir-i Efkâr, Yeni Sabah, Akbaba, Son Posta ve Haber gazeteleri de belli aralıklarla süreli/süresiz kapatılmıştır (Çavdar, 1995: 390).

Savaş döneminde gazetelerin toplam baskı sayısı 100.000'i bulmamıştır. Cumhuriyet 15–16.000, Ulus ve Tan 10–12.000, Vatan 7–8.000, Yeni Sabah 8–10.000, Vakit 4–5.000 adet tiraja sahip olmuştur (Çavdar, 1995: 388). Bu düşük tirajın sebeplerinden biri şüphesiz basında özgürlüğün olmaması, gazetelerin üzerindeki baskı ve sansür uygulamaları olmuştur. Gazeteler hükümetin politikaları ile ilgili yorumlar ve objektif değerlendirmeler yapmaktan mahrum kalmışlardır. Dış politika konularında ise basın görüş açısından ikiye ayrılmış bir görünüm içerisine girmiştir. Akşam, Vatan ve Tanin Müttefiklerden yana bir tavır sergilerken, diğer taraftan Sovyetlerin ilerlemesinden büyük tedirginlik duymuşlardır. Hem faşizme hem de kapitalist emperyalizme karşı olan Tan ise bütünüyle Müttefiklerden yana olmuş, aynı zamanda Sovyetlere de sıcak bakmıştır. Tan gazetesinin savaş yıllarındaki bu tavrı bütün gazetelerin tepkisine yol açmıştır. Savaş yıllarında bazı gazeteler ise savaşı kesinlikle Almanların kazanacağına inanmış ve bu yüzden Almanlarla sıkı bir dostluk içinde olunmasını savunmuşlardır (Topuz, 1973: 163–164). Bunlar, Cumhuriyet, Tasvir ve kısmen Vakit gazeteleri olmuştur (Çavdar, 1995: 391). Özellikle Cumhuriyet gazetesinde Nadir Nadi'nin Almanya'yı savunan bazı yazıları dikkat çekici boyutta olmuştur (Topuz, 1973: 163–164). Bu bölünme gazetelerin kendi içinde dahi olmuş, mesela Cumhuriyet gazetesinde Abidin Daver daha çok Müttefiklerden yana bir tutum içindeyken, Emekli General Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet ise Almanlardan yana bir tutum sergilemiştir (Çavdar, 1995: 391).

Bu dönemin basın açısından sıkıntılı bir yanı da gerek Almanların gerekse de Müttefiklerin Türk basınına elde etme çabası içine girmeleri olmuştur. Bu amaçla değişik propaganda yöntemleri kullanılmıştır. Mesela, ilk önce Türk gazetelerinin başyazarları 1939 yılında Fransızlarca, sınırlardaki savunma tertiplerini göstermek üzere davet edilmişlerdir. Daha sonra 1942 yılında Almanlar tarafından çağırılan gazeteciler cephelede dolaştırılmış, gazeteciler de bu gezilerden bol bol bahsetmişlerdir. Yine

Temmuz 1942’de İngilizler ve Amerikalılar tarafından çağrılan gazeteciler bu sefer de yazılarında Avrupalılardan söz etmişlerdir (Topuz, 1973: 164).

Yine Ekim 1941 tarihinde Alman hükümeti ve başkumandanlığı, Cumhuriyet’in Alman yanlısı askeri muharriri Emekli General Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet ve Harp Akademisi Kumandanı Korgeneral Ali Fuad Erdem’i Şark cephesini ziyarete resmen davet etmiştir. Gazetede yer alan “...hükümetimizin muvafakat ve tensibi üzerine” şeklindeki ifadelerden bu ziyaretin Türk hükümetinin bilgisi dâhilinde gerçekleştiği anlaşılmıştır. Bu ziyarette Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet yazılarını birkaç hafta süreyle cepheden göndermiştir. O günlerde generaller Hitler tarafından da kabul edilmiş, Hitler Türk generallere Şark cephesindeki harekât hakkında harita üzerinden bizzat kendisi izahat vermiştir (Cumhuriyet, 16 Birinciteşrin 1941–9 Mart 1942).

II. Dünya Savaşı bittikten sonra ise hükümetin fikir ve yazı özgürlüklerine karşı yaklaşımında bir yumuşama görülmüştür. Hükümetler bu dönemde Basın Kanunu’nun kendilerine tanıdığı gazete kapatmaya kadar giden çok geniş yetkilerini ve bu amaca hizmet eden 50. maddeyi kullanmamışlardır. 1945 yılının son aylarında, Nadir Nadi’nin deyimiyle hükümet basında çıkan bazı yazılara “en ileri demokrat hükümetlere parmak ısırtacak” bir tahammül gücü göstermiş ve hiçbir gazete kapatılmamıştır. Basınla ilgili yeni bir kanun layihası hazırlanan o günlerde Başbakan Şükrü Saraçoğlu Meclis’te bir taraftan “umumi politikamız gazete kapatmak politikası değildir” derken, diğer taraftan da “Eğer sert bir ihtiyaç kendini hissettirirse, elimizdeki salahiyeti kullanmamak teminatını hiçbir zaman taahhüt edemem” demiştir (Cumhuriyet, 21 Aralık 1945).

Cumhuriyet Gazetesinin Tarihçesi

Yunus Nadi’nin Hayatı (1879–1945) ve Yeni Gün Gazetesi

Gazetenin kurucusu ve uzun yıllar boyunca en güçlü kalemi olan Yunus Nadi (Abalıoğlu), 1879’da Muğla’nın Fethiye (Mekri) ilçesi, Seydiler köyünde doğmuş, tarım ve hayvancılıkla uğraşan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Asıl adı “Ahmed” olan Yunus Nadi’yi babası Abalızade Hacı Halil Efendi, sekiz-dokuz yaşlarında iken Mekri’nin ilk belediye başkanı Hacı Nikolaya’nın tavsiyesi ile Rodos’taki Süleymaniye Medresesi’nde okutmak üzere Âbidin Paşa’ya göndermiştir (Uşaklıgil, 2011: 21–22). Yunus Nadi, Abdülaziz döneminde çıkarılan Âli Kararname hükümlerine göre 1873’te Rodos’a sürgüne gönderilen Genç Osmanlılardan Ahmet

Mithad Efendi ve Ebuzziya Tevfik ve arkadaşlarının kişisel çabalarıyla kurulan bu medresede Harbiyeli, Tıbbiyeli, Mülkiyeli sürgünler tarafından verilen oldukça iyi bir eğitim almıştır. Bu okulu birincilikle bitiren Yunus Nadi daha sonra yine Rodos Valisi Âbidin Paşa'nın desteğiyle Galatasaray Sultanisi'ne girmiş bir süre sonra da Saint Benoit Lisesi'ne devam etmiştir. Daha sonra Hukuk öğrenimine adım atan Yunus Nadi'nin yazım hayatı da bu yıllarda başlamıştır (İnuğur, 1988: 59–60, Yunus Nadi, 1997: 142).

Gazeteciliğe 1898 yılında sınavla mütercim olarak girdiği Baba Tahir'in çıkardığı “Malumat” dergisinin yazı kadrosunda başlayan Yunus Nadi'nin ilk imzalı yazısı 19 Ağustos 1899'da “Edebiyatta Sefahat” başlığı ile yayımlanmıştır. Bu yıllarda fazla deneyimi olmadığı halde kendini bir anda Ahmet Refik, Fatma Aliye Hanım, Adnan Adıvar, Necmeddin Arif, Ahmet Muhtar Paşa, Ahmet Lütfü, Mehmet Celal, Ahmet Rasim gibi ünlü isimlerin yer aldığı yazı kadrosunun içinde bulurken, bu isimler arasında kısa sürede deneyim sahibi bir yazar olmuştur (İnuğur, 1988: 60).

Gazeteciliğe başladığı ilk günlerden itibaren Abdülhamit'in istibdat yönetimine karşı olduğundan, 1901 yılında “İstibdat aleyhine çalışan gizli bir derneğe girmekle” suçlanarak, üç yıl hapse mahkûm edilmiş ve Midilli kalesine sürgüne gönderilmiştir. İkinci Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a dönen Yunus Nadi, İkdâm ve Tasvir-i Efkâr gazetelerinde çalışmış, kendisini çok beğenen ve gazeteciliğini takdir eden Ebuzziya Tevfik tarafından Tasvir-i Efkâr'a ortak edilmiştir. Dönemin gazetecileri ve yazarları Yunus Nadi'nin gazeteciliğimize yenilikler getirdiğinden bahsederler (Yunus Nadi, 1997: 142–143). Yunus Nadi kısa süren bir tiyatro yazarlığı serüveninden sonra 1909'da İhtilal ve İnkılâb-ı Osmanî adlı kitabı yayınlamıştır. Kitapta halk arasında İttihat ve Terakki aleyhine oluşan kanıdan ve demokrasi kültürü eksikliğinden söz edilmektedir (Uşaklıgil, 2011: 65).

Bu arada İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne de üye olan Yunus Nadi 1910 yılında Selanik'te İttihat ve Terakki'nin çıkardığı Rumeli gazetesinde başyazarlığa başlamıştır (Karaören, 1999: 8). Bu yeni konumundan da anlaşılacağı üzere İttihat ve Terakki'nin güvenilir adamları arasında yer almıştır (Akal, 2002: 131). 1912'de Meclis-i Mebusan'a Aydın Mebusu sıfatıyla katılan Yunus Nadi, bu arada Tasvir-i Efkâr'da yazı işlerini yönetmeye ve gazetenin başyazılarını yazmaya da devam etmiştir (Cumhuriyet, 29 Haziran 1945). Tasvir-i Efkâr'da İttihat ve Terakki yazarı olarak çalışmaya devam eden

Yunus Nadi, Enver Paşa'nın muhalifi olduğu söylene de, 1914'te Tasvir-i Efkâr'da cihat fikrini savunan ve kışkırtan yazılar kaleme almıştır (Akal, 2002: 31–131).

Yunus Nadi, Birinci Dünya Savaşı'nın bittiği günlerde, 2 Eylül 1918'de Yeni Gün gazetesini kurmuştur. Anadolu'da başlamış ve örgütlenmiş olan Ulusal Kurtuluş hareketini desteklemiş, bu nedenle işgal kuvvetleri ile Damat Ferit hükümetinin düşmanlığına ve izlemelerine maruz kalmıştır (Karaören, 1999: 8). Ayrıca, o günlerde hükümeti eleştiren yazılar da yazmış, İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'ye karşı tutumlarını yanlış bulurken, “Türkiye yarın onlarla dost bir unsur olabilecekken Yunanistan'ı karşımıza çıkardılar” demiştir (Topuz, 2003: 103).

Mütarekeden sonra Yunus Nadi ve bazı İttihatçılar Enver Paşa'nın evinde toplanarak, Talat Paşa'nın partiyi dağıtma isteğine karşın yeni bir parti kurma kararı almışlardır. Bu şekilde 9 Kasım 1918'de yurtta kalan İttihatçılar Teceddüd Fırkası⁴ adı altında yeni bir parti kurmuşlardır. Partinin İttihat ve Terakki'nin bir devamı olduğunu söylemekten çekinmeyen kurucuları arasında Yunus Nadi dışında, Şemseddin (Günaltay), Babanzade Hikmet, Sabri (Toprak), Tevfik Rüştü (Aras), İsmail Canbulat, Rahmi (Köken), Rumlardan Âyan üyesi Mavrokordato, Ermenilerden mebus Orfanidis gibi “ılımlı” tabir edilen İttihatçılar yer almıştır. Ancak, parti fazla rağbet görmemiş ve siyasi manevralar yapmakla suçlanan Yunus Nadi ile İsmail Canbulat firkadan istifa etmişlerdir. Zaten fırka da yönetim kurulu üyelerinin tamamının İttihatçılardan oluştuğu gerekçesiyle 5 Mayıs 1919'da kapatılmıştır (Uşaklıgil, 2011: 201).

Bu arada İstanbul'da çıkmaya devam eden Yeni Gün gazetesi 17 Mart 1920'de, İstanbul'un işgalinin ertesi günü İngilizler aleyhine yazılan makaleler gerekçe gösterilerek İngiliz askerlerince basılmıştır. Bu olay üzerine İstanbul'da faaliyetine devam edemeyeceğini anlayan Yunus Nadi Selanik'ten itibaren yakından tanıştığı

⁴ İttihat ve Terakki daha kapatılmadan, Fırka içinde görüş ayrılıkları bulunan gruplar oluşmuştur. Maliye Nazırı Cavit Bey'in de aralarında bulunduğu kendi alanında otorite sayılan kişilerden oluşan bir grubun Said Halim Paşa ve Enver-Talat - Cemal Paşa üçlüsü ile görüş ayrılıkları içinde olduğu, hatta bu ikinci grubun bile gerçekte kendi arasında ayrılıklar bulunduğu anlaşılmıştır. Parti içindeki bu farklı görüştekiler, iktidar mercilerinden uzak kalmış, İttihat ve Terakki'nin günahlarına ortak olmak istememiş ve savaş politikalarını eleştirmişlerdir. Teceddüt Fırkası her ne kadar İttihat Terakki'nin yerine kurulmuşsa da, o güne kadar parti politikalarına muhalif olan bu grup, bu oluşumla parti içindeki iktidarı eline geçirmiştir. Mütarekeden sonra yurt dışına kaçan eski parti liderlerinin yerine, muhalif kanadın bu şekilde iktidar olmasıyla, Mustafa Kemal Paşa bu muhalif kanadın ordu içindeki iktidarının başına geçtiği değerlendirmesi yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emel Akal (2002), *Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm*, s.123.

Mustafa Kemal Paşa'nın yanına, Ankara'ya geçmeye karar vermiştir (Yunus Nadi, 1978: 179, İnuğur, 1988: 60, Karaören, 1999: 8). Mustafa Kemal Paşa'nın yanına giderken birçok sıkıntı ile karşılaşan Yunus Nadi oldukça güç koşullarda, tehlikeli ve bin bir meşakkatle dolu bir yolculuktan sonra Ankara'ya varabilmiştir (Cumhuriyet, 22 Eylül 1931, Yunus Nadi, 1978: 193–246). Yeni Gün gazetesinin baskı makinesi de bir gece Tophane'den eski bir gemiye yüklenerak İnebolu'ya, oradan da Kastamonu üzerinden arabayla Ankara'ya getirilmiştir (Topuz, 1973: 129–130). 10 Ağustos 1920 günü Ankara'da cezaevinin yanında, mütevazı bir binada elle çevrilen bir makineyle “Anadolu'da Yeni Gün” adıyla basılan bu gazete, Anadolu'nun ilk günlük gazetesi olmuştur. Söz konusu gazete yurdun her köşesine dağıtılarak, o günden itibaren Milli Mücadele ruhunun savaşanların gönlünde canlı kalmasına çalışmış, mütareke döneminin zararlı akımlarıyla savaşmıştır (Cumhuriyet, 20 Ağustos 1945, İnuğur, 1988: 60–61, 1993: 340). Milli Mücadele'nin haklılığı konusunda en ufak bir şüphesi olmayan gazete, milli davanın haklı gerekçelerini açıklayarak, Türk milletini birleştirmeye, uyandırmaya çalışmıştır. Eğer millet harekete geçerse bu mücadelenin mutlaka kazanılacağına gönülden inanmıştır (Gülmez, 2010:662). Yunus Nadi bu yıllarda bir müddet Yeni Gün'de çıkan bütün yazılarını “Düşman yıkılmalıdır ve yıkılacaktır” cümlesi ile bitirmiş, ulusun savaş kararlılığının daima canlı kalmasına yardım etmiştir (Celâl Bayar, Cumhuriyet, 21 Ağustos 1945).

Gazetenin sorumlu yazı işleri müdürü Kemal Salih, başyazarı Yunus Nadi olmuştur. Yazarları arasında Ziya Gökalp, Aka Gündüz, Nebizade Hamdi, Nüzhet Haşim, Sadri Etem, Şükrü Kaya, Şükrü Saraçoğlu, Kemal Ragıp, Zekeriya Sertel, Enver Benhan Şapolyo yer almıştır. Bunların yanı sıra, Anadolu'ya geçtikten sonra gazetede Mahmut Esat'ın Milli Mücadele'nin devrimci niteliğini belirleyen yazıları ile (Cumhuriyet, 20 Ağustos 1945, İnuğur, 1988: 61; 1993: 340), Muhittin Birgen'in ülke koşullarına uygun bir komünizm arayışını savunan yazıları yayımlanmıştır (Tunçay, 1, 2009: 303).

İstanbul'dan sökülüp kaçırılan matbaa aletleriyle önce Ankara'da çıkarılmaya başlanan Yeni Gün, Temmuz 1921'de Yunanlıların Ankara'ya yaklaştığı zor günlerde Kayseri'ye nakledilerek, yayım hayatına bir müddet Kayseri'de devam etmiştir (Köktener, 2005: 19). Milli Mücadele'nin desteklenmesinde ve Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerinin yansıtılmasında çok önemli katkıları olan gazete, böylece bütün yokluklara

ve güçlülere karşılık Kurtuluş Savaşı boyunca çıkarılmaya çalışılmıştır. Gazete Sakarya zaferinden sonra tekrar Ankara'ya taşınmıştır. Bu sebeple, Yunus Nadi'nin Milli Mücadele'de hizmetleri çok büyüktür. Yeni Gün gazetesinin sayıları ise Hâkimiyet-i Milliye ile birlikte Milli Mücadele'nin en canlı vesikaları olmuşlardır (Enver Benhan Şapolyo, Cumhuriyet, 20 Ağustos 1945; İnuğur, 1988: 61, 1993: 340).

Yunus Nadi'nin ölümü üzerine Cumhuriyet'te düşünceleri yayınlananlardan Necmettin Sadak, yaşanan bu güçlülere dikkat çekmiştir. Sadak, Yunus Nadi'nin Milli Mücadele'nin en zor günlerinde, insanların yaya olarak bile Anadolu'ya zor geçtikleri bir sırada derme çatma makinesini Ankara'ya taşıdığını, daha sonra Ankara'da tehlikeye düşer gibi olduğunda oradan oraya taşınan matbaasını daha gerilere taşımaya hazırlanan bir vatansever olduğunu kaydetmiştir (Necmettin Sadak, Cumhuriyet, 1 Temmuz 1945).

Cumhuriyet'in ilanından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın izniyle yeniden İstanbul'a taşınan Yeni Gün, 7 Mayıs 1924 tarihinden itibaren ise bu kez "Cumhuriyet" adıyla yola devam etmiştir (Topuz, 1973: 129–130). Ankara'da yayın yaptığı yıllarda Milli Mücadele'nin sesi olan Yeni Gün, İstanbul'da da bu defa Cumhuriyet adıyla barış ve inkılâplar döneminin gazetesi olarak, yeni kurulan rejimin savucusu olmuştur (İnuğur, 1993: 61).

Gazeteci kimliğinin yanı sıra aynı zamanda bir mebus olan Yunus Nadi, 1912'de ikinci dönem Meclis-i Mebusan'ına Aydın milletvekili, Meclis-i Mebusan'ın 1914–1919 yıllarındaki üçüncü dönemine yine Aydın milletvekili olarak katılmıştır. Mebus kimliği daha sonra da devam eden Yunus Nadi, 1920 yılında yapılan dördüncü dönem seçimlerinde BMM'ne İzmir'in Yunan işgali altında bulunmayan iki bucağının verdiği oylarla İzmir milletvekili olmuştur (Karaören, 1999: 8).

Atatürk ve Yunus Nadi Yakınlığı

Atatürk ile Yunus Nadi arasındaki yakınlık, Mustafa Kemal Paşa'nın Sofya'da Ataşemiliter olarak görev yaptığı yıllara dayanmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, o sıralarda Tasvir-i Efkâr gazetesinde başyazar olan Yunus Nadi'ye, gazetesinde yayımlamak üzere memleket ve dünya işleri hakkında düşünceler içeren mektuplar göndermiştir. Atatürk'ün bu yazılarındaki görüşlerini; "Çelik kalemlerle yazılmış çelik fikirler" olarak niteleyen Yunus Nadi ile Mustafa Kemal Paşa'nın yakınlığı Ankara'da Ulusal Kurtuluş Savaşı yıllarında daha da güçlenmiştir. Yunus Nadi gazetecilik yaşamı

boyunca Cumhuriyet'e ve Atatürk inkılâplarına hizmet etmiştir (Karaören, 1999: 13–14).

1918 yılında, mütarekeden hemen sonra gündeme gelen kurtuluş çareleri arasında yer alan ve “halkların kendi kaderini kendilerinin tayin etmesi” ilkesi etrafında bir hayli taraftar toplayan Amerikan mandası savunucuları arasında Yunus Nadi'de yer almıştır. Bu şekilde Woodrow Wilson'ın 14 prensibinden 12'sinin Türklerin çoğunlukta olduğu topraklar üzerinde bağımsız bir Türk Devleti kurulmasına uygun olduğunu düşünenler 14 Ocak 1919'da İstanbul Nuruosmaniye'deki Zaman gazetesi idarehanesinde Wilson Prensipleri Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Kurucuları Yunus Nadi, Halide Edip Adıvar, Celalettin Muhtar, Ali Kemal (Dâhiliye Nazırı ve gazeteci), Hüseyin Hulusi Bey olan bu cemiyete dönemin başka aydınları da katılmıştır (Uşaklıgil, 2011: 218). Hatta o günlerde Başkan Wilson'a hitaben yazılan bir mektup Yunus Nadi imzası taşımaktadır. Orhan Duru'nun Amerikan belgeleri arasında bulduğu mektup, 7 Mayıs 1920'de İstanbul'daki Birleşik Devletler Yüksek Komiserliği Amerikan Büyükelçiliği tarafından Amerika'daki Bakanlığa; “özel bir değeri olduğu için değil, ilginç olduğu gönderilmektedir” notu ile iletilmiştir. Sözkonusu mektupta Amerikan Başkanı Wilson'a duyulan hayranlık açıkça ifade edilirken, Avrupa'nın zulmüne karşı Amerika'nın yardımı istenmiştir (Duru, 2007: 81–84).

Yunus Nadi bir dönem Yeşil Ordu ve Meclis'teki Halk Zümresi meselelerinde zaman zaman Mustafa Kemal Paşa'ya karşı muhalif tutumlar içine girse de, genel itibariyle Atatürk'ün en yakınındaki, en sadık isimlerden biri olmuştur. Yunus Nadi daha Ekim 1919'da, yeni iş başına gelen Ali Rıza Paşa Hükümeti tarafından İstanbul'daki hükümet ile Heyeti Temsiliye arasında arabuluculuk yapmak üzere görevlendirilmiştir. Yunus Nadi Bey de Mustafa Kemal Paşa'ya yeni hükümetin ulusal örgütün tüm isteklerini yerine getirmeye ve yürütmeye kararlı olduklarının anlaşıldığını, buna rağmen neden hâlâ bir anlaşmazlık içinde olduğunu soran bir telgraf çekmiştir. Atatürk bu konuya Nutuk'ta şöyle değinmiştir:

“...Cemal Paşa, Yunus Nadi Bey'e durumdan, özellikle hükümetle Heyeti Temsiliye arasında daha anlaşmaya varılamadığından söz açmış ve anlaşıldığına göre bizi haksız göstermiş ve kendilerinin herşeyi kabul etmeye hazır bulduklarını anlatmış ve bunda direnen yanın, Heyeti Temsiliye olduğunu söylemiş. Belki de, Yunus Nadi Bey'in bizimle yakından tanışıklığı dolayısıyla, arabuluculuk yapmasını önermiş olacak... Yunus Nadi Bey, bu arabuluculuk isteğini kıvançla kabul etmiş, yalnız Yunus Nadi

Bey'in, Cemal Paşa'nın verdiği bilgiyi temel ve gerçek olarak aldığı ve durumu ona göre yorumladığı anlaşılmakta idi⁵..." (Atatürk, 2008: 279).

12 Ocak 1920'de açılan Son Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda Mustafa Kemal Paşa'nın istediği Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu kuramayan, buna karşın, Felah-ı Vatan Grubu'nu kuran kişiler arasında Yunus Nadi'de yer almıştır. Yine Yunus Nadi Atatürk'ün emriyle Halide Edip'le birlikte Anadolu Ajansı'nı kuran, Ajans'ın 18 Nisan 1920 günü yayınladığı bültende, Büyük Millet Meclisi'nin 21 Nisan Çarşamba günü açılacağını duyuran kişi olmuştur (Akyol, 2008: 121–138). Ancak bu tarih çeşitli sebeplerle 23 Nisan olarak belirlenecektir.

Yunus Nadi Kurtuluş Savaşı'nın ilerleyen günlerinde de ihtilâlin merkezinde, inkılâbın emrinde yazılarını yazmış, kurtuluş hareketinin ön safında bulunanlar arasında yer almıştır. Yunus Nadi Misak-ı Millinin ve tam bir istiklâlin teminine inananlardan olmuş (Celâl Bayar, Cumhuriyet, 21 Ağustos 1945), Birinci İnönü zaferinden sonra Türk Murahhas Heyeti azası olarak Londra'ya geçerken, İstanbul'da görüştüğü Abididin Daver'e; "Mutlaka muzaffer olacağız" diyerek, Milli Mücadele'ye olan büyük inancını göstermiştir (Karaören, 1999: 8).

Yunus Nadi, İkinci İnönü Savaşı'ndan yaklaşık üç ay sonra 10 Temmuz 1921'de, Yunan ordusu taarruza geçip, Eskişehir, Afyon, Kütahya'yı işgal ettiğinde umudunu yitirmemiştir. Türk ordusunun Sakarya nehrinin doğusuna çekildiği o kara günlerde, Yunan ordusu tekrar hücumla geçip Ankara'ya yaklaşınca, Hâkimiyet-i Milliye'nin Ankara'da kalması, Yeni Gün'ün ise yayınına Kayseri'de devam etmesi kararlaştırılmıştır. Bir kez daha taşınmak durumunda kalan gazetenin üç tonluk matbaası sökülerek, kağıtlara yüklenmiş ve tekrar Anadolu yollarına düşülmüştür. Yeni Gün Kayseri'de Kemal Salih Sel sorumluluğunda çıkartılmış, Yunus Nadi ise o günlerde Ankara'da kalmıştır (Köktener, 2005: 19).

Ağustos 1921'de Sakarya Meydan Savaşı öncesinde Meclis'te çeşitli milletvekilleri tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutan olarak ordunun başına

⁵ Mustafa Kemal Paşa ise yeni hükümet ile ulusal örgütler arasında uyum sağlama yönündeki girişimlerde gecikmeye neden olan tarafın yeni hükümet ve O'nun kararsız davranışları olduğunu belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu açıklamaları içeren telgrafından sonra Yunus Nadi gerçek durumu anlamış, Mustafa Kemal Paşa ile yazışmayı sürdürmek yerine, tersine yeni hükümet ve Cemal Paşa'yı uyarmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Kemal Atatürk (2008), *Nutuk – Söylev*, C. 1, s. 279.

geçmesi istenmiştir (Atatürk, 2008: 815). Yunus Nadi de Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlığa geçmesini arzu edenler arasında yer almıştır (Uşaklıgil, 2011: 264).

İlerleyen zamanlarda Yunus Nadi'nin Meclis'te daha aktif görevler alması söz konusu olmuştur. Mesela, Mustafa Kemal Paşa o dönemde Meclis içindeki bazı görevler için Batı vilayetlerinden gelen sivil kökenli milletvekillerini daha çok tercih etme eğilimine girmiş ve Yunus Nadi de bazı vekâletlere aday gösterilmiştir. Bu önermeler sırasında görev alamayan Yunus Nadi, Mart 1922'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu reis vekilliğine seçilmiştir. O günlerde Yeni Gün'de unutulmamıştır; 1921–1922 yılı bütçe görüşmeleri sırasında Matbuat Umum Müdürlüğü'ne verilecek tahsisatın içinden en büyük pay Hâkimiyet-i Milliye ve Yeni Gün'e ayrılmıştır (Uşaklıgil, 2011: 247–265–266).

1920–1923 yılları arasında görev yapan Birinci Meclis'in içindeki güçlü muhalif kanat, Lozan görüşmeleri sırasında başta Musul'un alınamaması ve Boğazlar'daki egemenlik hakkımızdan verilen tavizler olmak üzere bazı konularda çok sert eleştiriler yöneltmişlerdir. Lozan'da imzalanacak anlaşmanın Meclis'ten geçmeme olasılığı karşısında, barışın tehlikeye gireceğini gören Mustafa Kemal Paşa seçime gidilmesine karar vermiştir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini disiplinli bir partiye dönüştürerek, Halk Fırkasını kurmayı planlayan Mustafa Kemal Paşa yeni bir fırka kurulacağını kamuoyuna ilk kez 6 Aralık 1922'de Hâkimiyet-i Milliye, Yenigün ve Öğüt gazetelerine yaptığı açıklamalarla duyurmuştur (Akyol, 2008: 374).

Mustafa Kemal Paşa'nın kendi belirlediği adaylarla gidilen seçimlerde kurulan yeni Meclis'te Muğla mebusu olarak yer alan Yunus Nadi Lozan Barış Antlaşması'nın imzası konusunda duyarlı olmuştur. Lozan görüşmeleri sırasında barışın imzalanamayacağından duyduğu endişelerle meseleyi kamuoyu önünde anlatmak ihtiyacını hissetmiş, bu amaçla 17 Ağustos 1923'de, Anadolu'da Yeni Gün gazetesinde "Muâhedenâme Mecliste" başlıklı bir yazı yayımlamıştır. Bu yazıda anlaşma metninin Milli Mücadele'nin ruhuna çok uygun olduğu anlatılmıştır (Uşaklıgil, 2011: 267–268). Ayrıca Yeni Gün, Aralık 1922'de İstiklâl Mücadelesi'nin zaferleri şerefine milli merkez olan Ankara'ya ilk anıtın dikilmesini önermiştir. Gazete bunun için önderlik yapmış ve 100 lira ile ilk katılımı yapmıştır. Zafer anıtı işini milli bir iş olarak gören gazetenin başlattığı destek kampanyasına ilgi öylesine büyük olmuştur ki, gazeteler, halk, hatta katolik cemaati bile yardım yağdırmıştır. Gazete de bu işe destek veren kişi ve

kurumları her gün yayınlamış, o günün zor koşullarında 11 Mayıs 1923 tarihi itibariyle toplanan başış miktarı 60 bin liraya ulaşmıştır (Gülmez, 2010: 656).

Nitekim Lozan Barış Antlaşması 23 Ağustos 1923'te Meclis'te kabul edilirken, oylama sırasında kabul oyu veren 213 milletvekili arasında Yunus Nadi'de yer almıştır (Akyol, 2008: 426). Yunus Nadi daha ilk günden itibaren hakikî anlamda inanmış bir Cumhuriyetçi olarak, Cumhuriyet'in ilan edildiğı gün mazbatayı okumuş, anayasanın Teşkilât-ı Esasiye Kanunu (20 Ocak 1921) tanzim ve müzakeresinde Encümen Reisi sıfatıyla emeğı ve hizmeti geçenler arasında yer almıştır (Cumhuriyet, 20–21 Ağustos 1945). Kurulacak yeni devletin cumhuriyet olacağı haberini bütün dünyaya ilk kez duyuran gazeteci yine Yunus Nadi olmuştur (Cemal, 2005: 16). Celâl Bayar'ın deyişyle, Yunus Nadi'nin “bugünkü rejimin temelinde kocaman bir taşı” bulunmaktadır (Celâl Bayar, Cumhuriyet 21 Ağustos 1945).

Yunus Nadi, gazetecilik mesleğinin yanı sıra, yaşamının son yıllarına kadar Büyük Millet Meclisi'nde milletvekili olarak görev yapmıştır. 23 Nisan 1920'de açılan BMM'nin I. döneminde İzmir, II. döneminde Menteşe, III, IV, V ve VI. döneminde Muğla milletvekili olmuştur. Ayrıca, Meclis'te I. dönemde İktisat, İrşad, Hariciye, II. dönemde Hariciye ve Kanuni Esasi, III. ve IV. dönemde Teşkilat-ı Esasiye Encümeni Reisi görevlerini de üstlenmiştir (TBMM, WEB-4, 2009). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 1943 yılına kadar (altıncı dönem sonu) Muğla milletvekili olarak çalışan Yunus Nadi, bu tarihten sonra bir daha milletvekili seçilememiştir (Karaören, 1999: 9).

Yunus Nadi'nin Düşünce Alt Yapısı

Mütareke yılları gazetelerin çeşitli eğilimler içinde olduğu bir dönem olmuş, bunlardan biri de “İslami Sol” hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Anadolu'da 1919–1921 baharına kadar süren “İslami Bolşevizm” akımının arkasında İttihat ve Terakki vardı. İttihatçıların bazıları bu yıllarda Bolşeviklerle fiilen iş birliği yapılmasının yanı sıra Bolşevik olmayı da savunmuşlardır (Akal, 2002: 16–23). Aralarında Milli Mücadele'yi yürüten asker-sivil pek çok eski İttihatçı ismin yer aldığı bu İslami-Sol eğilimin içinde Yunus Nadi de bulunmaktaydı. Bu bağlamda Yunus Nadi'nin Anadolu'da çıkan “Anadolu'da Yeni Gün” gazetesi emperyalizmi ve kapitalizmi eleştiren sol eğilimli bir gazete idi (Akyol, 2008: 154).

Yunus Nadi 1918’lerde Rusya’daki devrime ve sosyalizme olumlu bakan yazılar yazmıştır. Rusya’daki gelişmeleri yakından izleyen gazeteci, Yeni Gün’ün 9 Ekim 1918 tarihli sayısında Marks ve Liebknecht’le ilgili bilgi ve resimlere yer vermiştir. Ayrıca gazetede, “Beynelmilel Bakü Kongresi Münasebetiyle”, “Yeni Fikirlerin Âlemdarı Lenin”, “Üçüncü Enternasyonel Kongresi’nin Her Memleketteki Komünist Cereyanlarına Tavsiyeleri”, “Lenin, Troçki, Kamanef ve Çiçerin’in Yaşamından Kesitler”, “Rus İhtilali ve İnkılâbı”, “Bolşevikliğin Tarihçesi”, “Emekçiler Bayramı; Bolşevik İnkılâbı Sene-i Devriyesi”, Maksim Gorki’nin “Dün ve Bugün” adlı yazısı gibi birçok makale yayımlanmıştır (Erdem, 2010: 67–68).

Yunus Nadi o dönemde yazdığı bazı yazılarda Batı emperyalizmine karşı Rus Bolşevikleri ile Türk inkılâbının liderleri arasındaki ortak yönleri ortaya koyarak, Türkiye’nin de böyle bir sosyal devrime ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır. Ancak, o dönemde Sovyet devrimiyle ateşlenen ve emekçi sınıfların kendini yönetme arzusu olarak formüle edilen sosyal devrim kavramını Yunus Nadi gibi savunanlar Rus devriminden farklı olarak sınıf mücadelesini reddetmişlerdir. Bu kişiler “yerli” bir sosyalizm örneğini hayata geçirmeyi planlamışlardır. Yunus Nadi yazılarında ayrıca, “dünyadaki kapitalist ve emperyalist güruha karşı, dünyayı kölelikten kurtarmak azminde olan devrimci Rus Bolşeviklerin” tarafında olmamız gerektiğini kaydederek, “halk idaresini” esas alan yeni bir yönetim şeklini savunmuştur. Toplumdaki huzur ve rahatın “herkesin karnının tok, sırtının pek olduğu” bir ortamda sağlanabileceğine inanan Yunus Nadi, bu yeni düzende öncelikli meselenin “iktisadiyat” olduğunu da belirtmiştir. Yunus Nadi, toplumdaki huzurun tesisinde özellikle köylülük aleyhine işleyen düzenin değişmesine vurgu yaparken bunu şöyle dile getirmiştir:

“...Biz isteriz ki-o bin mihnet ve meşakkatle meydana getirdiği-emek mahsulünden hiçbir habbe ziyan etmesin; ondan tamamıyla faydalansın. Hâlbuki bu böyle mi oluyor, heyhat!” (Erdem, 2010: 68–69–137–268)

Anlaşıyor ki, daha 1920’li yıllarda Yunus Nadi toplumdaki en dinamik iktisadi unsur olarak Türk köylüsünü görmüş ve bu kitlenin emeğinin karşılığını alamadığından yakınarak, durumun düzeltilmesi gereğine işaret etmiştir.

Yunus Nadi, aynı yıllarda Rusya’daki efsanevi Yeşil Ordu’nun Türkiye’de kurulan cemiyetinde görev almıştır. Mustafa Kemal Paşa Temmuz 1920’de kurulan (Akyol, 2008: 267–268) bu örgütün içine Yunus Nadi ve İbrahim Süreyya gibi yakın

arkadaşlarını da yerleştirmiştir. “Yerli” Yeşil Ordu ile Rusya’dan Anadolu’ya geçmek için fırsat kollayan, başında Enver Paşa’nın olduğu ileri sürülen efsanevi Yeşil Ordu hareketinin ve Bakü’de kurulmuş olan Türkiye Komünist Partisi’nin Anadolu’ya geçip, faaliyet göstermesi engellenmek istenmiştir (Uşaklıgil, 2011: 255–256). Bunun yanı sıra, söz konusu hareket ile Sovyetler’lerle yapılması zorunlu iş birliğine elverişli bir ortam hazırlamak ve İstanbul’un tutucu çevrelerinde Milli Mücadele Hareketini Bolşeviklikle suçlayarak “kâfir” saydıranlara karşı bir önlem alınmak istenmiştir. Ayrıca, Yeşil Ordu’nun amaçları arasında; Anadolu halkını Milli Mücadele’nin içine sokabilmek, halkın kurmay subaylara olan güvensizliğini bertaraf etmek ve iç isyanları bastırmak da yer almıştır. Yeşil Ordu, “anti-emperyalist, anti-kapitalist, anti-militarist” bir cemiyet olarak, “devletin iktisadi ve sosyal alana geniş müdahalesini” savunmuştur (Tunçay, 1, 2009: 284-287).

Yeşil Ordu’nun temel amacını; yurt topraklarını emperyalizmin işgalinden kurtarmak ve ulusal bir mücadele vermek oluştururken, bir süre sonra bu felsefenin içerisine köylü ve işçilerin artık eskisi gibi yaşamaması, bu kitlelerin kurtarılması için bir sosyal devrim yapılması isteği de yerleşmiştir. Örgüt zamanla Çerkes Ethem’i de içine alarak silahlı bir milis güce dönüşmüş (Erdem, 2010: 268) ve bu kişinin disiplinsiz ve başına buyruk davranışlarına konu olmuştur (Akyol, 2008: 268–269). Çerkes Ethem’in örgütüne kendine mal etmesi, Arif Oruç’un Eskişehir’deki gazetesinde ateşli bir şekilde solculuk propagandası yapması gibi durumlar da söz konusu olunca örgüt, Mustafa Kemal Paşa tarafından güç de olsa dağıtılmıştır (Atay, 1984: 255).

Yeşil Ordu dağıldıktan sonra örgütsüz kalan “Şark Mefkûresi” yani “Doğu ülküsü” yanlısı (Uşaklıgil, 2011: 258) 60–70 kişiden oluşan bir grup Meclis’te Halk Zümresi’ni oluşturmuştur. Tamamına yakını İttihatçılardan oluşan bu grup da, İttihatçıların benimsediği “milliyetçi ve İslami bir Sosyalizm” görüşünü savunmuştur. Bu grup gerek totaliter yapısından, gerekse de sanayisi olmayan memlekette emek-sermaye çelişkisi bulunmadığından bir proletarya diktatörlüğü olan Bolşevizm’e karşı çıkarken, bir taraftan da “anti-emperyalist” oldukları için ilgi duymuşlardır (Akyol, 2008: 270). Meclis’te güçlü bir grup olan bu zümrenin siyasi programını bizzat kaleme alan ve 8 Eylül 1920’de gazetesi “Anadolu’da Yeni Gün” ’de yayımlayan kişi ise Yunus Nadi olmuştur (Tunçay, 1, 2009: 301–302–369–371). Programda “kayıtsız şartsız halk egemenliği” kavramı vurgulanmış, temel düstur ise Bolşevik tarzında bir “halk

hükümeti” olmuştur. Bolşeviklikten farklı bir sosyalizmi “halkçılık” olarak savunan bu görüş; “Asyacı, İslamcı, Bolşevik karması” bir görünüm sergilemiştir. “Bürokrasi karşıtlığı, aşağıdan yukarıya inkılâp, tek dereceli seçimler” gibi temel prensipleri olan programda, rençber, amele, esnaf, memur, öğretmen, hademe gibi kesimlere sahip çıkmıştır. Kapitalistlerin uydurması ve emperyalistlerin müdahale ve tahakküm aracı olarak görülen dış borçlar ve imtiyazlar ise zulüm olarak nitelendirilmiştir (Akyol, 2008: 270–272). Programda ayrıca radikal bir toprak reformunu destekleyen, yoksul ve topraksız köylünün bu yolla üretici hale getirildiği, sanayide devletin etkin, dış ticaretin devlet eliyle yapıldığı bir düzen önerilmiştir (Erdem, 2010: 137).

Bu grubun benimsediği görüşler arasında yer alan “mesleki temsil” kavramı ise özellikle dikkat çekmektedir (Tunçay, 1, 2009: 306). Halk Zümresi’nin 1920 yılında Büyük Millet Meclisi’nde Halkçılık Programını ve “mesleki temsil” anlayışını savunanlar İttihatçılığın sol kanadında yer alan İstanbul’dan gelen mebuslar olmuşlardır. “Kör” lâkaplı Ali İhsan (İloğlu) Bey’in yanı sıra Kara Kemal, Memduh Şevket (Esental), Yunus Nadi, Muhittin (Birgen) ise mesleki temsil düşüncesini en kuvvetli şekilde benimseyenler olmuşlardır (Erdem, 2010: 141–142).

Sol kanat mesleki temsilcilerinin savunduğu bu fikirlerin geçmişi ise 1915’lere kadar dayanmaktadır (Erdem, 2010:140). Tunçay, Halk Zümresi’nin siyasi görüşleri şekillenirken BMM’nin açılışından kısa bir süre sonra, Ankara’ya gelen İttihat ve Terakki’nin eski İstanbul Murahhası Kör Ali İhsan (İloğlu) Bey’in daha önce İstanbul’da hazırladığı bir programın etkili olduğunu ileri sürmektedir. Nitekim Halk Zümresi’nin siyasi programından bir süre sonra Türk Karl Marx’ı olarak bilinen Kör Ali İhsan Bey’in bu programı da Yeni Gün’de yayımlanmıştır. Yerli sol akımları oldukça etkilediği düşünülen 18 maddelik programda milli hâkimiyet; başlangıçta demokratik yolla seçilmiş bir meclis ve toplumsal-ekonomik meslek gruplarından oluşan bir başka meclisin bir araya gelmesiyle ifade edilmek istenmiştir. Ancak daha sonra yapılan değişiklikle bu şekilde öngörülen iki meclis yerine sadece meslek temsilcilerinden oluşan tek bir meclis öngörülmüştür. Programda halk idaresi esas alınarak, bürokrasinin egemenliğine karşı çıkmış, bürokratik devlet yapısı ve meclis’te bürokrat sınıfın etkisinin azaltılması için mesleklerin Meclis’te temsili önerilmiştir (Tunçay, 1, 2009: 302–306–372–377).

Sol kanat ya da “mesleki temsilciler” İttihat ve Terakki’nin tüm ekonomi politikalarını oluşturan ve liberal ve sermayeci Cavit Bey’in çizgisine de karşı çıkmışlardır. Mesleki temsilciler daha aşağı tabakadaki esnaf ve üreticilerin çıkarlarının ön plana çıkarıldığı bir programı savunmuşlardır. Diğer taraftan Kör Ali İhsan Bey’in hazırladığı bu programa da İttihat ve Terakki içinde büyük burjuvazinin çıkarlarını temsil eden Cavit Bey ve çevresindekiler de tepkiyle yaklaşmıştır. Ancak, I. Dünya Savaşı’ndan sonra parti liderlerinin yurtdışına kaçmasıyla birlikte Cavit Bey gibi önemli kişilerin gücü azalınca “mesleki temsilciler” partide tekrar etkinlik kazanmışlardır. Bunlar 1919’da işçi adayı İttihatçı-Sosyalist Numan Usta’nın seçilmesi için gayret etmişlerdir. Mesleki temsil fikri aslında ulusal burjuva oluşturma düşüncesinden farklı değildir. Ancak burada küçük üreticileri, esnafı, tüccarı, devlet yardımıyla büyük meslek birlikleri halinde örgütlemek, bu şekilde batı kapitalizmi ile rekabet edecek hale getirmek istenmiştir (Erdem, 2010: 140–141–142).

Halk Zümresi’nin geliştirdiği görüşler o günlerde BMM’nde yapılan anayasa görüşmeleri sırasında da gündeme gelmiştir. Mesleki temsil anlayışı ise 1921 Anayasası’nın hazırlığı sırasında 4. maddeye konu olmuştur (Uşaklıgil, 2011: 264). Mesleki temsil düşüncesi için “hayat-ı milliyemizde hakiki bir inkılâp” diyen Yunus Nadi (Erdem, 2010: 142) de o günlerde anayasanın bu maddesinin en güçlü savunucuları arasında yer almıştır. Avrupa’nın sağlayamadığı demokrasiyi bu sistemle Türkiye’nin gerçekleştirebileceğine inanan Yunus Nadi, Avrupa’da fırkalar arasındaki mücadelenin yanında bir taraftan da bunların üstünde bir sermaye gücü yani kapitalizmin olduğunu, seçimin de “bunların elinde oyuncak olduğunu” belirtmiştir. Ancak, mesleki temsil anlayışı başta Mustafa Kemal Paşa ve Meclis’in büyük çoğunluğu tarafından kabul görmemiş ve Anayasa’ya girememiştir (Uşaklıgil, 2011: 264–265). 1926’dan sonra mesleki temsil konusu gündemden düşmüştür. Bu görüşün savunucuları ise 1926 İzmir suikasti davasında tamamen tasfiye edilmiştir. Bunlardan Kör Ali İhsan Bey İstiklâl Mahkemesinde yargılanmış, ancak beraat ederek, ömür boyu siyaset yasağına mahkûm edilmiştir. Nail Bey idam edilmiş, Kara Kemal intihar etmiş, Memduh Şevket Esendal Tahran Büyükelçisi olarak Türkiye’den uzaklaştırılmıştır. Görüşlerini dikkat çekmeyecek şekilde ve yeni rejimle uyumlu bir şekilde sürdüren Muhittin Birgen de önce Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü’ne getirilmiş, daha sonra da Mardin milletvekili olmuştur. Yunus Nadi ise yeni rejimin güçlü adamlarından biri olarak yeni dönemde yerini almıştır (Erdem, 2010: 143).

İleriki yıllarda eski İttihatçı Yunus Nadi'nin, Cumhuriyet gazetesindeki yazılarında hâlâ Halk Zümresi'nin 1920'li yıllardaki programının, hatta 1915'deki görüşlerinin izlerini görmek mümkündür:

- İktisadi devletçilik,
- Aşırı bürokrasiye karşı çıkma,
- Toplumdaki çiftçi, köylü gibi kesimlerin sıkıntılarına karşı duyarlı olma,
- Mesleklerin örgütlenmesi, bunun için çiftçi, esnaf birliklerine, kooperatifleşmeye gidilmesi
- Mesleklerin Meclis'te temsilinin savunulduğu “mesleki temsil” anlayışı bu görüşlerin en dikkat çekenleri arasında yer almaktadır.

Yunus Nadi'nin 1930–1945 dönemi boyunca kaleme aldığı makalelerin önemli bir kısmını ekonomi içerikli yazılar oluştururken, bu yazılarda özellikle çiftçi ve köylünün içinde bulunduğu zorluklar çok sık tekrar edilmiştir. Bu arada “mesleki temsil” anlayışı da unutulmamış, zaman zaman gündeme getirilmiştir.

Nitekim Yunus Nadi'nin, 1931 yılında Cumhuriyet'te yayımlanan “Yeni Mecliste Mesleklerin Temsili” başlıklı makalesi gazetecinin mesleki temsil konusundaki eski görüşlerini aynen koruduğunu göstermektedir. Bu yazıda, “Çiftçiler, Esnaf, Tacirler, Amele, Memurlar ve Serbest Meslekler Erbabı ve Muavenete Muhtaç Kimseler” şeklinde sıraladığı zümre temsilcilerinin Meclis'te yer alabilmesi için CHF'nin çalışmalar yaptığını yazmaktaydı. Bütün milletin ancak bu şekilde hakkıyla temsil edilebileceğine inanan Yunus Nadi firkanın bu çabalarına gayet olumlu bakmaktaydı (Cumhuriyet, 27 Mart 1931). Yunus Nadi 7 Nisan 1931 tarihli bir yazısında da yine mesleki temsili savunmuştur (Cumhuriyet, 7 Nisan 1931).

Mustafa Kemal Paşa bir süre sonra davaya zarar veriyor düşüncesiyle Halk Zümresi'nin dağıtılmasını istemiştir. Yunus Nadi, İbrahim Süreyya ve Muhiddin Baha gibi Gazi'ye yakın isimler hareketten ayrılmış, diğer üyeler de Halk İştirakiyun ve Türkiye Komünist Partisi'ne kaymıştır. Bir süre sonra ise her ikisinin de birleşmesiyle Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası doğmuştur (Uşaklıgil, 2011: 258). Bu gelişmeler üzerine bir yandan memlekette yayılmaya başlayan komünist düşüncelerin kontrolsüz gelişmesini önlemek ve bunları denetlemek, diğer yandan Sovyetlerle ilişkileri geliştirmek amacıyla Mustafa Kemal Paşa 18 Ekim 1920'de resmi Türkiye Komünist

Partisinin kurulmasını sağlamıştır. Partinin kurucuları arasında ise yine Yunus Nadi, İbrahim Süreyya, Tevfik Rüştü (Aras), Mahmud Esat (Bozkurt), Hakkı Behiç, Refik Koraltan, Kılıç Ali gibi Gazi'ye yakın kişiler yer almıştır. T.K.F.'nin kuruluş amaçları arasında o dönemde Türk-Sovyet görüşmeleri üzerinde “olumlu bir etki yaratır” düşüncesinin varlığı da aranabilir. Ancak, T.K.F. ile Anadolu'daki mücadeleyi Bolşevik olmuş gibi göstermek bir tarafa, aksine, o günlerde gerek hükümetin resmi gazetesi “Hâkimiyet-i Milliye” gerekse de T.K.F.'nin yayın organı olan “Yeni Gün” 'de Bolşevikliğin Türkiye'ye uygun olmadığı ısrarla belirtilmiştir. Parti, sol fikirlerin Türkiye'ye uygulanabilmesi için bir takım akılcı yollar aramış, mesela Yeşil Ordu'da olduğu gibi İslam'ı, sosyalizmin esası olarak kabul etmiştir (Tunçay, 1, 2009: 307–313).

T.K.F.'nin kuruluşunda her ne kadar Mustafa Kemal Paşa tarafından Halk Zümresi ve Yeşil Ordu'nun dağıtılması ve her türlü sol akımın kontrol altına alınması hedeflenmişse de, Gazi'nin inisiyatifi ile oluşturulmuş bu parti yurtdışındaki İttihatçı önderlerle temasa geçmeyi de ihmal etmemiştir. Nitekim Mete Tunçay,

“T.K.F.'nin, genellikle sanıldığı gibi, tümüyle, Mustafa Kemal Paşa'ya her zaman uysallıkla boyun eğdiği pek doğru olmasa gerektir” tespitinde bulunmaktadır.

Hatta bu dönemde İstanbul İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhı'ndan Londra'daki Savaş Bakanlığı'na gönderilen 13 Aralık 1920 tarihli şifreli bir yazıda, Anadolu'daki milliyetçilerle komünistlerin ilişkilerinin kötüye gittiği bildirilmiştir. Bu yazıya göre Mustafa Kemal Paşa, T.K.F.'na karşı harekete geçmiş ve Bolşevik yanlısı bir başyazı üzerine Yunus Nadi'nin Yeni Gün'ü kapatılmıştır (Tunçay, 1, 2009: 307–314–315).

Feridun Kandemir de bu dönemde “Yunus Nadi'nin bazı uygulamalar açısından zaman zaman Mustafa Kemal'e karşı çıktığını” ve O'nun Meclis'teki İttihatçılar arasında saf tuttuğunu ileri sürmektedir.

Ancak, bu şekilde bir zamanlar Bolşevizme ve sol düşüncelere sıcak bakan ve söz konusu fikirleri hararetle savunan Yunus Nadi, 1920'den sonra bu düşüncelerden uzaklaşmış, Mustafa Kemal Paşa'nın çizgisine yaklaşmıştır (Erdem, 2010: 69). Yunus Nadi'nin Yeni Gün gazetesinin sol eğilimi de bu dönemde yaşanan bazı önemli gelişmeler üzerine gerilemeye başlamıştır. Bunlar; 1921 yılı başında Çerkez Ethem'in yenilgisi, 10 Ocak 1921'de I. İnönü zaferi, Mustafa Kemal Paşa'nın 1921'de BMM'nde komünist propagandası aleyhinde verdiği nutuk, İtilaf Devletleri'nin Londra

Konferansı'na Ankara Hükümeti'ni davet etmesi, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi gibi hadiselerdir (Gülmez, 2010: 6–7). Hatta 1930'lardan itibaren komünizmin adeta karşısında olan Yunus Nadi, yeni dönemde ve özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında komünizmin baş düşmanı Nazizm'e de sıcak bakan bir tavır takınmıştır.

Cumhuriyet Gazetesi'nin Yayın Hayatına Başlaması

Osmanlı İmparatorluğu döneminde kurulan birçok gazete yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti dönemine de intikal ederek yayın hayatını sürdürmekteydi. Ancak, bu gazetelerin büyük bir kısmı inkılâplar döneminde kapatılmıştır. Basında asıl hareketlenme ve yeni gazetelerin yayın hayatına girmesi 1928 yılında Latin harflerine geçildikten sonra yaşanmıştır. Yeni dönemin en önemli yayın organı ise Cumhuriyet gazetesi olmuştur.

30 Ağustos 1922'de savaş sonuçlanmış, zafer kazanılmıştı. Ancak, Kurtuluş Savaşı'nı yürüten asker-sivil kadro hedeflenen yeni düzene karşı güçlü direnmelerle karşılaşmıştır. 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet rejimi, hilafet tartışmaları gündemin ana konularını oluşturmuştur. Lozan (Lausanne) Barış Antlaşması ve Cumhuriyet'in ilanından sonra özellikle de İstanbul basınında muhalif sesler çoğalmıştır. Kasım 1923'de eski başbakan Rauf Bey'in "Tevhid-i Efkâr" ve "Vatan" gazetesinde yayımlanan "Cumhuriyet aceleye getirilmiştir" şeklindeki demeci Ankara'da büyük tepkilere yol açmıştır. 22 Kasım'da toplanan Halk Fırkası grubunda bu olay tartışılmış, Rauf Bey kınanmıştır. Toplantı sonunda yayınlanan bildiride partinin birlik, beraberlik içinde olduğuna dair açıklamalar yapılsa da, oluşan muhalefet İkinci Meclis'ten sonra da devam etmiştir. (Çavdar, 1995: 253).

1923 yılının bir başka tartışma konusu da halifelikle ilgili olmuş, o günlerde Hintli Ağa Han ve İslam Cemiyeti reisi Emir Ali'nin İsmet Paşa'ya halifelikle ilgili yazdıkları bir mektup sabırları iyice taşırmıştır. Halifeliği savunan mektubun 5 Aralık 1923'te Tanin ve İkdam gazetelerinde yayımlanması dikkatleri İstanbul basını üzerine toplamıştır (Topuz, 2003: 144–145). Bu olaydan kısa bir süre sonra, 5 Ocak 1924'te Mustafa Kemal Paşa, İzmir'de İstanbul basınıının önde gelen temsilcileri ile bir toplantı yapmış, bu toplantıda gazetecilere Ankara ile uyumlu çalışmalarını salık verilmiştir. Bu durum yeni rejimin siyasi mücadelesinin henüz devam ettiğini göstermektedir. Ancak, yapılan görüşmeler sonucunda arzu edilen "tek seslilik" sağlanamamış, Ankara ve

İstanbul arasındaki uyumsuzluk devam etmiştir (Girgin, 2001: 116–117). Zekeriya Sertel’de o günlerde İstanbul’daki gazetelerin çoğunun “gerici, hilafetçi” olduğunu, Cumhuriyet fikrini yadırgadıklarını, halkın da bu fikre “yanaşmadığını zannettiklerinden” bahsetmektedir (Sertel, 1977: 132). Bütün bunlar Ankara’daki hükümeti rahatsız etmiş ve İstanbul’da yükselen muhalif basına karşı Mustafa Kemal Paşa, Yunus Nadi’ye hükümeti ve iktidarı savunması için İstanbul’da “Cumhuriyet” gazetesini çıkarma görevini vermiştir (Çavdar, 1995: 255). Nitekim Uşaklıgil de, Ankara’da görevini tamamlamış olan “Yeni Gün” gazetesi sahibi Yunus Nadi’nin İstanbul’a dönmek isteğinin Mustafa Kemal Paşa tarafından uygun bulunmasıyla İstanbul’a taşındığını belirtmektedir. Ayrıca, o dönemde İstanbul’da yayın yapacak iktidara yakın bir gazeteye duyulan ihtiyaç, yeni rejimin desteklenmesinin yanı sıra, eninde sonunda Halk Fırkası’ndan ayrılacak bir muhalefet partisine karşı kamuoyu oluşturma gereğinden de kaynaklanmıştır (Uşaklıgil, 2011: 277).

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul’da Yunus Nadi’nin çıkaracağı gazetenin yeni rejimi simgelemesi için isminin “Cumhuriyet” olmasını tavsiye etmiş, yer olarak da İttihat ve Terakki’nin Cağaloğlu’ndaki eski Merkez-i Umumi binasını önermiştir. “Kırmızı Konak” da denilen bu üç katlı binanın Yunus Nadi’nin mülkiyetine nasıl geçtiğine dair farklı görüşler bulunmaktadır. Gazetenin kurucularından Zekeriya Sertel anılarında, İttihat ve Terakki’nin eski binasının Yunus Nadi’ye Mustafa Kemal Paşa tarafından hediye edildiğini belirtmektedir (Sertel, 1977: 132). Uşaklıgil ise bu binanın Yunus Nadi tarafından 1926’da Emval-i Milliye İdaresi’nden müzayede yoluyla 40 bin liraya, sekiz taksitle satın alındığını gösteren güçlü kanıtlar olduğundan bahsetmektedir⁶. Gazetenin matbaası da ucuz bir fiyata Hagop Mateosyan’dan satın alınmış ve hükümetin açtığı krediden yararlanılmıştır. Ayrıca, gazeteye ait makineler Recep Peker Milli Müdafaa Vekili iken, Avrupa’dan malzeme almak için oluşturulan bir “mübayaa heyeti” aracılığıyla yine ucuza ithal edilmiştir⁷ (Uşaklıgil, 2011: 278–279). Bunun yanı sıra Atatürk’ün direktifi ile Milli Mücadele yıllarında Hindistan

⁶ Bu binanın Yunus Nadi’nin mülkiyetine nasıl geçtiği konusu daha sonra tartışma ve karalama konusu olmuştur. 1931’de Yunus Nadi ve Arif Oruç arasındaki polemiklerde Arif Oruç bu binanın Yunus Nadi’ye “peşkeş çekildiğini iddia etmiştir”. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emine Uşaklıgil (2011), *Benim Cumhuriyet’im*, s. 278.

⁷ Bunlar da daha sonra dedikodu konusu olmuş, 1949’da Rize milletvekili Fahri Kurtuluş, suistimallerle ilgili bir tahrir vermiş ve 1924’deki bazı haberlere dayanarak 40–60 bin lira değerindeki matbaanın ihale yapılmadan 2–3 bin liraya Yunus Nadi’ye verildiği ileri sürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emine Uşaklıgil (2011), *Benim Cumhuriyet’im*, s. 279.

Müslümanlarından gelen yardım paralarından kalan 10 bin liralık bir tutarın Cumhuriyet gazetesine verildiği ifade edilmektedir⁸ (Akyol, 2008: 190).

Alt yapısı bu şekilde oluşturulan gazete “Cumhuriyet” ismiyle 7 Mayıs 1924 tarihinde Yunus Nadi, Nebizade Hamdi ve Zekeriya Sertel tarafından kurulmuştur (Ertul, 2008: 27–28). Yönetim yeri İstanbul Cağaloğlu olan gazeteyi yönetmesi için Amerika’da gazetecilik eğitimi görmüş ve Matbuat Umum Müdürlüğü görevinde bulunmuş Zekeriya Sertel getirilmiştir (Sertel, 1977: 131–135, Köktener, 2005: 15–16). Kurucuların 10’ar bin lira sermaye koyarak çıkardıkları gazete bir süre sonra baskısını çoğaltmış ve sermayesini artırmıştır. Sertel, sermaye artışına katılamadığından dolayı gazeteden ayrılmış, yerine yazı işlerinin başına geçmek üzere Kemal Salih Sel getirilmiştir (Topuz, 1973: 156).

Bu sırada Tanin (Hüseyin Cahit Yalçın), Tasvir-i Efkâr (Velid Ebüzziya), Vatan (Ahmet Emin Yalman) gazeteleri okuyucuların karşısına çıkmaktaydı. Bu ortamda yayına başlayan gazete yaklaşık nüfusu 1 milyon nüfuslu İstanbul’da 7 bin adet satmıştır. Gazetenin tirajı on yıl sonra 25 bine, 1939’da 62 bine ulaşmıştır. Cumhuriyet’in fiyatı başlangıçta 3 kuruş, 1926’da 5 kuruş, 1943’te 8–10 kuruş arasında olmuştur (İTO, 2008: 27–28).

Atatürk’ün en yakın arkadaşlarından biri olan Yunus Nadi tarafından kurulan Cumhuriyet, İstanbul’da hilafet propagandalarına karşı Cumhuriyet rejimini savunan, yeni rejimi halka sevdirmeye ve benimsetmeye çalışan önemli bir yayın organı olmuştur. Öyle ki Falih Rıfkı, Cumhuriyet’i Atatürk’ün kendi gazetesi gibi gördüğünü ifade etmiştir (Topuz, 1973: 155). Cumhuriyet bu misyonunun yanı sıra toplumsal görevler de üstlenmek istemiştir. Gazetenin ilk sayısında Yunus Nadi “Cumhuriyet’i Okuyucularına Sunuş” başlıklı yazısında hedeflerini anlatırken, gazetenin gerek hükümet, gerekse de bir parti gazetesi olmadığını vurgulamıştır. Yunus Nadi gazetenin çıktığı ilk gün gazete ile birlikte bir de anket dağıtmış, gazetenin gerçek sahiplerinin okuyucuları olduğu düşüncesiyle, okuyuculara “nasıl bir gazete istediklerini” içeren sorular yöneltilmiştir (Köktener, 2005: 15).

⁸ Bu paranın 250 bin lirası Atatürk’ün emriyle 26 Ağustos 1924’te 1.000.000 sermaye ile kurulan İş Bankası’na kuruluş sermayesi amacıyla, 50 bin lirası da Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep Bey emrine verilmiştir, bkz. Şevket Süreyya Aydemir (1968), *İkinci Adam*, C. I, s. 467.

Böylece 1924 yılı Mayıs ayında yayın hayatına başlayan bu şekilde “Cumhuriyet”, bir yıl sonra da “La Republique” adıyla Fransızca baskısını çıkarmıştır. Yunus Nadi, La Republique” ’i Türkiye’de gerçekleşmekte olan devrimleri yabancılara anlatmak ve Türkiye’yi tanıtmak isteğiyle çıkarmıştır. Yimi beş yıldan fazla bir süre bankalar, sefaretler, konsolosluklar, yabancı iş çevreleri gibi yerlerde günlük 2.500 adet civarında satılan bu gazete, İstanbul dışında bir miktar da Ankara ve İzmir’e dağıtılmıştır. Diğer taraftan “La Republica” ’in yanı sıra “Cumhuriyet” ’in bünyesinde 1931 yılından itibaren “Yeni Gün” gazetesi de tekrar günlük olarak çıkarılmıştır. “Halkın Sözü, Gençlik İçin, Sinema, Çocuk Sayfası, Spor Sayfası, Bayram eki” gibi özel sayfaları olan bu gazete geniş bir yazar kadrosuna sahip olmuştur. Gazete Abidin Daver, Halil Mithat, Mahmut Yesari, A.Cemalettin, Enver Behnan Şapolyo gibi zamanın önemli yazarlarını bünyesinde toplamıştır. Bunların dışında, Peyami Safa gibi hem “Cumhuriyet”te, hem de Yeni Gün’de köşesi olan yazarları olmuştur. Tabloid⁹ gazetelere benzer ölçülerde, Cumhuriyet’in içeriğine yakın bir şekilde çıkan “Yeni Gün”ün ömrü fazla olmamış, birkaç yıl sonra sessiz bir şekilde yayınına son verilmiştir (Köktener, 2005: 46–47).

1931–1945 yılları arasında öne çıkan gazeteler arasında yer alan Cumhuriyet (İTO, 2008: 44), oldukça zengin bir yazar kadrosuna sahip olmuştur. Bunlar arasında Cenap Şahabettin, Ahmet Rasim, Vedat Nedim Tör, Halit Ziya Uşaklıgil, Selahattin Enis, Turhan Tan, Cevat Fehmi Başkut, Feridun Osman Menteşoğlu, Ahmet İhsan, Mümtaz Faik Fenik, Fuad Köprülü, Ali Süreyya, Halil Mithat, İbrahim Hakkı, Nadir Nadi ve Doğan Nadi gibi önemli şahsiyetler yer almıştır (Topuz, 1973: 156). Bunların yanı sıra gazetede yazarlar arasında Peyami Safa, Burhan Felek, Aka Gündüz, Muharrem Feyzi Togar, Ömer Rıza Doğrul, Ziya Gökalp, Şükrü Kaya, İsmail Habib, Reşad Nuri, Ağaoğlu Ahmed, Safaeddin Karanakçı gibi isimlere rastlanmaktadır. Ayrıca sosyalizmi eleştiren yazılarıyla dikkat çeken Ali Kâmi Akyüz ve Avrupa röportajlarıyla bilinen Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu’nun “Hukuki Düşünceler” başlığıyla İtalyan Hukuku ve faşizm üzerine yazılarına da rastlanmaktadır. “Hem Nalına Hem Mihına” köşesi Abidin Daver tarafından fakat imzasız yayınlanmış,

⁹ Tabloid, gazete endüstrisinde kullanılan 430 mm x 280 mm ebadlarında küçük bir gazete formatıdır. Daha çok sansasyonel ve magazin haberleri veren gazeteler tarafından tercih edilen bu basım ebatı, Birleşik Krallık’ta popülerliğini sürdürmektedir. Bu gazeteler, büyük şehirlerde metro/otobüs/tren gibi toplu taşıma araçlarında kolay okunabilmesi nedeniyle tercih edilmektedir. Bkz. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tabloid>

zaman zaman Hamdi Varoğlu da günün olayları üzerine değerlendirmeler yapmıştır (Cumhuriyet, 1930–1945).

Cumhuriyet’in yayın politikası Kurtuluş Savaşı yıllarından başlayarak Cumhuriyet’in kurulduğu ilk dönemlerde de devletin politikalarıyla aynı doğrultuda olmuştur. Gazete yayın politikasını devletin politikalarına göre ayarlamıştır. Gazete, Cumhuriyet’in ilanından sonra Atatürk’e ve Cumhuriyet’in değerlerine olan büyük inancıyla yeni rejimin arkasında olmuştur (Köktener, 2005: 33). Yenigün gazetesi Milli Mücadele yıllarında nasıl esaslı bir yer aldıysa, Cumhuriyet gazetesi de yeni dönemde Atatürk ilke ve inkılplarını savunan çok önemli bir yayın organı olmuřtur¹⁰ (Cumhuriyet, 30 Haziran 1945).

Yunus Nadi 17 Mayıs 1934’te gazetesi Cumhuriyet’in misyonunu şu sözlerle açıklamıştır:

“...Asıl Cumhuriyet Türkiyeye Anadolu ufuklarında doğduğu gibi bizim Cumhuriyet te İstanbula Anadolu’dan geldi. Oldumolasiya gazeteci olan onun sahip ve muharriri mütarekenin karagnlerinde nakli kabil matbaa levazımını dağı taşı aşırarak Anadolu’nun milli cidal merkezine gitmişti. Oradan buraya Cumhuriyetle döndü. Yeni Gün, Cumhuriyet doğurmuştu. O gün bugün bu yeni sahifenin başında milli meselelerimizi takip ediyor ve yüksek Cumhuriyet rejimimize layık bir müessese olmağa çalışıyoruz... Büyük Türk milletinin layık olduğu büyük yarınlar hep daha muvaffak ve daha kuvvetli yetişmesi Gazinin çizdiği büyük ve ana yoldur. Cumhuriyet gazetesi milletle beraber yaşayıp gidecek bir müessese olarak işte hem o yolun yolcusu, hem de iktidar ve imkânının bütün heyecanile meşale tutucusudur...” (Cumhuriyet, 17 Mayıs 1934).

Gazete bu özelliklerine rağmen 29 Ekim 1934 tarihinde ilk kapatma cezasını almış ve on günlük bir süre için kapatılmıştır. 1931’de çıkan Matbuat Kanunu ile basının belinin büküldüğü, özellikle de İcra Vekilleri Heyeti’ne gerektiğinde gazeteleri kapatma yetkisi verildiği bir dönemde, gazete bu kapatma olayı karşısında hayal kırıklığına uğramış ve Yunus Nadi bu olayı okuyucularına şöyle açıklamıştır:

“...Vekilleri kararile on gün için tatil edilmiş... Ajansın tebliğindeki kısa esbabı mucibeyi tafsil ve tahlil ederek okuyucularımız kadar bizi de mütehayyir ve müteessir kılan hadiseyi burada esas şöyle dursun, şeklen bile izah etmeğe maateessüf imkân yoktur. Cumhuriyet sahibi, gazetecilik hayatında böyle akabeler görmüş bir adamdır. Fakat onların hepsi, kendileri ile zıt olduğu bir takım münasebetsiz hükümetler zamanında vaki olmuş olduğundan, kendi hesabına şerefli bir mücadelenin kuvvet

¹⁰ Bu sözler 1945 yılında Yunus Nadi’nin ölümü zerine Hüseyin Cahit Yalçın tarafından söylenmiştir. Makalenin tamamı için bkz. Hüseyin Cahit Yalçın vd., 30 Haziran 1945, “Bu devrin ve bu mesleğin tarihi Yunus Nadiyi unutmayacaktır”, *Cumhuriyet*, , s. 1.

artıran sayfalarını teşkil ediyordu. Şimdi vaziyet böyle değildir. Bilhassa bu itibarla ağır bir darbe mahiyetinde olan hareket için olsa olsa devletçe görülen siyasi lüzum üzerine diyebileceğiz. Keşki bu lüzum bizi de bir parçacık tatmin edebilmiş olsaydı...” (Cumhuriyet, 7 Kasım 1934).

Bu sözler dönemin basın hayatı ile ilgili de bir fikir vermektedir. O yıllarda hükümetin kendisine en yakın yayın organlarını bile gerekli gördüğünde kapatma cezası ile cezalandırdığı, basının gerçekten de güç koşullar altında yayın yaptığı anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet gazetesi sahipleri gazeteyi kurarken gazetenin gerek fikir gerekse de teknik açıdan “ileri” bir gazete olmasını, “yepyeni”, “görülmemiş” özelliklere sahip olmasını hedeflemişlerdir (Sertel, 1977: 132). Nitekim Yunus Nadi geniş bir vizyona sahip, gelişime ve yeniliğe açık, çok yönlü bir gazeteci olmayı başarmıştır. Usta gazeteci bir taraftan yazılarıyla halkı aydınlatırken, diğer taraftan kendisini ve gazetesini geliştirmek için büyük çaba sarf etmiştir. Bazı sosyal ve iktisadi meseleler hakkında günümüzde dâhi dikkate alınması gereken ileri görüşlü yazılar yazmıştır.

Cumhuriyet’in içeriği; zaman zaman farklı alanlarda uzman birçok bilim adamının görüşlerine yer verilerek, anketler ve röportajlar yapılarak, yarışmalar düzenlenerek, kitap tanıtımları, İktisat, Moda, Kadın, Çocuk, Sinema, Moda, Spor, Tayyarecilik gibi sayfalar eklenerek zenginleştirilmiştir. Gazete 1931 yılında Şehit Asteğmen Kubilay anısına bir abide yapılmasına öncülük etmiş, abidenin nasıl yapılması gerektiği hakkında okuyucularının fikirlerini sormuştur. Bütün bu çabalar aynı zamanda Yunus Nadi’nin ve gazetesi Cumhuriyet’in topluma, sol meselelere duyarlılığını ve toplumsal görev bilincinin yüksek olduğunu göstermektedir. Yine gazete bu dönemde yayımladığı birçok ekonomi içerikli haber ve makale ile dönemin önemli iktisadi ve sosyal meselesine parmak basmış, önerilerde bulunmuş, vatandaşa yol göstererek, toplumu eğitmeye çalışmıştır. Mesela, bu yıllarda milli sermayenin geliştirilmesi için üzerinde çok fazla durulan “tasarruf” konusu gazetede de çok fazla işlenmiş, defalarca neden tasarruf yapılması gerektiği okuyucuya anlatılarak, toplumda “ortak bir bilinç” oluşturulmaya çalışılmıştır. Hatta Türk basınında tasarrufların milli sermayeyi güçlendirecek şekilde değerlendirilmesine yönelik ilk öneriler Cumhuriyet gazetesince yapılmıştır. Tasarruf hakkındaki yazıların bir kısmı ise Babıâli’de haberlerini ve yorumlarını herkesin dikkatle izlediği Mazhar Kunt tarafından kaleme alınmıştır. (İTO, 2008: 29).

1930–1939 arasında gazetenin başyazıları dikkat çekecek ölçüde dönemin iktisadi sorunları ve hükümetin ekonomik uygulamaları üzerine yoğunlaşmıştır. 1930’lar, dünyada ekonomik buhran yaşanırken Türkiye’nin her alanda yeniden yapılandırılmak istendiği yıllardır. Özellikle de sanayileşme çabalarına yoğunluk verilmiş, ancak, hedeflenen değişimler için gerekli olan iktisadi kaynaklar çok sınırlı kalmıştır. Bu dönemde, tasarruf konusunun çokça vurgulanmasının nedeni ise; sanayileşme çaba ve arzusunun yoğunluğuna karşı, kaynakların çok kısıtlı olmasıydı. Bu yıllar aynı zamanda 1929 ekonomik buhranı, rejim değişiklikleri gibi siyasi ve iktisadi açıdan büyük dönüşümlerin yaşandığı zor yıllardır. İşte gerek ülkenin gerekse de dünyanın içinde bulunduğu bu konjonktür, gazetenin yazılarının da ağırlıklı olarak ekonomi içerikli olmasına yol açmıştır. Gazete bu yıllarda Türkiye’deki iktisadi olayların yanı sıra, dünyadaki gelişmeleri de gün gün takip etmeye çalışmıştır.

Cumhuriyet’te ekonomik konuları, başta gazetenin çok yönlü yazılar yazabilen başmuharriri Yunus Nadi olmak üzere, zaman zaman Abidin Daver, Mustafa Nermi, Nadir Nadi (Nadir Nadi’nin yazıları 1938 yılı Şubat ayından itibaren sıklaşmaya başlamıştır), Vedat Nedim, Yavuz Abadan, Halil Mithat, Feridun Osman, Cemal Ziya, Alâattin Cemil gibi isimler yazmıştır.

Cumhuriyet, ülkede henüz “Ekonomi Basını” diye bir yayıncılıktan bahsedilmediği, belki de bu kavramın birçokları tarafından henüz bilinmediği o günlerde ekonomi içerikli çok fazla haber ve yorum yaparak, bu anlamda ülkenin ekonomi haberciliğine de önemli katkılar sağlamıştır. Hatta 1932’de gazetenin yayımlamaya başladığı “Haftalık mali ve iktisadi ilave” adlı ekonomik haberler ilavesi gazetenin bu konuya verdiği önemi göstermektedir. Yine 1930 yılı içerisinde yayımlanan “İktisadiyat” başlıklı sütunda da ülkedeki güncel ekonomik gelişmelere ilişkin haberler yer almıştır. Bunlar arasında; tütün vaziyeti ve piyasası, farklı şehirlerdeki iktisadi faaliyetler, yerli malları, milli fabrikalar ve imalathanelerin tanıtımı, iflas eden şirketler, ipek imalatı ve ihracatı, kooperatifçilik, vergiler, ihracata giden malların rekabet gücünü yok eden unsurların araştırılması ve çözüm önerileri, fenni tavukçuluğun faydaları gibi konularda muhtelif birçok haber bulunmaktaydı. Gazetenin “Borsa” başlıklı sütununda ise zahire fiyatları ile canlı hayvan fiyatlarından bahsedilirken, bu sayfalarda ayrıca memleket ekonomisinin yanı sıra dünyadaki iktisadi gelişmelerden de okuyucular haberdar edilmeye çalışılmıştır. Ekonomi haberleri

genellikle birinci sayfada yer almış olmakla birlikte, iç sayfalarda “Memleket haberleri” sütununda da özellikle yerel ekonomi havadislerine yer verilmiştir. Bunların dışında, gazetenin genellikle üçüncü sayfada çıkan “Son Telgraflar” başlıklı köşede de memleket ve dünyada meydana gelen son siyasi gelişmelere yer verilmiştir.

Cumhuriyet gazetesi zaman zaman devlet teşkilatındaki bazı işleyişleri ve zihniyeti de eleştirmiş, bunlardan toplumu rahatsız eden bazı uygulamalara değinerek, halkın sesi olmaya çalışmıştır. Temas ettiği konulara çare bulunması için hükümete tavsiyelerde de bulunan gazete; bu sorunları ele alırken, anketler de düzenlemiştir. Mesela; vergi sistemindeki bozuklukları oldukça eleştiren gazete vergi düzeni, sanayi siyaseti, Ziraat Bankası üzerine günlerce anket yapmış, halktan gelen mektuplardan bazı bölümleri gazetede yayımlanmıştır. Adlî sistemdeki bozukluklara, adliyelerdeki yolsuzluklara, icra memurlarının vatandaşlara yaptığı eziyetlere sık sık yer verilmiştir. Böylece gündeme getirdiği aksaklıklar zaman zaman hükümeti de harekete geçirerek, toplumsal hareketlilik yaratmıştır. Mesela Yunus Nadi’nin 16 Eylül 1931’de “Vergiler Değil, Tahsil Usulü Ağırdır” ve 17 Eylül 1931’de “Vergi Cibayet Usulleri Islah Olunmalıdır” başlıklı yazıları bu tür etkiler yaratmıştır. Mükellef oldukları vergiyi ödedikleri halde eşyasına haciz gelen ve aynı vergiyi bir daha ödemeye mecbur edilen kişilerden gelen şikâyetlerin gazetede yayımlanması üzerine İstanbul Vilayet’i harekete geçmiş, tahsilâtta bu yolsuzlukları yapan maliye memurları hakkında tahkikat başlatmıştır (Cumhuriyet, 22 Eylül 1931). Benzer şekilde Demiryolları İdaresi’nin uygulamaları eleştiri konusu yapılmıştır. Gazetede zaman zaman makaleleri yayımlanan İstanbul mebusu Alâattin Cemil tarafından Demiryolları İdaresi’nin yolculara kolaylık sağlamak şöyle dursun, önceki asırları bile aratacak zihniyetle hareket edildiği kaydedilmiştir. Cemil’in bu yazısında, bizdeki kontrol memurlarının İstanbul-Ankara hattında gece yarısı üçten sonra yolcuları uyandırarak, bilet kontrolü yaptığı, Avrupa’da ise bu işin gün ağarıktan sonra yapıldığı anlatılmıştır. Yazıda ayrıca Devlet Demiryolları’na bu sorunları çözmesi için çağrıda bulunulmuştur (Cumhuriyet, 20 Kânunuevvel 1932).

Cumhuriyet gazetesi sosyal, kültürel, spor vb. konular üzerinde de durmuş, deniz sporlarına karşı genel bir alâka uyandırmak ve gençliği spora teşvik etmek için kadın ve

erkek sporcular arasında yüzme müsabakaları tertip etmiş, kitap, ansiklopedi¹¹ tanıtımları yapmış, halka telkinlerde bulunmuştur. Bu açılardan ele alındığında bir dönemin sosyoekonomik hayatını yansıttığı gibi belli bir hayat tarzının da halka benimsetilmesinin öncülerinden olmuştur.

Türkiye’de ilk güzellik ve ses yarışmasını Cumhuriyet düzenlemiştir. Yunus Nadi yeni rejim tarafından bu yarışmalarla Türk kadınına hürriyet hakkının iade edildiğini ve Türk kadının dünyadaki diğer kadınlardan geri kalır hiçbir yanının olmadığını kanıtlanmak istendiğini belirtmiştir (Cumhuriyet, 1 Kânunuevvel 1930–17 Mayıs 1934). Katılımı teşvik etmek için ödül, hediye, yarışmayı kazananın yurt dışı masraflarının karşılanması gibi imkânlar sunularak, ülkenin genç kızları müsabakaya girmek için yüreklendirilmiştir.

Güzellik yarışmalarının bu denli üzerinde durulmasının nedeni yeni kurulan Cumhuriyet’in yüzünün batıya dönük olacağını anlatmada iyi bir fırsat olarak değerlendirilmesiydi. Nitekim ilerleyen yıllarda da bu müsabakaları düzenleme misyonunu Cumhuriyet gazetesi üzerine almıştır. Gazete 1933 yılında dünya güzellik yarışmasının Türkiye’de yapılması için girişimlerde bulunmuştur (Cumhuriyet, 4 Teşrinisani 1932). Yarışma çağrıları ise “Türk kızları, milli bir vazife sizi bekliyor! Türk güzelliğini dünya müsabakasında temsil şerefini ihmal etmiyiniz” (Cumhuriyet, 30 Haziran 1932) şeklinde yapılarak, yarışmaya katılım adeta milli bir vazife olarak sunulmuştur.

1938’den Sonra Cumhuriyet Gazetesi

1938 yılında Atatürk’ün ölümünden sonra, İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı ile bazı dengeler de değişmiştir. Bu dönemde İsmet İnönü bir zamanlar Atatürk’ün soğuk baktığı bazı kişilere yeni görevler verirken, Atatürk’ün bazı yakınları da gözden düşmüştür (Topuz, 1973: 162). Yunus Nadi ise yeni dönemde İsmet Paşa’dan aynı yakınlığı göremese de tek parti iktidarı ile ilişkilerini iyi düzeyde tutmaya çalışmış, rejime olan inancıyla hükümet politikalarını desteklemeye devam etmiştir. Kaldı ki bu

¹¹ Cumhuriyet gazetesi o yıllarda özellikle Hayat Ansiklopedisini okuyucularına tanıtmak için büyük gayret göstermiştir. Ansiklopedinin halk tarafından rağbet görmesi için “Mektebe başlarken alacağınız en mühim ve en faydalı kitaptır”, “Büyük bir kütüphaneyi bir arada evinize getiren en faydalı eserdir. Her evde bir tane bulunmak lazımdır.”, “Bayramda çocuğunuza vereceğiniz en kıymetli hediye Hayat Ansiklopedisi’dir. Çocuğunuza hem öğretir, hem de onu eğlendirir” gibi sözlerle halkta bir uyanış sağlamak, bir okuma alışkanlığı aşılanmak istemiştir.

dönemde “hükümete, Milli Şef’e ve CHF’na dil uzatmanın yasak olması”, hükümetin hiçbir şekilde eleştirilememesi gibi faktörler de dönemin gazetelerini hükümetle uyum içinde davranmaya itmiştir (Nadir Nadi, 1979: 24).

Basının sıkı denetim altına alındığı tek parti iktidarı döneminde özellikle savaş başladıktan sonra gazeteler üzerindeki baskılar daha da yoğunlaşmıştır. II. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla ülkede gerginlik artmış, hükümet olağanüstü tedbirlere başvurmuştur. Her alanda sınırsız yetkileri olan hükümet, basın üzerinde de tekel kurarak özgürlükleri kısıtlama yoluna gitmiştir (Topuz, 1973: 162). Böylece gazeteler adeta Bakanlar Kurulu’nun gerekli gördüğü zamanlarda bir telefon emriyle kapatılır hale gelmiştir (Nadir Nadi, 1979: 243).

Atatürk zamanında hükümetin en önemli yayın organlarından olan Cumhuriyet, bu yeni dönemde iktidarla olan ilişkilerinde bazı sorunlar yaşamıştır. Yunus Nadi’nin II. Dünya Savaşı yıllarında İsmet Paşa ile arası açılmış ve bu iki önemli şahsiyetin arası bir daha tam anlamıyla düzelmemiştir. Bu duruma savaş yıllarında Cumhuriyet’in “Hitler Almanya’sı ile daha yakın ilişkileri savunan” tavrının İsmet Paşa’nın izlemek istediği dış politika siyaseti ile uyuşmaması etkili olmuş olabilir. Ayrıca, oğul Nadir Nadi’nin savaş sırasında Almanlara gösterdiği hayranlık ve bu dönemde yazdığı bazı yazılar da gerginliklere neden olmuştur. Gazete, 1940 yılında Nadir Nadi’nin İsmet İnönü’yü kızdıran yazılarından dolayı 11 Ağustos–8 Kasım tarihleri arasında 90 günlüğüne kapatılmıştır (Uşaklıgil, 2011: 109–121). Cumhuriyet’te büyük sıkıntılara yol açan bu kapatma olayından (Nadir Nadi, 1979: 131) sonra daha dikkatli bir politika izlenmesine rağmen gazete 12 Temmuz 1941’de iki günlüğüne, 7 Aralık 1941’de ise bir günlüğüne tekrar kapatılmıştır (Köktener, 2005: 33).

İsmet İnönü’nün soyadı kullanmayan yazarlara sinirlendiği ve kısa zamanda soyadı almayanları bir daha milletvekili göstermeyeceği ile ilgili haber gönderdiği ifade edilmektedir. Yunus Nadi 14 Şubat 1943 tarihinden itibaren yazılarını “Yunus Nadi Abalıoğlu” olarak yazmıştır. Nadir Nadi ise “haksız bir baskı” olduğunu düşündüğü bu durum karşısında direnmek istemiş ve eskiden olduğu gibi “Nadir Nadi” imzasıyla yazılarına devam etmiştir. Ancak, Nadir Nadi bu konu ile ilgili olarak anılarında, böyle davranmakla iyi yapmadığını, bu tutumuyla babasını yalnız bırakarak, kırmış olabileceğini kaydetmiştir (Nadir Nadi, 1979: 239–240).

Yunus Nadi'nin bu dönem yönetimle olan ilişkilerinin Atatürk dönemindeki gibi olmadığını göstergelerinden birisi de, o güne kadar bütün Meclislerde yer alırken, 1943'den sonra bir daha milletvekili adayı olarak gösterilmemesidir. Seçimler sırasında tek parti rejiminin milletvekili adayları yine eskiden olduğu gibi Genel Başkan, Başbakan ve Parti Genel Sekreteri tarafından belirlenmiş, değişmez Genel Başkan İnönü'nün hoşlanmadığı kişilerden bir kısmı Meclise girememiştir. Çünkü Genel Başkan'ın mutlaka seçilmesini istediği kişilerin bulunduğu yerlerde aday listeleri milletvekili sayısına eşit olacak şekilde hazırlanmış, diğer yerlerde ise aday listeleri milletvekili sayısından daha fazla tutulmuştur. Birden fazla ismin aday gösterildiği yerlerden biri de Muğla olmuş, Muğla halkı "Genel Başkan'ın hoşlanmadığını bildikleri" Yunus Nadi'ye oy vermemişlerdir. Yunus Nadi'nin yerine yine İnönü tarafından listelere konulan Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Feridun Osman Menteşoğlu milletvekili seçilmiştir (Nadir Nadi, 1979: 240–241).

Gazetenin sahibi olan ve yıllarca başyazarlığını yapan Yunus Nadi, 1945 yılına kadar gazetenin genel yayın politikasını belirleyen kişi olmuştur. Savaş yıllarında Nadir Nadi'nin Nazi Almanya'sına duyduğu büyük hayranlık ve kendisinin de Almanya'ya ve nasyonel sosyalizme duyduğu sempati nedeniyle "Yunus Nazi" isminin yakıştırılması, oğlu yüzünden gazetenin kapanması, belki de savaş bittiğinde Almanya'nın dünyaya verdiği zarardan dolayı yaşanan hayal kırıklıkları, hakkında çıkan yolsuzluk, ticari maksatla ve para karşılığında yazı yazdığı gibi iddialar ve arkasından 1943 yılında tekrar mebus seçilememesi gibi olaylar şüphesiz ki O'nun ömrünün son yıllarını sıkıntılı geçirmesine yol açmıştır (Uşaklıgil, 2011: 4–111–121–126).

Yunus Nadi 28 Haziran 1945 yılında tedavi gördüğü Cenevre'de ölmesi üzerine gazetenin başına oğlu Nadir Nadi geçmiştir. Viyana'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitiren, 1935'te İstanbul'a dönen Nadir Nadi, 1938–1941 yılları arasında bir ara gazetecilikle birlikte Galatasaray Lisesi'nde öğretmenlik de yapmıştır. Nadir Nadi 1936'da başladığı ve babasının ölümüyle birlikte resmileştirdiği başyazarlık görevini 1988 yılına kadar sürdürmüştü ve gazetenin kurumsallaşmasında çok önemli bir rol oynamıştır (Köktener, 2005: 26).

Nadir Nadi, babası Yunus Nadi'nin 1943 seçimlerinde aday gösterilmemesi ve öncesinde yaşanan gerginlikler nedeniyle Demokrat Parti'nin kurulmasıyla birlikte gazetenin tüm ilgi ve desteğini DP'ye kaydırmıştır (Köktener, 2005: 75). Daha Parti

kurulurken bu oluşuma gayet olumlu bakan Nadir Nadi (Cumhuriyet, 4 Aralık 1945) 1950’de DP listesinden bağımsız milletvekili seçilerek partiyle bağlarını daha da güçlendirmiştir. DP ile iyi olan diyaloglar 1954 seçimlerinden sonra bozulmaya başlamış, 1950’nin sonlarında ise gazete ile DP iktidarının arası iyice açılmıştır. Bu durumun oluşmasına özellikle partinin basına yönelttiği “Tahkikat Komisyonu” gibi anti-demokratik uygulamalar etkili olmuştur (Nadir Nadi, 1981: 68–123). Çünkü DP’de kendisinden önceki CHP gibi basında çıkan eleştirilere tahammül edememiş, özellikle de iktidarının son yıllarında kendisini destekleyen gazeteler dışındakilere karşı olumsuz bir tutum sergilemiştir (Köktener, 2005: 91).

1950’li yılların sonuna kadar, diğer birçok gazete gibi koyu bir anti-komünizm politikası izleyen Cumhuriyet gazetesi, yavaş yavaş siyasi konumunu yeniden konumlandırmıştır. Gazete bu dönemde “ilerici, aydınlanmacı, solcu” şeklinde sıfatlar yüklenmiş, 27 Mayıs’tan sonra basında esen özgürlük havası ile “sosyalist eğilimli, halktan yana” bir pozisyon almıştır (Uşaklıgil, 2011: 154). Cumhuriyet, 27 Mayıs ihtilâlini de sempatiyle karşılamış, bu durumu Türkiye için bir “dönüm noktası” olarak kabul etmiştir. Gazete yıllarca “27 Mayıs’ı bir devrim, 1961 Anayasasını hazırlayan demokratik bir adım olarak görmüş”, yıldönümlerinde övgü dolu yazılar yazmıştır (Köktener, 2005: 78–105–108).

1951’de Yaşar Kemal’i, 1962’de, “Yön” dergisi yöneticisi İlhan Selçuk’un bünyesine katılmasıyla Cumhuriyet gazetesi gittikçe sola kaymış, hatta komünizm propagandası yapmakla suçlanmıştır. 1970’lerin sonuna kadar solun en itibarlı fikir gazetesi olarak yoluna devam eden gazete (Uşaklıgil, 2011: 417), 1986 yılında Hürriyet gazetesinin sahibi Erol Simavi tarafından “Türk fikir gazeteciliğinin en ciddi temsilcisi, doğru haber ile özdeşleşen adı, tahkik ettiremediği haberi atlama pahasına yayımlamaması, promosyonlara itibar etmeden sağladığı yüksek tirajı, çağdaş gazetecilik anlayışı” gibi özellikleri gerekçe gösterilerek Sedat Simavi Basın Ödülüne aday gösterilmiş ve ödüle layık görülerek, kazanmıştır (Cemal, 2005: 151).

Cumhuriyet gazetesi, gazeteyi kurumlaştıran ve “denge unsuru” olan Nadir Nadi’nin 1991 yılında ölümünden sonra karışmıştır. Gazetede başlayan iktidar kavgaları

ve siyasi görüş ayrılıkları neticesinde İlhan Selçuk ve grubu tasfiye edildiklerini iddia ederek gazeteden ayrılmışlardır¹².

Yaşanan olaylar neticesinde gazetenin 120.000 olan günlük ortalama tirajı 60.000'lere kadar düşmüştür. Büyük bir maddi kriz içine giren “Cumhuriyet Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.Ş” ’nin, gazeteye geri dönen İlhan Selçuk ve ekibi tarafından Aralık 1992’de iflası istenmiştir. Bu şekilde borçlardan kurtulma yoluna gidilmiş, ancak, bu girişim Yunus Nadi’nin mirasçılarının da gazetede tüm haklarından vazgeçmeleri anlamına gelmiştir. Bu süreçte yaşanan iflas ve yönetim değişikliği ile birlikte gazetenin ortaklık yapısı da değişmiştir¹³.

Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında toplumsal hayatın hemen her alanında gerçekleştirilmek istenen köklü değişime verdiği destekle çok önemli bir işleve sahip olan bir dönemin en eski, en itibarlı gazetesi Cumhuriyet, 1990’larda yapılan bir takım operasyonlarla yaşatılmaya çalışılmıştır. Ancak, Yunus Nadi ailesinin gazeteden tasfiyesi ve gazetenin milliyetçi sol unsurların eline geçmesiyle gazetenin realiteden uzaklaştığı ve gazeteciliğin temel prensiplerini bir tarafa bıraktığı, değişimi savunan genç kalemlere karşı demokrasinin askeri darbelerle gelebileceğine inanan bir grubun eline geçtiği yönünde eleştiriler yapılmıştır (Uşaklıgil, 2011: XIV-417-419-430-431). Ayrıca, Cumhuriyet gazetesinin 1980’lerden sonra değişen yenedünya düzenine uyum sağlayamadığı da kaydedilmektedir. Gazetenin yıpranmasında iktidar kavgaları ve bozulan mali durum dışında başka faktörler de etkili olmuştur. Maddi destek sağlamak üzere daha önce eleştirilen büyük sermayedar medya patronları ile yapılan iş birliği şeklindeki çelişkiler, DYP-SHP koalisyonu sırasında SHP’nin yayın organı gibi

¹² İlhan Selçuk ve arkadaşları Uğur Mumcu, Ali Sirmen, Oktay Akbal, Mustafa Ekmekçi, Füsun Özbilgen, Şükran Ketenci, Cüneyt Arcayürek, Hikmet Çetinkaya, ayrıca İzmir bürosunun tamamı, toplam seksen kişi gazeteden ayrılmış ya da yazmayacağını açıklamıştır. Uşaklıgil’e göre gazetenin içindeki karışıklıklara okuyucu da dâhil edilmiş ve İlhan Selçuk ve ekibi tarafından “Artık Cumhuriyet’i okumuyorum çünkü Cumhuriyet okuruyum” şeklinde bir kampanya başlatılmıştır. 7 Kasım 1991’de Gazeteciler Cemiyeti’nde bir grup yazar ve sol eğilimli sanatçı da bir basın toplantısı düzenlemiş, bu toplantıda gazetenin satın alınmayarak, boykot edilmesine karar verilmiştir. Gazete bu olaylar sonucunda büyük bir tiraj kaybına uğramış ve bir daha kendisini toparlayamamıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Emine Uşaklıgil (2011), “*Benim Cumhuriyet’im*”, s. 417

¹³ Yeni dönemde gazetenin sahipleri; maddi destek sağlamak üzere kurulan Yeni Gün Holding, bu holdingte yüzde 10 değişmez ve imtiyazlı hisseye sahip olan Cumhuriyet Vakfı, ikinci yüzde 10 hisseye sahip olan Cumhuriyet okurları (240 kişi), yüzde 20 hisseye sahip olan Park Grubu ve yüzde 20 hisse ile Gürbüz Çapan olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aysun Köktener (2005), *Bir Gazetenin Tarihi Cumhuriyet*, s. 304.

çalışması, kamuoyu üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır (Köktener, 2005: 368–369). Bunlara ilaveten 2000’li yıllarda “ulusalcılık, küreselleşme-IMF karşıtlığı” gibi ilkeler uğruna dönemin bazı sağ partilerine verilen destek ve gösterilen yakınlık¹⁴ gazetesinin diğer çelişkilerini ve sıkıntılarını oluşturmuştur (Uşaklıgil, 2011: 430–431).

Atatürk devrimlerinin gerçekleşmesinde ve kamuoyunun devrimleri benimsemesinde çok önemli rol oynayan, Türkiye’nin bugüne kadar varlığını sürdürebilen ender kurumlarından olan Cumhuriyet gazetesi yapılan araştırmalara göre, bugün yaklaşık 40 binlere düşmüş tirajı ile ulusal basının son sıralarında yer almaktadır. BİAK Basın Okurluk araştırmasına göre Cumhuriyet gazetesinin Türkiye ortalamasının üstünde sosyoekonomik düzeye sahip, gazete okumayı alışkanlık haline getirmiş, kendisini “çağdaş, laik, yenilikçi, demokrat, solcu” olarak tanımlayan bir okur kitlesi tarafından okunduğu anlaşılmaktadır (Köktener, 2005: 368–369).

Gazetede Yaşanan Bazı Önemli Bazı Kalem Kavgaları

II. Dünya Savaşı yıllarında Alman yanlısı yayın yapmakla suçlanan gazete zaman zaman iktidar dışındaki çevrelerin de eleştirilerine uğramıştır. Bu suçlamaların yanı sıra, farklı zamanlarda yaşanan polemiklerde Yunus Nadi, İttihatçı, eski komünist, dolandırıcı, sahtekâr gibi suçlamalara da maruz kalmıştır.

Cumhuriyet gazetesinde çıkan ilk polemik Yunus Nadi’nin Yarın gazetesinin sahibi, iktidara muhalif yazıları ile bilinen Arif Oruç’a komünistlik imasında bulunmasıyla başlamıştır (Köktener, 2005: 47–48). 1931 yılının yazında “Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası” adlı partiyi kuran ve “Yarın” gazetesini de partinin yayın organı haline getiren Arif Oruç, 8 Haziran 1931 tarihinde yazdığı başyazısında kendisine komünistlik imasında bulunan Yunus Nadi’yi bilgisizlikle suçlamıştır. Yazıda bir zamanlar Yunus Nadi’nin de Komünist Fırkası üyesi olduğu hatırlatılmıştır. Arif Oruç yazının devamında olayın büyümesi halinde bu işten Yunus Nadi’nin zararlı çıkacağını da duyurmuştur. Gerçekten de bir hafta sonra yazdığı bir başka yazıda bu kez Nadi ailesinin milli servete beş milyon liralık bir zarar verdiğiinden bahsetmiştir. Oruç’a

¹⁴ Gazetesinin yönü bu defa sağa kırılmış; ulusalcılık uğruna Cem Uzan’a, MHP’ne yakınlık ifade edilmiştir. İlhan Selçuk 2002 yılında MHP’na köşesinden oy istemiştir. Devlet Bahçeli de bu durumdan memnuniyetle söz etmiştir. 6 Haziran 2003’de “Pencere” adlı köşede “Diriliş ve Yükselişte Öncü Kim Olacak?” başlıklı yazıda Genç Parti’den övgüyle söz edilmiştir. Genç Parti’nin ilanları Cumhuriyet’te yayımlanmış, Cem Uzan’la uzun röportajlar yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emine Uşaklıgil (2011), “Benim Cumhuriyet’im”, s. 430–431.

göre, Nadi ailesinin sahip olduğu Zingal Ormanları Romanya'dan yaptığı kereste ticareti ile büyük spekülâtif kârlar elde etmiş, devlet de bu işten büyük zarara uğramıştı. Arif Oruç 23 Haziran 1931'de "Matbuat Dolandırıcısı Yunus Nadi" başlıklı yazısında saldırılarının dozunu iyice artırmış ve Yunus Nadi'ye, dolandırıcı, sahtekâr, şantajcı, jurnalcı gibi hakaretler yağdırmıştır (Karaca, 1994: 58–63). Güçlü bir kalemi olan Yunus Nadi'de, 24 Haziran 1931'den itibaren karşı atağa geçerek, Arif Oruç'u vatana ihanetle, rejim düşmanı olmakla suçlamıştır. Birkaç gün sonra Falih Rıfkı'da bu kavgaya karışmış, O da Arif Oruç'u casusluk ve alçaklık yapmakla suçlamıştır. Kemal Salih'in de müdahil olduğu bu tartışma giderek büyümüş, Kemal Salih "Apartmanı Kaça Yaptırdın?" başlıklı yazısıyla Yunus Nadi'nin mal varlığı hakkında çıkan dedikoduları yalanlamıştır. Karşılıklı atışmalar o kadar çığırından çıkmıştır ki, Arif Oruç Ağustos başlarında gazetesine gelen iki gencin saldırısına uğramıştır. Kavga, Matbuat Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle Yarın gazetesinin 19 Ağustos 1931 tarihinde kapatılması üzerine son bulmuştur (Köktener, 2005: 50–52).

Cumhuriyet gazetesinde yaşanan bir başka polemik ise 1937 yılında Tan gazetesi ile ilgili olmuştur. O yıllarda Cumhuriyet gazetesinin Nazi Almanya'sına duyduğu sempati başka gazetelerinde dikkatini çekmiş ve eleştiri konusu olmuştur. Eylül 1937'de Alman Propaganda Nazırı Göbbels, Nürnberg'deki Nazi kongresinde Nasyonel Sosyalist Almanya'nın otoriter bir devlet olarak komünizm cereyanlarına açmış olduğu mücadelede yalnız olmadığını belirtmiştir. Göbbels'in, davalarının Lehistan, Avusturya, Bulgaristan ve Türkiye'de başarıyla yürüdüğü şeklindeki sözleri üzerine Tan gazetesinden Sabiha Sertel kaleme aldığı "Herr Goebbels Doğru Söylüyor" başlıklı yazısı ile Yunus Nadi'nin ve Cumhuriyet gazetesinin tavrını eleştirmiştir (Uşaklıgil, 2011: 96–97).

Türkiye'de Nazi ve faşist propagandası yapıldığını belirterek Cumhuriyet gazetesini hedef gösteren Sertel'e cevap Cumhuriyet gazetesinden (**) imzalı çıkan bir başyazıyla sert gelmiştir. "Bir nutuk üzerinde koparılan lüzumsuz gürültüler" başlığıyla çıkan yazının sahibi; Türkiye Cumhuriyeti'nin Hitler rejiminden önce kurulduğunu, Hitler'in Alman milletini komünizm tehlikesinden korumak için oluşturmak istediği rejimin esaslarını tasarladığı sırada, Kemalizm'i uzun uzun incelediğini, Kemalizm'in Hitlerizm'le bir alâkasının olmadığını yazmıştır. Asıl tehlikenin ise bu suçlamayı yapan, Karl Marx ve Engels hakkında insana bir teşkilâtçı yapılmış hissi verecek kadar

çok sayıda kitabımsı broşürler bastıran, komünist propagandası içinde bulunan gazetecide olduğunu belirtmiştir (Cumhuriyet, 18 Birinciteşrin 1937). Yunus Nadi tarafından yazıldığı iddia edilen (Köktener, 2005: 56) bu yazıdan bir gün sonra Ahmet Emin Yalman da Cumhuriyet gazetesine yönelik olarak, “Alman Propaganda Nazırına avukatlık ettiği” şeklindeki suçlamaya katılmış ve karşılıklı atışmalar daha da büyümüştür. Bu kavga Ahmet Emin Yalman’ın “Yahudilikten dönme bir adam” olduğunun söylenmesi ve Yalman ile Sertel’lerin Türk olmadıkları için Türk gazeteciliği yapamayacakları şeklindeki ırkçılık içeren sözlerle daha da garip bir hal almıştır. Sertel’e sarf edilen “Bolşevik dudu” ve “eli maşalı Çingene” gibi sözlerle seviye açısından da oldukça kötü bir şekle bürünen tartışma, Sabiha Sertel’in Cumhuriyet hakkında bir hakaret davası açması ve konunun adliyeye taşınması üzerine son bulmuştur (Karaca, 1994: 94–97, Uşaklıgil, 2011: 97). Açılan davada gazete sorumluları altışar aya mahkûm olurken, aynı davada (***) şeklinde çıkan yazıların Yunus Nadi’ye mi (Köktener, 2005: 60), yoksa Nadir Nadi’nin anılarında belirttiği gibi Peyami Safa’ya mı ait olduğu (Nadir Nadi, 1979: 241–242) ise tam olarak anlaşılamamıştır.

Gazetede yaşanan bir başka tartışma da 25 Temmuz 1940 tarihinde Türkiye-Almanya arasında imzalanan ticaret anlaşması üzerine olmuştur. Bu anlaşmayla Türkiye ve Almanya’nın birbirini tamamlayacak aynı ekonomik sistem içinde yer alması gerektiğini yazan Nadir Nadi’nin söz konusu yazısına Hüseyin Cahit Yalçın başta olmak üzere birçok gazeteciden tepki gelmiştir. Nadir Nadi de bu tepkileri “Dünya Realiteyi Olduğu Gibi Görmeğe Mecburdur” başlıklı yazısıyla cevaplamış, bu yazının arkasından da “Tek Devlet Hegemonyası Bir Hayaldir” adlı bir başka yazı daha kaleme almıştır. Nadir Nadi bu yazılarıyla Nazi yanlısı olarak suçlanırken, Hüseyin Cahit Yalçın ve diğer gazeteciler Cumhuriyet’e tavrı almıştır (Nadir Nadi, 1979: 113–122). Nadir Nadi de 3 Ağustos 1940’da kendisine saldıranlardan en ünlüsü Hüseyin Cahit’e hitaben yazdığı bir cevapla bütün gazetecilere karşı kendisini savunmuştur. Cumhuriyet’le Yeni Sabah arasında süren tartışmalar Cumhuriyet gazetesinin 10 Ağustos 1940 tarihinde kapanmasıyla son bulmuştur (Köktener, 2005: 60–65).

Cumhuriyet gazetesinde Tan gazetesi ve “Görüşler” dergisinin sahibi Sertel’leri hedef alan bir başka yazı ise basında hürriyetlerin çok tartışıldığı Aralık 1945 yılında çıkmıştır. 1945 yılında Sovyet isteklerinin Türk kamuoyunda infial yarattığı sıralarda

Cumhuriyet'te de komünizme ve Türkiye'de bu görüşe eğilimli gazetecilere yönelik üstü kapalı yazılar çıkmaya başlamıştır. Nadir Nadi tarafından kaleme alınan bu yazılardan birinde “G” harfinin orağı andırdığı gerekçesiyle 4 Aralık 1945'te “Bizim yoldaşlar nihayet maskelerini attılar” şeklinde hedefini açıkça ortaya koyan bir yazı yayımlanmıştır (Cumhuriyet, 4 Aralık 1945).

O günlerde ülke genelinde Cumhuriyet'in de katıldığı Sovyet karşıtı propaganda faaliyetleri öyle bir hal almıştır ki, tam da gazetenin bu yazıyı yayımladığı 4 Aralık 1945 günü İstanbul'da SSCB karşıtı bir miting düzenlenmiştir. Göstericiler Rusça kitapların satıldığı iki kitapçı ile Sertel'lere ait solcu Tan gazetesinin matbaasına polis de seyirci kaldığı bir ortamda saldırmıştır. Türkiye siyasal yaşamına “Tan Matbaası Olayı” olarak geçen bu saldırıda (Oran, 2009: 503) Cumhuriyet gazetesinin yaptığı propaganda faaliyetleri de etkili olmuştur (Karakuş, 1977: 96–97). Uşaklıgil de, Aralık 1945'te Tan, Yeni Dünya ve Görüşler dergisinin matbaalarına yapılan saldırıya neden olan ve asıl Hüseyin Cahit Yalçın tarafından başlatılan bu aleyhte propagandaya eğer “Babıâli'nin en itibarlı gazetesi” Cumhuriyet'in katılımı olmasaydı, olayların bu mecraya bu kadar rahat sürüklenemeyeceğini dile getirmektedir (Uşaklıgil, 2011: 131).

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Devreden Sosyo-Ekonomik Yapı

Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemindeki Sosyo-Ekonomik Yapı

19. yüzyıl Osmanlı toplumu ve ekonomisi için önceki yüzyıllardan çok farklı bir değişimi ifade etmektedir. Yüzyılın başında merkezi devletin gücü gerilemekle birlikte, tarımda devlet mülkiyeti ve kentlerde loncalara dayalı Osmanlı iktisadi yapıları henüz dağılmamıştır. Ancak, bu yapı 1820'lerden I. Dünya Savaşı'na kadar geçen yaklaşık yüz yıllık süre içinde büyük değişime uğramış, Osmanlı Devleti bu süre içinde Batı'nın siyasi, askeri ve ekonomik gücüyle çok ciddi bir şekilde karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı'nın yüzyıllardır süregelen kapalı ekonomisi bu dönemde yeni bir iktisadi düzene, kapitalizme açılmıştır (Pamuk, 2005: 238). Osmanlı Devleti bir taraftan taşradaki ayan, bir yandan Balkanlarda hız kazanan milliyetçilik hareketleri, öte yandan da Batı'nın gücü karşısında merkezi devleti tekrar kuvvetlendirmek¹⁵ amacıyla merkezi girişimlerde bulunarak, Batı tipi bir dizi reformu uygulamaya çalışmıştır.

¹⁵ Avrupa teknolojisinden de faydalanarak merkezi bürokratik yapıyı güçlendirmek isteyen devlet, yeni reform hareketleriyle kurumlarını batılılaştırırken yeni bir askeri-bürokratik

19. yüzyılda yaşanan iç ve dış kaynaklı bu gelişmeler, devletin kurumlarını ve sosyoekonomik yapıyı hızla dönüştürmüş, ortaya 18. yüzyıldan çok farklı kurumlar çıkmaya başlamıştır (Ortaylı, 2005: 36–59–90–91). Ancak, girişilen bu reform hareketlerinin Avrupalı devletlerin desteği ve baskısıyla olması ve bu destek karşısında ülke ekonomisinin dışa açılmasının talep edilmesi bir süre sonra dış ticaret dengesini Osmanlılar aleyhine bozmuş, iktisadi ve mali anlamda bağımlılıklar yaratmıştır (Tezel, 1986: 67).

1820'lere gelindiğinde Sanayi Devrimini tamamlamış olan İngiltere gelişen teknolojiyle birlikte büyük artış gösteren üretim fazlalarını eritecek pazarlar aramaya başlamıştır. Aynı dönemde Sanayi Devrimini yaşamakta olan diğer Avrupa ülkeleri ise yüksek koruma duvarlarıyla İngiliz mamullerinin kendi pazarlarına girmesini engellemiştir. Bu durumda İngiliz ticaret ve sanayi sermayesi Avrupa dışındaki ülkelere yönelmiş, 1820'lerden 1840'lara kadar İngiltere, Latin Amerika'dan Çin'e kadar birçok ülkeyle, mümkünse yerel iktidarlarla anlaşarak, gerektiğinde de silah kullanmaktan çekinmeyerek pek çok ticaret antlaşması imzalamıştır (Pamuk, 2005: 207). Bu politika ucuz hammadde imkânı bulunan ve mamul mallar için iyi bir pazar olan Osmanlı İmparatorluğu'nu da İngiliz dış politikası için önemli bir pazar haline getirmiştir (Özçelik, 1993: 11–12). Bu arada Osmanlı İmparatorluğu ile daha 1820'lerde ticaretini genişletmeye başlamış olan İngiltere Osmanlı yönetiminin müdahaleleri ve koyduğu engellerden şikâyetçi olmuş ve yapılan ticareti yasal bir çerçeveye oturtarak, uzun vadeli bir antlaşmaya bağlamak istemiştir (Pamuk, 2005: 207). İngiltere'nin kolladığı fırsat ise Mısır'daki Osmanlı Valisi Mehmed Ali Paşa'nın askeri gücünün Osmanlı Saltanatına karşı bir tehdit olarak ortaya çıkmasıyla belirmiştir. 1830'larda Osmanlı Devleti'ne isyan eden Mehmed Ali Paşa'nın bağımsızlık isteği ve bunu sağlamak için uluslararası diplomatik girişimlere yönelmesi, ayrıca Rusya'nın artan nüfuzu Osmanlı Devleti'ni İngiltere'ye yaklaştırmıştır (Tezel, 1986: 63). Bu gelişmeler dışında Vali'nin dış ticareti tekeline alarak elde ettiği gelirleri sanayileşme yolunda kullanması da İngiltere'yi Mısır'daki çıkarları açısından rahatsız etmiştir. Zira Ortadoğu topraklarında

kadroyu da beraberinde yaratmıştır. Bu bürokratik kadro zamanla öyle güçlenmiştir ki, bütçe gelirlerinin savunma ve maaş ödemelerini bile karşılayamadığı, sürekli dış borçlanmaya gidildiği yıllarda (1890) hükümet harcamalarının %70'i, memur, subay ve emekli aylığında kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şevket Pamuk (2005), *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, s. 238-241; Yahya Sezai Tezel (1986), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, s. 87.

Mısır gibi güçlenmiş bir devletin ortaya çıkması bölgeyi denetim altında tutan İngiltere tarafından istenmeyeceğinden, bu koşullarda İngiltere Mehmet Ali Paşa'ya karşı Osmanlı Devleti'ni desteklemek şeklinde yeni bir politika geliştirmiştir. Bu gelişmeler iki ülke arasında bir ticaret antlaşması yapılmasına giden süreci oluşturmuş, 16 Ağustos 1838 tarihli Baltalimanı Antlaşması bu realite çerçevesinde imzalanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nu siyasi kaygılar içinde birçok iktisadi taviz vermeye zorlayan bu anlaşma ile ülke ekonomisi kapitalist dünya ekonomisine açılmış, büyük bir dış ticaret hacmi yaratılmıştır (Pamuk, 2005: 207).

Bu anlaşma ayrıca Osmanlı ülkelerinde iş yapan yabancıları oktruva¹⁶ resmi ve diğer her türlü resim harçtan muaf kılarak, yabancıların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kapitüler ticari ve adli ayrıcalıklarını da güçlendirmiştir. Osmanlı yasaları ve vergileri karşısında Osmanlı uyruğunda olanlara kıyasla yabancılara çok büyük ayrıcalıklar veren bu antlaşmayı daha sonra Fransa ve başka ülkelerle yapılan ticaret sözleşmeleri takip etmiştir. Böylelikle Osmanlı ekonomisi Avrupa'daki sanayi birikimine kapılarını ardına kadar açmış, açık bir pazar haline gelmiştir (Tezel, 1986: 64). Bu kapitülasyon rejiminin sonuçlarından biri de yerli tacirlerin hemen hemen tümüyle arka plana çekilerek, yerlerini ticaret anlaşmalarına taraf devletlerin pasaportunu taşıyan Rum, Ermeni ve diğer Akdenizli tacirlere bırakmaları olmuştur (Keyder, 1982: 20).

İmparatorluğa Avrupa'dan yoğun bir şekilde giren sanayi devrimi ürünleri ülkedeki yerli zanaatlar üzerinde olumsuz etki yaratmış, Batı'nın sanayi ürünleri karşısında kimi zanaatlar direnebilirken, rekabet edemeyen kimi zanaatlar da silinip gitmiştir (Tokgöz, 2009: 10). Yerli zanaatların üretimi bir zamanlar pahalı yünlü kumaşlar, kâğıt, cam gibi ürünler dışında imparatorluğun ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeydeyken 1820'lerde bu durum değişmiştir (Pamuk, 2005: 224). I. Dünya Savaşı'na kadar geçen yaklaşık yüz yıllık dönemde iç tüketimin % 80–% 90'ı ithal malı iplik ve kumaşlarla sağlanarak, ithalatın hacmi hızla genişlemiştir (Boratav, 1987: 12). Sabit fiyatlarla yapılan dış ticaret hesaplamalarına göre 1840–1913 arasında ihracat 10 kat artış gösterirken, ithalat 12 kat artmıştır. Bunun yanı sıra, dış ticaretin konsantrasyonu

¹⁶ Oktruva vergisi, ticaret amacıyla dışarıdan getirilen mallardan alınan giriş vergisidir. Fransızca kökenli olan bu kelime Osmanlı Devleti'nde Duhuliye Resmi adı altında alınmıştır. Bu vergi, 1826'da şekil değiştirerek, Yeniçeri Ocağı yerine kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye harcamaları karşılığı alınan ihtisap resmi haline gelmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/Oktruva_vergisi

da sağlıksız bir görünüm sergilemiştir. İthalat çok sayıda tüketim malını içerirken, buna karşın yatırım malı ithalatı bu yoğunlukta hemen hiç yer almamıştır. Yapılan ihracat ise tarım ürünleri ve hammaddeye dayalı kalmıştır (Tezel, 1986: 65–66–68). Ancak, pamuklu tekstil ithalatının 100 kattan fazla arttığı bir dönemi ifade eden 1820–1914 yılları arasında yaşanan bu ithalat patlamasını, tümüyle Baltalimanı Antlaşmasına bağlamak da doğru değildir (Ortaylı, 2005: 106–107, Pamuk, 2005: 208–226). Kaldı ki, Avrupa’dan giren pamuklu tekstil ve diğer mamullerin ithalatındaki artış, bu antlaşmadan çok önce, 1820’lerde başlamıştır. Çünkü Sanayi Devrimi ile birlikte hızla makineleşen ve teknoloji kullanan Avrupa karşısında halen el tezgâhları ile üretim yapan geleneksel Osmanlı üretim yapısı arasında ciddi farklar oluşmaya başlamıştır (Pamuk, 2005: 208–209).

Sonuç itibarıyla, Osmanlı ülkesinin eşitsiz bir ticaret rejimi uygulamasına neden olan 1838 Ticaret Antlaşması yarattığı dış ticaret açıklarıyla devletin iktisadi ve mali iflasında belirleyici olmasa da önemli bir rol oynamıştır (Ortaylı, 2005: 109). Öyle ki Osmanlı Devleti’nin ihracatı bir süre sonra değil yatırım malları ithalatını karşılamayı, tüketim malları ithalatını bile karşılayamayacak duruma gelmiştir. Oluşan dış ticaret açıkları ise 19. yüzyılın ortalarına kadar ağırlıklı olarak altın ve gümüş ihracıyla kapatılırken, 1854’den sonra uluslararası mali piyasalardan alınan borçlarla kapatılmaya çalışılmıştır. Böylelikle yabancı ülke ekonomilerine sanayide ve ticarete duyulan bağımlılık, alınan borçlarla büyümüş, devlet mali alanda da Avrupa devletlerinin yörüngesine girmiştir (Tezel, 1986: 65–66–68). Bu antlaşmanın yarattığı asıl sıkıntı ise bir sanayi ülkesi olan İngiltere ile iptidai üretim yöntemlerine sahip Osmanlı Devleti’nin çok eşitsiz koşullarda bir dış ticaret ilişkisine girmesi olmuştur. 1838 Antlaşmasının uzun vadedeki en önemli etkilerinden biri de Osmanlı Devleti’nin bağımsız bir dış ticaret politikası izleyebilme seçeneğinin tümüyle ortadan kalkmasıdır. Nitekim bu antlaşmanın getirdiği kısıtlamalar Lozan Barış görüşmelerine kadar sürüp gitmiş, Cumhuriyet hükümeti ancak 1929 yılından sonra bağımsız şekilde bir dış ticaret politikası belirleyebilmiştir (Pamuk, 2005: 208–209).

19. yüzyılda Osmanlı ülkesinde mamul mallar üretiminde örgütlenen bazı zanaatlar dışında büyük ölçekli sanayi işletmeleri olarak Beykoz Tesisleri, Feshane Tesisleri, Hereke fabrikası ve Bakırköy Bez fabrikası faaliyet göstermiştir. 1810–1840’lı yıllarda devlet tarafından kurulan bu işletmelerde esas olarak devlet ve ordunun

ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenmiştir (Tokgöz, 2009: 8–10). İthal malı teknoloji ile kapitalist sanayi işletmelerinin kurulmasında ikinci hamle ise 1880’lerde olmuştur. Yerli ve yabancı sermayedarların girişimleriyle kurulan bu işletmeler, yine ulaştırma maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle, hammaddesi yerel olan ve asıl önemlisi de işçiliğin düşük olması gibi maliyet avantajları nedeniyle ancak ithal malları ile rekabet edebilecek ürünlerde üretim yapabilmişlerdir (Pamuk, 2005: 225). I. Dünya Savaşı öncesi kurulan en büyük sanayi işletmeleri, çoğu İstanbul’da toplanan ve sayıları son derece sınırlı kalan birkaç pamuklu, yünlü, ipekli tekstil, gıda, yağ ve sabun fabrikaları ile çimento ve tuğla üreten bazı imalathanelerden ibaret kalmıştır (Tokgöz, 2009: 10).

1870’lerden sonra dünyada artan kapitalizmin etkisiyle Osmanlı Devleti’nde tekeli ve emperyalist güçlerin etkisi daha da hissedilir hale gelmiştir. Bu dönemde Osmanlı topraklarında daha önce İngiltere’nin üstün olduğu ve bir ölçüde de Fransa’nın var olduğu emperyalizm yarışında yeni bir güç olarak Almanya da belirmeye başlamıştır (Özçelik, 1993: 106). Özellikle 1880’den sonra Osmanlı Devlet yöneticileri ile doğal kaynaklarını kontrol altına alan Almanya, Deutsche Bank gibi büyük bankalarının da desteği ile Alman tekellerini hızlı bir şekilde büyütüştür. Bu özellikleri ile Almanya 20. yüzyıl başlarken Osmanlı borçları içindeki payı ve demiryolu yatırımlarıyla (Tokgöz, 2009: 19), Türk topraklarında bir bakıma siyasi-ekonomik nüfuz kurma girişimlerinin ilk mimarları olarak ortaya çıkmıştır (Ortaylı, 2008: 204–205). Bunun yanı sıra Osmanlı topraklarında Alman, İngiliz ve kısmen de Fransız tekellerinin karşılıklı rekabeti de doğrudan hissedilmiş, bu emperyalist güçlerin Osmanlı iç politikası üzerindeki karşılıklı oyunları 1914 yılına kadar devam etmiştir. Sultan Abdülhamid Osmanlı İmparatorluğu’nu yarı-sömürge haline getiren bu durumu fark etmekle birlikte, emperyalist ülkeler arasında kurduğu dikkatli denge politikası ile İmparatorluğu yaşatmaya çalışmıştır. Ancak, bu denge politikası 1890’larda Bağdat Demiryolu imtiyazının Almanlara verilmesiyle önemli bir yara almış, Osmanlı Bankası ve İngiliz-Fransız sermayesine bağlı Osmanlı maliyesi Bağdat Demiryolu gündeme gelince uluslararası piyasalardan borçlanma konusunda sıkıntılar yaşamıştır¹⁷. 1838 Baltalimanı Ticaret Anlaşması ile emperyalist güçlerin başlattığı sömürgeleştirme süreci

¹⁷ 1886–1896 döneminde İngiliz-Fransız kaynaklarından 9 istikraz antlaşması yapılmışken, 1909 yılına kadar geçen 13 yıllık sürede ancak iki kez istikraz yapabilmıştır. 1909–1914 arasında ise Batı’dan alınan borç sayısında büyük artış olmuş, her yıla bir istikraz antlaşması isabet etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tevfik Çavdar (1995), *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, s. 52.

bu dönemde ülkenin hemen tüm kaynaklarına el atma düzeyine ulaşmış, Jön Türk hareketi de böyle bir ortamda doğup gelişmiştir (Çavdar, 1995: 89–90).

Bütün bu olumsuzluklara karşın, 19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi bir taraftan yapılan batılı reformların sayesinde, bir taraftan da kapitalist dünya ekonomisine açılmanın etkisiyle bir dinamizm içine girmiş, durağanlıktan çıkmıştır. 18. yüzyıl boyunca Osmanlı dış ticareti yaklaşık bir kat artarken, 1820’den I. Dünya Savaşı’na kadar geçen sürede on kattan fazla artmıştır. Bu durum Osmanlı ekonomisinin Cumhuriyet Türkiye’sinden daha yüksek oranlarda dünya ekonomisine açılmış olduğunu göstermektedir. Pamuk (2005) tarafından bildirildiğine göre, Eldem’in 1880 yılından I. Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde merkezi devletin toplam vergi gelirlerinden yola çıkarak yaptığı incelemelerden kişi başına üretimin ve ortalama gelirlerin bu dönemde yaklaşık % 30 oranında arttığı tespit edilmiştir. Bu olgu da 19. yüzyıl Osmanlı ekonomisinde bir durgunluk ya da bir çöküş yerine, iktisadi bağımlılıkla birlikte hareket eden bir büyümenin varlığına işaret etmektedir. İktisadi büyümeden bahsedilen bu süreçte iç ve dış pazarlar için tarımsal üretim artmış, 1820–1914 arasında toplam üretimin % 12’si ihraç edilir hale gelmiştir. Yeni üretim modelleri ve kazanç kapılarının ortaya çıktığı bu yüzyılda devlet adına vergi toplamak, zanaatkârlık artık önemini yitirirken, büyük toprak mülkiyeti ve dış ticaret en önemli kazanç alanları olmuştur. Bu süreçte yabancı sermayedarlarla iş birliği yapan ve dış ticaretle uğraşan azınlıkların gücü de artmıştır (Pamuk, 2005: 210–238–239–240).

Özetlersek; Osmanlı ekonomisi 20. yüzyıl başlarında, dünyadaki tüm az gelişmiş ülke ekonomilerinde olduğu gibi, dışa açılarak, yabancı sermayeyi içine almış¹⁸, buna karşılık dışa bağımlı ve tarıma dayalı bir iktisadi yapı sergilemiştir. Tarımsal ürünlerin ihracattaki payı % 90’ı aşarken (Pamuk, 2005: 241), neredeyse tüm sınıî tüketim maddeleri ithalat yoluyla karşılanmıştır (Boratav, 1987: 24). Yaratılan dış ticaret ve bütçe açıkları nedeniyle Osmanlı Bankası ve Düyun-u Umumiye İdaresi gibi kurumlarla yabancı devletlerin denetimi altına giren devlet, maliyesini Düyun-u Umumiye İdaresi’ne teslim ederek kendi mali kaynaklarını istediği gibi kullanamaz hale gelmiştir.

¹⁸ Ülkenin kapitalist dünya ekonomisi ile bütünleşmesi içerideki büyük toprak sahipleri ve tüccar ile dışarıdaki yabancı sermayedarların iş yapması şeklinde değil, merkezi devletin Avrupalı devletler ve sermaye grupları ile yaptığı pazarlıklar/anlaşmalar şeklinde yürümüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şevket Pamuk (2005), *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, s. 238–242.

Dışa bağımlılık öyle bir hal almıştır ki, 1913 yılına gelindiğinde devletin dış borçlarına ait anapara ve faiz ödemeleri yıllık 6,6 milyon sterline ulaşmıştır (Tezel, 1986: 83). İmparatorluğun dış ticaret, deniz ve demiryolu taşımacılığı ile elektrik, havagazı, tramvay, madencilik gibi işletmeleri ise tümüyle yabancıların kontrolüne girmiştir (Aydemir, III, 1969: 345). 19. yüzyılın sonlarına doğru İmparatorluğun hemen her alanında görülen iktisadi bağımlılık süreci siyasi düzlemde de kendini göstermiş, iktisadi bağımlılık ve beraberinde gelen siyasi bağımlılık ile bir yarı-sömürge haline dönüşmesine yol açmıştır. Devlet, gümrük vergilerini dilediğince belirleyememiş, yabancıları ve bunların himayesine giren gayrimüslimleri istediği gibi vergileyememiş, yargılama hakkını kaybetmiştir (Tezel, 1986: 83).

1908–1922 Yılları Arasındaki Sosyo–Ekonomik Gelişmeler

1908–1922 yılları İmparatorluğun bir dizi savaş, ayaklanma, ihtilâl ve darbe sonunda dağıldığı dönemdir. Bu dönem Boratav tarafından “eksik kalmış bir burjuva demokratik devrimi veya ulusal bir kapitalizm doğrultusunda atılan ilk ve çekingen adımlar” olarak nitelendirilmektedir. Sözü edilen dönemin siyasetteki egemen güçleri, 1908–1919 yılları arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1919–1922 yıllarında ise Milli Mücadele’nin önderleri olmuştur (Boratav, 1987: 13).

1908 devrimi ile İmparatorluktaki tüm değişik etnik unsurları içine alan, bütünleştirmeyi hedefleyen İttihatçılar başlangıçta benimsedikleri Osmanlı milleti kavramını (Pamuk, 2005: 226–227) arka arkaya yaşanan Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşı felâketlerinden sonra bir tarafa bırakmışlardır. İttihatçılar bu tarihten sonra Anadolu’nun Müslüman halkına yönelerek, Türk milliyetçiliğini esas alan milli politikaların benimsendiği yeni bir döneme başlangıç yapmışlardır (Özçelik, 1993: 126–127). Türk milliyetçiliği anlayışı ile gelişen milli iktisat kavramı, önce İttihatçıların ve daha sonra da büyük çoğunluğu bu kadrolardan gelen Milli Mücadele önderlerinin en önemli hedeflerinden biri olmuştur (Boratav, 1987: 14). Yeni Türk milliyetçiliği anlayışı ile liberal iktisat politikaları reddedilmiştir. Gümrük duvarlarıyla korunan, tarımı ve sanayisi ile kendi kendisine yeten, girişimcisi “Müslüman Türkler” olan, şirketleri, bankaları ile “milli”, Müslüman esnafı ve tüccarı örgütleyen Türk milliyetçiliği ile yan yana yürüyen yeni bir iktisat politikası benimsenmiştir (Pamuk, 2005: 226–227).

İttihatçılar devlet desteğiyle kurulan ve geliştirilen “milli iktisat” ve “milli burjuvazi” oluşturma konusunda çok kararlı adımlar atmışlardır. Ancak, bu hareket karşısında yaşanan ciddi engeller nedeniyle arzu edilen dönüşüm sağlanamamıştır. Bu engellerden en önemlisi ise İmparatorluğun dışa bağımlı yapısı olmuştur. İttihatçılar çok istemelerine rağmen bir yarı sömürge haline gelmiş olan İmparatorluğu büyük devletlerin tahakkümünden, uluslararası sermayenin baskı ve müdahalelerinden kurtaramamışlardır (Boratav, 1987: 14–15). Bu çaresizlikten dolayı ise büyük devletlerden birine yanaşma gereğini duymuşlardır. İngiliz ve Fransız etkisinden kurtulmaya çalışırken, bu kez de ülkeyi bir başka etki alanına sokarak, Alman emperyalizmin en büyük nüfuz bölgesi haline getirmişlerdir (Tezel, 1986: 87).

Ülkenin anavatan denilen Balkanları kaybettiği ve büyük mali sıkıntılar içinde olduğu bir dönemde çıkan I. Dünya Savaşı (Çavdar, 2004: 152) zaten kötü olan ülke ekonomisini büsbütün alt üst etmiştir. Bir tarım ülkesi olan Osmanlı İmparatorluğu her ne kadar fiyat avantajından dolayı İstanbul’un un ve buğday ihtiyacı için bir miktar ithalat yapmışsa da, 1914 yılına kadar kendi kendine yetecek tarım maddesi üretebilmiştir. Bu durum savaşın çıkmasıyla değişmiş, umumi seferberlikle birlikte üretimde büyük düşüşler yaşanmıştır. Hükümetin aldığı bazı tedbirlere rağmen, gittikçe ağırlaşan şartlar nedeniyle tarım canlanamamış, üretim düşmeye devam etmiştir. Bu yüzden savaş yılları gıda darlıklarının yaşandığı, karaborsanın arttığı yıllar olmuşlardır (Eldem, 1973: 377).

Ancak, savaş her ne kadar ülke ekonomisine büyük bir yük getirmişse de, savaşın yarattığı koşullar İttihat ve Terakki’nin milli iktisat politikalarını uygulamasına olanak tanımıştır. Savaş başladığında Osmanlı Devleti’nin müttefiki olan Almanya’nın karşı çıkmasına rağmen kapitülasyonlar tek taraflı kaldırılmış, 1916 yılından itibaren de seçici tarifelerle belli sanayi kollarını korumayı hedefleyen yeni gümrük rejimi uygulamasına geçilmiştir. Sonuç olarak, korumacı politikalara geçme imkânı ancak büyük devletlerle iktisadi ve siyasi ilişkilerin kesilmesi durumunda söz konusu olabilmıştır (Özçelik, 1993: 133–138, Pamuk, 2005: 227). 1914 Haziran ayında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkaran hükümet, yerli imalata öncelik tanıyacağını ve yerel fabrikaların çalışmasında kolaylıklar sağlayacağını vaat ederek sanayileşme ve şirketleşmeyi teşvik etmiştir. Yunus Nadi’nin girişimiyle bu yasaya, yabancı mallar % 10 oranında daha ucuz olsa da, devleti yerli imalatçıdan satın almaya yükümlü kılan bir madde

eklenmiştir (Ahmad, Mayıs 2009: 42–46). Bütün bu teşvikler hiçbir şekilde sanayiden söz edilemeyen bir ülkede önemli ilerlemelere yol açmıştır. Nitekim kuruluş tarihleri belli olan ve 1915 sanayi sayımında sayılan 255 işletmenin 72’si yani % 28’i 1908’den sonra kurulmuştur (Boratav, 1987: 23).

Savaş koşulları Türk topraklarında iktisadi açıdan başka bazı olumlu dönüşümlere daha yol açmıştır. Avrupa’daki savaş ülke ekonomisi için itici bir güç oluşturmuş, savaş yıllarında Türk tarım ve sanayi mallarına büyük bir talep doğmuştur (Ahmad, Mayıs 2009: 56). Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında İmparatorluğun büyük bir gıda tüketicisi konumundaki İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerinin Batı’yla ticaretinin kesilmiş olması, İç Anadolu buğdayının¹⁹ tüketilmesine olanak tanımıştır. Böylelikle daha önce birbirinden kopuk olan bölgeler arasında bir bütünleşme de sağlanmıştır. Savaşın tüm olumsuz koşullarına rağmen coğrafi açıdan bakıldığında ekonomik bağları çok zayıf olan bir yarı-sömürge toplumu bu yılların nesnel zorlamaları sonucunda ulusal bir ekonomiye dönüşmeye başlamıştır (Boratav, 1987: 19).

Savaşın bir başka olumlu etki ise savaş sırasında kıtlık koşullarından doğan karaborsa ve vurgunculuk olgularının bir yerde ilkel de olsa bir sermaye birikiminin ilk nüvelerini oluşturması olmuştur (Boratav, 1987: 20–22). Nitekim bu yıllarda İttihat Terakki yönetimi, karaborsa ve vurgun olayları ile bir taraftan mücadele ederken diğer taraftan da kendilerine yakın grupların nemalanmasına göz yummuşlardır. Bu da ilkel bir sermaye birikimine yol açmıştır (Ahmad, Mayıs 2009: 44–45–54). Savaş yıllarında, gazetelerde çıkan “Ey Türk, zengin ol!” şeklindeki başlıklar bu dönemin önceliklerini gayet iyi anlatmaktadır (Boratav, 1987: 20). Bu girişimler göstermektedir ki, İttihatçılar ulusal ekonomi oluşturma yolunda ilk ciddi adımları atan kadrolar olmuşlardır.

1914 yılına gelindiğinde, Osmanlı Devleti’nin dış borçları 160 milyon sterline ulaşmıştır. Mali bunalım yine ağırlaşmış, eski borçların anapara ve faizlerini ödeyebilmek için giderek artan miktarda yeni borç bulmak zorunluluk haline gelmiştir. Osmanlı yöneticileri Avrupa para piyasalarında yeni tahviller satabilmek, yeni borç bulabilmek için Almanya ile Fransa arasındaki rekabetten yararlanmaya çalışmış, ancak

¹⁹ I. Dünya Savaşı’na kadar İstanbul’un hububat ihtiyacı büyük ölçüde ithal yoluyla karşılanmıştır. Çünkü Anadolu’dan buğday nakletmek, Avrupa ve Amerika’dan ithal etmekten % 75 daha pahalıya mal olmuştur. Daha detaylı bilgi için bkz. Korkut Boratav (1993), *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 19.

her yeni borçlanma için Avrupalı devletlere yeni ödünler vermek zorunda kalınmıştır (Pamuk, 2005: 233).

Buna karşın I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla Osmanlı Devleti borçların ödenmesi açısından bir miktar rahatlamıştır. Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında I. Dünya Savaşı'na katılmasıyla İngiliz, Fransız, Rus, İtalyan ve öteki bazı alacaklılara ödemeler durdurulmuştur (Blaisdell, 1979: VI). Bu dönemde Düyun-u Umumiye İdaresi İngiliz ve Fransız üyeler katılmadan çalışmış, konsey; Alman, Avusturya, Osmanlı delegeleri ve Osmanlı Bankası temsilcisi ile faaliyetine devam etmiştir (Tokgöz, 2009: 27). Düyun-u Umumiye 1915–1918 arası dönemde, Osmanlı Bankası'nın kabul etmediği para basma işini üstlenerek, özellikle savaşın finansmanında Osmanlı Devleti'ne yardımcı olmuştur. Bu arada konseyin Osmanlı Devleti'ne yardım etmesi Osmanlı Bankası, İngiliz, Fransız ve İtalyanların şiddetli tepkilerine neden olmuştur. Fakat buna karşılık Düyun-u Umumiye, savaş sırasında yaşanan bütün yokluk ve kıtlığa rağmen kendisine tahsis edilen gelirleri Avrupa'ya aktarmaya da devam etmiştir (Özçelik, 1993: 143–144).

I. Dünya Savaşı bittiğinde Türkiye savaştan en çok zarar gören ülkeler arasında yer almıştır. Bir taraftan savaşların kısa aralıklarla birbirini takip etmesi, diğer taraftan ülke ekonomisinin böyle bir harp haline hiç de elverişli olmaması iktisadi hayatın tamamen çökmesine yol açmıştır. Türkiye bu savaşta gücünün çok üstünde paralar harcamış, büyük maddi hasarlara uğramış, zengin eyaletler kaybetmiştir. Öyle ki, Sevres Antlaşması'nın imzalandığı tarihte memleketin en iyimser tahminlerle bile toparlanması şüpheli görülmüştür (Eldem, 1994: 241–242).

Savaş sırasında tarımda yaşanan buhran Mütareke ve Kurtuluş Savaşı yıllarında da devam etmiş, hatta daha da şiddetlenmiştir. 1919 yılına gelindiğinde zaten yarı yarıya azalmış olan buğday üretimi, 1920, 1921 ve 1922 yıllarında en düşük seviyelerine ulaşmıştır (Eldem, 1973: 384–385).

Büyük Millet Meclisi hükümeti Milli Mücadeleye başlarken 50 milyon lirayı bile bulmayan, çok kısıtlı bir bütçeyle yola çıkmıştır (Cumhuriyet, 14 Mayıs 1938). Bu yüzden harp yıllarındaki en büyük sıkıntılardan biri kaynak kıtlığı olmuş, dolayısıyla giderlerin finansmanı sorun olmuştur. Kurtuluş Savaşı'nın masrafları başlangıçta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin halktan topladığı aynî ve nakdî yardımlarla finanse

edilmeye çalışılmıştır. Ancak zaman içinde hızla büyüyen gönüllü milis kuvvetlerinin iaşesi ve silahlandırma giderlerinin karşılanması bir esasa bağlanmak üzere Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde görüşülmüş ve bir takım kararlar alınmıştır. Bunun yanı sıra, Ankara Hükümeti, Anadolu halkının Osmanlı Devleti'ne ödediği bazı vergilerin oranlarını yükselterek, bunlara el koymuştur. Vergi hâsılatını artırıcı yasalar çıkartılmış, halkın tasarruf gücünün neredeyse hiç olmadığı böyle bir ortamda ise iç borçlanmaya gitmek söz konusu olamamıştır. Ayrıca, Ziraat Bankası'ndan borç alınırken, halkın Posta İdaresi'ne yatırdığı paralara da el konulmuştur (Tokgöz, 2009: 33–34–35). Yine bu dönemde Düyun-u Umumiye ve Reji İdaresi'nin hükümete bağlı yerlerde topladığı gelirlerinin Ankara Hükümeti hazinesine girmesi sağlanmıştır (Özçelik, 1993: 148).

Kurtuluş Savaşı'nın yürütüldüğü günlerde kaynakları son derece yetersiz olan Ankara Hükümeti başka türlü önlemler daha almak zorunda kalmıştır. 5 Ağustos 1921'de Meclis'in Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutanlık görevi vermesiyle, Mustafa Kemal Paşa lojistik işlerini doğrudan ele almıştır. Bu amaçla 7–8 Ağustos 1921 tarihinde yayımlanan “Tekâlifî Milliye Emri” ile savaşın gerektirdiği mal ve hizmetler “el koyma” yöntemiyle temin edilmeye çalışılmıştır (Atatürk, 2008: 822–825). Daha sonra bu emirler Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yayımlanarak kanun hükmünde olduğu açıklanmıştır (Tokgöz, 2009: 37).

Kurtuluş Savaşı'nın finansmanı % 10 düzeyinde dış kaynaklardan sağlanmıştır (Tokgöz, 2009: 41). Bu yıllarda dışarıdan gelen yardımların en anlamlısı Hint kökenli Müslümanların aralarında toplayıp, Atatürk adına Osmanlı Bankası'na yatırdıkları 132.250 İngiliz lirası (1.035.608 lira) tutarındaki yardım olmuştur (Akyol, 2008: 189).

Kurtuluş Savaşı'nda önemli bir maddi yardım da Sovyet Rusya'dan temin edilmiştir. BMM hükümetinin dışişleri konusunda verdiği ilk karar anti-emperyalist bir anlayış içinde olan yeni Sovyet rejiminin dostluğunu sağlamak olmuştur. Bu amaçla Bekir Sami Bey, 11 Mayıs 1920'de Lenin yönetimiyle görüşmeler yapmak üzere Moskova'ya gönderilmiştir (Gönlübol ve Sar, 1997, 15, Atatürk, 2008: 619). Kurulan olumlu ilişkilerle birlikte Sovyet Rusya'dan 1–7 Eylül 1920 tarihli Bakü Kongresi ve 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması sonrasında aynî ve nakdî olarak önemli yardımlar gelmiştir. 1921 yılında Ankara hükümetinin milli savunma bütçesi 54 milyon

160 bin lira iken, bu dönemde Rusya'dan gelen nakdî paranın 11 milyon altın lira²⁰ (Akyol, 2008: 253–290) olduğu göz önünde bulundurulduğunda Ruslardan gelen yardımın büyüklüğü daha iyi anlaşılmaktadır. Üçüncü önemli dış yardım ise galip ülkeler arasında Ankara Hükümeti'ni ilk tanıyan Fransa'dan gelmiştir. 20 Ekim 1921'de Ankara Anlaşmasını imzalayarak Anadolu'dan çekilmekte olan Fransa, giderken önemli miktarda silah ve cephaneyi Ankara Hükümeti'ne bırakmıştır (Oran, 2009: 151).

Kurtuluş Savaşı'nın silah ve cephanesi çok güç koşullarda tedarik edilmiştir. İşgal kuvvetleri İstanbul ve çevresinde devletin ve ordunun ihtiyaçları için çalışan tüm tesisleri kapatarak, bunları denetim altına aldığından, bu koşullarda Ankara'ya kaçırılması başarılan çok sınırlı insan ve malzemeyle silah imalathaneleri kurulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla önce Eskişehir'de daha sonra da Ankara'da toplara kama üreten atölyeler kurulmuştur. Silah bakımı da yapılan Ankara'daki atölye daha sonra Cumhuriyet döneminde Makine Kimya Endüstrisi Kurumu'nun merkezini oluşturmuştur. Yine İstanbul'da Ankara Hükümeti hesabına kurularak faaliyet gösteren gizli örgütler Anadolu'ya önemli miktarlarda mühimmat ve silah kaçırmıştır (Tokgöz, 2009: 32–38).

Milli Mücadele önderleri “denk bütçe” kavramına büyük önem vermiş, bütçe denkliliğini bozacak her türlü harcamadan kaçınmışlardır. İleriki dönemlerin iktisadi politikaları bu yıllarda ilk olarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin toplantılarında ortaya atılmış ve tartışılmıştır (Eldem, 1994: 242–386).

Kurtuluş Savaşı enflasyonsuz aşılmıştır. I. Dünya Savaşı'nda harp masraflarında vergilerin oranı % 15–17 civarında olurken, emisyon oranı % 43 olmuştur. Kurtuluş Savaşı yıllarında ise harbin finansmanı % 64 gibi bir oranla büyük ölçüde vergilerden karşılanmıştır (Eldem, 1973: 406–407). Bu dönemde tedavüldeki paralar ise Osmanlı kaimeleri olmuş, Ankara hükümeti para basma yoluna gitmemiştir (Tokgöz, 2009: 38).

²⁰ Başka bir kaynakta ise İstiklâl harbinin 147 milyon lirayı bulan maliyeti içinde Ruslar'dan gelen nakdî ve aynî yardım tutarının 13 milyon lira civarında olduğu belirtilmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Vedat Eldem (1973), “Cihan Harbinin ve İstiklâl Savaşının Ekonomik Sorunları”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, s. 404.

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET'İN KURULUŞ-TOPARLANMA YILLARI VE BÜYÜK BUHRAN (1923–1930)

1923–1945 yılları arasında Türkiye’de sosyal, kültürel, hukuksal alanlarda olduğu gibi uygulanan iktisat politikalarında da büyük değişimler yaşanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecini ifade eden 1923–1930 arası yıllar ise her şeyden öte yeni bir devlet kurma ve rejimi oturtma çabalarıyla geçmiştir. Bu dönemin önceliklerini ise daha çok siyasi meseleler ve bunların çözümü oluşturmuş, iktisadi çözümler ise bu siyasi çözümlere göre şekillendirilmiştir. Bununla birlikte Cumhuriyet’i kuran kadro diğer konulara eğilirken, yeni devletin güçlü bir ekonomik yapıya sahip olması hususunu da çok önemsemiş, özellikle rejimin bekası için bu bilinçle hareket etmişlerdir (Kuruç, 1, 1988: XXXI).

1923–1930 yıllarında genel olarak liberal iktisat politikası hâkim olmuş, özel sermayenin gelişimi hedeflenmişse de, bu amaçları gerçekleştirmek için devlet ekonomiye küçük müdahalelerde bulunmaktan kaçınmamıştır. Bu dönemde devlet İzmir İktisat Kongresi’nde üstlendiği bazı görev ve sorumluluklar gereği ekonomiye şekil vermiş, belli ölçülerde ekonomik hayatın içinde yer almış, hatta özel sermaye “lehine” birçok kararla ekonomiye müdahale etmiştir. Devlet bu dönemde bizzat işletmecilik yapmamıştır. Ancak inhisarları imtiyazlı şirketlere dağıtarak, devlet ihaleleri yoluyla ve geniş teşvikler vermek suretiyle özel sermaye birikimini ve kapitalist gelişmeyi hızlandırmıştır. Kaldı ki sanayileşmeyi kolaylaştırmak için ılımlı bir devlet müdahalesi ve korumacılık istenmiş, ancak 1908–1929 yılları arasındaki dünya konjonktürü ve Türkiye’nin önündeki engeller (Lozan’ın kısıtlamaları gibi) bunu sınırlamıştır. Bu nedenlerden dolayı bu dönem klasik iktisatçı geleneğin savunduğu anlamda tam anlamıyla “liberal” bir dönem olmamıştır. Ancak, 1923–1931 yılları arasında özel teşebbüsün hareket kabiliyetini sınırlayan devlet müdahalesinin ve devlet işletmeciliğinin en az seviyede olması nedeniyle bu dönem genel kabul görmüş bir ifadeyle “liberal” olarak adlandırılmıştır (Boratav, 1993: 46–47, 2006: 25–26–29).

1923–1929 yılları arasında benimsenen iktisat görüşleri ve uygulanan iktisat politikaları, 1908–1922 dönemi politikaları ile bir süreklilik içinde olmuş, büyük benzerlikler taşımıştır. 1923–1929 arası dönemde “milli iktisat” görüşü Cumhuriyet’i kuran kadroca da benimsenmiş ve bu yaklaşım döneme damgasını vurmuştur (Boratav,

1987: 28). İttihatçıların 1914–1918 yılları arasında başlattıkları ulusal burjuvazi yaratma görevi bu kez Cumhuriyet’i kuran kadrolarca üstlenilmiştir. Tıpkı bir önceki dönemde olduğu gibi, bu dönemde de devlet eliyle yerli ve milli bir burjuvazi yetiştirme politikası bilinçli bir şekilde yürütülmüştür (Üzümcü vd, 2009: 687, Ahmad, Mayıs 2009: 166–180).

Bu dönemde Lozan Barış Antlaşması’nın getirdiği sınırlamalar nedeniyle “milli iktisat” görüşünün korumacı ve buna paralel sanayileşmeci yönelimleri bir ölçüde engellendiyse de, yine de bu ekolün devlet eliyle yerli ve milli burjuvazi oluşturulma işini kalkınmanın ve modernleşmenin temel mekanizması sayan yaklaşımı aynen devam etmiştir (Boratav, 1987: 28).

Dönemin iktisadi gelişmelerinin en belirgin iki yapı taşı; yeni Türk devletinin dünya düzeni içinde nasıl bir yerde olacağını belirleyen Lozan Barış Antlaşması ile dönemin sonunda patlak veren dünya ekonomik buhranıdır. 1929 yılı iktisat tarihimiz açısından, Lozan Barış Antlaşması’nda yer alan ekonomik kısıtlamaların kalktığı, Osmanlı’dan kalan borçların ilk ödemesinin yapılmaya başlandığı ve dünya krizinin çıktığı önemli bir süreç olmuştur. Bu tesadüfi çakışmalar ise bir sonraki dönemde uygulanacak ekonomi politikalarının belirlenmesinde doğrudan etki yaratmıştır.

Lozan Barış Antlaşması; uzun ve çetin geçen görüşmeler sonunda bir taraftan tüm kapitülasyonları kaldırarak bağımsız ve egemen bir devletin kurulmasını sağlayan diplomatik bir başarı olarak tarihe geçerken, diğer taraftan da Lozan’da barış için birtakım fedakârlıklar yapılmış, tavizler verilmiştir (Akyol, 2008: 426). Lozan Barış Antlaşması ile verilen iktisadi ödün ise Osmanlı borçlarının önemli bir kısmının Türkiye tarafından üstlenilmesi olmuştur. Türkiye 1928 yılında imzalanan Paris Andlaşmasıyla borçların yaklaşık 2/3’üne karşılık gelen 107,5 milyon altın liralık yüklü bir borcu devralmıştır (Cumhuriyet, 26 Nisan 1933, Alkin, 1981: 117, İlkin, 1981: 95). 1929 yılında bütçenin % 14’üne tekâbül eden yüklü taksit tutarı 15 milyon liralık ödeme ise Cumhuriyet hükümetini sıkıntıya sokmuş, bu ödeme ülkeyi önemli bir para ve kambiyo bunalımına sürükleyen nedenlerden birini oluşturmuştur (Cumhuriyet, 21 Şubat–5 Haziran 1930, Oran, I, 2009: 243, Coşar, 2004: 32).

Lozan Barış Antlaşması’na ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi ise 5 yıl süreyle Türkiye’nin mevcut iktisat politikasını aynen sürdürmesini şart koşmuştur. Buna

göre ithalat ve ihracat yasaklarının kaldırılması, yenilerinin konmaması, gümrük tarifelerinin de 5 yıl süreyle değişmemesi kararlaştırılmıştır (Aydemir, I, 1968: 439-440). Bu anlaşmaya göre Türkiye 24 Ağustos 1929'a kadar bazı ülkelere 1 Eylül 1916'daki Osmanlı gümrük tarifelerini uygulamayı kabul etmiştir. Bu kısıtlamalar hükümetin 1929'a kadar etkili bir dış ticaret politikası sürdürmesini engellemiştir (İlkin, 1981: 94-95). Yine bu anlaşmayla ithal edilen mallar üzerine tekelleştirme konusu mallar hariç yerli mallardan farklı oranlarda tüketim vergisi konması da önlenmiştir. Bütün bu düzenlemeler Türkiye'nin 5 yıl süreyle gümrük vergilerini artırmamasını önlemiş, sanayisini dış rekabetten koruyacak bir politika izlemesini engellemiştir (Boratav, 1993: 33).

Dönemin sonuna doğru olan gelişmeler liberal ekonomi düzenine karşı olan güveni sarsmış ve 1930 yılından itibaren dış ticaretin denetim altına alınmasıyla ekonomi politikasında devletçiliğe ve müdahaleciliğe doğru yönelmeler başlamıştır. O nedenle bu yıllar devletçi politikalara bir geçiş sürecini ifade etmektedir. 1932 yılında çıkarılan bir dizi kanunla devletçi uygulamalara doğru keskin bir dönüşüm başlamış, 1933–1939 yılları ise ekonomide devletçiliğin tam anlamıyla yaşandığı yıllar olmuştur. 1939–1945 arası dönemde de ekonomide devlet egemenliği devam ettiyse de, bu müdahaleler devletçi iktisat politikalarının bir uzantısı olmaktan kaynaklanmamış, savaş ekonomisinin zorunlulukları nedeniyle ortaya çıkmıştır (Boratav, 2006: 25–26–29).

1.1. İzmir İktisat Kongresi

Dönemin en önemli, en anlamlı olaylarından biri de Şubat 1923'de toplanan İzmir İktisat Kongresi'dir. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ekonominin alacağı biçim ve yön, Lozan Barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı 17 Şubat–4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de toplanan "Türkiye İktisat Kongresi"nde temel nitelikleriyle belirlenmiştir. Milli Mücadele önderlerinin ekonomide izleyeceği siyasetin temel hedefleri çok net bir şekilde İzmir'de toplanan bu Kongre'de ortaya konmuştur. (Kepenek ve Yentürk, 2009: 33). Böyle bir kongrenin daha Cumhuriyet ilân edilmeden toplanmasında Atatürk'ün iktisada verdiği önem büyük anlam ifade etmektedir. Kaldı ki Atatürk daha bağımsızlık savaşı sürerken savaştan sonra kurulacak bağımsız yeni Türkiye Devleti'nde uygulanması gereken iktisat politikasını hazırlaması için Ziya Gökalp başkanlığında özel bir heyet görevlendirmiştir. Zaman zaman çalışmalarına

kendisinin de katıldığı bu heyet, faaliyetlerini Ankara garında bir vagon içerisinde sürdürmüştür (Ülken, 1981: 29).

1921 yılı başlarında Yunus Nadi'nin Anadolu'da Yeni Gün gazetesi de ülkenin tek kurtuluşu olarak gördüğü ekonomik kalkınma üzerine bazı önerilerde bulunmuş, çareler üretmiştir. Cemal Hüsnü, Mahmut Esat, Yunus Nadi, Mehmet Vehbi Soysallıoğlu'nun kaleme aldığı bu yazılarda sendikalar kurulması, her sınıf ve meslek grubunun birleştirilmesi, üretici kooperatiflerinin yaygınlaştırılması, Türk unsurunun ekonominin içine çekilmesi ve korunması, ekonomiyi elinde bulunduran azınlıklara savaş durumu içinde yüksek vergiler yüklenerek, devletleştirmeler başlatılarak onların tehlikelerinin azaltılması gündeme getirilmiştir. Ayrıca gazete 1922 yılı başlarından itibaren ülkenin ekonomik sorunları için bir iktisadi sistem düşünülmesi ve Avrupa'nın bilim ve teknolojisi sayesinde bir plan ve program hazırlanması gerektiği yönünde de istek ve önerilerde bulunmuştur. Gazeteye göre o güne kadar ülkenin ne bir ekonomik planı ne de bir ekonomi siyaseti olmamıştır. Artık memleketin kaynaklarını birbiri ile uyumlu bir şekilde faaliyete getirecek bir plana ihtiyaç vardır. Amerika, Almanya veya İsviçre gibi ülkelerden hemen bir mühendis heyeti getirilmeli, buna Rus ve Türk mühendisler katılmalı, bu şekilde oluşacak bir bilim kurulu ile ülkenin yollarından madenlerine, hatta eğitim, sağlık işlerine kadar çok kapsamlı 10-15 yıllık bir ekonomik plan hazırlanmalıydı (Gülmez, 2010: 471-486). İşte Yunus Nadi'nin gazetesi daha Milli Mücadele devam ederken teşkilatlanma, bir plan, program ve bilinçli bir ekonomi politikasından söz etmiş, İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar ise bu yönde atılan ilk adımları oluşturmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın desteği ile İzmir'de toplanan bu Kongre'ye Milli Mücadelenin liderleri, Meclis üyeleri, bazı büyük toprak sahibi zengin çiftçiler, İstanbul'un Türk işadamları, Anadolu esnafının önde gelenleri ve işçiler katılmışlardır (Tezel, 1986: 130-131). Toplam 1135 kişiden oluşan kongreye her ilçeden 7-8 kişi davet edilmiştir (Ülken, 1981: 31, Zeytinoğlu, 1981: 57).

Kongre'nin devam ettiği 17 Şubat 1923 - 4 Mart 1923 tarihleri, Lozan Konferansının kesintiye uğradığı günler olması nedeniyle de özellikle dikkat çekmektedir. Lozan'ın kesintiye uğramasının en önemli nedeni olan Batılıların kapitülasyonlar konusundaki diretmesine karşılık, Mustafa Kemal Paşa, İktisat Kongresi'nin açış konuşmasında kapitülasyonlardan duyulan korkudan bahsetmiştir.

Lozan'a, kapitülasyonların asla kabul edilmeyeceği, tam bağımsızlıktan asla taviz verilmeyeceği mesajı verilmiştir (İnan, 1982: 66).

İzmir İktisat Kongresi'nde Batı'ya başka mesajlar da verilmiştir. Bunlar; yeni Cumhuriyet'in tam bağımsız bir üye olarak kapitalist Batı kampı tarafında yer alacağı, Bolşeviklikten uzak kalacağı (Oran, 2009: 218) ve yabancı sermayeye hoşgörülü davranacağı şeklinde olmuştur. Nitekim Batı'ya "Batılılaşma" yolunun tercih edildiği mesajını veren yeni devletin İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt, Şubat'ta İzmir'de toplanacak kongreye, 4 Ocak 1923'te Avrupalı sanayici, tüccar ve ziraatçıları da davet etmiş, bu gruplara mümkün olan kolaylıkların gösterileceğini açıklamıştır. Bu arada benzer bir davet Sovyetler Birliği'ne yapılmamıştır (Akyol, 2008: 387).

Şu halde Kongre'nin başlıca iki amaçla toplandığı söylenebilir. Bunlardan ilki, yeni rejimin uygulamaya koyacağı tüm iktisat politikası önlemleri hakkında hükümet kadroları ile büyük toprak sahipleri, tüccarlar ve var olan bir kaç sanayici arasında bir uzlaşma sağlamaktır. Bir başka deyişle bu kongre ile yönetici konumundaki asker-bürokrat kadro, toplumdaki varlıklı kesimler ile etkili bir siyasal ve sosyal iletişim kurmak istemiştir. (Tezel, 1986: 130–131). Bu görüşü 22 Şubat 1923'te Anadolu'da Yeni Gün gazetesinde yayımlanan Mustafa Kemal Paşa'nın kongreyi açış konuşmasındaki şu sözleri de doğrulamaktadır:

"Sizler, alınması gereken önlemleri ve uygulanması gereken yenilikleri bütün açıklığıyla ifade etmelisiniz, belirlemelisiniz, ta ki yenilikler uygulandıkça ülkemiz feyizler ve nurlar içinde kalsın..." (Gülmez, 2010: 487).

Kongrenin diğer amacı ise; bu kongreyle siyasal kadro, yabancı sermaye çevrelerine ekonominin gelecekte alacağı biçim ve niteliği açıklamak istemiş, iç ve dış sermaye kesimlerine güvence vermeyi hedeflemiştir (Kepenek ve Yentürk, 2009: 34).

Kongre'de tüm iktisat politikası sorunları tartışılmış, çiftçi, tüccar, amele, sanayici gibi değişik kesimlerin blok oylarıyla kararların alındığı bir toplu tartışma ortamı yaratılmıştır. İşçi ve sanayici üyelerin büyük bir kısmını resmi zevattan gelen, yüksek bürokrasi ve mebuslar oluşturmuştur. İşçiler adına katılım, daha çok İstanbullu işadamlarının denetiminde, "muvazaalı" bir çerçevede olmuştur. İstanbullu tüccarlar ve çiftçiler ticaret sermayesini ve büyük toprak sahibi kişilerden meydana gelmiş, sayıları 1000 kadar olan tüccarlar en hareketli grubu oluşturmuştur (Tezel, 1986: 130–131).

Kongre’de ayrıca, sanayici, tüccar, çiftçi ve işçi kesimlerinin sorun ve isteklerinin belirlenmesinin yanında, Türk unsurun ekonominin kumanda mevkilerinde etkinlik kazanması için yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılması da ele alınmıştır. Ekonomi alanındaki öncelikler ve tercihler özel birikimi ve girişimi uyarmak, desteklemek için elverişli koşulları yaratmak olmuştur. İktisadi gelişmenin devlet desteği ile yaratılacak bir Türk girişimciler sınıfına dayandırılması İzmir İktisat Kongresi’nde içerik kazanmıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın açış konuşmasında yerli gayrimüslimlerin ticarete sahip olduğu etkinliğin azaltılması için önlemler alınacağı yönündeki sözleri İstanbullu Müslüman Türk tacirler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (Tezel, 1986: 130–131).

Kongre’ye katılan gruplar da hükümetten bazı isteklerde bulunmuşlardır. Dört grup arasında Kongre’ye en hazırlıklı ve en örgütlü katılan ise İstanbullu Türk tüccarlar olmuşlardır (Kepenek ve Yentürk, 2009: 34). Tüccarların sunduğu uzun raporda; banknot çıkarmakla yetkili bir banka kurulması, kurulacak bu bankanın pay senetlerinin sadece Türklere ve hükümete satılması, Türk limanları arasındaki deniz taşımacılığında yabancı şirketlere tekeli ayrıcalıklar tanınmaması gibi dilekler yer almıştır. Ayrıca, Milli Türk Ticaret Şirketi gibi girişimlerden duyulan rahatsızlık nedeniyle yabancı sermaye ile birlikte tekeli ortaklıklara gidilmemesi, dış ticarete tacirlere piyasa araştırmaları ile yardımcı olunması, Gelir Vergisi Kanunu’nun yeniden gözden geçirilmesi istenmiştir. Vergi, resim muafiyetinin ise yalnızca Türklere tanınması, ticaret okullarının açılması, önemli iktisat politikası kararlarının alınmasından önce hükümetle iş adamlarının bir araya gelmesi gibi taleplerde olmuştur (Goloğlu, 1971: 102, Tezel, 1986: 131–132).

Sanayicilerle ilgili esaslar arasında ise koruyucu bir gümrük tarifesi ile sanayinin dış rekabetten korunması, sanayi makine ve gereçlerinin ithal gümrük vergisinden muaf tutulması, Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun getirdiği kolaylıkların daha da genişletilmesi gibi istekler yer almıştır. Ayrıca, bir sanayi kredi bankası kurulması, sanayi eğitimi ve sanayi odalarının düzenlenmesi gibi dilekler de gündeme getirilmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2009: 35).

Çiftçiler hakkındaki esaslara bakıldığında ise pazara yönelik üretim yapan çiftçilerin dileklerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlar arasında iç bölgeleri başlıca ihraç limanlarına bağlayacak demiryolu ve limanların yapılması, demiryolu

tarifelerinin ucuzlatılması, ülkede asayiş ve kanunların hâkim olması, tütün tekelinin (Reji) ve aşar'ın kaldırılması, tarım kredisi olanaklarının artırılması, tarım makineleri-girdileri ithalatının gümrükten muaf olması gibi maddeler yer almıştır (İnan, 1982: 21–26). Ancak, aşar'ın kaldırılmasına tüccar ve sanayiciler karşı çıkmıştır. Kongre'nin tarım konusunda aldığı bütün kararlar piyasaya yönelik üretim yapan büyük toprak sahiplerinin istekleri doğrultusunda gerçekleşmiştir. Topraklarını bizzat işletmeyen büyük arazi sahiplerine ait toprakların topraksız köylüye dağıtılması ile ilgili olarak bazı işçi temsilcilerinin getirdiği öneri ise Kongreye katılan “çiftçilerin” oylarıyla reddedilmiştir (Tezel, 1986: 132–133).

Kongre'de etkin olan işçi grubu açısından ise grev ve sendika kurma hakkı, iyi çalışma koşullarının sağlanması, asgari ücret, kaza ve yaşlılık sigortası, ücretli yıllık izin, memlekette açılacak bütün işletmelerde Türklerin çalıştırılması gibi ilke kararları alınmıştır (İnan, 1982: 53, Kipal ve Uyanık, 2001: 55). Buna karşın işçi grubunun önerisi olan “imtiyazlı ecnebi müesseselerin devletleştirilmesi” teklifi ise işçiler dışındaki tüm grupların ortak oylarıyla reddedilmiştir (Avcıoğlu, 1990: 348).

Yabancı sermayeye ilişkin esaslar ise 1922 yılı içerisinde İstanbullu tacirlerce kurulan ve kurucuları arasında Ahmet Hamdi Başar'ın da bulunduğu İstanbul Milli Türk Ticaret Birliği'nin önerileri doğrultusunda belirlenmiştir (Boratav, 2006: 36–37–42–109). Bunlar, ecnebi sermayesine gereksinim duyulduğunu dile getirmiş, ancak yabancı sermayenin ülkeye gelişinin belli bir denetim altında tutulması gerektiğini vurgulamışlardır. Buna göre yabancıların yerli ortaklarla karma şirketler kurmak suretiyle ülkeye gelmesi, yabancı sermayeyi Türklerle ortaklığa yöneltecek tedbirler alınması kararlaştırılmıştır (Tezel, 1986: 133).

Milli Türk Ticaret Birliği; Milli Mücadele biter bitmez örgütlenen İstanbul tüccarı tarafından, İstanbul'a ilk giren komutan Refet Paşa'nın desteği ile kurulmuştur. Birliğin amacı; milliyetçilikten yararlanarak, Rum ve Ermenilerin elinde bulunan ticari mevkiilerin ele geçirilmesi ve yabancı sermaye ile ortaklıklar kurulması olmuştur. Bu doğrultuda devletten de gerekli destek sağlanacak, dış ticarete ve imalatta yerli tüccar hâkimiyet kazanacaktı. Ahmed Hamdi Başar da daha sonraları Birliğin amacının; gerek dış ticarete gerekse de içerideki toptan-perakende ticarete Türk tüccarının hâkimiyet kazanmasını ve Avrupalı ve Amerikalı büyük ticari müesseselerle temasa geçerek, onlara Türk firmalarını tavsiye etmek olduğunu açıklamıştır. Yabancı firmalar da

hükümetle diyaloglarını iyi yürütmek ve kolaylık görmek amacıyla mümesilliklerini Rum ve Ermenilerden Türklere kaydırmışlardır. Böylece Batı ile olan mevcut ekonomik ilişkiler yeni dönemde de aynen sürdürülmek istenmiş, tek değişiklik olarak, zaferden önce gayrimüslimler elinde bulunan ekonomik güçler, bu kez yerli tüccar ve eşrafa transfer edilmek istenmiştir (Cem, 1970: 217, Avcıoğlu, 1990: 340–341).

Cumhuriyet'in yöneticileri İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararları, işçiler ile ilgili olanlar dışında dikkatle uygulamaya çalışmıştır. Atatürk'ün Nisan 1923 tarihinde CHF'nin ana ilkeleriyle ilgili yaptığı açıklamanın iktisadi bölümü Kongre kararlarının bir özeti şeklindedir. 1920'lerde uygulanan iktisat politikalarında ve hükümet programlarında iktisat ile ilgili konularda yine Kongre kararları esas alınmıştır. 1925 yılında aşar'ın kaldırılması, 1926'da İsviçre Medeni Kanununun kabulü ile üzerinde çok az sınırlama olan bir özel mülkiyet hukukunun getirilmesi, 1924'te ticarete kredi sağlanması için İş Bankası'nın, 1925'te sanayiye kredi vermek için Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması, 1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkarılması bunlara verilebilecek bazı örneklerdendir. İşçi sınıfı için kabul edilen kararlar uygulanmamış, hatta hükümet bunun aksi yönünde uygulamalara gitmiştir. 1930'larda sendika kurma ve grev yapma hakkının yasaklanması söz konusu olmuştur (Cumhuriyet, 30 Teşrinevvel 1933, Tezel, 1986: 133).

Özetlersek; Kongre'nin sonunda kabul edilen “iktisadi esaslar”, bir temenni olmakla birlikte, dönemin iktisadi felsefesini yansıtmaması, 1908'lerin “milli iktisat” görüşünün ana unsurları ile büyük bir paralellik içinde olması açısından dikkat çekmektedir. Kongrede genel olarak, kalkınmayı özel teşebbüse dayanarak başaracak, himayeci ve milliyetçi bir iktisat politikası öngörülmüştür (Akbank, 1980: 78). Kalkınmacı, yerli ve yabancı sermayeyi ve piyasaya dönük çiftçiyi özendirici, ekonomik hayatın denetiminin “milli unsurlara” geçmesini esas alan, ılımlı bir korumacılığı öngören bir takım tezlerin öne çıktığı Kongre'de İstanbullu tüccarlar, toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisi etkili olmuştur. Kongre'de kabul gören görüşler ise gümrük politikasındaki zorunlu sınırlamalar dışında yedi yıl boyunca ülkede egemen olan iktisat politikalarının temelini oluşturmuştur (Boratav, 1993: 34).

1.2. Cumhuriyet Kurulduğunda Ekonomik Durum

1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan sanayisi olmayan, tarıma dayalı, fakir ve geri kalmış bir sosyo-ekonomik yapı devralmıştır. Kaldı ki uzun savaş yılları da ülkenin yakılıp, yıkılmasına yol açmış, zaten kötü durumda olan iktisadi ve sosyal hayat büsbütün alt üst olmuştur.

Cumhuriyet'in devraldığı mirasta, Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzyıllardır süregelen geri kalmışlığı savaşların getirdiği yıkımdan daha önemli bir sorun olmuştur. Yeni devlet kurulurken ülke sınırları içindeki nüfus tam olarak bilinmemekle birlikte, Cumhuriyet kurulduğunda ülkede 13 milyon insan yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu küçük nüfus iktisadi açıdan verimsiz, yoksul, güçsüz bir insan topluluğunu temsil etmekteydi. Nüfusun niteliği cinsiyet, yaş dengesi açısından bozuk, sağlık ve eğitim yönünden de oldukça yetersizdi. Sıtma ve verem hastalıkları o kadar yaygındı ki, bazı tahminlere göre nüfusun yüzde 14'ü sıtmalılı, yüzde 9'u frengili idi. Toplumun eğitim durumu da çok kötüydü. 1927 sayımında 7 yaşından büyük nüfusun ancak yüzde 8 kadarı okuryazar görünüyordu. Yeni devletin kurulması ile başka ülkelere göç eden azınlıklar ve nüfus mübadeleleri sonucunda ülkeyi terk eden Rumlarla birlikte zaten kıt olan mesleki bilgi birikimine sahip, teknik donanımlı işgücü açığı daha da artmıştı. Geride kalan mevcut insan kaynağı ise din adamları, devlet memurları ve köylülerden oluşmaktaydı (Yenal, 2010: 18).

Böyle bir mirasla yola çıkan Cumhuriyet'i kuran kadro bir taraftan devrimleri yapıp, rejimi yerleştirmeye uğraşırken, diğer taraftan da yeni devleti her açıdan kalkındırmaya çalışmıştır. Kuruluş yıllarında “imar ve inşa ya da bugünkü deyişle kalkınma Cumhuriyet rejiminin temel doktrini olmuştur”. Kalkınma işi o günün dünya ölçülerine ve kurumlarına uygun bir temele oturtulmak istenmiş, yani hayatın her alanında modernleşme arzulanmıştır. İşte bu yüzden Cumhuriyet'in ilk yılları kurumlaşma ve modernleşme çabalarıyla geçmiştir. 1923'ü izleyen yıllar toplumda ve devlet düzeninde “köhnemiş” olarak görülen yapıların tasfiye edildiği, yerine yenilerinin kurulmaya başlandığı, yenilik hamlelerinin hız kazandığı, ekonomide özellikle de ticaretle bir canlanmanın başladığı bir dönem olmuştur. İktisadi hayatın da batı normlarına uygun hale gelmesi için modern bir ticaret, sınaî mülkiyet, mali sermaye yapısı istenmiş, ekonomideki canlanma “milli bir öz” ile doldurulmak istenmiş, ekonomi “Milli İktisat” kavramı üzerine odaklanmıştır. İşin püf noktası ise, ekonomide

sermayeyi elinde bulunduran unsurların milliyeti ile ilgili olmuştur. Rejime önem verdiği güvenceyi sağlayacak hususlardan birini bu oluşturmuştur. Bu anlayışla, ekonomide sermaye kazançlarının gayri milli unsurlardan milli unsurlara aktarılması hedeflenmiştir. Cumhuriyet yönetimi bu ortamı yaratmak için mali ve ekonomik desteklerde bulunmaktan kaçınmamıştır. Bunun için ticarete, sanayiye, bankacılığa destekler sağlanmış, özel girişim özendirilmiştir. Bu nedenlerden dolayı Cumhuriyet'in ilk yıllarında özel girişimin faaliyet alanı oldukça genişlemiştir (Kuruç, 1, 1988: XXXI-XXXVII).

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, yeni Türk burjuvazisini Batıcılık, laiklik ve milliyetçilik çizgisi üzerine oturtmayı hedeflemiştir. Osmanlı'nın son döneminde hâkimiyet kazanan milliyetçi görüşün getirdiği Türk diline ve mirasına karşı artan önem Cumhuriyet'in kurulmasından sonra da devam etmiştir. Aynen İttihatçıların yaptığı gibi yeni dönemde de reformist Müslüman Türklerin elinden tutulmak istenmiş, gayrimüslim azınlıklar ulusal burjuvaziden dışlanarak, ekonomiden tasfiye edilmiştir (Göcek, 1999: 309–310).

Milli burjuvazi hedefini gerçekleştirmek için en yaygın ve en etkili yöntem; devlet tekellerinin imtiyazlı özel şahıs ve şirketlere verilmesi olmuştur. Lozan Antlaşması'nın ithal ve yerli mallara farklı oranlarda vergi uygulamasını önleyen kısıtlamaları ve sadece devlet tekelinde olan mallarda kamu gelirlerini artırmaya yönelik olarak daha yüksek fiyatlara izin vermesi, bu tekellerin dönemin genel anlayışına uygun olarak daha sonraları imtiyazlı yerli ve yabancı şirketlere devredilmesiyle aşılmaya çalışılmıştır. Devletin üst kademelerinde bulunan siyasi kadrolar ve bürokratların da ortak ya da hissedar olduğu bu şirketler, devletin sağladığı tekel durumundan yararlanarak yüksek kazançlar elde etmişlerdir. Bu tekellerin özel şirketlere ihale yoluyla ya da belli bir bedel karşılığı devredilmesi gerekirken, mesela İzmir ve İstanbul Liman İnhisarı'nın devredildiği şirketler, işletme sermayesini bile devletten almıştır. Kibrit- çakmak, ispirto-alkollü içkiler, barut-patlayıcı maddeler, petrol-benzin ithali ve dört büyük limanın işletmesi bu dönemin imtiyazlı şirketlerine devredilen en önemli tekeller olmuşlardır. Bu dönem, sermayesiz, fakat iş ve hükümet çevreleriyle kuvvetli bağları olan kişiler için gelişme fırsatlarının bol olduğu yıllar olmuştur. Politikacıların çoğu da zenginleşme hevesine kapılarak, politik nüfuzlarını kullanarak servet edinmeye çalışmışlardır. İstanbul Liman İnhisarı'nda devletin sermaye koyup, kâr'ın özel kişilerce

alınması, şeker endüstrisinde devlet sermayesi ile kurulan bazı işletmelere özel şahısların neredeyse hiç sermaye koymadan ortak olmaları, Liman Şirketi'nde olduğu gibi sermaye koymadan özel şahısların kâr'dan pay alması gibi olaylar münferit örnekleri oluşturmamıştır (Avcıoğlu, 1990: 402-409-416, Boratav, 1993: 29; 2006: 51).

Bunların yanı sıra devlet ihalelerinin dağıtılması sırasında da bazı kişilerin zenginleşmesine imkân tanınmıştır. Bayındırlık işleri, devlete içeriden ve dışarıdan malzeme, silah, çeşitli tüketim maddeleri ve hizmetlerin sağlanması gibi işler aralarında bazı meclis üyelerinin de bulunduğu kimi müteahhitlere büyük servetler kazandırmıştır (Keser, 1993: 81).

Ayrıca, bu dönemde İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda sanayiye teşvik açısından da yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. 1924'te çıkarılan yasayla ihracata dönük sanayilerin kullandıkları hammaddelerin gümrük vergisinden muaf tutulması sağlanmış, içe dönük üretim yapan sanayicilere ucuz girdi imkânları tanınmıştır. Yine 1924 yılında Halk Fırkası'nın liberallerinden Celâl Bayar'a İş Bankası kurdurulmuştur. 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması, 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkarılması, 1929'da yeni gümrük tarife kanunu ile himaye tedbirleri alınması bu yılların önemli düzenlemelerindendir (Cumhuriyet, 30 Teşrinevvel 1933). İttihat ve Terakki'nin 1913 yılında yürürlüğe koyduğu kanunun hükümleri genişletilerek, Teşvik-i Sanayi Kanunu asgari bir ölçüğe ve teknolojiye sahip sanayiciler gümrük muafiyetlerinden, arazi hibelerinden ve kamunun yaptığı alımlarda yabancı rakipler karşısında ihale kazanma garantisinden yararlandırılmışlardır (Üzümcü vd, 2009: 687-690).

26 Ağustos 1924'te 1 milyon TL sermaye ile kurulan İş Bankası; dönemin ekonomi felsefesini temsil eden ve siyasi kadrolar ile sermaye çevrelerini bir araya getiren en önemli örneği oluşturmuştur (Boratav, 1993: 30). Atatürk'ün İzmir'in önde gelen iş adamlarından biri olan kayınpederinin önerisiyle kurulan bankanın amacı; iç pazarın gelişmesi için gerekli alt yapıları oluşturmak, hem yabancı bankalarla hem de İstanbul'da hala çok kuvvetli olan yabancı kapitalistlerle rekabet edebilecek bir mali kuruluş yaratmak olmuştur (Ahmad, Kasım 2009: 118).

Bu özel statülü ancak resmi görünüşlü bankanın Genel Müdürlüğü'ne İmar Vekilliğinden istifa eden Celâl (Bayar) Bey, yönetim kurulu başkanlığına da Siirt

mebusu Mahmut (Soydan) Bey getirilmiş, banka yerli ve yabancı sermaye ile siyasi iktidarı bütünleştirmede büyük bir rol oynamıştır. İş Bankası, iktisat politikalarının sermaye çevrelerinin istekleri doğrultusunda oluşmasında yönlendirici, hükümet ve iş çevreleri arasında aracılık yapan çok etkin bir kurum olmuştur. Hükümet üzerinde bir baskı grubu haline gelen İş Bankası'nda görevli politikacı ve nüfuzlu kişilere, İş Bankası'nın Fransızca karşılığı olan Banque d'Affaires kelimelerinden yola çıkarak, aynı zamanda "çıkarıcı" anlamına gelen "affairisme" kelimesinin karşılığı olan "aferistler" denilmiştir (Boratav, 1993: 30). Dönemin önde gelen gazetecilerinden Falih Rıfki durumu şöyle değerlendirmektedir:

"İş Bankasının bir nevi politikacılar bankası olarak kurulmuş olması, Cumhuriyet tarihi için pek acıklı bir aferizm salgınının başlangıcı olmuştur. İş Bankası'nı kuranlar ve bilhassa onun umun müdürü dürüst kimselerdi. Fakat bankayı yürütebilmek, tutabilmek ve işletebilmek, uzun müddet devlet otoritesini kullanmağa bağlı kalmıştır. Kolay kazanç elde etmeğe çalışanlar, yerli yabancı, Ankara'da nüfuz tüccarlarını bulmakta ve onlar vasıtası ile bankayı kendi teşebbüsleri için sürüklemekte idi. Birkaç defa bankayı pek ağır ziyanlardan kurtarmak için, onu çıkmaz işlere sokmuş olanları kazandırarak kurtarmak lazım gelmiştir. Bu kurtarılanlardan biri ki on parasız bir subay emeklisi olarak ilk Meclise katılmıştı, bir demiryolu mukavelesinden tam 1 milyon yirmi sekiz bin lira komisyon almıştı. Bu komisyonun ehemmiyetli bir kısmı İş Bankasındaki hesaplarını kapatmağa ancak yetebilmişti" (Atay, 1984: 455-456).

Şevket Süreyya Aydemir de İkinci Adam adlı kitabında bu konudan şöyle bahsetmektedir:

"İş Bankası'nın kuruluşu sırasında, Gazi'nin de takdir ve teşviklerinde yer alan iyi niyetlerin yanında, bir taraftan da memlekette Devlete arkasını vererek Devlet nüfuz ve imkânlarından faydalanan birtakım affairiste temayüllerin, yani iş adamlığı, çeşitli yollardan iş takipçiliği, zayıf ruhlu insanların menfaatlerine göre işletilen tesis cereyanlarının da belirdiği bir gerçektir. Hemen hiç biri iş âleminde gelmeyen, hemen hepsi de eski millî mücadele günlerinin asker, idareci yahut siyasetçi elemanları arasından gelen bazı insanların yeni devrin iktisadî işlerini ve imkânlarını, az çok maskeli şekillerde, fakat daima Devletin nüfuzuna dayanarak kendi menfaatlerine kullanmak çabaları olmuştur" (Aydemir, I, 1968: 468).

1920'lerin iktisadi anlayışı, yabancı sermayenin ülkenin gelişmesine önemli katkıda bulunacağını varsaymış, yabancı sermayeyi kapitalist gelişme stratejisinin bir unsuru olarak görmüş ve istemiştir (Tezel, 1986: 134-135-393). Cumhuriyet gazetesinin yapmış olduğu haberler de dikkate alındığında dönemin yabancı sermayeye yaklaşımının son derece yapıcı olduğu anlaşılmıştır. Yabancılar kapitüller ayrıcalıklar tanımamak şartıyla yabancı sermayeye açık olan bu anlayış dönemin resmi tutum ve politikalarına hâkim olmuştur. Cumhuriyet'in işe büyük bir borç ile başlaması, 1932'de

bile 146.210.355 TL olan devlet bütçesinin en büyük kısmının borç ödemelerine ayrılması bir anlamda yabancı sermayeyi zorunlu kılmıştır. Buna karşın savunma, bayındırlık, maliye, adalet, hıfzısıhha, sosyal yardım, tarım, jandarma ve din işlerine ayrılan tutar sadece 86.007.852 TL ile sınırlı kalmıştır. Bu koşullar altında Türkiye akılcı bir politika izleyerek, yabancı sermayeyi desteklemiştir. Dönemin hükümetleri özellikle Türk sermayedarları geliştirecek şekilde ülkeye gelen yabancı sermayeyi teşvik etmiştir. Nitekim 1920–1930 yılları arasında kurulan şirketlerin yaklaşık üçte biri yabancı sermaye ortaklığında gerçekleşmiştir. (Ahmad, Kasım 2009: 118).

Siyasi iktidarda söz sahibi olanlar daha Cumhuriyet kurulmadan önce yabancı sermaye ile bizzat iş birliği yapmış, bu konuda yoğun çaba sarf etmiş ve bu türden girişimlere ön ayak olmuşlardır. Yabancı sermaye ile ilk temas, 1920’lerde daha henüz devlet kurulmadan önce başlamıştır. 1920’lerde ülkenin en yüksek siyasi mevkilerinde bulunan BMM Başkanı Celalettin Arif Bey, Bekir Sami Bey, Refet Bey tarafından başlatılan bu faaliyetler daha Milli Mücadele devam ettiğinden siyasi bakımdan tehlikeli görülmüş ve bir bütün olarak onay verilmemiştir (Can, 2000: 342).

Bu konudaki ilk girişim 1920 yılı içerisinde, BMM’nin ikinci başkanı ve Adliye Vekili olan Celâlettin Arif Bey’in siyasi nüfuzunu İtalyan sermayesi lehine kullanması ile olmuştur. Ereğli kömür havzasında bir kömür arama ve işletme imtiyazına sahip olan Celalettin Arif Bey, 1919 yılında İtalya’ya giderek Terni Şirketi’ne bu imtiyazı % 10 hisse karşılığında devretmiştir. Eylül 1920 tarihinde daha savaş halinde bulunduğumuz İtalyanlara ait 25 kişilik bir grup Ereğli’ye gelmiş, Celalettin Arif Bey de zamanın İktisat Vekili’ne İtalyanlara gereken kolaylığı göstermesini istemiştir. Ancak, İktisat Vekili Mahmut Celâl Bey bu ricayı reddederek, İtalyanların çalışmalarına engel olmuştur. Yine bir başka girişim, Amerikan mandasının çok taraftar bulduğu günlerde, Refet Paşa’nın Kasım 1921’de İngiliz General Harrington’a, İngiltere’nin siyasi desteğine karşılık İngiliz sermayesine kolaylık gösterileceğinin vaat edilmesiyle ilgili olmuştur.²¹ Konuya ilişkin bir başka ilginç örnek ise, 54 milletvekili, 37 tüccar ve bazı yüksek memur ve subaylar tarafından 19 Eylül 1922’de kurulan, ortakları arasında Yunus Nadi, Şükrü Kaya, Ali Çetinkaya, Kılıç Ali, Hilmi Uran, Mustafa Şeref, Tunalı

²¹ Konu tekrar Lozan’da, Rıza Nur’un Lord Curzon’a “Biz Rus’a karşı sizin için bir savunma siperi oluruz. Irak’ta para harcayacağınıza biz size parasız jandarmalık ederiz” sözleriyle gündeme gelmiştir. Bkz. Korkut Boratav (2006), *Türkiye’de Devletçilik*, s. 53.

Hilmi gibi siyasilerin yer aldığı Türkiye Milli İthalat ve İhracat Şirketi'dir. Bu şirket Lozan Antlaşması'ndan kırk gün önce bir İngiliz şirketiyle dış ticaret ve Zonguldak kömürleri üzerine imtiyaz belirtileri taşıyan ancak iç ve dış tepkiler üzerine uygulanmayan bir anlaşma imzalamıştır (Boratav, 2006: 46–52–53).

Bu girişimlere en çarpıcı örnek ise Lozan Antlaşması'ndan önce Amerikan sermayesiyle girişilen çok kapsamlı bir iş birliği projesi olan Chester Projesi'nin BMM'nce onaylanması ve sevinçle karşılanmasıdır. “Chester İmtiyazı” diye anılan bu projenin geçmişi 1908'lere kadar uzanır. Grup, 1908–1914 ve 1922–1923 yıllarında olmak üzere iki kez imtiyaz girişiminde bulunmuştur. Her iki girişimde de grubun muhatapları “milliyetçi” ve “anti-emperyalist” hükümetler olmuşlardır. Grubun imtiyaz girişimlerinde olduğu bu yıllar “milli iktisat” anlayışının en parlak olduğu dönemler olması açısından dikkat çekmektedir (Can, 2000: 342). Türk hükümet çevreleri bu projeyi dışarıya karşı yabancı sermayeye karşı tavır almayacaklarının bir delili, içeride de ise kamuoyuna karşı iktisadi gelişme için bir çıkış yolu olarak sunmuşlardır. Ülkenin yeraltı kaynaklarının önemli bir kısmı bu sözleşme ile 99 yıl için Amerikan sermayesine bırakılmıştır. Nitekim Chester sözleşmesi imzalandıktan sonra Lozan'daki İngiliz ve Fransız delegeler Türklerin kendilerine karşı savundukları temel ilkelerle çeliştiklerini çekinmeden söylemişlerdir (Boratav, 2006: 54–56). Bu örnekler o dönemde ülkeyi yönetenlerin zihniyetini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Milli Mücadele önderlerinin yabancı sermayeye bakışı Gazi'nin İzmir İktisat Kongresi'ndeki açış konuşmasında da açıkça ifade bulmaktadır. Gazi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sebeplerinin başında yabancılara tanınan ve ülkeyi yarı-sömürge haline getiren hukuki kapitülasyonlardan bahsetmiş, devletin Tanzimat devrinden sonra yabancı sermayenin elde ettiği ayrıcalıklı mevkiye jandarmalık etmekten öteye bir iş yapmadığını belirtmiştir (İnan, 1982: 65). Bununla birlikte Gazi, İzmir nutkunda Batı'ya verdiği mesajlar arasında, yabancı sermayeye açık olacaklarını belirtmiş, ancak bu işbirliğinin gelişmiş ülkelere imtiyaz ve ayrıcalıklar verilmesi yoluyla değil, eşit koşullara dayanan, karşılıklı menfaatlerin söz konusu olduğu bir çerçevede yürütülmesi gerektiğini vurgulamıştır (Karabekir, 2001: 118).

Cumhuriyet'in ilk on bir yılı içinde yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesi iki şekilde olmuştur. Bunlardan ilki, bazı yabancı şirketler ve firmaların ülkede doğrudan şube açmak suretiyle faaliyet göstermesidir. Bazı hallerde ise yabancı sermaye Türk

kanunlarına göre kurulan Türk anonim, limited ya da kolektif şirketleri aracılığıyla faaliyet göstermiştir. Yabancı sermayenin etkin olduğu bazı Türk anonim şirketlerinin kuruluş amacı ise hükümet ya da belediyeler tarafından doğrudan verilen imtiyazlardan yararlanmak için olmuştur. Bu şekilde kurulmuş anonim şirketlerde hükümet, belediyeler ve yabancı sermaye arasında bir işbirliği olmuştur. Bu işbirliğinde ise ortaklık yapısı her zaman % 51-% 49 şeklinde yerli sermaye lehine olmamıştır. Diğer taraftan, bu gibi anonim şirketlerde yabancı sermayeye ve Hazine'ye ait hisselerin dışında devrin asker, bürokrat kadrolarına mensup bazı şahısların da çok küçük hisseleri olmuştur. Bürokrat kökenli kişiler aynı zamanda şirketlerin idare meclislerinde de görev almıştır (Ökçün, 1997: 141-142).

1920-1930 yılları arasında yabancı sermaye ile ortaklık yapan Türk Anonim şirketlerinde kurucu, ortak, hisse sahibi ve idare meclisi üyesi olarak Atatürk'e yakınlığı ile bilinen pek çok politikacı arasında İsmet İnönü, Celâl Bayar, Yunus Nadi, Kılıç Ali, Ali Çetinkaya, Hilmi Uran, Şükrü Kaya, Tunalı Hilmi, Trabzon mebusu Hasan Bey, Ardahan mebusu Tahsin Bey, Bolu mebusu Cevat Abbas gibi isimler göze çarpmaktadır (Keser, 1993: 82-83). Celâl Bayar yabancı sermayeli anonim şirketlerden Siemens, Zingal, Kibrit İnhisarı, Ankara Palas ve yabancı sermaye ile ilgisi olmayan sekiz anonim şirketle alâkalı olmuştur. Yunus Nadi, İsmet Paşa, Cemal Hüsnü (Taray) 1925 yılında Belçikalı bir şirketle ortaklaşa kurulan Türkiye Kibrit İnhisarı'nın hissedarları arasında yer almışlardır (Boratav, 2006: 46-47).

Yine bu dönemde bazı milletvekilleri ve tanınmış isimler birden fazla yabancı sermayeli Türk anonim şirketinde kurucu, hissedar, idare meclisi üyesi olarak yer almıştır. Bunlardan İstanbul mebusu Edip Servet Bey ve madenci Sarıcazade Şakir Bey yedi şirketle, Türkiye İş Bankası Genel Müdürü Celâl Bayar ve Hukuk Fakültesi Reisi (Dekanı) Aynizade Hasan Tahsin Bey dört şirketle, Samsun Mebusu Nusret Sadullah (Ayaşlı) Bey, Babanzade Fuat Bey, Kastamonu mebusu ve İtibar-ı Milli Bankası idare meclisi reisi Necmettin Molla Bey ve İstanbul mebusu Süreyya Paşa üç şirketle, Çorum mebusu Münir Bey, Arif Hikmet Bey ve Kütahya mebusu Nuri Bey iki şirketle bağlantılı olmuştur. Azınlıklardan Danyel Burla Efendi ise bu devrede kurulmuş olan yabancı sermayeli beş Türk anonim şirketinde kurucu, hissedar ya da idare meclisi üyesi olarak yer almıştır (Ökçün, 1997:145-146).

Yabancı sermaye bu dönemde hem yerli sermaye çevreleri hem de siyasi kadrolar tarafından Türk sermayesi ile ortaklık kurduğu ve Türk kanunlarına tabi şirketler olarak, özellikle de “Türk Anonim Şirketleri” şeklinde örgütlenerek geldiği takdirde istenmiş ve teşvik edilmiştir. Özellikle kuruluşu izleyen 1923–1928 yılları arasında, Türkiye’de kurulan sermaye ve konulan sermaye açısından anonim şirket kurma yönünde önceki yıllara kıyasla daha fazla bir eğilim olması bu görüşü desteklemektedir. Anonim şirketler halinde örgütlenen yerli sermaye yabancı sermaye ile işbirliği yaparak daha fazla güçlenmek istemiştir. Hükümetin hukuki ayrıcalık istemeyen yabancı sermaye lehine vermiş olduğu beyanlar, bizzat yabancı sermaye ile yapmış olduğu ortaklıklar, özel teşebbüse sunmuş olduğu ayrıcalıklar ve yerli sermaye lehine % 51–% 49 şeklinde bir oranla sermaye yapılanması şartı aranmaması bu işbirliğinin önünü açmıştır (Kuyucuklu, 1993: 177, Ökçün, 1997: 146).

Bu yıllarda yabancı sermaye için de en güvenli yol Türk vatandaşları ile ortaklık yapmak olmuştur. Kısacası yabancı sermaye ülkede bu dönemde “milli” bir görüntü içinde ancak küçümsenmeyecek ölçülerde yer almıştır. Yine Ökçün’ün bulgularına göre 1920–1930 yılları arasında kurulan 201 Türk Anonim Şirketi’nden 66’sında yabancı sermaye yer almıştır. Bütün anonim şirketlere ait ödenen sermaye toplamı 73 milyon TL’dir. Bunun 31,3 milyonunu yani % 43’ünü yabancı sermaye karşılamıştır. Yabancı sermaye ile yerli sermayenin ortaklık yapması şeklinde kurulmuş olan şirketlerde, yabancılar, gerekli olan maddi sermayeyi sağlarken, yerli unsur da siyasi iktidarla yakınlık derecesine göre nüfuzunu kullanarak gereken kolaylıkları sağlamakla sorumlu olmuşlardır. Bu ortaklıklarda Türk hissedarların, çoğunlukla şirketin asli unsuru olmadığı, birer paravan olduğu, sermayeye iştirak etmeyen ancak kâr’dan pay yani komisyon alan şahıslar olduğu belirtilmektedir (Boratav, 1993: 31; 2006: 57–58).

1920’li yıllar boyunca çok sayıda kurulan anonim şirketin yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu zamanından kalan ayrıcalıklı şirketlerin çoğu da varlığını devam ettirmiş, Cumhuriyet hükümeti de ormancılık, ticaret, madencilik, yapım ve taşımacılık sektörlerinde yabancı şirketlere yeni ayrıcalıklar tanımıştır. 1923 yılında İstanbul’daki tramvay, telefon, su, elektrik şirketleri ve Aydın Demiryolu Şirketi gibi bazı şirketlerle eskiden almış oldukları ayrıcalıkları onaylayan yeni anlaşmalar imzalanmıştır. 1923 yılı itibarıyla ülkede bulunan yabancı yatırımcıların öz kaynaklarının toplamı 63 milyon sterlin civarında olmuş, bunun % 45’i Alman, % 26’sı Fransız, % 17’si İngiliz, % 4’ü

Belçika, % 2'si de Amerikalı sermayedarlar tarafından gerçekleştirilmiştir (Tezel, 1986: 96-168-169).

Cumhuriyet gazetesi de ülke yöneticilerinin tutumuna paralel bir şekilde bu dönemde yabancı sermayeye karşı olumlu bir tavır içinde olmuş, ülkeye gelecek her ecnebi sermayenin memleket ekonomisi için çok faydalı olacağı görüşünü savunmuştur. Konuyla ilgili olarak gazetede zaman zaman özellikle de Yunus Nadi'nin yabancı sermayeyi destekleyen yazılarına rastlanmıştır. Yunus Nadi "Yeni Bir Devir" başlıklı yazısında, sadece bir istisna olarak memlekete çok zararı dokunduğundan Dersaadet Rıhtım Şirketi ve Terkos Şirketi'nin istenmediğini, bunların dışında kalan yabancı sermayeye sıcak bakıldığını belirtilerek, şöyle devam etmiştir:

"Memleketimizde çalışmağa gelecek ecnebi sermaye ve ihtisasını azami surette teşvik ve teshil etmeğe ihtiyaç vardır. Dâhili istihsali artırmak hesabına az çok himaye sistemine geçen memleketlerde bu iş zaten biraz kendiliğinden böyle olur. Billhassa bir kısım sanayi için buraya gelip çalışmak isteyecek ecnebi müesseseleri çıkacaktır. Netice itibarı ile bunların memleketimize pek büyük hayır ve faideleri dokunacağına şüphe yoktur... Türkiye'de çalışmağa gelecek ecnebi sermaye ve ihtisasının burada büyük bir teveccühle karşılanacağını temin edebiliriz..." (Cumhuriyet, 12 Kânunusani 1930).

Yine Yunus Nadi bir başka yazısında şöyle demiştir:

"Türkiye'nin Avrupa sermaye ve ihtisasından istifade etmesi lazımdır. Ecnebi sermaye ve ihtisası... Bize sorarsanız, hatta bunları aramak ve bulmak, buluncaya kadar uğraşmak lazımdır, deriz! Eğer imkân varsa, mesela bütün memleket yollarını ve limanlarını, memleketin bütün irva ve iska işlerini niçin ecnebi sermaye ve ihtisasının mümkün olduğu kadar uzun müddetle faaliyet ve ehliyetine tevdi etmiyelim?..." (Cumhuriyet, 30 Mart 1930).

Yunus Nadi bir makalesinde de, bu yıllarda ülkedeki yabancı sermayeye iyimser bakan genel bir anlayışın yanı sıra, zaman zaman ecnebi sermayeye çok da iyi davranılmadığını kaydetmiştir. Yunus Nadi, "siyasetli sermaye" meselesinin bizim için artık tarihe karışan bir mesele olduğunu, şimdi yabancı sermayenin gelmesini bizim istiyor olmamıza rağmen yabancı sermayenin ülkemize gelmek istemediğini ifade etmiştir:

"...Ne gariptir ki rollerin seri bir mübadelesi ile şimdi sermaye bizden müşteki bir çehre gösteriyor. Açıkçası Türkiye'de çalışmak isteyen ecnebilere ya bu çalışmaya imkân bulamamalarından yahut bütün bir huzur ve emniyetle çalışmamakta olmalarından müştekidirler. Bize memleketinizde ecnebilere çok müşkülât gösteriliyor demek istiyorlar. Hakikaten öyle mi? Öyle ise iyi değildir ve artık bu vaziyette kabahat te bizim olmak lazımdır..." (Cumhuriyet, 25 Şubat 1931).

Nitekim Yunus Nadi'nin ecnebi sermayesinin ülkede emniyet ve huzur içinde çalışmadığını teyit edecek nitelikte bir örnek vaka Cumhuriyet gazetesinin 15 Mart 1931 tarihli sayısında aktarılmıştır. “Adliyyede istiklal Adaletle kaimdir” başlıklı haberde son senelerde Kütahya ve Kayseri dolaylarında iş yapmış yabancı bir şirket aleyhine birçok suç gerekçesiyle üst üste dava açıldığı ve şirketin bu davalardan birinde büyük bir hukuki haksızlığa uğradığı anlatılmıştır. Aynı yazıda şirketin Emet mahkemesinde aleyhinde açılan bir davadan dolayı mahkemeye verdiği (eğer davacı davasında haklı çıkarsa teminat niteliğinde) 20.000 TL’lık kefalet mektubunun dava sonuçlanmadan mahkemece nakde çevrildiği ve davacıya verildiği de belirtilmiştir. Haberden bazı alıntılar şöyledir:

“...Avrupalı bir ecnebi şirketinin kendi aleyhinde bu kadar dava tahrik edecek veçhile haksız ve usulsüz hareket edeceğine ihtimal verilmemekle beraber adeta birinden cüret alır gibi bu davaların mütemadiyen artan adedi nazari dikkatimizi celbetmekten hali kalmıyordu... İnsanın bu havalide şirkete karşı yavaş yavaş adeta bir husumet cephesi teşekkül etmekte olduğuna hükmedeceği gelirdi...”

Özetlersek, her ne kadar 1920’lerde İngiliz hükümetinin ülke dışına sermaye çıkışını engelleyen yasaları, Almanların I. Dünya Savaşı’ndan sonra uluslararası platformda güç kaybına uğraması, Osmanlı’dan kalan borçların Türkiye’nin payına düşen miktarı ödeyip ödemeyeceği konusundaki belirsizlikler Türkiye’ye yabancı sermaye girişini olumsuz etkilemişse de, yabancı sermaye Türkiye’ye 1930’lara kadar artan oranlarda gelmiştir. Özellikle de bu artış 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan sonra daha da dikkate değer ölçüde gerçekleşmiştir. Yine 1924’te yabancıların belediye hudutları içinde taşınmaz mal edinmelerini sınırlayan engeller ortadan kaldırılmış, 1925’te Osmanlı Bankası’nın hükümete açtığı kredi üzerine ayrıcalığı uzatılmıştır. 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun getirdiği ayrıcalıklardan yabancı sermayeli şirketlerin de faydalanması sağlanmıştır (Tezel, 1986: 168–169). Bülent Bilmez Can da Chester projesinde yaşanan hayal kırıklığına rağmen hükümetin yabancı sermayeyi Türkiye’ye yatırım yapmaya özendirici tavrını sürdürdüğünü belirtmektedir. 1923 yılında İstanbul’daki tramvay, telefon, su, elektrik şirketleri ve Aydın Demiryolu Şirketi gibi yabancı şirketlerin Osmanlı hükümetinden aldığı imtiyazları onaylayan yeni anlaşmalar yapılmıştır (Can, 2000: 348). Tezel’in ifadesiyle, bu şekilde;

“Bazı iyi araştırılmamış sanılarla yazılıp söylenenlerin aksine, 1920’ler Türkiye’si önemli sayılabilecek bir yabancı sermaye akımına tanık olmuştur”.

Boratav da benzer görüştedir:

“Yabancı sermayeyi doğrudan doğruya yatırım yapan, % 100 yabancı batı şirketlerinde arayan araştırmacılar, bu nedenle incelenen dönemde Türkiye’ye yabancı sermayenin girmediğini sanmışlar ve yanılmışlardır”.

Bu görüşü destekleyen bir başka örnek ise demiryolları ile ilgilidir. Şöyle ki; 1924’ten başlayarak 1931 dönemine kadar çok coşkulu bir şekilde uygulanan ve bu yıllarda devlet işletmeciliğinin tek anlamlı uygulama alanı olan demiryollarında dahi, demiryolu yapımı ile ilgili ihalelerin ve buna bağlı çeşitli aracılık faaliyetlerin yerli ve yabancı şirketlere çok büyük kazançlar sağladığı ileri sürülmektedir. Boratav’ın konuya ilişkin şu sözleri de anlamlıdır:

“Lozan Antlaşması’nda emperyalizme verilen iktisadi tavizler, Chester-tipi teşebbüsler ve yabancı sermaye-yerli sermaye-siyasetçi ortaklıkları, aslında öyle bir tablo ortaya koymaktadır ki, bu tabloda siyasi iktidarın emperyalizme ve onun yerli ortaklarına kesinlikle teslim olduğu sonucunu çıkarmak pek de güç olmayacaktır” (Boratav, 2006: 51-57-365).

Dönemin iktisat politikasının uygulama alanlarına bakıldığında ise bunların başlıca ulaştırma, tarım, sanayi, madencilik ve bankacılık sektörlerinde odaklandığı görülmektedir. 19. yüzyılda dünyada büyük bir hareketlenmeye neden olan demiryolları, siyasi iktidarlar açısından ve ülkelerin kalkınmasına yönelik uygulamalarda can alıcı rol oynamışlardır. Çünkü demiryolları siyasi iktidarlar için devletin gücü ve etkisini en uzak köşelere yayma, öte yandan da iç pazarın gelişmesi suretiyle ekonomik canlanma anlamına gelmektedir. Şimendifer ya da demiryolu politikası Türkiye’de de ülkeyi yönetenlerin çok önem verdiği adeta Cumhuriyet’i simgeleyen başlıca hareketlerden biri olmuştur. Demiryollarının birden fazla hedefi yerine getirdiği düşünüldüğünde bu konuya zamanın yöneticilerinin neden bu denli önem verdiği daha iyi anlaşılacaktır. Özellikle ülkenin gündeminde her zaman var olan savunma ihtiyacı demiryolu yapımını öncelikli hale getirmiştir. Bu alandaki yoğun çabalar, Cumhuriyet’in kurucularının sınırlarına ulaşamayan toprakların yeni rejime güç değil risk getireceğinin farkında olduklarını göstermektedir (Kuruç, 1, 1988: XXXIII-XXXV). Bunun yanı sıra, bir ulus devlet kurmak için iç pazarın bütünleşmesi de ön koşullardan biri olarak görülmüştür. Bu nedenle İmparatorluk döneminde ülkenin farklı bölgelerinin dış güçler tarafından denetimini kolaylaştıran demiryolu sistemi iç pazarı bütünleştirecek şekilde yeni ilavelerle Ankara merkezli bir ağa dönüştürülmek istenmiştir (İlkin ve Tekeli, 2010:399).

Bu amaçlarla 1924'ten itibaren başlayan ve 1927'den sonra hız kazanan demiryolu politikası 1939'lara kadar devam etmiştir. Demiryolları, “şimendifer siyasetinin” bir sonucu olarak Cumhuriyet'in ilk modern ve dinamik devlet işletmeleri olarak öne çıkmıştır. Limanlar ise devletin imtiyaz verdiği yerli şirketlerce işletilmiştir. 1926 yılında kabotaj hakkı yabancılara yasaklanmış, bu gelişmelere paralel olarak devletin yöneldiği başlıca üretken alan demiryolları olmuştur (Aydemir, I, 1968: 360–375–379–443).

Bu dönemde yabancı sermaye belli koşullarda teşvik edilmişse de bazı demiryolları ve tütün rejisi millileştirmiştir. 1922–1923 yıllarında Amerikan Chester grubu ile girişilen imtiyazlı demiryolu yatırım anlaşması sonuçsuz kalınca, demiryollarından yabancılara tasfiyesi yoluna gidilmiştir. Böylelikle işletme hakkı yabancı kumpanyalarda olan 3220 km demiryolu satın alınmış, 1924'te Haydarpaşa liman ve rıhtımı ile birlikte Haydarpaşa-Ankara, Eskişehir-Konya, Arifiye-Adapazarı, 1928 yılında Mersin-Tarsus-Adana demiryolu hatları devletleştirilmiştir (Boratav, 1993: 35). Hisse senetleri Deutsche Bank'ın elinde bulunan “Anadolu Demiryolu Şirketi” ile başlayan devletleştirme girişimleri İngiliz ve Fransız hatlarının satın alınmasıyla tamamlanmıştır. 1923–1940 arasında yapılan demiryolları 3.624 km.'ye kadar ulaşmıştır (Keser, 1993: 79).

Bu dönemde genel itibariyle sanayiye yönelik politikaların temelini ise özel sanayi yatırımlarına sağlanan özendirici uygulamalar oluşturmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren hükümetler özel teşebbüsün sanayi faaliyetlerine katılması için bir dizi önlemler almaya dikkat etmişlerdir. 1925 yılında kurulan ve esas işlevi özel sanayi ve maden işletmelerine kredi vermek şeklinde belirlenen Sanayi ve Maden Bankası'nın geçmişe ait (Osmanlı dönemi) dört kuruluşu devralması (bu bankanın bizzat kendisinin sanayi tesisi kurmasına izin verilmemiştir) öngörülmüştür. Bu arada bankanın devraldığı bu kuruluşları uygun koşullarda özel sektöre aktarması da hedeflenmiştir (Aydemir, I, 1968: 373–375, Boratav, 2006: 124).

Yine 5 Nisan 1925 tarihinde çıkan bir yasayla şeker sanayinde yatırım yapacaklara önemli avantajlar sağlanmış, 1926 yılında üretime geçen ve CHF'nin önde gelen bazı isimlerinin de hissedar olduğu Uşak ve Alpullu Şeker fabrikalarının kurulmasında sunulan çok cazip koşullar etkili olmuştur

Yine sanayiye yönelik başka bir destek İttihat ve Terakki döneminde sanayiye geliştirmek için 1913 tarihinde çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun, İktisat Kongresinde öngörülen tedbirler doğrultusunda kapsamının genişletilerek, 1927 yılında 1055 sayılı “Teşvik-i Sanayi Kanunu” ile yeniden yürürlüğe girmesi olmuştur (Tokgöz, 2007: 323, 2009: 91). Yasadan yararlanan işletmelerin sayısı 1923'te 342, 1932'de ise 1473'e yükselmiştir (Konukman, 1991: 46). 1055 sayılı yasa ile devlet, özel girişime oldukça büyük yardım ve teşvikler tanımış, indirimler ve parasal destekler sağlayarak, belli ölçülere kadar pahalı bile olsa özel sanayi kesiminin ürünlerini almayı taahhüt etmiştir. Sanayiye yönelik bu ayrıcalıklar 1929 yılından itibaren getirilen yeni gümrük tarifeleri ile de desteklenmiştir (Keser, 1993: 80–81). 1928 yılında son bulacak olan gümrük tarifelerinin yerini almak üzere 1925 yılından beri üzerinde çalışılan yeni tarifeler (İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası da 1928 yılında ayrıntılı bir tarife önerisi sunmuştur) 1929 yılı içinde uygulamaya konulmuştur. Lozan Antlaşması'ndan sonra kabul edilen eski tarife ortalama olarak % 12,9'luk bir koruma sağlarken, İzmir İktisat Kongresi'nde İstanbul burjuvazisinin önerilerinden bile daha katı ve korumacı nitelikte olan bu yeni tarife ile % 45,7'lik bir koruma getirilmiştir (Boratav, 1993: 36).

Ayrıca, 25 Haziran 1927 tarihinde ülkenin içinde bulunduğu sorunlara yönelik çözümlerin araştırılması, iktisadi gelişmeye yönelik tekliflerin getirilmesi ve Hükümete raporlar verilmesini sağlayacak Başbakanlığa bağlı bir danışma kurulu olan Âli İktisat Meclisi kurulmuştur (Tural, 1987: 77, Tokgöz, 2009: 51). Yine aynı yıl içinde İstatistik Umum Müdürlüğü'nün kurulması, 1928'de İktisat Vekâleti'nin kurulması, 1929'da Tarım Kredi Kooperatifleri yasasının çıkarılması dönemin diğer önemli gelişmeleridir (Keser, 1993: 80–81).

Bu dönemin sanayi büyüme hızı her ne kadar tarımın çok gerisinde kalmışsa da yine de % 8,5 dolayında küçümsenmeyecek bir büyüme hızı elde edilmiştir. Sanayi kesiminin GSMH içindeki payı ise 1923-1928 döneminde % 11,3 olmuştur (İlkin, 1981: 107). Ancak, bu büyüme gerçekte bir sanayileşme sürecini değil, bir yeniden “yeniden inşa” sürecini yansıtmaktadır. Bir başka deyişle, bu büyüme hızı savaş yıllarında hammadde yokluğu nedeniyle iyice azalan cılız fabrika üretimi ile yine savaş koşullarında bazı el sanatları ve geleneksel zanaatlardaki işgücü eksikliğinden kaynaklanan üretim gerilemesinin tekrar eski haline gelmesini ifade etmektedir. Bu dönemde de önceki dönemlerde olduğu gibi istihdam açısından geleneksel zanaatlar, el

tezgâhları ve küçük sanayi “sınai” faaliyetlerin büyük bir kısmını oluşturmuştur. Cumhuriyet’in ilk yıllarında sanayinin nicel ve nitel görünümünde pek fazla bir değişiklik olmamıştır (Boratav, 1993: 39–40).

1923–1929 arasında tarımsal üretim açısından ise olumlu gelişmeler kaydedilmiş, bu yıllar tarımın canlandığı, toparlandığı yıllar olmuştur. Bu dönemde savaş yıllarında yaşanan % 50 dolayındaki üretim düşüşleri kısa sürede giderilmiş, 1923’ü izleyen iki yıl içinde savaş öncesi hacimlere ulaşılmıştır. Bu olumlu gelişme; savaştan köylerine dönen Anadolu’nun erkek nüfusunun tekrar üretime katılması, iklim koşullarının iyi gitmesi, topraksız çiftçiye toprak dağıtılması, tarım ürünleri fiyatlarında ciddi artışlar yaşanması, aşar ve reji sisteminin kaldırılması ile çiftçiler lehine gelir aktarılması gibi gerekçelerle açıklanmaktadır. 1924–1930 arasında tarımsal hâsılanın ortalama yıllık büyüme hızı % 16,2’leri bulmuştur (Boratav, 1993: 39–40, Kipal ve Uyanık, 2001: 64–65, Üzümcü vd, 2009: 689). Tarımın GSYH içindeki payı da 1923’te % 39,8 seviyelerindeyken, her yıl artarak 1930’da yaklaşık % 45,8’lere yükselmiştir (Kipal ve Uyanık, 2001: 65). Bu gelişmelerle tarım 1923–1929 yılları arasında ana sürükleyici sektör olmuş, savaş ve yıkım yıllarından sonra ekonominin yeniden inşası tarım sektörünün sayesinde gerçekleşmiştir.

Tarım kesimine yönelik en önemli gelişme, yarı-feodal bir Ortaçağ vergisi olan aşar’ın 1925’te kaldırılması olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2009: 43). Dönemin gelir dağılımı üzerinde yapılan en önemli operasyonu olarak da değerlendirilen ve toplam bütçe gelirlerinin 1/4’ünü oluşturan (Cumhuriyet, 30 Teşrinvevvel 1933) aşar’ın kaldırılmasının etkileri konusunda birbirinden farklı görüşler vardır. Bu görüşleri ise genel olarak üç grupta toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi, bu kararın devlet gelirlerinde önemli bir azalışa neden olduğu, dolayısıyla mali yapıya zarar verdiği yönündedir. Aşar’ın kaldırılmasıyla kamu kesiminden köylüye gelir aktarımı söz konusu olmuştur (Keser, 1993: 93). Bir başka yaklaşım ise aşar’ın kaldırılması ile büyük toprak sahipleri ve küçük köylü ağır bir vergi yükünden kurtulmuştur. Köylünün ezilmesine ve sömürülmesine yol açan, tahsilât yöntemi açısından feodal düzenden kalma, çağ dışı bu verginin kaldırılması, büyük köylü yığınlarını rahatlatan sosyal adaletçi, radikal bir reform sayılmaktadır. Bu görüşe göre bu ilkel vergi tarımın gelişmesine de engel olmuştur (Cumhuriyet, 30 Teşrinvevvel 1933, Hatiboğlu, 1981: 52, Ülken, 1981: 92, Tezel, 1986.319, Tokgöz vd, 2001: 95, Tokgöz, 2009: 46). Diğer

görüŖe göre ise aŖar vergisinin kaldırılması ile ülkedeki vergi yapısı deęiŖmiŖ, dolaysız vergilerin ağırlıklı olduğu bir yapıdan, dolaylı vergilerin baskın olduğu bir yapıya geçilmiŖtir. Vergi yükü kırsal kesimden kentlere kayarken, tarımsal üretim artmıŖ, 1926 yılında 77,4 milyon lira olan tahıl ithalatı, 1927 yılında 10 milyon liraya düŖmüŖtür (CoŖar, 2004: 30).

Cumhuriyet gazetesine göre milli bünyede kangren olan aŖar, bütçe üzerindeki muhtemel tahribatından korkulmaksızın, çok müŖkül mali koŖullar içinde kaldırılıp atılmıŖ, Türk köyüne rahat nefes alma imkânı verilmiŖtir. AŖar tatbikatta aldığı Ŗekillere göre 1/10'dan 1/8'e, hatta bazan 1/6'ya kadar çıkan insafsız ve İmparatorluk'ta hiçbir sınıfın tâbi olmadığı bir nevi sermaye vergisi idi. AŖar'ın ilgası ile köyün doğrudan doğruya vergilerdeki hissesi mâkul bir orana inmiŖtir. AŖar'ın bıraktığı boşluk ise bir tür servet vergisi olan veraset ve intikâl vergisi, muamele, istihlâk, nakliyat vergileri ve bazı yeni inhisarlar oluŖturulmak suretiyle vasıtalı vergilerle kapatılmaya çalıŖılmıŖtır (Cumhuriyet, 30 TeŖrinevvel 1933).

Dönemin önemli olaylarından biri de İsviçre Medeni Kanunu'nun bazı deęiŖikliklerle alınması ile toprağın özel mülkiyeti konusunda yasal düzenlemelere gidilmesidir. 1927 ve 1929'da ek olarak çıkarılan yasalarla topraksız köylüye toprak dağıtılması söz konusu olmuŖ, bu uygulamayla devlete ait (miri) topraklardan topraksız ve göçmen ailelere 1923–1934 döneminde 711 bin hektar arazi daęıtılmıŖtır (Kepenek ve Yentürk, 2009: 43). 1933 sonu itibariyle toprak ıslahatından yararlanan çiftçi ailelerinin sayısı 23.520, toplam nüfusları 101.959 kiŖi olmuŖtur (Cumhuriyet 30 TeŖrinevvel 1933).

Bu dönemde gerek iktisadi bakımdan gerekse de milli müdafaa bakımından memleketi ayakta tutan köylü kesim için baŖka önemli iyileŖtirmeler daha yapılmıŖtır. Cumhuriyet'in devraldığı toplam 40.000 köyde sıtmanın kökünü kurutmak, trahomu ve frengiyi yok etmek için senelerce uğraŖılmıŖtır. Tarımsal alanlara zarar veren milyonlarca dönüm arazi ilaçlanmıŖ, köylüye tohum, çift hayvanı, zirai aletler, 7677 adet pulluk daęıtılmıŖ, fidanlıklar yapılmıŖ, enstitüler, tecrübe istasyonları kurulmuŖtur. Ziraat Bankası'nın çiftçiye daha yararlı duruma getirilmesi için sermayesi 30 milyon TL'dan 100 milyon TL'na çıkarılmıŖ, bir anonim Ŗirket statüsü kazandırılarak, yeniden örgütlendirilmiŖtir. Buna karŖın bankanın verdiği krediler çok yetersiz kalmıŖ, köylünün kredi ihtiyacı karŖılanamamıŖtır. Köylü yine tefeciden % 120'leri bulan çok ağır

faizlerle para bularak, nakit sıkıntısını gidermeye çalışmıştır. Traktör ve bazı tarım makinelerinin yurda ithali ve çiftçiler tarafından satın alınması kolaylaştırılmış, traktör kullananlara akaryakıt ithalindeki vergilerin tazminat şeklinde iadesi ile tarımsal makineleşme teşvik edilmiştir (Cumhuriyet, 13 Nisan 1930–30 Teşrinevvel, 1933). Ancak, bu gelişmelerden ilk bakışta tarımın ülke ekonomisi içinde önemli bir yer alacağı, kalkınmanın öncü sektörü olacağı ihtimali belirmişse de, bu görüntü fazla uzun sürmemiştir (Aktan, 1978: 42).

Bu süreçte ayrıca tütün rejisi de millileştirilmiştir. Kırım Harbi ile başlayan dış borçlanma sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkan (1883) ve Osmanlı Devleti'nde tütün tekeli elinde bulundurarak, devlete çok fazla sorun çıkaran, gerektiğinde köylüye zulüm de yapan (Dıġıroġlu, 2007: 79–131) Reji İdaresi bu dönemde (1 Mart 1925) devletleştirilmiştir (Konukman, 1991: 36).

Ana hatlarıyla belirlenmeye çalışılan bu dönem tüm olumsuz koşullara ve kısıtlamalara rağmen ulusal ekonomiye geçiş için önemli çabalarla geçmiştir. 1923-1929 yılları arasında savaş sonrası ülke ekonomisinde yaşanan canlanma ile GSMH'da hızlı bir artış kaydedilmiştir. Bu dönemde kaydedilen gelişmeler, ülkede var olan iş gücünün nitel ve nicel yapısı, yetersiz sermaye ve finansal kaynaklar, savaşın yol açtığı yıkım gibi koşullar göz önüne alındığında yadsınamayacak ölçülerde gerçekleşmiştir.

1.3. 1923–1930 Döneminde Dış Borç Girişimleri

Cumhuriyet'in lider kadrosunun dışarıdan borç alma konusunda birbirine zıt iki farklı eğilim içinde bulunmaları daha Kurtuluş Savaşı yıllarında söz konusu olmuş, Ankara hükümeti, savaşın neden olduğu kaynak sıkıntısını çözmek için bir ara Fransa ve ABD piyasalarından borç para arayışına girmiştir. Ancak, bu çabalar bir sonuç vermemiştir. Savaş sonrası Lozan'da yapılan görüşmeler sırasında da yabancıların kapitülasyonlarla ilgili ısrarı görülmüş, Türkiye'nin siyasi bağımsızlığını kısıtlamak için dış borçların bir araç olarak kullanma eğilimini sürdürdükleri izlenimi edinilmiştir. Özellikle memleketi çok uzun yıllar yarı-sömürge haline sokan dış borçlar ve kapitülasyonlar nedeniyle Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülke yöneticileri dış borç girişimlerinde temkinli bir tavır sergilemiştir (Krueger, 1974: 5, Tezel, 1986: 178–179).

Ayrıca, Osmanlı'dan kalan borçların Türkiye'ye düşen kısmının ödenmesi konusunda yaşanan belirsizlikler ve bu konuda çıkan güçlükler dış borçlanmayı

etkileyen bir başka faktörü oluşturmuştur. Bu yıllarda Türkiye'nin Osmanlı borçlarından başarılı bir şekilde kaçmaya çalıştığı izlenimi yabancı finans çevrelerinde hâkim olmuş, 1920'lerde İngiliz Hükümeti Türkiye'nin kendi ülkesinde tahvil satmasını yasaklamıştır. Yine 1930'da Şükrü Saraçoğlu'nun Amerika'ya giderek, Türkiye'nin Amerika'dan borç istemesi üzerine Osmanlı borç tahvilleri sahipleri Amerikan hükümetine baskı yaparak bu isteğin reddedilmesini istemişlerdir (Cumhuriyet, 27 Eylül 1931, Tezel, 1986: 179–183).

Osmanlı borçları meselesinin o günlerde Türkiye'nin önünde önemli bir engel olduğunu teyit eden bir habere Cumhuriyet gazetesinde de rastlanmıştır. Hayrettin Şükrü, Türkiye'nin yurt dışı piyasalarda kredi bulmakta zorlanmasının başlıca sebepleri olarak, Türk Lirasının değerindeki azalmayı ve harici borçlar meselesinin hallolmamasını göstermiş, bu meseleler halledildiğinde Türkiye'nin uygun şartlarda para bulabileceğini belirtmiştir (Hayrettin Şükrü, Cumhuriyet, 11 Haziran 1931).

Bu dönemde ilk borçlanma, 1925 yılında Osmanlı Bankası'nın ayrıcalıklı statüsünün 10 yıl daha uzatılması karşılığında alınan 7 milyon TL ile olmuştur. Banka'nın Türkiye Hükümeti emrine hazır tuttuğu bu döviz kredi hesabının limiti zamanla yükseltilmiştir (Tezel, 1986: 183). Yine 1926 ve 1927'den itibaren bazı Alman, İsveç ve Belçika firmaları demiryolu ihaleleri almış, bu firmaların yaptıkları işler karşılığında orta vadeli hazine bonosu kabul etmeleri başka bir dış borç kaynağını oluşturmuştur. Bunlardan Alman grubu ile imzalanan anlaşma, şartları en uygun ve en başarılı olan anlaşma olmuştur. Almanlarla bu iş için iki ayrı mukavele yapılmış, inşaat ve istikraz tamamen birbirinden ayrılmıştır. Hükümet Alman bankalarını temsil eden bir mali gruptan 65 milyon altın marklık bir istikraz yapmış, Yulies Berger konsorsiyumu adındaki sanayi grubu ile de inşaat sözleşmesi yaparak bu para ile Kütahya-Tavşanlı-Balıkesir ve Ulukışla-Kayseri hatlarının inşası konusunda anlaşmıştır (Cumhuriyet, 11 Eylül 1930). Bu şekilde yaratılan finansmanlar 1930'lara kadar önemli parasal kaynakları oluşturmuştur (Tezel, 1986: 183).

1.4. Osmanlı Borçları ve Gazetenin Osmanlı Borçları Karşısındaki Tavrı

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldan itibaren dış ticaret ve bütçe açıklarını kapatmak için içeriden ve dışarıdan yaptığı borçlanmalar Cumhuriyet Türkiye'sine ciddi

bir borç yükü bıraktırmıştır. Lozan Barış Antlaşması sırasında toplam dış borç miktarı 161,3 milyon TL'si olarak belirlenmiştir (Tokgöz vd, 2001: 3).

Lozan'ın en zor görüşmelerinden birini borçlar teşkil etmiştir. Osmanlı borçlarından Türkiye'ye düşen tutarın ne olacağı ve bunların nasıl (hangi para birimi ile) ödeneceği Lozan'ın en çekişmeli konularından birini oluşturmuştur. Türkiye'nin isteği; borç anaparasının Osmanlı İmparatorluğu'nun "varisi" olan devletlerarasında bölüştürülmesi, böylece Türkiye'nin ödeyeceği tutarın kesinleşmesi ve ödemelerin yapılacağı para birimi konusunda (altın veya sterlin) bir yükümlülüğün bulunmaması şeklinde olmuştur (Akyol, 2008: 36). Türkiye'nin bu ilkesini karşı tarafa kabul ettirmesi çok zor olmuş, daha sonraki yıllarda dünyadaki finans sermayesi bol olmasına rağmen, karşı tarafın kaynakları Cumhuriyet rejimine resmen olmasa da bir sermaye ambargosu uygulamıştır. Türkiye'nin Lozan'da kendi tezini kabul ettirmesinin maliyeti, bu dönemde küçük miktarlarda da olsa bu çevrelerden kredi bulamaması şeklinde olmuştur (Kuruç, 2, 1993: XCVI-XCVII).

Borçlar konusunda bir başka sıkıntı ise ödeme koşulları ve bunun nasıl bir kurumlaşma ile yapılacağı üzerine olmuştur. Bu durum 13 Haziran 1928'de dönemin Paris Büyükelçisi Fethi Okyar ve Düyun-u Umumiye temsilcisi arasında imzalanan bir sözleşme ile karara bağlanmıştır. Buna göre Türkiye 1912 öncesindeki Osmanlı borçları'nın % 62'sini, daha sonra alınan borçlarınsa % 73' ünü ödemeyi kabul etmiştir. Bu tutar 82.456.377'si anapara, kalanı faiz olmak üzere 107.528.461 altın lira olarak hesaplanmıştır (bu hesaplamada yanlışlık yapıldığı sonradan anlaşılacak, ödenecek tutar daha da düşürülecektir). Osmanlı borçlarından Türkiye'ye isabet eden kesin tutar ise 105 milyon altın lira olarak belirlenmiştir (Cumhuriyet, 26 Nisan 1933). Türkiye 1936'ya kadar her yıl 2 milyon, 1936–42 arasında da 2.800.000, 1947–1952 arasında 3.180.000 ve bu tarihten sonra da 3.400.000 altın lira ödeme yapmayı kabul etmiştir (Oran, 2009: 279).

1928 sözleşmesi bir yerde Lozan'da saptanmış esasların uygulamaya geçişi olarak kabul edilmekle birlikte, Cumhuriyet yönetimine çok ağır bir borç ödeme yükü getirmiştir. Türkiye ilk yedi yılda borcun % 38 gibi önemli bir kısmını ödemekle yüz yüze gelmiştir (Coşar, 2004: 39). Borç taksitlerinin yüklü olmasının yanı sıra, ödeme akçasının en değerli para birimi İngiliz Sterlini ya da Düyun-u Umumiye Alacaklılar

Meclisi'nin uygun göreceği bir yabancı para üzerindn yapılması da başka bir zorluğu oluşturmuştur (Ölçen, 2000: 164).

Türkiye ilk taksit ödemesini zamanında yapmış olmakla birlikte 1929 ekonomik bunalımının baş göstermesi ve borç taksit tutarının ihracat gelirlerinin % 10'na, bütçenin de % 8'ine tekabül etmesi hükümeti oldukça zorlamıştır (Tezel, 1986: 183). 1929 ortalarında başlayan ve hızla derinleşen kambiyo krizi ile döviz çok kıtlamış, borçların geri ödenmesi çıkmaza girmiştir. Türkiye, iktisadi kriz, sterlinin değer kazanması ve borç taksitlerinin yüksekliği nedeniyle ödeme yapamaz hale gelmiştir (Coşar, 2004: 39). Bu aşamadan sonra Cumhuriyet yönetimi buhran koşullarının Türkiye'ye sağlayacağı avantajları iyi sezinlemiş ve borçlarla ilgili politikasını buna göre yürütmeyi becermiştir. Kaldı ki, Ekim 1929'da Wall Street'deki panikten sonra tüm dünyayı dalga dalga etkisi altına alan kriz sırasında önce Orta Avrupa, daha sonrada Almanya ve İngiltere'deki finans sektörü büyük bir belirsizlik içine girmiştir. İngiliz Sterlini 1931 Eylül'ünde altın esasından ayrılarak devalüe olmuş, birçok ülke borçlarını ödeyememe noktasına gelmiştir (Cumhuriyet, 22 Eylül 1931, Kuruç, 2, 1993: xcVIII).

Dünyadaki birçok ülkenin aynı duruma düştüğü böyle bir ortamda Türkiye ödemeleri durdurmuş, bunun üzerine iki tarafın yetkilileri arasında Ankara'da görüşmeler başlamıştır. Türkiye borç ödemelerinin kalkınmasını ve ekonomisinin genel durumunu etkilemeyecek bir şekilde yeniden düzenlenmesini istemiş, borçlarını hafifletmeye yönelik yeni bir borç ödeme planı oluşturmayı hedeflemiştir. Görüşmeler sonunda Türkiye'nin iktisadi ve mali durumu hakkında yabancı bir uzmana inceleme yaptırılması kararlaştırılmış, bunun için ünlü Fransız iktisatçısı Profesör Charles Rist ismi üzerinde anlaşılmıştır. Rist Mayıs 1930'dan itibaren Türk mali sistemi üzerinde incelemeler yapmaya başlamıştır (Cumhuriyet, 8-13-18 Mayıs 1930).

Mösyö Rist Türkiye'nin mali durumu ile ilgili raporunu 15 Eylül 1930'da vermiştir. Bunun üzerine Dayin vekillerinin müzakerelere devam etmek üzere tekrar Türkiye'ye gelmesi sözkonusu olmuş, 14 Mayıs 1931'de Fransız Dayinler Vekili ve Düyunu Umumiye İdare Reisi Mösyö Deklozyer, Fransız uzman Mösyö Barde ve Şükrü Saraçoğlu arasında harici borçlar meselesi tekrar görüşülmeye başlamıştır. Hamiller vekilleri 1929, 1930 bütçelerini tetkik etmişler, 1931 senesinde de bütçeye harici borçlar için bir ödeme konulmaması kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet, 8 Kânunuevvel 1930-11-19 Mayıs 1931).

Türkiye amacına uzun müzakerelerden sonra, 22 Nisan 1933'de Paris'de imzalanan yeni bir sözleşme ile ulaşmıştır (Cumhuriyet, 24 Nisan 1933). Buna göre, 1928 sözleşmesinde ödeme yapılacak para cinsi TL, STG ve FF iken bu defa borç mirasının FF üzerinden ödenmesi kararlaştırılmıştır. Bu yöntem ile Türkiye'nin borcu 1933 yılında 107 milyon altın liradan (1 TL=12,06 FF), yalnız 7 milyon altın liraya inmiştir (Cumhuriyet 23 Eylül 1931–24–26 Nisan 1933, Kuruç, 2, 1993: XCVIII). Buna göre toplam 160 milyon kusura olan Osmanlı borçlarından Türkiye'ye isabet eden 107 milyon altın lira Türkiye'nin kararlı tutumu sayesinde 7 milyon altın lira olarak revize edilmiş ve Türkiye bu sayede çok büyük bir borç yükünden kurtulmuştur. Yeni esaslara göre her yıl ödenecek taksit tutarı da 700.000 lira olarak belirlenmiştir. Cumhuriyet gazetesi yeni sözleşmeyle belirlenen borç tutarının eski borcun bir senelik faizi gibi bir şey olduğunu kaydederken, bunu bir zafer olarak görmüştür. Haberde Başvekil İsmet Paşa'dan da "Büyük Reis-rehber" sıfatıyla ve bu zaferin kahramanı olarak, Şükrü Saraçoğlu'ndan da çok iyi bir müzakereci olarak bahsedilmiştir (Cumhuriyet, 24–26 Nisan 1933).

Bu anlaşmaya göre yeni taksitler 1933, 1934 ve 1935 yıllarında ödenmiştir. 1936 yılına gelindiğinde ise Osmanlı borç tahvillerinin çoğunu elinde bulunduran Fransız Hükümeti ile yeni bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre taksitlerin yarısının malla ödenmesi esasa bağlanmıştır (Cumhuriyet, 1 Mayıs 1936). Fransa'nın bu dönemde gittikçe bozulan ekonomisinin etkisiyle 1936 yılında altın esasından ayrılarak parasını % 25 oranında devalüe etmesi Türkiye'nin 1933 sözleşmesinden daha da iyi bir sözleşme yapmasına imkân yaratmış, frangın da değer kaybetmesiyle Türkiye'nin borç yükü % 50 oranında azalmıştır (Kuruç, 2, 1993: 98, Coşar, 2004: 39).

Düyun-u Umumiye borçları, son taksitin yatırıldığı 25 Mayıs 1954 tarihinde tamamen temizlenmiş, Türk milletinin üzerinde büyük bir yük olarak kalan bu yüz yıllık borçtan Cumhuriyet idaresinin izlediği doğru politikalar sayesinde kurtulmak mümkün olmuştur (Oran, 2009: 279). Bunun yanı sıra, Cumhuriyet döneminde son taksitin ne zaman ve hangi iktidar tarafından ödendiği hakkında farklı yorumlar da yapılmaktadır. Bunlardan biri 1980'li yıllarda, Turgut Özal Hükümeti sırasında Ekonomi Bakanlığı yapmış olan Güneş Taner'in "Osmanlı borçlarını en son ben ödedim" şeklindeki ifadesidir (Ortaylı, 2007: 181).

Cumhuriyet gazetesi Osmanlı'dan kalan borçların ödenmesinde, Cumhuriyet Türkiye'si'nin istikrarını bozacak hiçbir ödeme girişimini kabul etmeyen bir tavır içinde olmuştur. Yunus Nadi bu konuda yazdığı hemen her yazıda Cumhuriyet'in devraldığı Osmanlı borçlarının ancak Cumhuriyet Türkiye'sinin işleri halledildikten sonra ele alınabileceğini vurgulamıştır. Mesela, gazetenin 16 Şubat 1930 tarihli sayısında şöyle denilmiştir:

“Eski borçlar, işlerimizi bozarsa, onları bertaraf edecek tedbirleri almak zaruriyetindeyiz!... Bilhassa eski borçlar hakkındaki harici tediye her şeyden evvel dâhilde milli parayı islahattan sonra derpiş edilebilir... O halde taahhüdata ait işleri ikiye ayırmak lazım geliyor: 1:Osmanlı devrine ait işler, 2: Cumhuriyet devrine ait işler. Kendi işlerimizin vazife ve mes'uliyetleri üzerinde ihtilaf ve tereddütten eser yoktur. Osmanlı devrine ait işlerin bugünkü işlerimizi bozacak mahiyetleri olursa onları bertaraf etmek için alakadarlarla müzakere etmekten başlayan her türlü tedbirleri almaktaki hak ve salahiyetimizin her tarafça kabul ve...” (Cumhuriyet, 16 Şubat 1930).

Gazetenin başka bir sayısında; “Eski ve yeni borçlarımızı uzun vadeli bir mali muamele ile normal bir şekle sokmak ihtiyacı vardır” manşeti yer almış, Yunus Nadi de “Mes'elenin hakikati” başlıklı yazısında paramızın değer kaybettiği böyle bir dönemde Osmanlı borçlarının ertelenmesi gerektiğini savunmuştur (Cumhuriyet, 15 Şubat 1930).

Yine 20 Mart 1930 tarihli sayıda, başmuharririn “Mali vaziyetimiz Osmanlı borçları için yeni şekil bulmayı icabettirecek kadar naziktir” başlıklı mektubunda şu ifadeler yer almıştır:

“...Para kıymetlerini altüst eden şerait umumi, hatta cihanşümül addolunabilir. Umumi harbi kim yaptı ve kim idame etti ise ondan sonra milletlere şimdiki müşkül şeraiti ihzar ve tahmil etmekte mes'uliyet işte onundur... Beride Türk parası kıymetindeki kararsızlığı vahim olmağa gitmekten alıkoymak için biz bin bir fedakârlık ve gayret sarf ederken Osmanlı borçlarının sellemehüsselâm tesviyesi mümkün olamayacağını bittabi herkes anlayacak, kabul ve teslim edecekti...” .

Yunus Nadi, Osmanlı borçlarıyla ilgili olarak kambiyo buhranının sırasında Avrupa'da aleyhimizde çıkan yazılar üzerine ise şunları yazmıştır:

“Avrupa'yı insafa davet ederiz. Kambiyo buhranımız var, onu halledeceğiz diyoruz, ve elbette halledeceğiz. Fakat, borçlarımızı ne inkar ettik, ne de ödemiyeceğiz dedik!... Ortaya bir kambiyo buhranı çıktı, diye Türkiye'nin bütün itibar ve haysiyetini mevzuu bahsetmeğe kalkışmak cidden insafsızca bir hafifliktir. Türkiye'nin Avrupa'dan ancak himaye ve sahabet görmeğe hakkı vardır, hiçbir asla istinat etmiyen haksız hücumlara değil!...” (Cumhuriyet, 2 Nisan 1930).

Cumhuriyet gazetesi, Avrupa’da Türkiye aleyhine çıkan olumsuz yazılara ve varolan endişelere karşı, her fırsatta Türkiye’nin Osmanlı borçlarını ödeyeceğini, ancak bunları öderken modern bir devlet gibi yaşamının ve yükselmenin bütün şartlarını yerine getirebilecek imkânlarının elinden alınmaması gereğini savunmuştur. Gazete bu görüşünü Mösyö Rist’in Türkiye’deki tetkikleri sırasında da sık sık gündeme getirmiştir:

“biz borçlarımızı ödeyeceğiz, ve hatta ondan daha mühim bir hadise olarak kendi mali ve iktisadi vaziyetlerimizi ıslah edeceğiz. Malumdur ki birinci emelin tahakuku ikinci zaruretten kuvveden file çıkarılmasına bağlıdır, ve yekdiğerine merbut olan bu iki iş bizce birinci derecede hayati ehemmiyeti haizdir” (Cumhuriyet, 16 Haziran 1930).

1.5. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı

Dönemin önemli olaylarından biri de 1929’da çıkan ve tüm dünyayı olduğu gibi Türkiye ekonomisini de derinden etkileyen dünya ekonomik krizidir.

Yaşanan en büyük klasik kriz olarak nitelendirilse de, 1929 krizi, derinliğine ve sonuçlarına bakıldığında klasik bir krizden çok daha fazla şey ifade etmektedir. Bu kriz, I. Dünya Savaşı gibi çok önemli bir hadisenin sona ermesinden sonra, ekonomik durgunluğun hüküm sürdüğü bir ortamda ortaya çıkan bazı önemli toplumsal ve politik olayların arasında yaşanmıştır. Bu olaylar, Ekim Devrimi, Almanya ve İtalya’da işçi ayaklanmaları, II. Dünya Savaşı öncesi İtalya’da Faşizm, Almanya’da Nazizm, İspanya’da önce Halk Cephesi daha sonra Franco dönemi, ABD’de New Deal, İsveç’te Sosyal Demokrasi, Fransa’da Halk Cephesi’dir. Bu dönem, birçokları tarafından 19. yüzyılın sonlarında yaşanan “büyük bunalım”dan çıkış yılı olarak kabul edilen 1895 yılı sonrası başlayan genişlemenin B evresi olarak yorumlanmıştır (bir kriz de 1921 yılında yaşanmıştır). 1929 krizi, kapitalizmin tarihinde kitle üretimine geçilen ve ücretli sayısının arttığı, buna karşın ücret politikalarının sermayedar lehine düzenlendiği yani ücretlerin azaldığı ve tüketim kalıplarının değişmediği bir sırada ortaya çıkmıştır (Rosier, 1991: 47–48–53).

Amerikalı iktisatçı John Kenneth Galbraith’de 1929 krizinin temel nedenini açıklarken, 1919–1929 yılları arasında sanayideki iş gücü üretkenliği % 43 gibi ciddi bir oranda artarken, ücret ve fiyatların aşağı yukarı hiç artmamasına bağlamaktadır. Sanayide iş gücü verimliliğinin artması, yüksek gelirli sınıfların harcamalarını destekleyen, borsa spekülasyonunu besleyen, yatırım harcamalarını teşvik eden kâr’lar

elde edilmesine yol açmıştır. Bunun dışında Amerikan ekonomisinin gelir dağılımının bozuk olması (nüfusun % 5'i toplam gelirin üçte birini kazanmıştır) gibi bazı temel hastalıkları daha olmuş ve bunlar krizin çok derin yaşanmasına yol açmıştır (Rosier, 1991: 51).

1928 yılı sonuna geldiğinde faiz hadlerinin düşmesi ile birlikte ABD'deki birçok girişimci parasını borsaya yatırır hale gelmiştir. Bu da menkul kıymetler borsasında spekülasyonu daha da hızlandırmış, ülke dışına giden borç akımını yavaşlatmıştır. 1929 yazında spekülasyon inanılmaz boyutlara ulaşmış, her gün 5 milyon hisse senedi el değiştirir hale gelmiştir. Hatta bazı hisselerin değeri dört yılda dört misli yükselmiştir. Ancak, bu suni yükseliş spekülâtörler borsaya girmeye devam ettiği sürece sürebilen, aksi halde çöküşe neden olabilecek yapay bir durum olduğundan, borsada alımlar durunca beklenen felâket de gelmiştir. Nitekim felâket günü, “Kara Cuma” olarak anılan 24 Ekim'de ABD'de Wall Street Borsası'nın çökmesiyle gerçekleşmiştir (Tekeli ve İlkin, 1977: 12). Kriz, aşırı spekülasyon konjonktüründe şişen, gerçekçi olmayan hisse senetleri fiyatlarına karşın, sanayi üretimindeki kâr oranlarının gerilemesi sonucu gecikmeli bir şekilde patlak vermiştir (Rosier, 1991: 48). 24 Ekim günü New York borsasında bir günde 16 milyon hisse senedi, değerinden % 50–90 kaybederek satılmıştır. Bunun bir felâket halini almasını önlemek isteyen bankaların hisse senetlerini yüksek değerler ödeyerek almaya çalışması da bu bankaların iflasını getirmiştir (Tekeli ve İlkin, 1977: 12).

Bu durum Cumhuriyet gazetesinde de o günlerde “borsa iflası” başlığı ile duyurulmuştur. Hikmet Cemal'in haberine göre, 1 Ekim 1929–1 Kasım 1929 tarihleri arasında borsada edilen zarar 15.320 milyon doları bulmuş, borsa fiyatları 87.073 milyon dolardan 71.735 milyon dolara düşmüştür. Habere göre asıl fenalık; edilen zararlardan çok, borsadaki hareketlerin ödünç paralarla yapılmasından dolayı, bu borç paralara ait faizlerin senelerce ödenmek zorunda kalınacağı şeklinde yorumlanmıştır (Cumhuriyet, 8 Haziran 1930).

Finansal iflasla başlayan bu süreç o güne kadar görülmemiş uzunlukta ve derinlikte ABD'den Avrupa'daki diğer kapitalist ülkelere hızla yayılmıştır. 1921 yılından sonra tarımı da etkisi altına alan kriz nedeniyle bunalım daha da artmış, iflaslar çoğalmıştır. Klasik krizlerin uzun dönem için “düzenleyici” rolü, bu kriz için söz konusu olamamış, 1930'ların bunalımı, kendiliğinden bir yeniden canlanma sürecine

giremeyen kapitalizmin ilk krizi olmuştur. Buhran ve depresyonun etkileri Batı’da en çok kredi sistemi, ödemeler dengesi ve iş hacmi üzerinde hissedilmiştir. İhracat her yerde tikanırken piyasalara kötümserlik hâkim olmuştur (Ergin, 1977: 59). Krizin en yoğun hissedildiği yıllar ise 1929–1933 arası olmuştur (Beaud, 2003: 198). 1929 yılından 1932 yılına kadar geçen sürede dünya üretimi yarıdan fazla, toptan fiyatlar üçte birden fazla gerilerken (% 32), sanayileşmiş ülkelerde işsiz sayısı 30 milyonu bulmuştur. Öyle ki, ABD’de faal nüfusun üçte biri işsiz hale gelmiştir (Rosier, 1991: 48).

Buhranla birlikte ülkeler kendi ekonomilerini koruyan önlemler almaya başlayınca uluslararası serbest ticaretin yerini uluslararası bağlı ticaret almıştır. Önce uluslar gümrük tarifelerini artırmak suretiyle dış ticaretlerini denetim altına alarak, ithalatlarını daraltmaya çalışmışlardır. Ancak bu önlemler yetersiz kalınca kontenjan usulüyle ithalatlarını azaltma yoluna gitmişlerdir. Kontenjan önlemlerinin dış ticaret hacmini daraltan etkisi nedeniyle, bu etkiyi kısmen de olsa giderebilmek için kontenjan önlemlerini kliring ve takasla birlikte kullanmaya yönelik ikili ticaret anlaşmaları geliştirilmiştir. Bu anlaşmaların şekli, bir ülkenin başka bir ülkeden yaptığı ithalat karşılığında aynı ülkeye mal satması ilkesine dayandığından ülkelerin ithalatlarını ihracatlarına bağlı hale getirmiştir (Tekeli ve İlkin, 1982: 221).

Bunların yanı sıra kamu harcamalarını artırarak ekonomiye işlerlik kazandırmak, iç piyasayı hareketlendirerek işsizliği azaltmak hükümetlerin temel hedefleri olmuştur (Ergin, 1977: 59). Hükümetlerin ekonomiye para politikası araçlarıyla doğrudan müdahale etmesi kuramsal²² düzeyde öngörülmüş ve uygulama da bu yönde olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2009: 64). Bu anlamda ABD’de “New Deal” denilen uygulama, bunun uygulamasında İngiliz iktisatçısı John Maynard Keynes’in çalışmaları kuramdaki açık önlemleri oluşturmuştur. Bunun yanı sıra, nasıl kapitalist ekonominin ilkeleri çok önceden ortaya çıkmış ve asıl Sanayi Devrimi’nden sonra hayat bulmuşsa, sosyalist düşünce de geçmişte “Paris Komünü” gibi görüntülerle ortaya çıkmakla birlikte ekonomik uygulama alanını 1917 Sovyet Devrimiyle asıl bu dönemde bulmuştur. Bu

²² Kuramsal gelişme, “Keynes Devrimi” diye adlandırılan ve özel girişimciliğe dayalı ekonominin kendi kendine işlerliği sağlayamaması durumunda, hükümetin kamu harcamalarını ve toplam etkin talebi artırarak ekonomiyi canlandırmasını öngören yaklaşımdır. Detaylı bilgi için bkz. Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk (2009), *Türkiye Ekonomisi*, s. 84.

dönemde “Faşizm”, “Nasyonal Sosyalizm” gibi kavramlar da devlet biçimi olarak örgütlenmiş, belli ekonomik görüşlerin sahibi olmuşlardır (Kuyucuklu, 1985: 244–245).

1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye

Türkiye Cumhuriyeti’nin iktisadi tarihi içinde 1929 yılı olumsuz rastlantıların bir araya geldiği önemli bir yıldır. Kapitalist ülkelerde patlak veren kriz, kaçınılmaz olarak Türkiye’yi de etkilemiştir. Kriz, bir yıl içinde Cumhuriyet’in iktisadi, sosyal ve siyasi dengelerini alt üst edecek düzeylere gelmiş, 1929 Dünya Buhranı’nın etkileri ülkedeki başka sorunlarla da eklenince ekonomideki sıkıntılar daha da büyümüştür. 1929 yılının sonuna gelindiğinde ülkede “para buhranı” gibi büyük bir sorunla karşı karşıya gelinmesinin nedenlerinden birini bu kriz oluşturmuştur (Boratav, 1987: 37). Ekim 1929’da ABD’de başlayan ve Sovyetler dışında tüm dünyada yıkıcı etkiler yapan “buhran” Türkiye’de tarım ürünleri fiyatlarının hızla düşmesine yol açmış, ihracat gelirleri hızla azalmıştır. Ülkenin önemli ihraç kalemlerinden olan tütünün fiyatı 71 kuruştan 30 kuruşa, buğdayın fiyatı 13,5 kuruştan 3,5 kuruşa düşmüştür. Öyle ki, 1928’in ihracat düzeylerine bundan ancak 10 yıl sonra erişilebilmiştir (Tokgöz ve Uygur, 2009: 2).

1929 kriziyle birlikte devleti para krizine sokan başka etkenler de olmuştur. Lozan Antlaşması’nın gümrük tarifeleri için koyduğu sınırlamalar 1928 yılı içinde son bulacaktı. 1929’dan itibaren yürürlüğe girecek olan yeni gümrük tarifesinin dışalım zorlaştıracağı beklenmekteydi. Bu nedenle ithalatçı ve spekülâtörler düşük fiyatlardan stok yapmak maksadıyla aşırı ithalata gitmişlerdir (Kepenek ve Yentürk, 2009: 49). 1928’de 211 milyon TL olan ithalat, 1929’da 223 milyon TL’na çıkmış, böylece 1929 yılı sonunda dış ticaret açığı da yaklaşık 50 milyon TL’den 103 milyon TL’na fırlamıştır (Cumhuriyet, 19 Mart 1930).

Ayrıca, Osmanlı borçlarının ilk taksiti de kötü bir tesadüf olarak 1929 yılında ödenmeye başlanmıştır. 1929 yılında Osmanlı borç taksitlerinin ödemeler dengesi üzerindeki yükü 15 milyon TL civarında olup, bu rakam o yılın ihracat gelirlerinin %10’una karşılık gelmiştir. Bu ödeme yeni gümrük tarifesinden önce spekülasyon ve stoklama amacıyla girilen önceki yıla göre büyük artış gösteren aşırı ithalattla birleşince Türkiye’nin ödemeler dengesi üzerine ciddi bir yük getirmiş ve Türk Lirası hızla değer kaybetmiştir (Boratav, 1987: 36–37). Bütün bunların yanı sıra, cari işlemler açığını büyüten bir başka faktör de, millileştirilen yabancı şirketlerin tazminat

taksitlerinin ödenmesi ve servetlerini dövize çevirip, yurtdışına çıkanların sayısının artması olmuştur (Ergin, 1981: 16).

1929 yılının ortalarına kadar Türkiye’de ekonomik sıkıntılarla ilgili bir belirti olmamıştır. Hatta İsmet Paşa Haziran 1929’da Meclis’te geleceğe iyimser bakan bir konuşma yapmış, Ağustos 1929’da yeni gümrük tarifelerinin yürürlüğe gireceği ve bütçe gelirlerinin artacağı umuduyla ülke yönetiminde iyimser bir hava hâkim olmuştur. Ayrıca, 1929 yılında Lozan ticaret sözleşmesine göre, ekonomik karar alma gücü de artık kendisinde olan yönetim kendi bağımsız kararlarıyla ve yeni koşullarla dış ticaret sözleşmeleri yapabileceği beklentisi içine de girmiştir (Kuruç, 1, 1988: 32).

Ancak, bu iyimserlik birkaç ay sonra yok olmuş ve 1929 sonlarına doğru gitgide büyüyen ve ekonomik önlemlerle kontrol altına alınamayan bir durum söz konusu olmuştur. Dışalım mallarına karşı olan talebin büyük ölçüde artması, eskisinden yüksek yeni gümrük oranlarının spekülâtif mal stoklarını artırması ve Osmanlı borçları için yapılan ödemeler birbiriyle çakışınca ortaya çıkan büyük döviz talebinin etkisi altında döviz kıtlamış ve döviz fiyatı artmıştır. Bu durum Türk Lirası’na süratle değer kaybettirmiştir (Kuruç, 1987: 34–35; 1, 1988: 35–36–43).

Başlangıçta TL’deki düşüşün gerçek nedeni tam olarak anlaşılamamış, bu duruma dünyadaki buhranın başlangıcı olarak değil, gümrük kanununun uygulanmaya başlamasıyla yapılan aşırı ithalatın neden olduğu düşünülmüştür. Nitekim Başvekil İsmet İnönü’nün 9 Kasım 1929’da TBMM’de yaptığı konuşmada para değerindeki düşüşün spekülâtif ithalata bağlanması ve paranın değerindeki kaybın “suni” olduğunu belirtmesi bu yüzdendir. Hükümetin konuya daha ciddiyetle yaklaşmasına Aralık ayında ortaya çıkan gelişmeler neden olacaktır (Tekeli ve İlkin, 1982: 226).

Ekonomik bunalımın kamuoyuna yansıyan ilk görüntüsü de, gazetelerde TL’nin hızla değer kaybettiğine dair haberlerle olmuştur. Özellikle Mayıs 1929’dan sonra ise Türk Lirası’nın Sterlin’e göre değer kayıpları gazetelerde bir panik havası yaratacak şekilde ele alınmıştır. 12 Mayıs’ta 1001 kuruş olan Sterlin 4 Haziran’da 1025 kuruşa, 1 Aralık’ ta 1068,5 kuruşa çıkmıştır (Kipal ve Uyanık, 2001: 74). Özellikle İngiliz Sterlini 1100 kuruşu aşınca işin çok ciddi bir boyut kazandığı anlaşılmıştır. Cumhuriyet gazetesi de İngiliz Lirası’nın değerindeki değişimi sürekli yayımlamıştır. 9 Şubat 1928’de 962 kuruş olan Sterlin, 9 Şubat 1929’da 982,5 kuruş’a çıkmış, 1929 sonunda ise 1100

kuruş'tan kapanmıştır. 9 Şubat 1930'da 1041,5 lira olan Sterlin bu rakamlara göre iki yıl içinde % 8 civarında yükselmiştir. Döviz kurundaki bu artışa ve para buhranına; malımızın satılamamış olması, ihracatın azlığı ve döviz sıkıntısı gerekçe gösterilmiştir. Cumhuriyet gazetesi 1930 Mart ayında Türk Lirasındaki değer kaybının sadece dış ticaret dengesinin aleyhimize bozulması ile ilgili olmadığını, bunda dünyadaki buhranın da etkili olduğunu fark etmiştir (Cumhuriyet, 11 Şubat–27 Mart 1930).

Aslında 1929 yılında para değerindeki dalgalanmalar 1926 yılındaki dalgalanmalardan daha yüksek olmamıştır. Yine bugünkü iktisadi politika analizlerinde % 5'lik veya % 8'lik bir değer kaybı önemli olmasa da, o dönemin genel iktisadi teamülleri açısından yüksek olarak değerlendirilmiştir. Değer kaybeden TL'nin kamuoyunda yarattığı panik Kasım ayı içerisinde olmuş, Hükümet de Aralık ayından itibaren önlemler almaya başlamıştır (Tekeli ve İlkin, 1982: 224).

Buhran özellikle ülkedeki köylü zümre üzerinde etkili olmuştur. Ancak, bu yıllarda kriz en çok pazar ekonomisine girmiş olan bölgeleri ve bu yörelerde de nispeten bir-iki kalem malın üretimine yoğunlaşmış, ürün çeşitlemesi olmayan müstahsili vurmuştur. Bütün umudunu ürettiği bu birkaç mala bağlayan köylü, malının satış fiyatının maliyetinin altına düşmesiyle yoksulluk ve sefaletle sürüklenmiştir (Cumhuriyet, 30 Teşrinivevvel 1933, Yetkin, 1982: 26). Çiftçinin Aydın'dan İzmir'e gönderdiği ürün düşük fiyata satıldığından, mal bedelinin komisyon ve taşıma giderlerini karşılamadığı durumlar yaşanmıştır (Ergin, 1977: 62). Köylünün gelirindeki düşüş o denli yüksek olmuştur ki 1929'da okkası 2,5 lira eden tiftik otuz kuruşlara kadar düşmüştür. Köylü, devlete olan vergi borcunu ise (tüm kazancı ortadan kalktığından) sermayesinden ödemek zorunda kalmıştır. Başka bir anlatımla köylü kendisi kırk kuruş tutan hayvanın vergisi için hayvanın mahsulünü değil, kendisini satmak zorunda kalmıştır (Yetkin, 1982: 26).

Kriz yıllarında tarımsal ürün fiyatları % 60 oranında düşerken, sanayi ve ithal mallarının fiyatlarındaki düşüş % 15–50 seviyelerinde kalmıştır. 1929 ile 1932 yılı verileri karşılaştırıldığında bu durum açıkça ortaya çıkmaktadır. Mesela, fındık ve afyonda % 73, buğdayda % 63, incirde % 52, pamukta % 48, zeytinyağında % 44, üzümde % 43, tütünde % 50 oranında azalmalar olmuştur. İhracatın ton fiyatları ise ortalama olarak seneden seneye 213–143–94 lira olarak değişmiştir (Yetkin, 1982: 26). Nüfusun % 80'inin tarımla uğraştığı bir ülkede tarımsal ürün fiyatlarının büyük düşüş

göstermesi, satın alma gücünün azalmasına, yoksulluğun artmasına neden olmuştur (Coşar, 2004: 33–34).

Bununla birlikte, buhran koşullarında Türkiye'nin tonaj hesabıyla ihracatı artmış, dış ticaret ve ödeme hesapları da bir süre sonra fazla vermeye başlamıştır. 1929–1934 yıllarında, ihracat 669 bin tondan 1 milyon 637 bin tona çıkmıştır. İhracat miktar olarak artmıştır, ancak ihraç fiyatlarının yarıdan fazla düşmesi nedeniyle daha az miktardaki döviz, daha çok mal satarak elde edilebilmiştir. Dış ticaret açığı ithalatın daraltılması gibi çok basit bir yöntemle giderilmiştir. Dışarıdan mal getirilemeyince ülkede kalan harcanmamış dövizler rezervlere eklenmiştir (Ergin, 1977: 62).

TL'nin hızla değer yitirmesi ve ekonominin kapatılamayacak açıklarla karşı karşıya kalması yeni kurulan Cumhuriyet için göze alınamayacak bir durum oluşturmuştur (Kuruç, 1, 1988: 43). Türk Lirasındaki bu düşüş hükümet çevrelerini ağır bir para buhranından söz ettirmeye yöneltmiş ve bir yıl içinde dış ticaret ve kambiyo rejimlerinde ilk ciddi devlet müdahalelerini getirmiştir. Yılın sonuna doğru dünya buhranının ilk etkilerinin hissedilmesi, ihracatın bir önceki yıla göre % 10'dan fazla düşmesi bu doğrultudaki eğilimleri iyice güçlendirmiştir (Boratav, 1987: 37). Nitekim İsmet Paşa 17 Haziran 1930'da Meclis'te yaptığı konuşmada, 1929 ve 1930 senesinin en mühim meselelerinin iktisadi işler olduğunu söylemiş, Türk parasının kıymetinin, istikrarının sağlanmasının devlet ve milletin başlıca hedeflerinden biri olduğunu belirtmiştir (Cumhuriyet, 20 Haziran 1930).

1930 yılının başlarından itibaren hükümetin bir takım tedbirler almaya başlayacağı Cumhuriyet gazetesinden de izlenmiştir. Gazetenin 8 Şubat 1930 tarihli sayısının “İktisadiyat” sütununda çıkan Orhan Galip'in makalesi, buhrana karşı ne yapılması gerektiğini konu almaktadır. Yazıda, iktisadi buhranın önüne geçmek için üretim artışının şart olduğu, ihracatta rekabet edilebilir fiyatlamaların yapılabilmesi için üretim masraflarının düşürülmesinin gerektiği anlatılmaktadır. Ayrıca yazıda, hükümetlerin bizzat iktisadi sahada çalışarak başarılı olduklarının pek görülmediği, devletin bizzat üretimin içinde bulunduğu durumlarda üretim masraflarının daha da çok arttığı, bu yüzden hükümetlerin görevinin buhranın olumsuzluklarını ortadan kaldırarak, özel teşebbüse faaliyet sahası açmak olduğu vurgulanmıştır (Cumhuriyet, 8 Şubat 1930).

1929'dan sonra devlet dış ticarete daha fazla rol almıştır. Hükümet öncelikle ekonomideki talepleri yönetsel kararlarla sınırlamak istemiş, dış açıkla döviz kurunun birbirine çok bağlı olduğunu görerek, döviz talebini kesici radikal önlemler almak gereğini hissetmiştir. Bu önlemlerin yanı sıra bütçenin denkliliği ve dış ticaretin dengede olması da önemsenmiştir. Bunun da anlamı tasarrufları yurtiçinde tutmak, dışarıdan tüketim yapmak yerine yerli malını özendirmek olmuştur. 1930 yılının hemen başında bu yeni politika anlayışı yeni yasalarla yürürlüğe girmiştir (Kuruç, 1987: 34–35; 1, 1988: 35–36–43).

Hükümet TL'nin değer düşüşüne karşı sert tedbirler alarak işe başlamıştır. Para değeri konusunda çok duyarlı olan hükümet ilk önce gümrük tarifelerini yükseltmiş, dış ticareti ikili anlaşmalara bağlayarak ithalatta miktar kısıtlamalarına gitmiştir. Bu tedbirler kısa sürede etkili olmuş ve ödemeler bilânçosundaki açık kapanmıştır (Şahin, 1997: 48). 1930'larda yaşanan döviz dar boğazını aşmak için 1933–1934'den itibaren 13 farklı ülkeyle yapılan kliring anlaşmaları dış ticaretin dengelenmesine yaramıştır. Bu yıllarda en büyük alıcı ve mal satılan ülke konumundaki Almanya dış ticaret hacminde önemli bir paya sahip olmuştur. Öyle ki, Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatı birkaç yıl içinde % 353 oranında büyük bir artış göstermiştir. 1938 yılına gelindiğinde ise ihracatın % 68'i Almanya'ya yapılı hale gelmiştir (Ergin, 1977: 62).

Hükümet TL'nin dış değerini korumak ve dış ticaretin denetimini sağlamak için 1930'da iki kanun çıkarmıştır. Bunlardan ilki, TL üzerindeki spekülasyonu önlemek için 20 Şubat 1930'da çıkarılan 1567 sayılı “Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu”dur (Şahin, 1997: 48). Bu kanun Mayıs 1929 tarihli, 1447 sayılı “Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu”nun yetersizliği göz önüne alınarak ve başka kontrollere ihtiyaç duyulduğundan çıkarılmış ve en temel amacı döviz denetimini sağlamak olmuştur. Yani hükümet döviz kullanma olanaklarını kendi elinde tutmak istemiştir (Kepenek ve Yentürk, 2009: 59).

Aslında, 1567 sayılı yasanın içeriğinde Türk parasını korumaya yönelik hiçbir ilke ve karar yoktur. Yasa hükümete Türk parasını korumaya yönelik önlemler alabilmesi için yetkiler vermiş, buna ek olarak da bu yetkiyi güçlendirecek cezalar içermiştir (Tekeli ve İlkin, 1982: 228). Türkiye iktisat politikası tarihinde önemli bir dönüm noktasını oluşturan bu kanun birbirini izleyen kararnameler ile desteklenerek

kısa zamanda dönemin iktisat politikasının temel alt yapısını oluşturmuştur (Kuruç, 1, 1988: 43).

Döviz satışlarının hükümetin kontrolüne geçeceği haberi ise daha yasa çıkmadan önce gazetenin “Kambiyo Alım Satımını Hükümet Murakabe edecek” manşetli sayısında duyurulmuştur. Bu habere göre, kambiyo ve esham satışının murakabe edileceği, spekülasyon yapmak isteyenlerin çok ağır cezalar içeren 358. maddeye göre yargılanacağı bildirilmiştir (Cumhuriyet, 3 Şubat 1930). Gazete yasa çıktıktan sonraki 21 Şubat 1930 tarihli sayısında da “BMM spekülâörlere karşı şiddetli tedabiri ihtiva eden kanunu ittifakla kabul etti” manşeti ile yeni kanunun esaslarını duyurmuştur.

Yunus Nadi ilk başlarda alınan bu tedbirleri biraz aşırı bulmuş ve 14 Mayıs 1930 tarihli “Paramızın ıslahı” başlıklı yazısında üstü kapalı da olsa hükümetin bazı kararlarını eleştirmiştir. Yunus Nadi yazısında, paranın ıslahı için dışarıya para gönderme üzerine konulan tahditlerin, spekülasyonun men edilmesinin, zaruri ihtiyaçların kontrol altına alınmasının, yabancı para işlemlerinde bankacılık faaliyetlerinin yasaklanmasının milli paranın değerini korumaya yarayacağını, ancak bu tedbirlerin memleketi bir durgunluğa sürükleyeceğini de belirtmiştir. Yunus Nadi, yabancı para üzerinde bankacılık işlemlerinin durdurulmasının piyasadaki ecnebi kredilerinin de çekilmesi anlamına geleceğini ve bu durumun piyasada bir boşluk oluşturacağına işaret etmiştir. Nitekim 1930 Mart ayında yabancı bankalar da tüccarlarla olan işlemlerini ve krediyi tamamen kesmişlerdir. Yunus Nadi, Hükümetin Türk Parasını korumak için aldığı bu tedbirleri “menfi tedbirler” olarak nitelmiş, paramızın gerçek ıslahının ise ancak müspet tedbirlerle mümkün olabileceğinin altını çizmiştir. Yazıda ayrıca milli paranın kıymeti üzerinde dışarıyla yapılacak olan ticaretin çok önemli olduğu da vurgulanmıştır (Cumhuriyet 19 Mart–14 Mayıs 1930).

Hükümetin çıkardığı ikinci yasa, Türk parasının dış değerini korumak ve dış ticaretin denetimini sağlamak için çıkarılan 10.6.1930 tarih, 1705 sayılı “Ticarette Tağşışın Men’i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkındaki” kanundur. Bu kanunun gerekçesine göre, tarımsal ürünlerin ihracatında büyük güçlükler bulunmaktadır. Dış piyasalarda sürümün sağlanması için kalitenin iyileştirilmesi gerekmektedir. Uygulamada bu mallar hiçbir kontrole tabi olmadığından hile ve tağşışe başvurulmaktadır. Bu kanunla hükümet Türk mallarına dış pazarlarda güvenin

sağlanması için bazı kurallar getirilerek, sıkı bir denetim yapmayı hedeflemiştir (Boratav, 2006: 134–135).

Hükümete dış ticaret ve kambiyo işlemlerinde oldukça geniş yetkiler ve müdahale hakkı veren bu kanunlar devletçi iktisat politikalarının ilk habercileri olmuşlardır. Bu iki kanunun kabul edilmesinde sermaye gruplarının spekülâtif hareketlerine karşı duyulan tepkinin etkili olduğu düşünülmektedir. Çünkü 1929 yılındaki gelişmeler devlet yöneticilerinin özel sermaye gruplarına bakışında bazı değişikliklere yol açmış, 1929 para buhranı “spekülâtör” ve “suiistimalcilere” karşı oluşan tepkilerle özel sermayeye karşı duyulan sınırsız güvenin ilk kez zedelenmesine yol açmıştır (Boratav, 2006: 59).

Bu tedbirlerin yanı sıra güçlü bir para politikası izleyebilmek amacıyla 11 Haziran 1930’da T.C.Merkez Bankası kanunu çıkarılarak, TCMB devreye sokulmuştur. Hükümet TCMB ile ekonomi politikasını yönlendirebilecek yeni bir kurumsal araca sahip olmuştur. Cumhuriyet gazetesi, başta para kıymetinin istikrarının sağlanabilmesi için bir devlet bankasına ihtiyaç olduğunu, özellikle de 1930 yılında birçok kez vurgulamış, 11 Haziran 1930 tarihinde kabul edilen Merkez Bankası kanun layihısından sonra ise bu durumu büyük memnuniyetle karşılamıştır (Cumhuriyet, 13 Haziran 1930).

Ayrıca, 24 Mart 1930’da Bankalar Konsorsiyumu kurulmuştur. Bu tedbirlerle ekonomide istikrar sağlanmış, ancak devletin de ekonomiye müdahalesi oldukça artmıştır. Özellikle bankacılık kesiminde devletin denetimi çoğalmıştır (Şahin, 1997: 48). Yine bu süreçte alınan bütün tedbirlere karşın devletin gelirlerinin hızla azalması nedeniyle başka gelir artırıcı girişimlere ihtiyaç duyulmuş, 30 Kasım 1930’da “İktisadi Buhan Vergisi” adı altında yeni bir vergi yürürlüğe konmuştur (Tokgöz, 2009: 62).

Milli mahsulün ihracatını artırmak için de bir takım tedbirler alınmış, ihracata konu hububat, halı ve saire gibi mahsuller üzerinden alınan muamele vergisinde bazı kolaylıklar getirilmiştir (Cumhuriyet, 18 Haziran 1930).

Halkı tasarrufa ve yerli malı kullanmaya alıştıracak Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti ise dönemin dikkat çeken önemli tedbirlerinden birini oluşturmuştur. 1929’da kriz başladığında TL’nin değer kaybının önlenmesi için dış ticaret açığının kapatılması gerektiğini düşünen hükümet bu hedefin gerçekleşmesinde halkın desteğine de ihtiyaç duymuştur. Bu amaçla halkı savurganlıktan uzak yutmaya, tutumlu olmaya, israftan

kaçınmaya, yerli malı kullanmaya özendirmek, kısacası Türk insanını tüketim konusunda yönlendirmek ve bilinçlendirmek istemiştir. Ayrıca, 1930'ların daralan uluslararası para ve sermaye piyasalarından borç bulma olanakları azalıp, yabancı sermaye umutları ortadan kalkınca hükümetin içerideki milli tasarrufları hedef alan yeni bir modele yönelmesi gerekmiştir. Dış finansman kaynakları bulamayan hükümet için tek çıkış yolu ülkenin kendi öz kaynaklarını harekete geçirmek olmuş, öz kaynaklar ise ağırlıklı olarak vergiler ve halkın tasarruflarından oluşmuştur (Coşar, 2004: 36). Hükümet'in bu konudaki bakış açısı Başvekil İsmet İnönü'nün 12 Aralık 1929'da Meclis kürsüsündeki şu sözlerinden de anlaşılmaktadır:

“...Şimdi iktisadi açığın girift olan, güç olan asıl milli kısmına geliyorum. Devlet hayatında olduğu gibi millet hayatında da kendi menbana yani istihsaline kifayet etmek endişesi; işte asıl büyük tedbir budur, Millet kendi istihsalinden fazla sarf etmeyerek kanaatkâr bir hayata girmek mecburiyetindedir...” (Aysan, 1980: 55).

Başbakan'ın halkı tutumlu olmaya çağıran bu konuşması TBMM'nde olduğu kadar ülke genelinde de büyük ilgi görmüştür. Hükümet bu olumlu hava içerisinde bu işi örgütleyecek “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti” gibi bir kuruluşun oluşumuna destek vermiş (Tokgöz ve Uygur, 2009: 8), 1929'da kurulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti ve düzenlenen Tasarruf ve Yerli Malları Haftaları bu yeni modelin ilk uygulamaları olmuştur. 13 Aralık 1929'da kurulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin zamanın iktisat politikasının oluşmasında önemli etkisi olduğu belirtilmektedir. Zaten üyeleri de zamanın önemli resmi kişilerinden oluşmuştur (Kuyucuklu, 1993: 184).

Kurucu üyeler arasında Kazım Özalp (TBMM Başkanı), Hasan Saka (TBMM Başkan Vekili), Celâl Bayar (İzmir Milletvekili, İş Bankası Genel Müdürü), Yusuf Kemal Tengirşek (Sinop Milletvekili), Dr. Fuat Umay (Kırklareli Milletvekili-Çocuk Esirgeme Kurumu Başkanı), Mahmut Soydan (Siirt Milletvekili-Hâkimiyeti Milliye Gazetesi Başyazarı), Saffet Arıkan (Erzincan Milletvekili) gibi dönemin önde gelen kişileri yer almıştır (Tokgöz ve Uygur, 2009: 8).

Çok kısa sürede yurt genelinde örgütlenen ve bugünkü adı Türkiye Ekonomi Kurumu olan Cemiyet'in ana gayeleri arasında; halkı israfla mücadeleye, tutumlu olmaya ve tasarruf etmeye alıştırmak, yerli mallarını tanıtmak, sevdirmek ve kullandırtmak, yerli mallarının kalitesini, miktarını ve yabancı mallar karşısındaki rekabet gücünü artırmak, fiyatını ucuzlatmak, ithalatı azaltmak, dış ticaret açığını

azaltarak Türk Lirasının dış değerindeki düşüşün önüne geçmek yer almıştır (Tokgöz ve Uygur, 2009: 7).

Milli Tasarruf ve İktisat Cemiyeti'nin bu yıllarda çok aktif olduğu gazeteye hemen her gün yansıyan haberlerden de anlaşılmaktadır. Gazetenin 08 Şubat 1930 tarihli sayısında, Cemiyet'in halkı tasarruf ve yerli mallarını kullanmaya alıştırmak için Galatasaray'da bir toplantı düzenlediği, burada Sanayi ve Maadin Bankasına ait fabrikaların mallarının sergilendiği, İş Bankası'nın Amerika'dan getirttiği tasarruf filminin izlendiği, Darülfünun İktisat profesörlerinden Münür Bey'in²³ "...milletin refahı için halkın zengin olması lazımdır. İşte bu da say ve tasarrufla kabildir. Bu temin edilirse ithalat ve ihracat muvazenesi de temin edilmiş olur" şeklindeki ifadelerin yer aldığı tasarrufun önemini anlatan bir konuşma yaptığı belirtilmektedir (Cumhuriyet, 08 Şubat 1930).

Gazetenin bir başka sayısında çıkan "Memlekette ne kadar fabrika var?" başlıklı yazıdan da, Cemiyet'in Ankara Sanayi Sergisi için bir "Milli Sanayi Kataloğu" hazırladığı anlaşılmaktadır. Cemiyet'in bu çalışmasında memlekette toplam 1510 fabrika ve imalathane bulunduğu kaydedilmektedir. Bunlardan 350'sinin yünlü, ipekli, triko mensucat işleri ile uğraştığı, 465'inin kimyevi maddeler (sabun, soda vb), 170 iş yerinin tahta işleriyle iştigal ettiği, geri kalanının ise taş, cam, dericilik gibi işlerle uğraştığı, ayrıca, ülkede toplam 54 matbaanın bulunduğu öğrenilmektedir (Cumhuriyet, 9 Mayıs 1930).

Yine gazetenin 18 Mart 1930 tarihli "İktisat" sayfasında, Cemiyet'in girişimiyle, Ankara'da 20 Nisan 1930'da bir "Sanayi Sergisi" yapılacağı, tüccarların fabrikatörlerle buluşması için iyi bir vesile olacak bu sergiye ilgililerin katılmasının milli menfaat gereği olduğu duyurulmuştur (Cumhuriyet, 18 Mart 1930).

Mustafa Nermi'nin "Sanayi Kongresi" başlıklı yazısında da, bir taraftan Tasarruf Cemiyeti'nin Sanayi Kongresi için hazırladığı talimatnamenin önemine değinilirken, bir taraftan da memleketin ihtiyaç duyduğu modern sanayiciliğin, her şeyi devletten bekleyen kafalarla değil, yaratıcı ve rasyonelliğe önem veren kafalarla olacağı vurgulanmıştır (Cumhuriyet, 2 Nisan 1930).

²³ Münür Bey, muhtemelen 20 Mayıs 1931'de kurulan Türk Kooperatifçilik Cemiyeti kurucu üyelerinden "Münir Serin" dir. Bkz. <http://www.koopkur.org.tr/tarihce.htm>

1930'lu yıllarda Cemiyet'in başka bir faaliyeti de her sene Ankara ve İstanbul'da açılan yerli mallar sergisi olmuştur. Sergilere iştirak eden sınaî müesseselerini katılımlara teşvik etmek için Sanayi Birliği'nce hazırlanan madalya ve diplomalar verilmiş, merasimler düzenlenmiştir (Cumhuriyet, 25 Kânunuevvel 1930).

Cumhuriyet gazetesinin de tasarruf ve yerli malının önemine vurgu yapan birçok haberine rastlanmıştır. Hatta diyebiliriz ki, gazete bu dönemde en çok haberi tasarruf ve yerli malı üzerine yapmıştır. Gazete Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin tüm faaliyetlerini dikkatle izlemiş, bunları halka hemen duyurmuş ve halkı da bu faaliyetlere katılmaya çağırmıştır. Yine gazete her yıl düzenlenen tasarruf haftası boyunca sürekli yazılar yazmış, kısacası bu konuda halkı bilinçlendirmek için var gücüyle çalışmıştır. Cumhuriyet gazetesi bir anlamda bu yıllarda tasarruf ve yerli malı kullanımının teşviki konusunda hükümet ve Cemiyet'in yanında bir üçüncü önemli kurum gibi çalışmış, bu konuda ülkeye büyük bir hizmette bulunmuştur.

Cumhuriyet gazetesi 1930 yılının ilk gününde manşet ve başyazı haberini tasarrufla ilgili yapmıştır:

“Yeni Senenin ilk günü-Bu sene hükümetçe ve milletçe atacağımız her adımın hedefi şu olacak: İktisat ve Tasarruf” başlığının altında; “1918 inhidam, 1919 facia yılı, 1920 mücadele yılı, 1921 ümit yılı, 1922 zafer ve halas yılı, 1923 sulh ve Cumhuriyet yılı, 1924 inkılâp yılı, 1925 sükûn yılı, 1926 çalışma yılı, 1927 şimendifer yılı, 1928 harf inkılâbı yılı, 1929 milleti okutma yılı olmuştur. 1930 senesi ise tasarruf ve iktisadi mücadele yılı olacaktır” (Cumhuriyet, 1 Ocak 1930).

Yine aynı gün yayınlanan “Hakiki tasarruf” başlıklı makalede de dış ticaret açığının kapatılabilmesi için öncelikle dışarıdan getirilen eşyanın yurtiçinde üretimi ile israftan kaçınılması gerektiği vurgulanmıştır (Cumhuriyet, 1 Ocak 1930).

17 Ocak 1930 tarihli sayının manşetinde “Yerli mallarını teşhir günü-Vatandaş, bugün Darülfünun salonundaki içtimaa gelmeyi ihmal etme!” şeklinde bir ifade yer alırken, toplantıda iktisat ve tasarruf hakkında da konferanslar verileceği, Darülfünun iktisat profesörlerinden Zühtü ve Fırka rüesasından Cevat Kerim Bey'in nutuk verecekleri kaydedilmiştir (Cumhuriyet, 13 Kânunusani 1930).

Gazetenin 18 Kânunusani 1930 tarihli sayısındaki manşet de yerli malı kullanımı ile ilgilidir:

“Ahdediyoruz: Hep Yerli Malı Kullanacağız!-İstiklal mücadelemizi nasıl başardıkça, bu mücadeleyi de behemehâl başaracağız”. “Darülfünundaki içtima-Dün binlerce halka yerli mallar teşhir edilmiştir.” (Cumhuriyet, 18 Kânunusani 1930).

9 Ocak 1930 tarihli sayıda “Vitrinlerde yerli malı teşhir eden mağaza” başlığı ile çıkan haberde, “Karlıman” mağazasının vitrinlerini tamamen yerli mallarına ayırdığı, bu hareketin takdire şayan olduğu, yakında tüm mağazalarımızın vitrinlerini aynı şekilde görmek istendiği yazılmaktadır (Cumhuriyet, 9 Ocak 1930).

Başka bir haberde de, yerli mallarına gösterilen ilginin kısa bir süre içinde olumlu yansımalarının görüldüğü, mesela Bursa’daki imalathanelerin faaliyet sahalarını genişletmeye başladığından bahsedilmektedir (Cumhuriyet, 11 Kânunusani 1930).

1 Nisan 1930 tarihli sayının “İktisat” sayfasında ise Halil Mithat’ın, “Vatandaş Gözünü Aç! Bugün ve yarın için umduğun refahı doğuracak, şimdiye kadar dönüpte bakmadığın öz malındır! Yerli malı” başlıklı yazısı şöyle devam etmektedir:

“Sağlam ecnebi kumaşı sağlam bir bela, zarif ecnebi tuhafiyesi zarif bir mikroptur. Kendi emeğimiz, kendi harcımızla yapılan levazımı kullanmak iman borcudur. İhtiyacımızdan bir kısmını memlekette bulamazsak dışarıdan öyle almalıyız. İktisad yatımıza nefes aldırarak yegâne selamet yolu budur.” denilmektedir (Cumhuriyet, 1 Nisan 1930).

Gazetenin 12 Aralık 1930 tarihli sayısının manşetinde; “Vatandaş yerli malı giy ve para biriktir. 5 milyon kişi günde 5 kuruş biriktirse senede 90 milyon lira toplanır. Ve işte milli sermaye böyle vücut bulur!..” denilmiştir. Yunus Nadi’de aynı gün “Vatandaşlar!... Milli iktisat Haftasındasınız!..” başlıklı bir makale yayınlamıştır. Nadi yazısında, tasarrufun neden gerektiği ve yerli malı kullanılmasının neden önemli olduğunu açıklamış, paramızın kıymeti ile iktisadi bünyemizin kuvvetinin ithalat ve ihracat muvazenesinin teminine bağlı olduğunu bunun için israf sayılacak her türlü sarfiyattan kaçınılması ve tasarruf edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Nadi, ayrıca, bir hafta boyunca basında, okullarda, umumi yerlerde, çarşıda pazarda, kısacası her yerde milli iktisat ve tasarruf sözleri ve tasarruf işlerinin başlıca meseleleri olacağını da kaydetmiştir (Cumhuriyet, 12 Aralık 1930).

Vedat Nedim, “Niçin Yerli Malı Kullanmalıyız” başlıklı yazıda, saltanat Türkiye’sinin sadece hammadde ihraç eden buna karşılık her şeyi ithal eden dışa bağımlı bir müstemleke olduğunu yazarken, kapitülasyonlardan ve gümrük esaretinden sıyrılan yeni Türkiye’nin kurtuluşunun modern ve iktisadi çalışan bir milli sanayide

olduğunu söylemiştir. Aynı yazıda, milli sanayinin gelişmesi için bireylerin yerli malı kullanmasının bir vatandaşlık borcu olduğu belirtilirken, sanayicinin görevinin de sağlam, kaliteli ve ucuz mal üretmek olduğu kaydedilmiştir (Cumhuriyet, 26 Ağustos 1931).

1930’lu yıllar boyunca “Tasarruf ve Yerli Malı Haftaları” hükümetin de üzerinde oldukça fazla durduğu önemli günler olarak kutlanmıştır. Tasarruf ve Yerli Malı Haftası etkinlikleri her yılın Aralık ayında gündemden hiç düşmeyen “milli” bir konu olmuştur. Gazetenin verdiği haberlere göre hafta boyunca konferanslar verilmiş, vitrinler yerli malı satan eşyalarla süslenmiş, vitrin müsabakaları yapılmış, tasarruf prensiplerini içeren rengârenk kâğıtlar helikopterlerce atılmıştır. İş Bankası Avrupa’dan getirttiği kumbaraları memlekette imal ettirmeye başlamış, banka halkı bu kumbaralar yoluyla tasarruf mevduatı açtırmaya özendirmiş, kumbarası olanlara senede 2000 TL’lık ikramiye dağıtmış, okullarda, askeri birliklerde, camilerde, radyoda vatandaşa iktisadi bilinç aşılansarak, ulusal çıkarlara uygun şekilde davranılması öğütlenmiştir (Cumhuriyet, 2 Haziran -14 Kânunuevvel 1930).

4 Ocak 1930 tarihli sayının manşetinde çıkan “Ankara’da 5 Kânunusanide Tasarruf Günü Yapılacak” şeklindeki ifadeden de 5 Ocak 1930’da tasarruf amaçlı bir toplantı yapıldığı anlaşılmaktadır (Cumhuriyet, 4 Ocak 1930). Toplantıda İş Bankası İdare Meclisi Başkanı Siirt Mebusu Mahmut Bey anlamlı bir konuşma yapmıştır. Mahmut Bey ithalatımızla ihracatımızı mukayese etmiş; her sene 50 milyon liramızın dışarıya gittiğini, bu durumun devamı halinde en zengin devletlerin bile iflas edebileceğini, hükümetin bu işle alakadar olduğunu, vatandaşın da duyarlı davranması gerektiğini dile getirmiştir (Cumhuriyet, 6 Ocak 1930).

O yıllarda yerli malı kullanımı o kadar önemli bir hal almıştır ki, 27 Kasım 1931 tarihinde Halkevi’nde yapılan içtima sırasında; “Yeni bir Samsun’a ayak bastık, yeni bir Sakarya yolu ile yeni bir Dumlupınar’a ve Lozan’a gideceğiz!” sözleri sarf edilmiştir. İçtimada konuşma yapanlar yerli malı kullanmanın milli zafer kadar mühim olduğunu belirtmişler, Ticaret mektebi talebeleri ve muallimleri de yerli malı kullanacaklarına dair yemin etmişlerdir (Cumhuriyet, 8 Kânunusani 1932).

Yine başka bir haberde Yüksek Mühendis Mektebi Talebe Cemiyeti’nin 7 Kânunusani 1932 tarihinde Beyoğlu Halk Fırkası merkezinde düzenlediği kongrede,

mühendis mektebinde yerli malı kullanımını artırmak için cemiyetin nizamnamesine yerli malı kullanılacağına dair bazı maddeler ilave edildiği bildirilmiştir (Cumhuriyet, 08 Kânunusani 1932).

Cumhuriyet Gazetesinde Kriz Üzerine Çıkan Diğer Yazılar

Cumhuriyet gazetesi dünyada yaşanan krize çok duyarlı yaklaşmış, bu konuda dünyadaki ve yurtiçindeki gelişmelere geniş yer vermiştir. Krizin Türkiye ekonomisi üzerinde yarattığı tahribat gazetenin 1930’lu yıllar boyunca en çok işlediği konulardan biri olmuştur. Gazete krizin nedenleri hakkında çok doğru tespitler yapmış, özellikle köylünün içinde bulunduğu kötü durum için önlem alınması yönünde birçok yazı yazmıştır.

Yunus Nadi, 1930 yılında ülkenin içinde bulunduğu mali sıkıntının asıl nedenlerini şöyle açıklamıştır:

“Hükümet elile yapılan para ihracatının karşılığı olmaması, istihsalatımızın satılmamış olması hastalığı, faaliyet sahası daralan halkın vergi vermekte müşkülata maruz bulunması noktaları umumi derdin ele alınacak esaslarıdır” (Cumhuriyet, 27 Mart 1930).

Bir başka yazısında Yunus Nadi buhranla mücadeleyi adeta bir başka Sakarya diye nitelendirmiş ve o günlerin Türkiye’inde ne denli büyük sıkıntılar yaşandığını şu sözlerle ifade etmiştir:

“...Vaziyetimizin müşkülata her halde çare bulunacaktır. Umumi harpten sonra milletlerin ekserisi aynı müşkülata içinden geçtiler. Anlaşıldı ki bu sahada Türk milleti bir istisna teşkil edecek değilmiş. Herkesin bulduğu hal çarelerini memleketimizin hal ve ihtiyacına göre biz de bulup çıkaracağız. Diyebiliriz ki önümüze bir Sakarya daha çıkmıştır, onu dahi nihayet bir zaferle geçeceğimizden kimin şüphesi olabilir?” (Cumhuriyet, 6 Nisan 1930).

Yunus Nadi, 7 Nisan 1930 tarihli makalesinde ise ülkenin o günlerdeki en önemli meselelerini açıklarken, bunların iktisadi program, Devlet Bankası ve Osmanlı borçları olduğunu vurgulamıştır:

“...İktisadi program denildiği zaman bunda istihsalin tanzimi kadar mali vaziyetin ıslahının da dâhil bulunduğunu ve Devlet Bankası ile Osmanlı borçları mes’elesinin paramız kıymetinin istikrarı ile sıkı sıkı alakadar olduğunu hep biliyoruz. Ve bizden evvel diğer memleketlerin geçirdikleri mümasil buhranlardan anlıyoruz ki şimdiki vaziyeti ıslah hesabına bizim göreceğimiz işler de bu devletin en büyük işleridir...”.

1930 yılında gazetenin yapmış olduğu haberlerden tarımda iştilal eden müstahsilin malını dış pazarlara satamamasından ve ihraç fiyatlarının düşmesinden kaynaklanan sıkıntılar yaşadığı anlaşılmıştır. Gazetenin 17 Kânunusani 1930 tarihli sayısının “Şehir ve Memleket haberleri” sütununda çıkan “Zeytinyağı-Tüccar müşkülât içinde bulunuyor” başlıklı haber bu durumu yansıtmaktadır. Haberde fiyatların geçen seneye nazaran % 25 oranında düştüğü, bunun başlıca sebebinin ise yeni gümrük tarifeleri dolayısıyla dışarıdan getirilen zeytinyağı ile 20–25 milyon kg.lara ulaşan stokların ve Rusya ile olan dış ticaretin aksamasının etkili olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu duruma çare aramak için Ankara’ya bir heyetin gittiğinden de bahsedilmiştir (Cumhuriyet, 17 Kânunusani 1930).

18 Şubat 1930 tarihli sayının “Memleket’te” sütununda yer alan zeytinyağına ilişkin başka bir haberde ise Avrupa’nın siparişlerinin çok azaldığından bahsedilmektedir. Haberde önemli müşterilerden Almanya ve İngiltere’nin o sene hiç yağ almadığı, zeytinyağı fiyatının 35 kuruştan fazla etmediği ve tütünün de iyi para etmemesinden dolayı çiftçinin perişan olduğu belirtilmiştir (Cumhuriyet, 18 Şubat 1930).

Bir başka haberde de pamuk piyasasının içine düştüğü zor durumdan söz edilmiş, alıcısız kalan pamuk fiyatlarının 270 kuruşa kadar düşmesine rağmen satılamadığından bahsedilmiştir (Cumhuriyet, 11 Şubat 1930).

19 Mart 1930 tarihli sayıda ise, ecebi bankaların tüccarla olan muamelelerini ve krediyi kestiği, bu durumun zaten ihracatı azalmış olan tüccarı çok müşkül durumda bıraktığı yazılmaktadır. Yine aynı sayıda, iktisadi buhranın bazı kişilerin sandığı gibi sadece Türkiye’ye mahsus olmadığı kaydedilmiştir. Yazıda Belçika ve Almanya’ya arpa ihracatı yapan Konyalı tüccarların piyasaya ucuza mal satan rakipleri Lehistan ve Rusya’dan dolayı mallarını ucuz-pahalı demeden elden çıkardıkları, bu durumun ise bütün tarım ürünlerine örnek teşkil ettiği belirtilmiştir (Cumhuriyet, 19 Mart 1930).

Yunus Nadi, ürünün para etmesi ve çiftçinin 5–10 kuruş kâr etmesi için zahire üzerindeki masrafların azaltılması hususunda defalarca kez durmuş, bu konuda bazı öneriler getirmiştir. Gazeteci, bizdeki istihsal masraflarının ağırlığını birçok nedene bağlamıştır. Bunlar; Anadolu demiryolları tarifesinin yüksek olması, Haydarpaşa silolarındaki elevatör ve rıhtım ücretlerinin fazlalığı, Haydarpaşa’da vagonların

tartılmasında kullanılan baskülün ayarsızlığı, zahire borsasında alınan resmin fahiş olması vs olup, alınacak önlemlerin hem ihraç konusu zahirenin yurtdışı piyasalardaki rekabet gücünü artıracacağı hem de müstahsilin eline az da olsa biraz para geçeceği kaydedilmiştir. Gazetenin 10 Temmuz 1930'da çıkardığı "Bugünün en mühim vazifesi" başlıklı yazısı bu soruna eğilmektedir:

"...Piyasanın fiatı mahsulün oraya kadar nakli masrafını karşılamıyor! Faraza İzmir'de arpanın kıyesi 4-4,5 kuruştur. Aydın ve Denizli'deki arpayı kaldırarak piyasaya getirmek ise bu fiattan daha fazla masrafa malolmaktadır. Böyle olunca arpayı piyasaya getirmemek tabii en makul hareket olur..." (Cumhuriyet, 10 Temmuz 1930).

Cumhuriyet gazetesinin müstahsilin sorunlarına eğilen yazıları ve getirdiği öneriler etkili olmuş olmalı ki, hükümet gazetenin bu türden haberlerinden kısa bir süre sonra tarifelerde bazı değişikliklere gitmiştir. Nafia Vekili'nin teklifi ile zahire ve un üzerindeki nakliye tarifelerinde (devletçe satın alınan ve devlete ait olan demiryollarında) % 36 ve % 50 oranlarında azaltmalar söz konusu olmuştur (Cumhuriyet, 14 Temmuz 1930).

Buhran yıllarında gazete sayfalarında dikkat çeken bir başka konu ise hayat pahalılığı ile ilgili olmuştur. 1914 yılındaki hayat pahalılığı ile 1930 yılındaki durumu mukayese eden İstanbul Ticaret Odası bazı tespitlerde bulunmuştur. Eskiden 1 kuruş olan ekmek 18 kuruş, eskiden 1 kuruş olan un 19,50 kuruş, 9 kuruş olan sadeyağ 218 kuruş, 7 kuruş olan zeytinyağı 62,40 kuruş, 8 kuruş olan kaşar peyniri 156 kuruş olmuştur. Haberde 1914 yılında hissedilmeyen hayat pahalılığının ise artık can yaktığı vurgulanmıştır (Cumhuriyet, 18 Mart 1930).

Yine 18 Haziran 1930 tarihli sayıda hayat pahalılığından bahsedilirken, çözüm olarak da kooperatif şeklindeki teşkilatlanmalar önerilmiştir:

"Hayat pahalı olmakta devam edip gidiyor. Bütün kusur teşkilat noksanındadır. Ucuzluğun tahakkuk etmesi için biri müstahsile diğeri müstehlike ait teşkilatlara ve mesela kooperatiflere ihtiyaç vardır. Çünkü araya giren insafsız ellerdir ki müstahsilin mesela 10 kuruşa sattığı kirezi müstehlike 40 kuruşa yedirtiyor!"

Gazete 1930'lu yıllarda üretimin artması gerektiği yönünde de birçok haber yayımlamıştır. Bunlardan Yunus Nadi'nin "Zirai Buhran" başlıklı yazısı, dünyadaki istihsal fazlalığından kaynaklanan fiyat düşüşlerine rağmen ülkenin kurtuluşunun üretim fazlası ile olacağı yönündedir:

“...Daima ve mümkün olabildiği kadar fazla istihsale gideceğiz. Bugünkü müstesna şeraitin müşkülâtına rağmen, bize hayır verecek yegâne yol fazla istihsal yoludur. Paramız bununla düzelecek, huzur ve rahatımız bununla artabilecek, hayatımız bununla evvela ucuzlayacak, sonra da kurtulacak ve yükselecektir...” (Cumhuriyet, 17 Haziran 1930).

Yine gazetenin bugünlerde verdiği haberlerden, 1930 yılında bütün dünya krizle yüzleşmişken Türkiye'nin mali ve iktisadi durumu hakkında dünyaya kapalı davrandığı, bu durumun da Avrupa'da Türkiye'ye karşı bir güvensizlik yaratarak, yabancı basında Türkiye aleyhine yazılar çıkmasına neden olduğu anlaşılmıştır. Yunus Nadi'nin; “Avrupa bizi bilmiyor!” başlıklı yazısında, Türk maliyesi hakkında incelemeler yapan Mösyö Rist'in düşüncelerinden bahsetmektedir. Başyazıda, Mösyö Rist'in, bütün dünyanın hali ortadayken Türk hükümetinden bir bilgi sızmadığı, Türkiye'de neler olup bittiğini kimsenin bilmediği, böyle durumlarda da herkesin olumsuz yorumlar yaptığı görüşlerine yer verilmiştir. Yunus Nadi'de mali ve iktisadi vaziyet ne kadar kötü olursa olsun, içinde bulunulan durumu tüm dünyaya en doğru şekilde duyurmak gerektiğini belirtmiştir (Cumhuriyet, 4 Temmuz 1930).

1.6. Serbest Cumhuriyet Fırkası

Dönemin önemli gelişmelerinden biri de 12 Ağustos–17 Kasım 1930 tarihleri arasında çok kısa bir siyasi ömrü olan ve tamamen Mustafa Kemal Paşa'nın inisiyatifi ile kurulan Serbest Fırka hadisesidir. Bu demokratik girişimde, Gazi'nin partiyi kurmakla görevlendirdiği Fethi Bey, partiyi kurarken Gazi'nin umumi reis sıfatından dolayı bundan böyle nasıl bir tavır takınacağı konusunda bir anlamda Gazi'den teminat istemiş, Gazi'de tarafsız olacağını, kendisinin partiler üstünde hakem konumunda bulunacağını açıkça belirtmiştir (Cumhuriyet, 12 Ağustos 1930, Yetkin, 1982: 37). Ancak, gelişmeler hiç de böyle olmamış, toplumda yükselen muhalefeti gören CHF çok kısa süre içinde Serbest Fırka'ya karşı bir tavır almıştır. CHF bu olayda partinin kurucusu ve ebedi şef'i Mustafa Kemal Paşa'nın tarafsızlığını da kabullenememiş, kendi siyasi varlığının tehlikeye girdiğini hissedince CHF ve onu destekleyenler bu devrimci girişimin karşısında olmuştur. Özellikle İsmet Paşa'nın finanse ettiği Ali Naci Karacan'ın İnkılâp dergisi ve Cumhuriyet gazetesi bu saldırı da başlıca rolü oynamıştır (Çavdar, 1995: 291–294). Fethi Bey'in İzmir ve çevresindeki yurt gezisi, CHF'nin en azından Ege bölgesinde halkın güvenini ve desteğini yitirdiğini göstermiş, bir seçim

sonrasında CHF'nin iktidarı kaybedebileceği tehlikesini açığa vurmuştur. (Yetkin, 1982: 231).

Belki de Türk siyasi ve sosyo-ekonomik tarihinde çok önemli bir değişime neden olabilecekken çok kısa sürede kapanan bu partinin hangi koşullar altında ortaya çıktığı, hangi görüşleri savunduğu ve neden bu kadar hızla kapandığı bilgileri kanaatimizce önemlidir. Çünkü SCF özgürlüklerin önemli ölçüde kısıtlı olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bir muhalefet partisi olarak o dönemde iktidardaki partinin zaaflarını çekinmeden, korkmadan eleştirebilen belki de tek organ olmuştur. Dönemin uygulamalarını nesnellik ilkesine bağlı kalarak doğru değerlendirmek açısından SCF'nin o döneme ilişkin yaptığı eleştiriler ve tespitler bu açıdan önem taşımaktadır. Bizim SCF'na çalışmamızda yer vermemiz; o günlere hâkim olan zihniyeti ve bu olayda "Cumhuriyet" gazetesinin SCF' na bakışını yansıtmak, o günlere hâkim olan zihniyeti ve gazetenin gücünü ortaya koymak açısından önemli olacaktır.

Serbest Fırka'nın kurulma nedeni ile ilgili olarak farklı görüşler vardır. Fethi Okyar'ın anlattıklarına göre Gazi Mustafa Kemal Paşa sağlığında Cumhuriyet rejiminin gereği olarak ikinci bir parti kurulmasını istemiş, çok partili demokratik yaşama geçilmesini arzu etmiştir. SCF'nin kurulmasını işte bu nedenle Fethi Okyar'dan istemiştir. SCF'nin önemli adamlarından Ağaoğlu Ahmet Bey de Gazi Paşa ile Fethi Bey'in karşılıklı mektuplarına dayanarak, SCF gibi ikinci bir partinin Cumhuriyet rejiminin bir siyasal gereği olarak ortaya çıkmış olduğu görüşünü savunmaktadır (Ağaoğlu, 1969: 3-4-99).

Atatürk'ün Özel Kalem Müdürü Hasan Rıza Soyak da Atatürk'ün daha 1924 yılında resmi bir muhalefet fırkasının önemini takdir ettiğini, bu nedenle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın teşekkülüne karşı çıkmadığını belirtirken, ayrıca şunları ilave etmektedir:

"...hepsinden mühim olarak, Atatürk esasa yani tek Fırkaya, tek Fırka zihniyetine muarızdı. İnkılâbın korunması için zaruri gördüğü sıkı tedbirleri alırken, o zaman Avrupa'da revaçta bulunan tek fırka sistemi ile onun dayandığı sakat ideolojilerin zihinlerde yer edip kök tutmamasına da bilhassa dikkat etmekteydi" (Soyak, 2008: 396-403).

Atatürk'ün 1930'da Fethi Okyar'a;

“Benim gençliğim Abdülhamid istibdadına karşı mücadeleyle geçti. Şu hale bak. Bugün gözümü kapatacak olsam, arkamda bırakacağım şey bir diktatörlük manzarası”

dediği ifade edilmektedir (Düzel, 2011: 63).

Ülkenin içinde bulunduğu iktisadi ve siyasi koşullar sonucunda 1930 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın onayıyla liberallerden kurulan SCF'nin görevi, rejimi eleştirenlerin düşüncelerini açığa çıkarmak ve bu şekilde halkı yatıştırmaktı. Belki de Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'nin bir diktatörlüğe benzemesini önlemek ve ulusuna totaliter görünümlü bir rejim bırakmak istememesi nedeniyle bu partiyi kurdurmuştu (Ahmad, Kasım 2009: 76).

Yetkin'de, gerek Mustafa Kemal Paşa'nın gerekse de SCF'nin kurucularının ve emeği geçen herkesin ülkede gerçek demokrasinin yerleşmesini arzu ettiklerini, çok partili özgürlükçü demokrasinin sağlayacağı siyasal denetim mekanizmasını ülkeye kazandırılmak istendiğini belirtmektedir (Yetkin, 1982: 89).

Cumhuriyet gazetesinin 1930 yılında çıkan bir sayısında da Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya ait şu sözler de bu görüşleri doğrulamaktadır:

“Büyük Millet Meclisinde ve millet müvacehesinde, millet işlerinin serbest münakaşası ve hüsnü niyet sahibi zatların ve fırkaların içtihatlarını ortaya koyarak, milletin ali menfaatlerini aramaları, benim gençliğimden beri âşık ve taraftar olduğum bir sistemdir.” (Cumhuriyet, 12 Ağustos 1930).

Fırkanın kuruluşuna gerekçe gösterilen bir başka neden ise ülkenin o günlerdeki iktisadi durumu ile ilgilidir. Türk devrimi amaçları arasında yer almasına rağmen reformların Türk köylüsüne ulaşmasını sağlayamamış, dolayısıyla köylünün ekonomik ve toplumsal durumunda herhangi bir değişikliğe yol açamamış, yoksulluğu yenememiştir. SCF'nin kuruluş günleri, CHF'nin devrimleri sağlam bir zemine yerleştirip, yaygınlaştırmayı hedeflediği, ülke kalkınmasının en önemli kaynağı olarak da halktan toplanacak vergilerin görüldüğü, iktisat politikalarının vergiler ve tekeller yoluyla yoksul kitlelerin sırtından yürütüldüğü yıllar olarak dikkat çekmektedir. (Yetkin, 1982: 28). Nitekim Gazi Mustafa Kemal Paşa'da 1930 yılı baharında yaptığı bir yurt gezisinde Aydın ve Antalya'da halk kitleleri ile temas etmiş ve halkın bu sıkıntılarını fark etmiştir. O günlerde gördüğü manzaralar karşısında hissettiklerini ve düşüncelerini yaveri Hasan Rıza Soyak'a şu sözlerle ifade etmiştir:

“ Bunalıyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunalıyorum! Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde mütemadiyen dert, şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi, manevi perişanlık içinde. Ferahlatıcı pek az şeye rastlıyoruz; maateessüf memleketin hakiki durumu bu işte! Bunda bizim günahımız yoktur; uzun yıllar hatta asırlarca dünyanın gidişinden gafil, birtakım şursuz idarecilerin elinde kalan bu cennet memleket; düşe düşe şu acınacak hale düşmüş. Memurlarımız henüz istenilen seviyede ve kalitede değil; çoğu görgüsüz, kifayetsiz ve şaşkın. Büyük istidatlara malik olan zavallı halkımız ise, kendisine mukaddes akideler şeklinde telkin edilen bir sürü batıl görüş ve inanışların tesiri altında uyuşmuş, kalmış” (Soyak, 2004: 389).

Ayrıca, 1930 yılı 1929 Wall Street iflası ile başlayan iktisadi buhranın kendini önemli ölçüde hissettirmeye başladığı bir yıl olmuş, ülkenin neredeyse tek ihraç kalemi olan tarımsal ürün fiyatlarındaki keskin düşüşler de zaten kritik olan durumu daha da ağırlaştırmıştır. Özellikle ihracat merkezleri olan Karadeniz, Akdeniz, Ege bölgelerinde (İzmir ve çevresi bunalımdan en çok etkilenen yerler olmuştur) durum daha da vahim bir hal almıştır. Geçimi ihracata dayalı olan şehir ve kasaba halkı durumundan çok şikâyetçi olmuş, fiyatlar çok düşmüş, talep de çok azalmıştır. Yine 1927 ve 1928 yıllarında Orta Anadolu’da yaşanan kuraklık da tarımsal üretimi etkileyen bir başka faktör olmuştur. Zaten üretim koşulları çok ilkel ve kredi imkânı yok denecek kadar az olan Türk köylüsü bu yıllarda tam bir yoksulluğa sürüklenmiştir. Hükümet bütçe gelirlerinin düşmesine rağmen bayındırlık işlerine, özellikle de demiryolu inşaatlarına devam etmek konusunda kararlı davranmış, bu yatırımların finansmanı, buhrandan dolayı dış kredi imkânı da olmadığından, büyük ölçüde köylüden toplanan vergiyle karşılanmıştır. Mesela, 30 Ağustos 1930 tarihinde Sivas demiryolu gösterişli bir törenle işletmeye açılmıştır (Yetkin, 1982: 24–25).

Bu sıkıntıların yanı sıra toplumda başka bir rahatsızlığa yol açan ve ahlâki normlara da hiç sığmayan başka olayların varlığından da dönemin yazarları daha sonraları söz etmişlerdir. Mesela, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Milli Mücadelede yer alan ve aynı zamanda Cumhuriyet’in devrimci kadroları arasında bulunan bazı kişilerin kişisel menfaat ve kazanç peşinde koştuklarını, arsa spekülasyonu, komisyonculuk gibi işlerin peşinde olduklarından söz etmiştir (Yetkin, 1982: 23). Yine Falih Rıfkı Atay’da Çankaya adlı eserinde, milletvekillerinin belediyecilerle nasıl iş birliği yaparak “kaçak kat, dükkân” yaptırdıklarını, siyasi nüfuzu olmayanların iş yapmakta nasıl zorlandıklarını bazı örneklerle anlatmakta, verdiği örneklerle o dönemde işlerin nasıl yürütüldüğünü açıkça ortaya koymaktadır (Atay, 1984: 427–428–455).

Hükümet çevrelerinde bu türden çıkar ve suiistimal olayları olurken işin kötü tarafı, Kemalizm'in devrimleri ve rejimi korumak için tehdit saydığı her türlü eleştiriyi ve saldırıyı önlemek amacıyla özgürlükleri kısıtlaması, halkın sıkıntılarını dile getirememesine ve yapılan yolsuzlukların açığa çıkarılmamasına ortam yaratmıştır (Yetkin, 1982: 24).

Bunların yanı sıra, 1930'lu yıllara gelindiğinde CHF bir "halk fırkası" olmayı başaramamış, halktan kopuk kalmıştır. Fırka kendisine seçim ve menfaatler gereği bağlanmış, mahalli, fakat dar bir taşralı taraftardan ibaret kalmıştır. Aydemir, parti vilayetlerinde yüksek kademelerde bulunan "mutemet"lerin dürüst olmakla beraber halk tarafından sevilen kişiler olmadığını, merkezde ve taşrada partili olmanın, gelecekte parti sayesinde çıkar sağlamak anlamına geldiğini belirtmektedir (Aydemir, III, 1969: 386).

İşte toplumdaki bütün hoşnutsuzlukların gerçek nedenlerini gören Mustafa Kemal Paşa, bu sıkıntıların bir tepkiye dönüşerek, Cumhuriyet'in ve inkılâpların zarar görmesinden çekinmiş ve toplumda oluşan muhalefetin kontrollü, düzgün bir şekilde ifade edilmesi için en yakın arkadaşlarından Fethi Bey'e Serbest Cumhuriyet Fırkasını kurdurmuştur (Çavdar, 1995: 291–294).

Gazi tarafından SCF'nin kuruluşu için görevlendirilen Fethi Bey gerek devlet yönetiminde gerekse de ekonomide liberalliği savunmuş, İttihat ve Terakki'nin Babîâlî Baskını'na ihtilal yöntemlerine sıcak bakmadığı için karşı çıkmış, ordunun dolaylı/dolaysız siyasete karışmasının karşısında olmuştur. Şeyh Sait isyanı sırasındaki yumuşak tutumu nedeniyle ikinci kez yürüttüğü başvekillik görevinden çekilmek durumunda kalmış, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dağılması gerektiğini Kâzım Karabekir, Ali Fuad (Cebesoy) Paşa ve Rauf Bey'e (Orbay) bildirirken de aslında bu kararı onaylamadığını belirtmiştir (Yetkin, 1982: 47).

Parti, zenginleşmenin yolunun sermaye sahiplerinin serbestçe iş yapabileceği, iktidardaki partinin tersine devletin kesinlikle müdahalesinin olmadığı, vergilerin azaltıldığı bir iktisadi düzenden bahsetmiştir. SCF eleştirilerini halktan kopuk bir bürokrasi ve devlet kapitalizmi üzerinde yoğunlaştırarak, gerçekte toplumda çıkarları birbirleriyle çelişen kesimleri (ticaret burjuvazisi, kapitalizme dönük büyük toprak sahipleri, işçiler, yoksul köylüler) peşinden sürüklemeyi başarmıştır. Ülkedeki

yoksulluğa bir çare bulamayan, sorunlara çözüm üretemeyen CHF'nın karşısındaki SCF yoksul halka bir umut ışığı olmuş, çok az zamanda çok fazla bir taraftar kitlesine sahip olmuştur. SCF çok kısa zamanda CHF'na ve onun yönetimine karşı bir tepki olarak hızla teşkilatlanmıştır (Yetkin, 1982: 143–245).

Genel kabul görmüş görüşlere göre iki parti arasındaki temel görüş ayrılığı; CHF'nın ülkeyi içinde bulunduğu ekonomik sıkıntı ve bunalımdan çıkarmak için “devletçi” çözümler araması, SCF'nın ise liberal politika önerileriyle ortaya çıkmış olmasında yatmaktadır (Yetkin, 1982: 143). Fethi Bey'in liberal görüşlerine karşın İsmet Paşa liberalizme karşı olduklarını Sivas'taki söylevindeki şu sözlerle açıkça ortaya koymuştur: “Liberalizm nazariyatı, bu memleketin güç anlayabileceği bir şeydir. Biz iktisadiyatta, hakikaten mutedil devletçiyiz” (Cumhuriyet, 31 Ağustos 1930).

Ancak, genelde bilinenin aksine SCF'nın kuruluş günlerinde bu partiyi CHF'dan ayıran temel farklılığın birinin liberalizmi, diğerinin ise devletçiliği savunması olduğu düşüncesi doğru değildir. Çünkü SCF'nın kurulduğu günlerde CHF devletçilik politikalarını henüz benimsememişti. Kısaca o günlerde devletçilik anlayışı diye bir şey henüz yoktu. CHF 1923'teki İzmir İktisat Kongresi'nden beri liberalizmi savunmuş, 1930'dan sonra devletçiliğe yönelmiştir. Bu nedenle her ne kadar SCF prensip olarak devletçiliğe karşı olmakla birlikte, SCF'nın CHF'na getirdiği asıl eleştiri kuramsal devletçilik anlayışı ile ilgisi olmayan “liberal” CHF'nın, yedi yıllık ekonomi siyaseti ve “devletçilik” diye adlandırdığı bazı yanlış uygulamalarına olmuştur. CHF, geçmiş uygulamalarını SCF'nın liberal olmasına karşın kendi icraatlarının “devletçilik uygulamaları ” olduğunu vurgulayarak, savunmuştur (Yetkin, 1982: 147).

Fırkanın ideologu Ahmet Ağaoğlu'na göre devletçilik; ekonomik etkinliklerin devletin elinde toplanması demek olan “sol” bir yönetim şeklidir. Bu yönetim şeklinde devlet ekonomik faaliyetleri yine kendi ülkesinin imkânları ile yapar. Mesela, Fransa demiryolları açısından devletçidir. Devlet bu sektörde ulusun çıkarlarını en üst düzeyde gözetmiş, ulaşım fiyatlarını halk lehine düşürürken, işçi ücretlerini de yüksek tutmayı hedeflemiştir. Ağaoğlu bizde olan ve CHF'nın bu tanıma uymayan “devletçilik” dediği uygulamaları şöyle eleştirmiştir:

“Hâlbuki bizdeki devlet teşebbüslerine bakınız. Şimendifer meselesini misal alalım: Şimendifer kurmak için malzemeyi, raylar, vagon ve lokomotifleri kendimiz yapmıyoruz. Avrupa'dan getiriyoruz. Bu inşaatı kullanımda eden birinci derecede Avrupa

oluyor. Sonra bunları memlekete getirmek için araya birçok komisyoncular giriyor. Asıl aradaki farktan bunlar istifade ediyor. Bu suretle şimendiferleri görünüşte hükümet yapıyor, fakat hakikatte Avrupa'nın ve komisyoncuların hesabına çalışmış oluyor" (Ağaoğlu, 1969: 105–107).

Cumhuriyet gazetesi ise SCF'nin şiddetle eleştirdiği hükümetin demiryolu politikasına karşılık, İsmet Paşa'nın şimendifer politikasını savunmuştur. Yunus Nadi, 10 Eylül 1930 tarihli sayıda, SCF'nin şimendifer yapımına karşı olmadığını, ancak bunun külfetini bir nesle değil de gelecek nesillere de paylaştırarak, uzun vadeli istikrazlar yoluyla maliyeti daha uzun bir vadeye yaymanın doğru olacağını savunduğunu açıklamıştır. Gazeteci kendisinin de bu kanaatte olduğunu, ancak, Türkiye'nin o yıllarda uygun şartlarda istikrazlar yapmasının imkânsızlığına dikkat çekmiştir. Yunus Nadi, İsmet Paşa hükümetinin mecburen kendi sınırlı bütçesiyle bu işleri yapmak zorunda kaldığının bir realite olduğunu belirtmiştir (Cumhuriyet, 10 Eylül 1930).

Ahmet Ağaoğlu CHF'nin devletçiliğini eleştirirken bir başka örnek olarak şeker inhisarını göstermiştir:

"Yurt dışından 18 kuruşa alınan şekeri halk altmış küsur kuruşa yemektedir. Aradaki fark, 5–6 komisyoncunun kârından, okkadan 8 kuruş vergi almak için 80 kişinin çalıştığı ve yıllık harcamaları 1 milyon TL'den fazla olan dairenin masraflarından ve bir sürü vergiden doğmaktadır". Bu farkın halka yüklendiğinden bahseden Ağaoğlu "bu mu devletçilik" diye sormaktadır (Cumhuriyet, 19 Ağustos 1930).

Fırkanın tek parti iktidarına yönelttiği başka eleştiriler de olmuştur. CHF'nin izlediği ekonomi politikalarının halkı iyice yoksullaştırdığı, vergilerin ağırlığı, inhisarların yabancı şirketlere ve özel şahıslara çıkar sağlamaktan başka bir anlam ifade etmediği, demiryolu yapım masraflarının memleketin mali kapasitesini aştığı ve bu ağır yükün halka yansıtıldığı, devlet aracılığıyla bazı kişi ve çevrelere imtiyaz ve ayrıcalıklar tanındığı, adli sistemdeki bozukluklar, memurlar arasında rüşvetin genel bir eğilime dönüştüğü bu eleştirilerden bazılarını oluşturmuştur (Cumhuriyet, 13 Ağustos 1930; Yetkin, 1982: 132–158).

SCF'nin Kapatılmasında Cumhuriyet Gazetesi'nin Oynadığı Rol

Gazetenin yeni firkaya karşı tavrı başlangıçta oldukça olumlu olmuştur. Ancak, bu olumlu hava bir süre sonra yok olmuş, bunun yerine SCF'na cephe alan, bambaşka bir tutum ortaya konulmuştur. Cumhuriyet gazetesinin eleştirel yaklaşımı Ağustos ortalarından itibaren oluşmaya başlamış, gazetenin 17 Ağustos 1930 tarihli sayısında

Yunus Nadi “Cumhuriyet Halk Fırkası bundan sonraki mesaisinde Serbest Cumhuriyet Fırkası’ndan geri kalmamağa itina etmek mevkiindedir” başlıklı bir yazı yayımlamıştır. Bu yazıda, SCF’nın programında biraz acele ettiği, hatta buna program denilemeyeceği, program diye ileri sürülen maddelerin İsmet Paşa hükümetinin bazı icraatlarını tenkit etmekten ibaret olduğu belirtilmiştir.

O günlerde SCF’na yöneltilen yoğun eleştirilerden biri de partinin “gericililerin partisi olduğu” şeklindeki iddia olmuştur. Ancak, SCF’nın laikliğin karşısında olması gibi bir şey söz konusu olmamıştır. Çünkü SCF’nın programı aslında burjuvazinin çıkarlarına hizmet edecek bir program olmuş, laiklik de her zaman burjuvazinin en önemli yanını oluşturmuştur. Laikliğe çok vurgu yapan CHF’nın sınıfsal tabanının oluşumuna bakıldığında ise ilginç bir durum ortaya çıkmaktadır. Ulusal Kurtuluş Savaşı asker-sivil aydınlar ile bazı din adamı ve eşraftan kişilerin öncülüğünde yapılmıştır. Bu öncü kadro içinde ülkede sanayi olmadığı için ne işçi sınıfı ne de burjuva diye nitelendirilen kesimler bulunmamıştır (Yetkin, 1982: 121–244).

CHF’nın gericililerle ilgisi olduğu suçlamalarına Cumhuriyet gazetesi de katılmıştır. Gazetenin bu türden eleştirileri karikatürlere de yansımaya başlamış, 21 Ağustos tarihli sayıda şu alt yazılı bir karikatür yayımlanmıştır:

“ Necmettin Molla, Ziya Molla, Hacı Mehmet, Hafız...Ne o yahu, Kısası Enbiya mı okuyorsun?... Hayır canım, elimdeki bugünkü gazete... Serbest Cumhuriyet fırkasına girenlerin isimlerini okuyorum...”.

29 Ağustos 1930 tarihli nüshada da, fırkaya sarıklı bazı kişilerin girip çıktığına dair bir fotoğraf yayınlanmış, SCF yetkilileri ise bu habere kızarak, bu türden kişilerle partilerinin bir ilgisinin olmadığını açıklamışlardır. Gazete bunun üzerine elinde bu türden başka resimlerin daha bulunduğunu, SCF’nın bu haberlerden rahatsız olmaması gerektiğini yazmıştır.

Gazetenin eleştirileri her geçen gün biraz daha artmış, gazete SCF’nın hükümete yönelttiği suçlamalarda CHF’ni ve onun icraatlarını savunmuştur. Gazete, günlerce İsmet Paşa’nın Sivas demiryolunun açılışı vesilesiyle Fethi Bey’in eleştirilerine cevaben vereceği nutuktan bahsetmiş ve 31 Ağustos 1930 tarihli sayısında “İsmet Paşa Cevap Verdi” manşeti ile 1. ve 4. sayfayı komple bu nutukla ilgili haberlere ayırmıştır.

Yunus Nadi, 2 Eylül 1930 tarihinde yazdığı “Yağımızla Kavrulmak Efsanesi” başlıklı yazısında, İsmet Paşa’nın şimendifer yapımında niçin yabancı sermayeyi tercih etmediğinin haklı gerekçelerini vurgulayarak, İsmet Paşa’nın şu sözlerine yer vermiştir:

“Eğer ecnebi sermayesinin gönlü olacak diye bitmez tükenmez müzakerelerin çıkmaz yollarına girseydim, bugün hala ilk kazmayı vuramamış bulunurduk! ...Müsait şartlarla alınacak para bulundu da ben ret mi ettim?...Zararsız şartlarla para bulunduğu zaman onu almağı ben belki herkesten iyi bilirim...”

Yunus Nadi’nin bu sözleri destekleyen yorumu ise şöyledir:

“...O halde güya ecnebi sermayesine aleyhtar bir zihniyeti ifade etmek üzere kendi yağımızla kavrulmak efsanesi nereden çıkmıştır? İsmet Paşa zararsız ecnebi sermayesinden istifade etmeğe hiç şeksiz ve şüphesiz bir kat’iyetle taraftar olunca bu rivayetin hiçbir aslı esası olmamak lazım gelir. Nitekim hakikat te bundan ibarettir. İsmet Paşanın öyle iddia olunduğu gibi kayıtsız ve şartsız olarak ecnebi sermayesine aleyhtar olduğu rivayeti cidden bir efsanedir...” (Cumhuriyet, 2 Eylül 1930).

Yunus Nadi, “Vesikalar ve Rakamlar” adlı başka bir makalesinde de, Fethi Bey’in demiryolları inşaatlarının pahalıya çıktığı, ödenen faiz ve komisyonların çok fazla olduğu yönündeki eleştirilerine sert bir şekilde yanıt vermiş ve İsmet Paşa hükümetini savunmuştur (Cumhuriyet, 11 Eylül 1930).

Yine Yunus Nadi 12 Eylül 1930 tarihli “65 milyon marklık istikraz” başlıklı yazısında Fethi Bey’in iddia ettiği gibi % 35 faiz ve komisyon vererek, demiryolu inşaatı yaptırıldığının doğru olmadığını belirtmiş, SCF’ni haksız hücumlar yapmakla suçlayarak, hükümetin yaptığı borç mukavelesini hararetle savunmuştur.

SCF’ na yönelik eleştiriler gerek CHF içinde gerekse de gazete de bu şekilde çoğalırken o sıralarda Fethi Bey’in İzmir ve civarında yaptığı yurt gezisi fırkaya karşı olan tüm muhalefeti daha da artırmıştır. Çünkü halkın Serbest Fırka’ya gösterdiği büyük ilgi ve sevgi gösterileri İzmir gezisi sırasında doruğa çıkmıştır. İzmir’de Fethi Bey’i karşılayan, sarılan, vapura atlayan coşkulu halk yığınları “kurtar bizi” feryatları ile ne denli çaresizlik içinde bulduklarını ortaya koymuşlardır. Eylül 1930’un ilk günlerinde oluşan bu manzara daha sonra toplu bir gösteriye dönüşmüş, olaylar çıkmış, konulan yasaklara karşılık ise işçilerin grevleri söz konusu olmuştur (Çavdar, 1995: 295).

Tek parti iktidarının güçlü savunucusu Yunus Nadi de “İzmir Hadiseleri” başlıklı bir makalesinde bu geziye değinmiş ve geziyi gereksiz bulunduğunu belirtmiştir. Nadi, SCF’nin görüşlerini Meclis’te açıklamasının daha doğru olacağını yazmıştır.

Yunus Nadi ayrıca, SCF'nin mensup ve taraftarlarının bu geziye haddinden fazla önem verdiğini kaydetmiş, gezinin çok şatafatlı geçmesi için yoğun çaba sarf etmelerini eleştirmiştir (Cumhuriyet, 7 Eylül 1930). Buna karşın, bir süre sonra yazdığı bir başka yazıda bu gezinin bir taraftan da iyi olduğunu kaydetmiştir. Yazıda, Fethi Bey'in İzmir seyahat ve siyasetinin tamamen memnuniyet verici olmasa da, bu gezinin binlerce insanın binlerce derdi olduğunu gösterdiğini, SCF'nin temas ettiği şikâyetlerin ise "aslında var olduğunu" itiraf etmiştir. Yunus Nadi ayrıca, İzmir'deki olayları hükümetin basiretsiz tutumu ile CHF'nin İzmir teşkilatının dirayetsizliğinin daha da karışık hale getirdiğini kaydetmiştir (Cumhuriyet, 14 Eylül 1930).

Yine Yunus Nadi başka bir yazısında yeni kurulan fırkanın, CHF'nin kendisine çeki düzen vermesi için itici bir güç olduğunu belirtmiştir. Yunus Nadi CHF'nin son senelerde fazla çalışmağa ihtiyaç duymayarak, bir rehavet içine girdiğini, yeni fırkanın uyandırıcı bir etki yaptığını kaydetmiştir. Yazı şöyle devam etmiştir:

"...Bereket versin, yeni fırka ortaya sümmededarik denilecek surette hazırlıksız çıkmış ve ilk hamlede bütün varlığı herkesin gözlerini açan bir ayak patırdısından ibaret olmuştur..." (Cumhuriyet, 18 Eylül 1930).

İzmir hadiselerinden sonra SCF'nin kapanış süreci başlamıştır. 9 Eylül 1930 tarihinde Yunus Nadi'nin Cumhuriyet gazetesinde Gazi'ye hitaben yazdığı açık mektup ise fırkanın kapanma sürecini hızlandırmıştır. Yunus Nadi mektubunda İzmir olayları sırasında CHF'nin binasının saldırıya uğradığını ve bu durumda Gazi'nin tavrını net bir şekilde ortaya koymasını istemiştir:

"Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine,

İzmir'de bir matbaamıza taarruz edildiği ve Cumhuriyet Halk Fırkası binamız taşta tutulduğu günden beri memlekette bize düşen yeni vazifelerin vücut ve ehemmiyetini takdir ediyoruz. Bu arada ezeli ve ebedi Şefimiz olarak bildiğimiz zatı devletlerini başka ve yeni fırkaların kendilerine mal etmeğe çalıştıklarını görerek, öyle dahi olsa biz kendimizi, bize emanet edilen Cumhuriyetin muhafazası vazifesini eksiksiz ifaya muktedir biliyoruz. Vazifemizin kolaylaşması hesabına değil, belki vaziyetin tavzihi namına hal ne ise lütfen ifadesini istirham etmeğe mecbur kaldık. Her hal ve ihtimalde Cumhuriyetin iyice korunacağından daima emin bulunarak sonsuz hürmetlerimizi lütfen kabul buyurunuz aziz Şefimiz" (Cumhuriyet, 9 Eylül 1930).

Mektuba ertesi gün Gazi'nin verdiği yanıt ise şöyle olmuştur:

"Cumhuriyet gazetesi başmuharriri Yunus Nadi Beyefendiye

Cumhuriyet gazetesinde bana hitaben yazılan açık mektubu okudum. Bu mektupta son günlerde İzmir’de vukua gelen hadiseler işaret olunarak beni Cumhuriyet Halk Fırkasından başka fırkaların kendilerine maletmeğe çalıştıklarını görüldüğünden bahis ve vaziyetin tavzihi namına hakikati halin ifadesi talep olunuyor. Bu nokta üzerinde diğer bazı gazetelerdeki yazıları da okudum. Her yerde halk arasında da bu hususta şayialar ve tereddütler olduğunu işitiyorum. Hakikatı hali Fethi Beyefendiye yazdığım mektupta açıkça ifade ettiğimi zannediyorum. Kendilerince hakiki vaziyetin tamamen bilinmekte olduğuna şüphe yoktur. Ancak umumiyetle yanlış zan ve düşünceler ve görüşler olduğu anlaşılıyor. Hakikatı hali bir daha ifade ve tasrih edeyim. Ben Cumhuriyet Halk Fırkasının Umumi Reisiyim. Cumhuriyet Halk Fırkası Anadolu’ya ilk ayak bastığım andan itibaren teşekkül edip benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinden doğmuştur. Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiçbir sebep ve icap yoktur ve olamaz. Resmi vazifemin hitamında Cumhuriyet Halk Fırkasının başında fiilen çalışacağım. Bu noktada tereddüte mahal yoktur. Benim bu esasi vaziyetim, bir sene nihayetinde sona erecek olan bugünkü muvakkat resmi vazifemin bana yüklediği bitarafılığı bozamaz. İşaret olunan hadiseler arasında İzmir’de bir gazete idarehanesine ve Cumhuriyet Halk Fırkası merkezine her ne sebep ve suretle olursa olsun yapılmış tecavüzlerden ve hükümet ricaline ve otoritesine karşı bazı idraksizler tarafından yapılan çirkin tecavüzlerden çok müteessir olduğumu tahmin etmek güç değildir. Bu üzüntümü akan kanlar ve zayi olan hayat şiddetlendirmiştir. Bu gibi saldırcılar ve teşvikçiler Cumhuriyet kanunlarının takiplerinden tabii kurtulamazlar. Bu sözlerim Cumhuriyet gazetesine cevaben ve umumi efkârı aydınlatmak üzere neşredilmiştir” (Cumhuriyet, 10 Eylül 1930).

Bu sözler açıkça Mustafa Kemal Paşa’nın ağırlığını CHF’ndan yana koyduğunu göstermektedir. İşte bu karşılıklı mektuplar bir anlamda SCF’nın o tarihten sonraki kaderini belirlemiş ve SCF’nın kapanmasına temel teşkil etmiştir. Bir kere SCF kurulurken tarafsızlığını ilan eden Mustafa Kemal Paşa artık “bitaraf” değildir, CHF’nın Umumi Reisi olduğunu vurgulayarak, SCF’ni çok ağır bir şekilde eleştirmiştir. Kısaca Gazi, tavrını ve tercihini CHF’ndan yana kullanmıştır.

Yunus Nadi, Gazi’nin artık “bitaraf” olmadığını, “bir taraf” olduğunu belirten cevabı üzerine şunları yazmıştır:

“...Muhalefet, prensip namına, Reisicumhur bitaraf olmak lazımdır, derken her tarafta Reisicumhurun kendileriyle beraber olduğunu işaret etmeğe ehemmiyet veriyordu. Millet efkârı umumiyesi önünde, bu tezaadın izale edilmesinin büyük ehemmiyeti vardı. Tarafımızdan yazılan bir açık mektubun neşir ve tamim olunan cevabı, bu düğümü çözdü. Açık mektubumuza açık cevabında, Reisicumhur Hz, C.H.F.’nin banisi kendileri olduğunu ve Reisicumhur oldukları müddetçe, bitaraf kalmaları tabii olsa dahi, bu muvakkat vazifelerinin hitamında fırkaları başında bulunmaları da tabii bulunduğunu anlatıyordu... Mustafa Kemal’in, Türkiye’ye müteallik işlerde bitaraf, yani lakayt kalması ihtimalini kabule ne ilmi, ne de maddi hiçbir imkân mütasavver değildir... Anadolu ve Rumeli müdafaai Hukuk cemiyetile vatanın istihlas ev istiklalini temin eden Mustafa Kemal, Cumhuriyet Halk Fırkası ile gene bu memleket ve milletin şartı bakası olan inkılâplara pişüva olmuştur. Eser, her şeyden ve herkesten evvel onundur. Ve ona nezaret etmek, onun yalnız hakkı değil, hatta vazifesidir, nitekim bu ciheti bizzat

kendisi, evvel ve ahir, neşrettirdiği son mektuplarında çok açık ifade etmiştir... Cemiyetlerin hayatına tetabuk eden ilimlerde esas, umumi nazariyeler değil, bilakis cemiyetin hayatından alınmış hakikatlerdir. Milletın gözbebeği olan Mustafa Kemal realisttir. Hakikati söylüyor ve onu tutuyor. Bunda şaşılacak hiçbir cihet olmasa gerektir” (Cumhuriyet, 29 Eylül 1930).

Ağaoğlu, Yunus Nadi'nin böyle bir mektubu yazma cesaretini “Gazi”den aldığıını belirtmiştir. Mektup çıkmadan önceki gece, Gazi'nin huzurunda toplanmış olan CHF reisleri ve kodamanları hal ve vaziyeti uzun uzadıya mütalaa ettikten sonra, Gazi'nin kendi teklifi ile ertesi gün çıkacak bütün fırka gazetelerinde Gazi'ye hitaben bir mektubun neşredilmesini kararlaştırmışlardır. Tecrübeli ve usta gazeteci Yunus Nadi ise ertesi günü beklememiş, mektubu diğer gazetelerden daha erken çıkarmayı başarmıştır (Ağaoğlu, 1969: 48–49).

Uşaklıgil de, Gazi'nin bazı düşüncelerinin Yunus Nadi tarafından kaleme alındığını, dolayısıyla Cumhuriyet gazetesinde SCF ile ilgili çıkan yorumların Gazi'nin düşüncelerini yansıttığını kaydetmektedir (Uşaklıgil, 2011: 290). Hasan Rıza Soyak da anılarında Atatürk'ün hemen her akşam sofrasına davet ettiği Yunus Nadi'ye telkinlerde bulunmak suretiyle Cumhuriyet gazetesinde kendi görüşlerini açıklatan ve savunulan birçok makale yayımlattığını belirtir. Hatta 10 Temmuz 1936'da Boğazlar meselesi ile ilgili makalenin bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından kelimesi kelimesine dikte ettirildiğini anlatır. SCF olayında da Yunus Nadi'nin bu açık mektubu, Atatürk'ün onayıyla yazdığını teyit etmektedir (Soyak, 2008: 414–519).

Bir süre sonra yapılan belediye seçim sonuçları ise fırkanın kapanmasına giden sürecin son aşamasını oluşturmuştur. CHF bu seçimlerde baskı ve yolsuzluk yapmış, SCF Meclis önünde bu yolsuzlukları dile getirince CHF tarafından çok ağır suçlamalara maruz kalmıştır. Bu hakikatlerin ortaya çıkarılması CHF'nin sabrını iyice taşırmış, Meclis'teki bu tartışmalardan iki gün sonra da zaten SCF kendisini fesih etmek zorunda kalmıştır (Yetkin, 1982: 204).

Cumhuriyet gazetesinde de belediye seçimleri sırasında hükümet memurlarının bazı yerlerde müdahalelerde bulunduğuna dair haberlere rastlanmıştır. Bunlar arasında, Düzcce'de SCF merkezi kapısına iki jandarma dikildiği, Çorlu'da jandarma bölüğü kumandanı Şehap Bey'in Çorlu başmuallimi ile birlikte SCF'na taraftar birini kapı dışarı attığı, Kirmasti'de jandarma bölük kumandanının imamları, hatipleri Halk Fırkası

lehinde camilerde vaaz vermeye sevk ettikleri gibi iddialar yer almıştır (Cumhuriyet, 19 Eylül 1930).

Gazete firkanın kapanma haberini “Serbest Fırka kendi erkânının beceriksizliğine kurban gitti!” manşeti ile vermiştir. Yunus Nadi firkanın fesih kararını; “Gazi ile siyasi sahada karşı karşıya gelmemek için verdiği” yolundaki gerekçenin hakikatle hiçbir alakasının olamayacağını, firkanın kendi erkânının beceriksizliği yüzünden idare edilemeyip, kendi elleriyle fesih edildiğini kaydetmiştir (Cumhuriyet, 18 Ekim 1930). Yine Yunus Nadi bir başka yazısında, firkanın kapanma nedeninin onun programsızlığından kaynaklandığını, fırka yöneticilerinin programsız başlayan bir işin daha fazla yürüyemeyeceğini görmeleri üzerine bu kararı verdiklerini ileri sürmüştür (Cumhuriyet, 23 Ekim 1930).

İKİNCİ BÖLÜM

DEVLETÇİ YILLARA GEÇİŞ VE DEVLETÇİ SANAYİLEŞME DÖNEMİ (1931–1938)

1929 yılındaki yaşanan gelişmeler, 1930'dan itibaren uygulanacak iktisat politikalarının farklı bir istikamete doğru kaymasındaki en önemli etki ve dürtüleri oluşturmuştur. 1930 ve 1931 yıllarında özellikle dış ticarete hissedilen devlet müdahaleleri, 1932 yılına gelindiğinde çok daha büyük bir ivme kazanmıştır. 1930–1932 yılları arasında önce korumacı önlemlerle ekonomiye bir miktar karışmaya başlayan devlet, “devlet işletmeciliği ve devlet müdahalesi ile kapitalist gelişme yolu” olarak adlandırılan devletçilik uygulamalarına belirgin bir biçimde 1932 yılı ortalarında başlamıştır (Boratav, 1993: 37, 2006: 25). Bu açıdan 1932 yılı iktisadi politikada büyük bir yön değişikliğinin yaşandığı, devletin ekonomiye müdahalesinin ciddi bir biçimde arttığı önemli bir süreci ifade etmektedir.

1932–1939 yılları arasında artan devlet müdahaleleri şeklinde uygulanan iktisat politikasına genel anlamda “devletçilik” denilmektedir. Bu dönem, izlenen tutarlı ve sistematik politikalar neticesinde gerçekleşen sonuçlar açısından başarılı geçen, ülkede gerçek anlamda bir sanayileşmenin başladığı bir yol dönemecidir. Bütün dünya ekonomileri 1929'da kapitalist ülkelerde patlak veren krizle uğraşırken Türkiye bu dönemde ekonomisini dışa kapatarak, devlet öncülüğünde sanayileşme denemesine girişmiş, korumacı ve devletçi politikalarla önemli bir sermaye birikimi ve büyüme hızı yakalayabilmiştir (İlkin, 1981: 99–107–108–109, Üzümcü vd, 2009: 695).

Devletçi politikaların en belirleyici yönü; kalkınmada devletin faal rol alarak, tarım dışı alanlarda birçok sanayi işletmesinin devlet tarafından kurulması, devletin bizzat yatırımcı ve işletmeci olarak ortaya çıkması olmuştur. Devletin deniz ve demiryollarında, belediye hizmetlerinde (millileştirmelerden sonra) ve enerjideki hâkimiyeti bu yıllarda başlamıştır. Sanayi ve madencilikte ise devlet işletmeleri yatırımın ve üretimin büyük bir kısmını yapan sürükleyici bir güç olarak devrede olmuştur. Devlet bu alanlardaki faaliyetlerini 1934'te uygulamaya giren Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile harekete geçirmiştir. Bunun yanı sıra, bu dönemde iktisadi hayat bir takım düzenlemelerle devlet tarafından kontrol edilmeye çalışılmıştır (Köksal ve İlkin, 1973: 6–7–8), Akbank: 1980: 278-250-251). Bunların sonucunda, yani devlet işletmeciliği, devlet müdahalesi ve ithal ikameci sanayileşme yoluyla kapitalist bir

gelişme sağlanmak istenmiş, devletçilik; ulusal kapitalizm yaratma ve sermaye birikimi oluşturma açısından oldukça başarılı bir yol olmuştur (Üzümcü vd, 2009: 695).

Devletçilik uygulamalarının egemen olduğu dönemin son iki yılında (1937-1939) bilhassa Celâl Bayar'ın başbakanlığı ile paralel olarak özel teşebbüsün teşvik edilmesine yönelik yeni bir yön değişikliğinin ilk belirtileri hissedildiyse de, 1940'larda yoğunluğu nispeten azalan bu uygulamalar, savaş yıllarında devletin ekonomiye müdahalesinin zorunlu olması nedeniyle etkilerini 1945'lere kadar sürdürmüştür. Bu dönem devletçiliğin tarihi misyonunu tamamladığı, 1932–1939 yıllarının şekillendirdiği ekonomik yapının sınırları ve savaş şartları içinde özel birikimin ciddi ölçüde arttığı bir süreci ifade etmektedir (Boratav, 2006: 26).

Türkiye'de siyasi iktidarların çok uzun yıllar izledikleri iktisat politikalarının ana unsurunu 1930'larda ortaya çıkan, 1932 yılında belirgin hale gelen devletçi ekonomi politikaları oluşturmuştur. Devletçi ekonomik gelişme kendine özgü toplumsal ve ekonomik koşulların bir sonucu olarak ortaya çıkmış olmakla birlikte, sonraki yıllarda da ekonomideki gelişmeleri doğrudan etkilemiş ve 1980'li yıllara kadar adeta Türkiye ekonomisi ile özdeşleşmiştir. Her ne kadar 1946–1950 arası dönemde devletçilik iktisat politikası olarak tasfiye edilmişse de, önceki dönemlerin yapısal kalıntısı olan kurumları, devlet işletmeciliği, geniş devlet sektörü ve yaratmış olduğu “zihniyeti” ile devlet idaresinde savunulan ve uygulanan bir görüş olarak çok uzun yıllar devam etmiştir.

2.1. Devletçiliğe Geçişin Nedenleri

Bu dönemdeki devletçilik bir önceki dönem tarafından zorunlu kılınmıştır (Oran, 2009:247). 1920'lerde Cumhuriyet'in sivil-asker yöneticilerinin kabul ettiği gelişme stratejisi, ülkenin sanayileşme işinin devlet eliyle yaratılacak bir Türk iş adamı sınıfı ile gerçekleştirilmesi üzerine kurulmuştur. Yönetici kadro büyük arazi sahiplerinin, ticaret erbabının, para kazanma yeteneği yüksek memur ve esnafın zamanla iktisadi gelişmede dinamik bir rol oynayacak Türk burjuvazisine dönüşeceğini umut etmiş ve bu nedenle devletin gücü bu kesimlerin lehine olacak şekilde kullanılmıştır (Tezel, 1986: 395–399). Ancak, 1923–1932 arası dönemde özel teşebbüsün bütün himaye ve teşviklere rağmen

bir gelişme gösteremediği ve rejimin sanayileşme²⁴ isteğine başta memleketteki yetersiz sermaye birikimi olmak üzere çeşitli nedenlerden ötürü cevap veremeyeceği görülmüştür. (Sağlam, 1986: 54). Bu dönemde kısmen gayri müslimlerin yerini alan, kısmen de siyasi kadrolar ve yüksek bürokrasi ile yapılan işbirliği sonucunda oluşan bir ticaret burjuvazisi oluşmuştur. Bunun yanı sıra, yabancılarla kurulan imtiyazlı şirketlerin tekeli kazançlarından yararlanarak türeyen yeni bir zengin kitlesi de oluşmaya başlamıştır. Ancak, bu zümreler devletin sağladığı imkânlarla zenginleşmekle birlikte kendilerinden beklenen ekonomik performansı gösterememişlerdir (Boratav, 1987: 47, Kuruç, 1, 1988: 36–37–38).

Bu yıllarda beklenen büyüklük ve nitelikte yabancı sermaye de gelmemiştir (Kepenek ve Yentürk, 2009: 63). Gelenler de mecburi yerli ortaklarla Türk Anonim Şirketi adıyla çalışmışlar, birçok imtiyazdan yararlanmışlar, ancak ülke ekonomisine beklenen katkıyı sağlamamışlardır. Tüm bu etkenler yabancı sermayeye karşı sertleşme, genel olarak da özel sermayeye kuşku ile yaklaşılmasına yol açmıştır (Boratav, 2006: 142).

Rejimin geleceği bakımından ihtiyaç duyulan kapitalist gelişmenin ana unsuru olan sanayileşmenin başlayamaması²⁵, yönetimi kendi büyük ölçekli hedeflerini gerçekleştirebileceği ve kısa zamanda sonuç alabileceği yeni bir yol arayışına itmiştir. Devletin sınaî tesis kurup, işletmesinden yani devlet kapitalizminden başka çare olmadığı görüşüyle²⁶, Temmuz 1932’de “Devletçilik” politikası doğrultusunda ilk yasalar çıkarılmaya başlanmıştır (Kuruç, 2, 1993: LVII).

²⁴ Mevcut sanayinin coğrafi dağılımı da kötüdür. 1932 sanayi anketine göre mevcut 1473 işletmenin 1/3’ünden fazlası İstanbul’da kümelenmişti. Sıralamada İstanbul’u İzmir takip ediyor, mevcudun yarısına yakını İstanbul ve İzmir’de toplanıyordu. Daha detaylı bilgi için bkz. *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1933.

²⁵ Bir ölçüde şeker ve çimento sanayi kurulmaya başlanmış, tarımda bir miktar teknik ilerleme görülmüş, bankacılık, ticaret, ulaşımda biraz canlanmalar olmuştur. Büyümede görülen artış ise yapısı aynen korunmuş Osmanlı sanayisinin savaş yıllarında atıl kalan kapasitesinin tekrar üretime geçirilmesiyle ilgili olmuştur. Devletin elinde de Sınaî ve Maadin Bankası’nın bünyesinde toplanan hepsi Osmanlı döneminden devralınmış Hereke İpek Dokuma, Feshane Yün İplik, Bakırköy Bez ve Beykoz Deri-Kundura’dan oluşan dört fabrika ve bir-iki fabrika dışında bir tesis olmamıştır. Detaylı bilgi için bkz. Reşat Aktan (1978), *Türkiye İktisadi*, No:425, s. 43, Korkut Boratav (1993), *Türkiye İktisat Tarihi 1908–1985*, s. 47–48, Hüseyin Şahin (1997), *Türkiye Ekonomisi*, s. 47–48.

²⁶ İthal ikamesini amaçlayan sanayileşmeyi hızlandırma kararı hemen devlet kapitalizmine yol açmamıştır. Kemalist kadro önce tekstil alanındaki ithalat bağımlılığını ortadan kaldırmak için bazı teşvik önlemleri almış, bu önlemler istenen sonucu sağlayamamıştır. Daha sonra Türk hükümeti, yabancı, özellikle de Amerikalı yatırımcıları Türkiye’de geliştirilmesi istenilen

Bu yıllarda iktisadi politikasının değişmesinin salt nedeni yalnızca sanayileşme açısından istenen düzeyin yakalanamaması değildir. 1929’da çıkan buhranın etkisiyle tarım ürünleri fiyatlarında meydana gelen büyük düşüşler çiftçi nüfusun hayat koşullarında büyük sarsıntılar yaratmıştır. Buğday fiyatlarının 1929’dan 1932’ye % 68 oranında düşmesi, buna karşılık köylünün bankalara, tefecilere, devlete olan borçlarını önceki yılların yüksek fiyatlarından ödemekle yükümlü olması, köylü kitlelerinin sıkıntılarını daha da artırmıştır. Ayrıca, 1929 yılında uygulamaya başlanan himayecilik sonucunda içerideki sanayicilerin tüketiciyi ezerek elde ettiği aşırı kâr’lar da toplumda büyük huzursuzluğa yol açmıştır (Boratav, 1987: 51–52). Özellikle 1927’den sonra gevşemiş olan rejim, SCF’nın halk arasında yaygın bir kabul görmesi ve toplumda var olan hoşnutsuzluğu su yüzüne çıkarması²⁷ ile bir silkinme yaşamıştır (Oran, 2009:247). Ayrıca, Gazi’nin çıktığı yurt gezintisinde gördükleri²⁸, CHF’nın baskı rejimi ve ülkede çıkan yolsuzluk iddiaları diğer önemli etkenleri oluşturmuştur. Ancak her şeyin üstünde etkili olan unsur dünyadaki kapitalist merkezlerde patlayan kriz olmuştur (Keser: 1993: 11–88–93, Oran, 2009: 247). Çünkü kriz yeni devletin varlığı konusunda ciddi tehditler oluşturmuştur (Kuruç, 1, 1988: 38). Krizle birlikte TL’nin aşırı değer kaybetmesi ve bunun da nedeni olarak dış ticaret açıklarının görülmesi, ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikalarını gündeme getirmiştir (Tezel, 1986: 397–398). İşin bir boyutu budur, işin diğer yönü ise buhran devlet kesiminin kadroları için bir fırsat olarak doğmuştur. Atatürk ve arkadaşları 1920’lerdeki ekonomik zayıflığın sermaye birikimindeki yetersizlikten kaynaklandığını fark etmişler, krizlerle başa çıkabilecek

sektörlere yatırım yapmaya çağırmış, ancak bu girişim de sonuçsuz kalınca, Kemalistler son çare olarak devlet kapitalizmine başvurmuşlardır. Yani devlet kapitalizmine geçiş sadece ülkeyi yönetenlerin istekleri şeklinde gelişmemiş, varolan ekonomik yapının içinde bulunan olağanüstü koşulların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. Yahya Sezai Tezel (1986), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, s. 173–174–397–398.

²⁷ Devletçiliğin kabulünde, ülkede bu dönemde yaşanan SCF olayı ile somutlaşan muhalefet sorununun bir ölçüde iktisadi gelişmeyle, ya da sanayileşmeyle hafifletilmek istenmesi de etkili olmuştur. Bu konuda tam bir açıklık olmamakla birlikte “zımnen” yani üstü kapalı bir şekilde böyle bir etkinin varlığı düşünülmektedir. SCF olayı ile birlikte CHF, kitlelerin kendilerine tepkili olduğunu anlayarak, “halk kitleleri bize neden karşı” sorusunun yanıtını bulma telaşına düşmüşlerdir. Daha detaylı bilgi için bkz. Nazif Kuyucuklu (1993), *İktisadi Olaylar Tarihi*, s. 187, İhsan Keser (1993), *Türkiye’de Siyaset ve Devletçilik*, s. 90–93.

²⁸ SCF’ı dağıldıktan bir gün sonra Atatürk kalabalık bir kadroyla üç aylık bir yurt gezisine çıkmış ve kitlelerin şikâyetlerini, CHF’na olan tepkileri bizzat kendisi dinlemek istemiştir. Gezi sırasında ülkede birçok sorun olduğu görülmüş, bunlar bir an önce köklü ekonomi politikalarının uygulamaya geçirilmesini düşündürmüştür. İşte CHF’nının açıklanacak fırka programı bu gezi sırasında oluşmuştur. Kaldı ki bir yıl sonra devletçilik uygulaması daha çok önem kazanmış, toplumun gündemine gelmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. İhsan Keser (1993), *Türkiye’de Siyaset ve Devletçilik*, s. 90–93.

güçlü bir ekonomik yapının ancak büyük ölçekli bir sermaye birikimi ile olabileceğini kavramışlardır. Yeni rejime gerçek gücü bu verecektir ve bunu da oluşturacak tek yolun sanayileşmek olduğu düşünülmüştür (Kuruç, 1, 1988: XXXVIII).

Kriz sırasında dünyada hammadde fiyatları sanayi maddelerinin fiyatlarından çok daha fazla düşmüş, bunun sonucu olarak bu malları ithal etmek için elde edilen ihracat dövizleri reel olarak erimiştir. Kaldı ki ithal fiyatları yerli üreticinin fiyatlarından daha düşük olduğu için açık ekonomi koşullarına devam edilirse hem içerideki üretici rekabetçi fiyatlara dayanamayacak, hem de döviz krizinin yaşanması kaçınılmaz olacaktı. İşte bu durumda az gelişmiş ülkelere tek seçenek olarak içe dönük-ithal ikamesine dayalı bir politikaya yönelmek ve ciddi bir sanayileşme hamlesi içine girmek kalmıştır. Türkiye de bu dönemde diğer az gelişmiş ülkeler gibi bu yolu seçmiş, böylelikle gelişmiş kapitalist ülkeler için büyük üretim ve istihdam daralmalarına yol açan 1929 krizi üçüncü dünya ülkeleri için bir sanayileşme fırsatı olarak belirlemiştir (Boratav, 1993: 48–49).

Devletçilik uygulamaları bazı tarihsel faktörlere de bağlanmaktadır. Bu yöndeki görüşler devletçiliği açıklarken, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkeziyetçi, hükmedici özelliklerinden, ülkenin genel durumundan, toplumun refahından “devleti sorumlu tutan” ve her şeyi devletten bekleyen bir toplum anlayışından bahsedilmektedir. Bundan yola çıkarak, İttihat ve Terakki döneminde belirgin hale gelen devlet öncülüğünde ekonomik ve toplumsal gelişme anlayışının ve bunun bir uzantısı olarak İktisat Kongresi'nde değişik kesim temsilcilerinin kendi çıkarlarıyla ilgili istek ve önlemleri devletten beklenmesinin bir tesadüf olmadığı belirtilmektedir (Lewis, 2008: 636, Kepenek ve Yentürk, 2009: 63).

Bu dönemde ekonomide devletçilik ile siyasetteki devletçilik birlikte yürütülmüştür (Oran, 2009: 249). Devletin topluma müdahale etme ve onu değiştirme güdüsü yani “siyasi devletçilik” denilen pratik, ekonomik hayatta kendini “iktisadi devletçilik” olarak göstermiştir. Cumhuriyet döneminde ülkenin her alanında başlatılan çağdaşlaşma süreci ekonomik alanda “devletçilik” aracılığıyla tamamlamak istenmiş, devletçilik, bu yoldaki uyumsuz ekonomik koşulları gidermede bir çare olarak görülmüştür. Özel kesimde var olan sermaye birikiminin sanayileşmeyi gerçekleştirmekten uzak kalması nedeniyle, devlet ekonomi alanına bizzat girerek, bu

açığı kendisi kapatmak istemiştir. Bir anlamda siyasi devletçilik ekonomik devletçiliğin yolunu açan bir mekanizma olmuştur (Keser, 1993: 159).

Burada şunu da belirtmekte yarar vardır ki, devletin sanayide yatırımcı ve işletmeci olarak rol alması kararı doktriner bir görüşten değil, ekonomik durumun icabından kaynaklanmıştır (Köksal ve İlkin: 1973: 6, Kepenek ve Yentürk, 2009: 62). Yine devletçilik, belli siyasi görüşlere sahip örgütlerin yönetime gelmeleri sonucunda uygulanan, sistematik bir şekilde planlanan bir ekonomi politikası olmamıştır. Mesela aşırı devletçiliği savunan Kadro²⁹ dergisinin konunun kuramsal yönüne katkısı sınırlı olmuştur. Kadro yayına başladığı zaman devletçilik programı zaten geliştirilmiştir (Boratav, 2006: 207–219). Bununla birlikte, devletçiliğin Cumhuriyet’in asker-bürokrat kadrosunun sahip olduğu görece özerkliğin bir sonucu olduğunu ve devletçiliğe başvurulmasının toplumdaki varlıklı sınıfların isteği veya bunların yönetim üzerindeki baskıları ile değil de, yönetici kadronun kendi inisiyatifi ile ortaya çıktığı gerçeğini de göz ardı etmemek gerekmektedir (Tezel, 1986: 397–398).

1929 buhranı sırasında Türkiye’nin politika arayışları dünyadaki diğer ülkelerin politika arayışlarından da bağımsız olmamış, aksine onlardan etkilenerek, bu akımlarla birlikte gelişmiştir. 1929 buhranı salt iktisadi politika değişiklikleri ile çözülememiş, siyasal rejimlerde de değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Sorunun geleneksel iktisadi politika önlemleri ile çözülememesi, 1933 yılından sonra bazı ülkeleri çözümü siyasal niteliği ağır basan kararlar alma yönünde bir eğilime sürüklemiştir (Tekeli ve İlkin, 1977: 2–3).

1930’lu yıllara gelindiğinde dünyada otoriter rejimlerin hızla güç ve prestij kazandığı görülmektedir. 1930’larda dünyada yükselmekte olan faşizmi ve nasyonal sosyalizmi Kemalizm bir ideoloji olarak benimsemese de, 1930’lu yılların ortalarına

²⁹ 1930’larda ortaya çıkan “Kadro” ideolojisi, Cumhuriyet rejimine “İnkılâpçı bir dinamizm” hazırlama misyonu üstlenmiştir. Sosyalizm ile kapitalizm arasında bir üçüncü yol bulma çabasında olmuştur. Kadro hareketi, büyük sermaye ve teknoloji gerektiren işleri devletin eline vermek, çoğunluğun iradesini disiplin ve teşkilat yoluyla azınlığın iradesine bırakmak istemiştir. Devletin işlev ve konumunu dünyadaki güç ve denge ilişkilerinden kopararak koruyucu bir aydın kimliğiyle toplumu yönlendirmeye çalışmak, imtiyazsız-sınıfsız bir toplum oluşturmak, yarı-sömürge durumundan bağımsız bir ekonomiye dönüşmek, “devletçilik ve planlama” gibi görüşleri temsil eder. Kadrocular ideolojilerini topluma benimsetmek ve kabul görmek için 1929 buhranını kullanmışlardır. Daha detaylı bilgi için bkz. İhsan Keser (1993), *Türkiye’de Siyaset ve Devletçilik*, s. 11–13.

doğru faşizmin İtalya ve Almanya'daki iktisadi başarıları CHF içinde bazı kişilerin³⁰ faşizme sıcak bakmasına yol açmıştır (Ahmad, Mayıs 2009: 170–171). Nitekim rejim bu yıllarda ulusal yaşamın tüm alanlarını denetim altına alan tek parti ile somutlaşırken, İtalya'dan, Almanya'dan bazı alıntılar yapmıştır: Tek Millet (Ein Volk-Türk Milleti), Tek Devlet (Ein Reich-Türkiye Cumhuriyeti), Tek Şef (Ein Führer-Atatürk), Tek Parti (Eine Partei-CHP) (Oran, 2009: 249).

Benzer şekilde Cumhuriyet'in sivil-asker kadrosu komünizme de karşı olmakla beraber (Ahmad, Mayıs 2009: 167–170), onların ekonomide kaydettiği başarıları dikkatle izlemişlerdir (Kıpal ve Uyanık, 2001: 82). Çünkü buhranla birlikte liberalizm büyük taraftar kaybetmiş, buhran, batı kapitalizmi ile özdeşleşen serbest teşebbüsün başarısızlığı olarak görülmüştür. Devlet denetimi sistemini benimsemiş olan Sovyetler Birliği buhrandan etkilenmemiştir ve dolayısıyla bu model Türkiye Devleti'nin yöneticileri tarafından ekonominin bazı alanlarında uygulanabilir bir sistem olarak değerlendirilmiştir (Şahin, 1997: 48, Ahmad, Mayıs, 2009: 195). Sovyetlerden etkilenmeler olduğu yapılan bazı kurumsal düzenlemelerden de anlaşılmaktadır. Örneğin Âli İktisat Meclisi, Planlama Komiteleri gibi oluşumlar Sovyet deneyiminden esinlenerek gerçekleştirilmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2009: 65). Yine devletçilik uygulamaları sırasında Türkiye ile SSCB arasında siyasal ve teknik iş birliği olduğu, Sovyet bilim adamlarına incelemeler yaptırıldığı, Sovyetlerden alınan kredi ve teknik yardım desteği gibi olgular da bu yargıyı pekiştirmektedir (Hershlag, 1968: 63–64–65).

Cumhuriyet gazetesinde de 1930'lu yıllarda çıkan bazı yazılarda faşist İtalya ve Nasyonal Sosyalist Almanya'nın rejimlerine sempatiyle yaklaşıldığı, bu ülkelerin kısa zamanlarda kat ettikleri iktisadi gelişmelerin ilgiyle takip edildiği görülmüştür. Mesela, 1932 yılında Türk hükümet yetkilileri ve bir grup gazetecinin İtalya'ya yaptığı ziyaret sırasında, izlenimleri Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan Falih Rıfkı, Mussoli'nin ziraat kanununa övgüler yağdırmış, faşizmin on senede bütün bir memleketin manzarasını değiştirdiğini belirtmiştir (Cumhuriyet, 23 Mayıs 1932). Aynı geziye katılan Yunus Nadi'de Mussolini'den övgüyle bahsederken, özellikle “Duçe”nin köye

³⁰ Dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt o yıllardaki durumu şöyle özetler: “Kemalizm otoriter bir demokrasidir ki kökleri halktadır. Türk milleti bir piramide benzer, taban halk, tepesi yine halktan gelen baştır ki, bizde buna şef denir. Şef otoritesini yine halktan alır. Demokrasi de bundan başka bir şey değildir.” Metnin tamamı için bkz. Ayşe Hür, 24 Şubat 2007, “Mustafa Kemal ve muhalifleri (7)”, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=213842>.

ve ziraata çok büyük önem atfetmesini takdirle karşılamıştır (Cumhuriyet, 4 Haziran 1932).

2.2. Gazetenin Devletçilik Üzerine Yorumları

Dünyada ve Türkiye’de iktisadi ve fikri bunalımın son haddine vardığı, Türkiye’de doktrin tartışmalarının başladığı ve yayıldığı günlerde, CHF ’nın 10 Mayıs 1931 tarihinde toplanan Üçüncü Büyük Kongre’sinde devletçilik, CHF ’nın kabul ettiği altı temel ve değişmez ilkedен biri olarak partinin esas ana vasıfları arasına girmiştir. Kongrede devletçilik; “dünyanın şimdiki gidişi içinde, milli iktisadiyatımızı koruyup yükseltecek bir prensip olarak” fiilen tanınmış, 1937 yılında ise anayasaya girmiştir (Aydemir, I, 1968: 413–414, İnan, 1972: 24).

Programda devletçiliğin sınırlarının oldukça geniş tutulduğu Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan şu görüşlerden de anlaşılmaktadır:

“Hususi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icab ettirdiği işlerde bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır. Devletin hangi iktisadi işleri fiilen yapacağına takdiri milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icabına bağlıdır” (Cumhuriyet, 12 Mayıs 1935).

Bu geniş tanım devletçiliğin değişik şekillerde yorumlanmasına yol açmış, kimileri ferdi mesai ve faaliyeti esas tutarken, kimileri de milletin menfaatlerini her şeyin üstünde görmüştür. İkinci görüşte hemfikir olanlar bu kez de devletin müdahale ve faaliyetlerinin sınırı ve süresi üzerinde anlaşamamışlardır. Devletçiliği “kişilerin yapamadığını devlet yapar” şeklinde formüle ederek bir tür “geçici devletçilik anlayışı” önerenler (liberaller) arasında İş Bankası çevresi, Celâl Bayar, Âli İktisat Meclisi ve İstanbul Darülfünunu bulunmuştur. Bunlar, kişilerin devletçe himaye edilip, desteklenmesini, devletin yaptığı işleri yapabilecek sermaye gücüne ulaştırılmasını savunmuşlardır. Devletçiliği, kişilerin yapamadığını devlet yapar görüşünün ötesinde sürekli bir çözüm olarak savunanlar ise “İsmet Paşa’nın himayesindekiler” olarak bilinen Recep Peker, Mustafa Şeref Özkan, Şükrü Kaya ve çevresi olmuştur. Bu kişiler, özel kesime karşı olmamakla birlikte, mümkün olan en kısa sürede memleketi kalkındırma işinin kâr amacı güden özel teşebbüse bırakılmaması gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu kişiler ayrıca, toplumun çıkarları için bazı üretim kesimlerinin

sürekli olarak devletin elinde kalması gerektiğini savunmuşlardır (Kıpal ve Uyanık, 2001: 97–98, Ahmad, Mayıs 2009: 197-198).

Devletçiliğin “aşırı” kanadından Recep Peker’in 1936 yılı ortalarında Europöscher Revue adlı Alman mecmuasında çıkan Volke und stat Werdung (Uluslaşma-Devletleşme) başlıklı makalesi de dönemin koyu devletçi görüşlerini yansıtmaktadır:

“Devlet, Türkiye’de başarılmasını lüzumlu gördüğü her işi, hususi bir teşebbüsün isteği olsun olmasın bizzat yapabilir. Fabrikalar kurar, demiryolları, limanlar, elektrik, su, büyük enerji müesseseleri vücutte getirir. Ve bunları, maden sahalarını işletir. Hatta başka hususi bir sermayenin elinde olan bir işi ayrı bir kanun yapmak ve bedelini ödemek şartile kendi uhdesine alabilir. Devletin bütün bunları yapabilmesi için yalnız genel menfaatin icabı olmak kâfidir... Hiçbir zaman, hiçbir sebep, hiçbir ihtiyaç musadereyi meşru kılmaz... Türkiye’de devlet en büyük nüfuz ve otoriteyi taşır, ulusun emniyetine olduğu kadar menfaatlerine de hizmet etmek şartile...” (Cumhuriyet, 5 Temmuz 1936).

Aşırı devletçiliğe yönelen bu bürokratik tehlike en çok İsmet İnönü’nün himayesi altındaki Kadro dergisinde etkisi altında hissedilmiş, ancak, güçlü ve kararlı muhalefet 1934’te derginin kapatılmasını sağlayarak, aşırı devletçiliğe karşı çıkan bazı uygulamalara daha girişmiştir. İş Bankası’nın başındaki Celâl Bayar, aşırı devletçiliğe karşı çıkılmasının bir ifadesi olarak İktisat Vekilliğine getirilmiştir. 1937’de Başvekil olana dek bu görevde kalan Bayar, liberalizme sonuna kadar bağlı bir kişi olmasına rağmen, Türk burjuvazisinin zayıflığından dolayı devletin ekonomik alanda başı çekmesi gereğinin de farkında olmuştur³¹. Bayar, aşırıların etkisiyle yeni doğmakta olan özel teşebbüse zarar verilmesinden çekinmiş, bu tehlikeden dolayı özel teşebbüse milli ekonomiden daha fazla pay verilmesini istemiştir (Ahmad, Mayıs 2009: 197).

Yunus Nadi 1930’lu yıllardaki yazılarında devletin ekonomi alanında düzenleyici ve belirleyici bir rol almasını savunmuştur. Ancak, onun devletçilik anlayışının Recep Peker grubuna daha yakın olduğu görülmüştür. Yunus Nadi de diğerleri gibi özel teşebbüse karşı olmamakla birlikte, ekonomik faaliyetlerin toplumun çıkarlarına uygun bir şekilde yürütülmesi gerektiğini düşünmüş, görüşleri Recep

³¹ İktisat Vekili Celâl Bayar o günün sanayileşme ve iş bölümü anlayışı üzerine şunları söylemiştir: “Eğer memleketin sanayileşmesini ve milletin muhtaç olduğu refahı bazı hususi teşebbüslere ve bu teşebbüslerin dayandığı sermayeye bırakmak lazım gelirse, lâakal (hiç değilse) iki asır daha intizar (bekleme) devresi geçirmeliğimiz lazımdır”. Daha detaylı bilgi için bkz. Bilsay Kuruç (1988). *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, C.1, s. XLIII.

Peker'in "...Devletin bütün bunları yapabilmesi için yalnız genel menfaatin icabı olmak kâfidir..." şeklindeki koyu devletçi yaklaşımı ile daha uyumlu olmuştur:

"...Devletçi sistemin anlaşılışında zaman zaman bazı kimselerin yanıldıklarını gördüğümüz için bu ana prensipleri belirtmeği lüzumsuz saymıyoruz. Bu konudaki ulusal parti ana prensipi şu iki temelde kısaltılabilir: 1:Partiye göre özel çalışma temeldir. 2-Teklerin (ferdlerin) yapamıyacakları ve çabuk yapılması gerekli büyük işleri devlet yapar. Ülkeyi demiryolu şebeke ile kaplamağa uğraşan devletin bu işte devletçiliğini çok açık görürüz. Bu büyük işi tekler beceremezlerdi... Bunun gibi çok sermaye ve ona göre de çalışma ve yetişme istiyen büyük sanayi devlet eline almıştır... Teklerin özel çalışmaları esas olmakla beraber bütün çalışmaların genel budun faydasına uygun bir düzen içinde yürümesi esastır. Devletin özel çalışmaları bu noktadan göz önünde tutarak onlardan zararlı olabileceklerin zararlarına yer vermemesi ve ileri götürülmesi lazım gelenleri ise her yöntemde yardım etmesi gene ulusal parti programında dikkate alınmış işlerdendir..." (Cumhuriyet, 12 Mayıs 1935).

Yine gazetenin önemli kalemlerinden Abidin Daver de devletçiliği savunmuş, "Devlet, fabrikacılık Edebilir miymiş, Edemez miymiş?" başlıklı yazısında, neden Türkiye'de sanayi işini devletin ele alması gerektiğini anlatmıştır. Daver'e göre, büyük savaştan sonra tüm dünyada devletin tüccarlık, sanayicilik, demiryolu işletmeciliği yapamayacağı yönündeki liberal görüşlerin modası geçmiş, buna aykırı olarak her şeyi devlete yaptıran devletçilik prensibi ortaya çıkmıştır. Gazeteci CHF'nın mutedil devletçilik anlayışını benimsediğini, büyük sermaye ve teknoloji gerektiren işleri devletin üstlendiğini, daha küçük işlerin ise özel kesime bırakıldığını kaydetmiştir. Daver'e göre, bizim gibi bir ülkede devletin sanayiye girmesi bir zaruriyet olmuş, büyük sanayi için gerekli olan sermayenin ancak devletçe bulunulabileceği savunulmuştur (Cumhuriyet, 27 Şubat 1935).

Bu görüşlerin yanı sıra, gazetenin yine önemli kalemlerinden olan Nadir Nadi ise devletçilik konusuna biraz daha ihtiyatla yaklaşmıştır. Cumhuriyet gazetesinin 1943 yılından itibaren genellikle başyazarlığını yapan Nadir Nadi, özellikle savaştan sonra yazdığı makalelerde Türkiye'de devletçilik uygulamasının zamanla amacından saptırıldığını belirtmiş ve hatta devletçiliği eleştirmiştir:

"Biz devletçiliği bir sosyal kalkınma hamlesi olarak ele aldık ve ufaktan başladık: İlk zamanlar ferdin yapamayacağını devlet eliyle yapacağız, hususi sermayenin yetmediği yere devlet sermayesiyle ulaşacağız diyorduk... İsteklerimizde samimiydik, fakat tuttuğumuz yolun sosyolojik suretini henüz kavrayamamıştık... Bir gün hususi sermaye kuvvetlendi, devletçe başladığımız işleri ona teslim mi edecektik? Hususi sermayenin gelişip alabildiğine kuvvetlenmesine imkân verecek miydik? Doğrusunu söylemek lazım gelirse, başlangıçta bu işlere akıl erdirenlerimiz yoktu..." (Cumhuriyet, 16 Aralık 1945).

Nadir Nadi “Her millet devletçi olacak” adlı bir başka yazısında da bir milletin siyasi rejiminin o ülkenin ekonomik imkânları ile yakından ilgili olduğunu söylemiş ve devletçiliğin ekonomik yetersizliğimizin zaruri bir sonucu olarak ortaya çıktığını belirtmiştir. Ancak, maden ocaklarının kamulaştırmasının iyi yapılamadığı, bazı fabrikaların yanlış kurulup, üretim maliyetlerinin hiç hesaplanmadığı şeklinde eleştiriler yaparak, devletçilik uygulamalarındaki aksaklıklara sa değinmiştir:

“...Devletçilik prensiplerini daha anlayışlı, daha pratik, realitenin icablarına daha uygun bir şekilde yürütebilseydik, bugün şüphesiz milletçe daha ileri bir hayat seviyesine ulaşmış olurduk... O politika (devletçilik) iyi yürütüldüğü zaman şüphesiz iyi işler ve sevindirici başarılar yol açar. Bence kusur devletçiliği yanlış anlayan ve yanlış tatbik eden mes’ul adamlardadır. Hususi teşebbüse karşı körü körüne düşmanlık, nazariyata saplanıp hayatın realitesini görememek, halka hizmet vazifesini unutup kendini devlet farzetmek gibi bir takım zihniyetler bazı memurlarımızda yazık ki yer etmiştir. Milli kalkınma hareketimizi yavaşlatan ve devletçilik politikamızı zaman zaman aksatan işte bu zihniyettir” (Cumhuriyet, 3 Eylül 1945).

2.3. Devletçilik Uygulamaları

Temmuz 1932 tarihinde, Mustafa Şeref Özkan’ın İktisat Vekili olduğu dönemde, Meclis’ten hızla geçen 8 yasa ile ekonomide devletçiliğin genişlemesi ve kurumlaşması yönünde somut adımlar atılmıştır. Bu yasalardan 2064 ve 2058 no.lu yasalar devletçilik yönünde atılan en kritik yasalar olmuşlardır. Bu yasalarla, 1925’te kurulmuş fakat fazla bir başarı gösterememiş olan Sanayi ve Maadin Bakanı modeline son verilmesi ve bunun yerine sınaî krediler için “Türkiye Sanayi Kredi Bankası” ve sanayi tesislerini kurmak ve “göz kulak olması” için “Devlet Sanayi Ofisi” kurulması karara bağlanmıştır. Bu oldukça önemli ve büyük bir karar olmuştur (Kuruç, 2, 1993: LVII-LVIII). Çünkü bu kanunlarla 1927 Teşviki Sanayi Kanunu ile özel kesime verilen bir takım ayrıcalık ve muafiyetler kaldırılmış, bu kaynakların yeni kurulacak sanayiye aktarılması öngörülmüştür. Yine bu kanunlar karma şirketlerde devlet denetimini ağırlaştırmıştır. Bütün bunlar o günlerde devlet sektörünün özel sektör aleyhine genişlemesi şeklinde yorumlanarak, özel kesimlerle bunların sözcülüğünü üstlenmiş çevrelerin büyük tepkisine yol açmıştır (Tekeli ve İlkin, 1982: 217–218, Kipal ve Uyanık, 2001:106–115). Meclis’te de bu yasaların yürürlüğe girmesiyle büyük tartışmalar yaşanmıştır (Kuruç, 1, 1988: 274).

Ağustos 1932’de hammaddelere de kontenjan konulunca tepkiler daha da artmış (Cumhuriyet, 24 Ağustos 1932), Milli Sanayi Birliği ve sanayicilerin İktisat Vekili

aleyhinde yürüttükleri kampanya sonucunda Eylül 1932’de Mustafa Şeref Özkan istifa etmiştir. Yerine 9 Eylül 1932’de özel kesimin güvendiği ve desteklediği İş Bankası Umum Müdürü Celâl Bayar getirilmiştir. Celâl Bayar’ın göreve gelmesinden kuvvet alan özel kesim, Temmuz 1932’de çıkarılan 2064 ve 2058 no.lu yasalarla sona ermiş olan muafiyet ve ayrıcalıklarını tekrar geriye almak için güçlü bir mücadeleye girişmiştir (Kuruç, 1993: LVII, Kıpıl ve Uyanık, 2001: 108). Celâl Bayar’ın da özel kesimin isteklerini dikkate almasıyla³², 1933 yılında bir yıl öncesinin radikal devletçi görünüşlü kanunları ve icraatları birer birer terk edilmeye başlanmış, resmi tercihler ve yaklaşımlar sermaye çevrelerini koruma ve geliştirme yönünde bir değişim içine girmiştir (Cumhuriyet, 11 Nisan 1933, Boratav, 2006: 175).

Nitekim bugünlerde Cumhuriyet gazetesinde çıkan bazı haberlerden de devletçilik yönünde atılan bu çok radikal adımlarda bir yumuşamaya doğru gidildiği görülmüştür. Mesela, açış konuşmasını Celâl Bayar’ın yaptığı Ocak 1933 tarihli Âli İktisat Meclisi toplantısında, 1932 yılında Sanayi Ofisi Kanunu ile başlayan “sanayiciliğin devletin işi” olduğu şeklindeki yaklaşımın terk edilerek, eski-liberal görüşlü 1925 tarihli Sanayi ve Maadin Bankası uygulamasına dönülmesi yönünde bir istek olduğu anlaşılmaktadır (Cumhuriyet, 24 Kânunusani 1933). Ali Süreyya’nın “Sanayi Programı: Âli İktisat Meclisi bir rapor hazırladı” başlıklı yazısından da Âli İktisat Meclisi’nin özel kesimin isteklerini içeren bir rapor hazırladığı anlaşılmaktadır. 5 Şubat 1933 tarihli, A.D. imzalı yazıda da şu ifadeler yer almıştır:

“Teşviki Sanayi Kanunu kaldırılmamalıdır: makine ve hammadde faaliyetlerinin ilgası sanayi ve ihracatımıza muzırdır” (Cumhuriyet, 5 Şubat 1933).

Yunus Nadi de Teşvik-i Sanayi kanunu ile verilen taahhütlerin unutulmaması ve bozulmaması gerektiği düşüncesindedir. Ona göre yasa ile sağlanan hakların sürekli olması gerekir. Kanunun bazı maddeleri yeniden gözden geçirilmelidir. Muafiyetlerin kalkmasıyla sanayicilerden tahsil olunacak paranın yeni Kredi Bankası’nın sermayesine eklenip sonra tekrar sanayicilere plase edilmesinin söz konusu olması gerekçe değildir.

“...bugün verene yarın iade olunacak ta olsa böyle yapılacak diye herkesten geliş güzel para alamayız...” (Cumhuriyet, 23 Kânunusani 1933).

³² Cumhuriyet gazetesi de aynı günlerde Abidin Daver imzalı, “İktisadi Program Ve sanayimiz” başlıklı bir yazısında, Celâl Bayar’ın iş başına gelmesiyle memleketin iktisadi bünyesine uymayan uygulamaları durdurduğunu, devletin sanayi erbabına teşviki sanayi kanunu ile verdiği taahhütlerden yarı yolda vazgeçmesinin önüne geçildiğini duyurmuştur. Daha detaylı bilgi için bkz. *Cumhuriyet*, 19 Kânunuevvel 1933.

Böylece 1933 yılı, 1932'nin sanayi modelinin uygulanıp, uygulanmayacağı yolundaki çekişmeler, tartışmalarla geçmiştir. Sonunda İktisat Vekâleti'nin danışmanlığını yapan ve özel kesimin görüşlerine yatkın olan Âli İktisat Meclisi'nin girişimleri ve hazırlanan raporun İktisat Vekâleti'nce de kabul edilmesiyle, özel kesimi de memnun edecek bir yol bulunmuştur. Böylece, 2064 ve 2058 sayılı yasalar Âli İktisat Meclisi'nin önerileri doğrultusunda 1933 yılında yürürlükten kaldırılmış, özel kesimden 1932 yasaları ile alınan bazı muafiyet, istisna ve ayrıcalıklar geri verilmiştir. Bir başka deyişle Teşviki Sanayi Kanunu ile verilen teşviklerin tekrar devamı sağlanmıştır (Cumhuriyet, 11 Nisan 1933). Bunun için 2261 sayılı “Teşviki Sanayi Kanununa müzeyyel (Ek)” yasa tasarısı 3 Haziran 1933'te Meclis'te kabul edilmiş ve aynı gün “Sümerbank” yasa tasarısı onaylanmıştır (Kuruç, 2, 1993: LXII-LXIII-66-68).

Ancak, 2261 sayılı kanun muafiyetleri geri getiriyorsa da, hammadde muafiyetlerinden yararlanmak daha önceden olmayan bazı şartlara bağlanmıştır. Hammadde muafiyetlerine sınırlama getirilmesi bazı müesseselerin aşırı korunmasını önlemek için düşünülmüştür. Bu yeni kanunla hammadde muafiyeti verilen kuruluşların aşırı kâr etmemeleri için İktisat Vekâleti'ne fiyatları denetleme yetkisi verilmiştir (Tekeli ve İlkin, 1982: 218).

İktisat Vekâleti'nin kendisine verilen bu yetkiyi kullandığı Cumhuriyet gazetesinin “Teşviki Sanayi Tedbirleri” başlıklı haberinden de anlaşılmaktadır:

“memlekette devletin fedakârlığı derecesinde fayda etmiyen müesseseler tespit ediliyor, lüzumsuz himayelere nihayet veriliyor” (Cumhuriyet, 6 Ağustos 1933).

Bu uygulamalar da sanayicileri rahatsız etmiş olacak ki, sanayiciler bir süre sonra hammadde muafiyetlerinin genişletilmesi için Ankara'ya heyetler göndermeye başlamışlardır (Tekeli ve İlkin, 1988: 218). Gelişmelerin hükümetçe izlendiği ve bunun üzerine Celâl Bayar'ın muafiyetlerin gözden geçirilmesi için bir komisyon kurduğunu yine gazete haberlerinden anlaşılmaktadır (Cumhuriyet, 17 Ekim 1933). Sonuçta, bu komisyonun çalışmaları neticesinde mevcut hammadde liste usulünün kaldırılması, korumanın ise muafiyetler yoluyla değil de gümrük tarifeleri yoluyla yapılması karara bağlanmıştır (Cumhuriyet, 7-9 Ocak 1934).

İşte bu şekilde 1932 yılının Temmuz ayında çok kararlı bir şekilde çıkartılan devletçi kanunların bazıları özel kesimin girişimleri ve Celâl Bayar'ın ekonominin

başına getirilmesiyle yaklaşık bir yıl sonra yumuşatılmış, aşırılıklara kaçan uygulamalardan geri adımlar atılmıştır³³. Bundan sonra özellikle de Celâl Bayar'ın izlediği dengeli politikalarla Türkiye'de devletçilik uygulamaları daha akılcı ve mantıklı bir çerçevede yürütülmüştür.

2.3.1 Sanayi Alanındaki Gelişmeler

Devletçilik uygulamaları en yoğun şekilde sanayi alanında yürütülmüştür. Dönem sonunda sanayi üretimi önemli bir gelişme kaydetmiş, bu ilerleme ile tüketim maddelerinin büyük bir kısmı ülkede üretilir hale gelmiştir. İç talebin yerli üretimle karşılanması ise büyük bir başarı olarak kabul edilmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2009: 76). Yine bu yıllarda her ne kadar sanayi alanında verimlilik düşük kalmış, girişilen sanayi faaliyetleri çok iyi yönetilememiş ve kentleşme yavaş kalmış olsa da, sermaye birikimi ve yatırımlar büyümüş, bu gelişmeler özel sektör sanayisini de ilerletmiştir. Yavaş ve sınırlı da olsa yaşam standardında bir yükselme görülmüştür. Bu yıllarda girişilen sanayi hamleleri toplumda yeni iş alanlarının açılması, kariyer olanaklarının sağlanması gibi sonuçları da beraberinde getirmiş, ülkenin o günlere kadar hiç sahip olmadığı iş adamı, teknisyen, yönetici gibi yeni insan profilleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Geleceğin “orta sınıfını ” oluşturacak bu yeni dinamikler ise yaratacakları toplumsal ve siyasi sonuçlar ile Türkiye'yi ileriki yıllarda değişime uğratabilecek ana unsurları oluşturmuşlardır (Lewis, 2008: 637–638)

Bu tespitleri rakamlarla ifade edecek olursak, 1930–1939 yılları arasında yıllık ortalama üretim artış hızları tarımda % 5,1, sanayide % 11,1, hizmetler sektöründe % 5,9 olurken, GSYİH artışı ortalama % 6,2, nüfus artış hızı % 2,1, kişi başına düşen gelirdeki artış ise yıllık ortalama % 4 olmuştur (Hale, 1986: 76). 1930–1939 yıllarında sanayide gerçekleşen % 11 civarındaki büyüme hızı, 1923–1929 yıllarının atıl kapasitenin de devreye girdiği düşünüldüğünde % 8,5 seviyesine kıyasla önemli bir rakamdır. 1929 yılında cari fiyatlarla sanayinin milli hâsıladaki payı % 9,9 iken 1939'da % 18,3'e çıkmıştır. Bu oranlar 1939'un sabit fiyatlarıyla sırasıyla % 11 ve % 18

³³ Cumhuriyet'in kuruluşundan savaş sonlarına kadar Cumhuriyet tarihinin en radikal kararlarının arkasında genellikle çıkar çevrelerinin karşısında olan tutumuyla dikkat çeken İsmet İnönü olmuştur. Bu dönemde Bayar'ın misyonu ise çok önemlidir. CHF'nin radikal kanadının devletçi uygulamaları daha ileri noktalara taşıma eğilimi göz önüne alındığında, özellikle devletçi politikaların en yoğun uygulandığı 1934-1936 arasında, bu politikaların kontrolden çıkmaması ve dozunu aşan uygulamalara konu olmaması açısından bakıldığında Bayar'ın rolü daha iyi anlaşılmaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz. Korkut Boratav (2006), *Türkiye'de Devletçilik*, s. 155.

şeklindedir. Kaldı ki sanayi kesimi Cumhuriyet'in bundan sonraki hiçbir döneminde bu hızı yakalayamamıştır (Boratav, 1993: 54–55).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Bu dönemin en önemli olayı ve sanayi alanındaki ilk başarılı aşama BBYSP'nin yürürlüğe konulmasıdır. Bu dönemde ülkenin kendi kaynaklarını değerlendirebilecek yatırımlara ağırlık verilmiş, maden yataklarına ve pamuklu üretime dayanan, yatırımcısı bizzat devlet olan işletmelerin kurulması önem kazanmıştır. Ancak, programı gerçekleştirmeye yönelik imkânların ve kaynakların kıt olması dış kredi ve dış yardım arayışlarını zorunlu kılmıştır (Keser, 1993: 96).

O günlerde krizden etkilenmeyen görünümüyle ekonomisi merkezi planla yönetilen Sovyetler Birliği ülke yöneticilerinin dikkatini çekmiş (Şahin, 1997: 48), Başvekilin de aralarında bulunduğu bir heyetle 25 Nisan–08 Mayıs 1932 tarihleri arasında Sovyetlere bir ziyaret düzenlenmiştir. Bu gezi sırasında yapılan görüşmeler sırasında Sovyet planındaki hedeflerin birçoğunun önerilen süreden daha kısa bir sürede gerçekleşmiş olması heyet tarafından fark edilmiştir (Cumhuriyet, 18 Mayıs 1932). Cumhuriyet gazetesi de, Yunus Nadi'nin "İsmet Paşa'nın Rusya Seyahati ve Neticeleri" ve "Bolşevik Rusya korkunç bir âlem değildir!" (Cumhuriyet, 11–12 Mayıs 1932) şeklindeki yazılarıyla bu geziye günlerce geniş yer vermiştir.

İnönü'nün Sovyetleri ziyareti sırasında 8 milyon dolarlık (yaklaşık 16 milyon lira) bir kredi anlaşması yapılmış, kredinin 1935'te 10 milyon dolara çıkması kararlaştırılmıştır. Kredi, Sovyetlerden makine alımına yönelik olarak 20 yıl vadeli ihraç karşılığı verilmiştir. Bu şekilde İsmet Paşa'nın bir süredir kalkınma hamlesi için aradığı dış kaynağın önemli bir kısmı temin edilmiştir (Cumhuriyet, 16 Mayıs 1932).

Bu gelişmesinin bir devamı olarak Ağustos 1932 tarihinde Prof. Orlof'un bir uzmanlar heyetiyle yurda gelmesiyle planlama çalışmaları da başlamıştır (Tekeli ve İlkin, 1982: 156). 1932 yılının son aylarında Sovyet uzmanların düzenlediği raporlar teslim alındıktan sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa, İktisat Vekili ve uzmanların katıldığı bir heyetle bir geziye çıkmış, bu gezinin hazırlanacak planla ilgili olduğu Cumhuriyet gazetesinde yayımlanmıştır. Haberde hükümetin mühim bir faaliyet programı hazırladığı, bu programın uygulanması için ön incelemelerde bulunulduğu duyurulmuştur (Cumhuriyet, 25 Ocak 1933).

Ancak, burada şunu da belirtmekte yarar vardır ki, Sovyetlerden bu dönemde alınan mali ve teknik destek BBYSP için çok önemli olsa da, Türkiye'nin 1934 yılından itibaren uygulamaya koyduğu sanayi planları ile Sovyet Rusya'da uygulanan ve ekonominin her sektörünü içine alan planlar arasında bir benzerlik söz konusu değildir. Türk plancılığı doktrinler değil, pragmatik olmuştur (Şahin, 1997: 48). Ayrıca, bu dönemde Sovyetlerden alınan kredi Türk hükümetinin devlet kapitalizmine dayanan yeni bir sanayileşme politikasını uygulayabilmesinde kritik bir rol oynamışsa da, Sovyet kredisinin hacmi, 1930'lar ve 1940'larda İngiltere, Almanya, Fransa, ABD'den alınan kredilerin yanında düşük kalmıştır. Türkiye'nin bu dönemde Sovyetlerden aldığı mali ve teknik yardım, Türkiye'nin kapitalist dünya piyasasına olan bağımlılığı azaltmaya yönelik bir politikanın icabı değil, yeni sanayileşme programı için kapitalist metropollerden istenilen kredi ve teknik desteğin sağlanamamasından kaynaklanan bir zorunluluktan doğmuştur. Yani Sovyet kredisi bunların yerine ikame edilmiştir. Kaldı ki II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ise değişen dünya konjonktürü içerisinde Sovyetlerle olan iktisadi iş birliği hızla ortadan kalkmıştır (Tezel, 1986: 394).

Sovyetlere yapılan bu seyahat sırasında o zamana kadar hiç sözü edilmeyen bir konunun da gündeme geldiği, ülkenin ekonomik bölgelere ayrılacağı yine gazete haberlerinden öğrenilmektedir. Cumhuriyet gazetesinin "Memleket İktisadi Mıntıklara Ayrılacak" başlıklı yazısında şu ifadeler vardır:

"Türkiye'nin her tarafında aynı iktisat şartları ile ilerlemek kabil olamadığından memleket iktisadi mıntıklara ayrılacak ve idari mekanizma da tamamen buna uydurularak her mıntıkada ayrı teşkilat yapılacaktır. Üçer beşer vilayetten terekkep edecek mıntıklarda bu vilayetler hususi bütçelerinin birleşmesi sayesinde ihraç iskelelerinin, yolların ve mümasil teşebbüslerin kolaylıkla tahakkuku mümkün olacaktır" (Cumhuriyet, 2 Şubat 1933).

Ancak, memleketi ekonomik bölgelere ayırma düşüncesi bölge mebusları arasında çıkan tartışmalardan dolayı kesintiye uğramış, Türkiye'yi iktisadi bölgelere ayırma düşüncesi, planda açıkça belirtilmese de ileriki zamanlarda uygulanmıştır. Buna göre, Orta Anadolu'ya sanayi bölgesi olma rolü verilmiş, bu strateji, hem milli savunma gerekleri hem de bölgelerarası bir denge kurma kaygısıyla belirlenmiştir (Tekeli ve İlkin, 1982: 181-186-187).

Yine o günlerde Celâl Bayar'ın başlamakta olan bu sanayi hamlesinde özel kesimi ürkütmemek için bazı açıklamalar yaptığı, "Program İçin Alınacak Bütün

Tedbirler Normaldir” başlıklı haberden anlaşılmaktadır. Celâl Bayar yeni kurulacak sanayi tesislerinde özel sermayeye de çalışma alanı bırakılacağını belirtmiştir:

“...Bütün tedbirlerimiz normaldir. Anormal tedbirlere tevessül etmeği düşünmedik. Tasavvur ettiğimiz tedbirler arasında vaziyeti hazırayı bozacaklar olmadığı gibi bundan sonrası içinde olmayacaktır. Memleket dâhilinde kurulacak sanayi müesseseleri için hususi sermayeye de pay bırakılmıştır” (Cumhuriyet, 5 Ocak 1934).

Söz konusu sanayi programı Hükümet tarafından 17 Nisan 1934’te yürürlüğe konmuştur. Türkiye’nin dünya iş bölümündeki yerinin değişmesi, ülkenin hammadde yetiştirmekten çıkarak sanayileşmesi (Cumhuriyet, 9 Kânunusani 1934), ithal ikamesine dayalı bir sanayileşmeye gidilmesi planın temel gayelerini oluşturmuştur. Üretilen malların ve üretim büyüklüklerinin seçiminde üç temel ilke esas alınmıştır. Bunlar; hammaddesi Türkiye’de olan ürünleri üretmek, ithalatı önemli yer tutan mamulleri üretmek ve ithali gereken, bu nedenle de Türkiye’nin dışa bağımlı olması sakıncalı görülen bazı stratejik malları (demir, çelik, kimyasal ürünler) üretmekti (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 1, 2002: 226). İktisat Vekili Celâl Bayar iktisadi programın esaslarını açıklarken kimya sanayiinin o günler için tüketimi az olmakla birlikte, harp halinde çok büyük ehemmiyete sahip olduğunu vurgulanmıştır (Cumhuriyet, 9 Kânunusani 1934).

Plan kapsamına alınan sanayilerin hammaddelerinin ülke içinde olmasına özen gösterilmiştir. Bu ilke döviz tasarrufu amacına uygun olduğu kadar, dünya piyasasında fiyatları düşen hammaddelerin ucuza satılması için de bir önlem olarak düşünülmüş, ayrıca, kurulan sanayilerin girdilerinin yerli hammaddelerden sağlanması ile ekonomideki dışa bağımlılığın azalacağı öngörülmüştür (Cumhuriyet, 9–10–12 Kânunusani 1934).

Yine programda tesisi öngörülen sanayi işletmelerinin öncelikle memleketin ihtiyaçlarına cevap vermesi istenmiş (Cumhuriyet, 9 Kânunusani 1934), üretilen sanayi malları çeşitliliğinde ise memleketin en çok ihtiyaç duyduğu maddelere öncelik verilmiştir. Kurulacak fabrikalarda esas alınan üretim stratejisi iç pazarın ihtiyacını karşılamak yönündedir, beş yıl boyunca ihracata yönelik bir sanayileşme düşünülmemiştir (İthal ikamesi ilkesi). Ayrıca, kurulması planlanan bu ana sanayi ile özel teşebbüs ve sermaye sahiplerine de daha geniş ve faydalı endüstri imkânları açılacağı öngörülmüştür. Bir başka deyişle kurulacak sanayilerin yerli hammaddelere olan talebi artırması tarım ve madencilik başta olmak üzere tüm ekonomiyi canlandıracaktı (İleri ve geri bağlantı etkisi) (Tekeli ve İlkin, 1982: 189).

Cumhuriyet gazetesinin Aralık 1933 ve Ocak 1934 tarihli sayılarında sanayi planını tanıtan ve destekleyen birçok habere rastlanmıştır. “Sanayileşmenin Tedbirleri”, “Hazırlanan sanayi Programı etrafında”, “İktisadi Program Ve sanayimiz”, “İktisadi program Etrafında telakkiler”, “İktisadi Programın esasları”, “İktisat Programı” başlıklı yazılar bu haberlerden bazılarıdır (Cumhuriyet, 26 Teşrinisani–12–19–28 Kânunuevvel 1933, 8–9–10 Kânunusani 1934).

BBYSP ile kurulması kararlaştırılan ana sanayi tesisleri 5 dalda toplanmıştır: Bunlar, Dokuma (pamuk, kendir, yün), Maden İşleme (demir-çelik, bakır, kükürt), Kâğıt, Kimya (yapay ipek, gül yağı, fosforik asit, süper fosfat), Taş-toprak (cam, çimento) şeklinde gruplanmıştır. Plandaki yatırımlar ilk hesaplamalarda 43 milyon TL gerektirdiği şeklinde olmuş (Cumhuriyet, 9 Kânunusani 1934), ancak bu tutar sonraki yıllarda 65, daha sonra da 100 milyon TL olarak revize edilmiştir. Planda öngörülen yatırımların en büyük kısmı dokuma (% 36) ve demir-çelik’e ayrılmıştır (% 23). Sanayi kuruluşlarının faaliyete geçmesiyle yıllık ortalama üretim tutarı 75 milyon TL civarında olmuştur. Bu rakam da toplam ithalatın % 43’üne tekabül etmiştir (Cumhuriyet, 16 Nisan 1935, Ülken, 1981: 106, Kepenek ve Yentürk, 2009: 70).

Bu plan ağırlıklı olarak Sümerbank, bir ölçüde de İş Bankası’nın yürüttüğü projelerle gerçekleşmiştir. T.İş Bankasına bırakılan işlerin finansmanı 2,4 milyon TL olarak bu kuruluşça karşılanmış,³⁴ planın asıl finanse edileceği kısım Sümerbank’ın yürüteceği işlerle ilgili 41,6 milyon TL’si olmuştur. Sovyetlerden alınması planlanan makine ve teçhizatın toplam değeri için 10,5 TL düşünülmüş, Sovyet kredisinin geri kalan kısmı enerji programında kullanılmak üzere sonraya bırakılmıştır. Bu durumda 31 milyon TL daha ek kaynağa ihtiyaç duyulmuştur (Tekeli ve İlkin, 1982: 197–198). Finansman güclüğü çekilen, devletin bütçe gelirlerinin 170–180 milyon TL’sini aşmadığı bu yıllarda planın hedeflerine ulaşılması için plan’a bütçeden 6 milyon TL’lik bir kaynak ayrılmıştır (Köksal ve İlkin, 1973: 7). Planda ayrıca başka bir dış kaynak olarak, planın son yıllarında İngiltere’den alınan 13 milyon sterlin civarında bir kredi kullanılmıştır. Karabük Demir-Çelik tesisleri cazip koşullarla alınan bu İngiliz kredisiyle kurulmuştur (Tokgöz, 2009: 79).

³⁴ T.İş Bankası’nın 1934’te mevduat hacmi 49 milyon liraya, kâr’ı ise 6 milyon lira dolaylarına ulaşmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yunus Nadi, 23 Mart 1934, “Türkiye İş Bankası”, *Cumhuriyet*.

Plan, 1934 ile 1948 yılları arasında 20 kadar işletmenin kurulmasıyla uygulanmıştır. Sürenin 14 yıl gibi uzun bir zamana yayılmasında gerek II. Dünya Savaşı'nın araya girmesi gerekse de planda yer alan projelerin yeterince geliştirilmemiş olması etkili olmuştur.(Tekeli ve İlkin, 1983: 197–198).

Sovyet desteğiyle Kayseri'de kurulan dokuma fabrikası plan kapsamında kurulan ilk fabrika olmuştur. Bunu aynı yılın Ekim ayında kurulan Ereğli pamuklu mensucat fabrikası izlemiş, üçüncü fabrika Sovyetlerden getirilen makinelerle kurulan 768 tezgâhlı Nazilli dokuma fabrikası olmuştur. Malatya'da kurulacak olan dördüncü dokuma fabrikası ve Bakırköy'deki mevcut bez fabrikasına yapılan ilavelerle oluşacak yatırımlarla Türkiye'nin % 80 pamuklu mensucat ihtiyacının karşılanır hale geleceği belirtilmiştir (Cumhuriyet, 22 Teşrinisani 1934–16 Nisan 1935).

Ağustos 1937'de mevcut dokuma fabrikalarına ilişkin sayısal veriler ise şöyle olmuştur:

Fabrika	İğ	Tezgâh	İşçi	Pamuk Tüketimi	Üretim Miktarı (bez)
Bakırköy	10.000	280	860	1.100.000	962.000
Kayseri	33.000	1.080	4.500	5.500.000	5.000.000
Ereğli	16.200	300	1.500	1.400.000	600.000
Nazilli	29.500	768	2.400	2.000.000	1.800.000
Toplam	88.700	2.428	9.260	10.000.000	8.362.000

Tablo **Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı.**-1. 1937 itibarıyla dokuma fabrikaları

(Cumhuriyet, 28 Ağustos 1937).

Gazetenin haberlerinden o yıllarda özel kesimin de ciddi miktarlarda bez dokuduğu anlaşılmaktadır. Özel sektör fabrikaları, 1937 yılında 6.621.000 kg iplik tüketerek, 4.233.000 kg bez dokumuşlardır. Bu miktar toplam üretime dâhil edildiğinde, ülkede üretilen toplam mensucatın memleket ihtiyacını karşılayacağı kaydedilmiştir (Cumhuriyet, 28 Ağustos 1937).

Planın en hızlı uygulanan kısımları kendir dışındaki dokuma sanayisi ve T.İş Bankası'nın önceden üzerinde çalışmalar yaptığı sömikok, şişe cam ve kükürt fabrikaları olmuştur. İzmit'te kurulan birinci kâğıt fabrikası da bu kategoriye dâhil edilmektedir. Bu grubu gerçekleştirme açısından ikinci sırada Karabük Demir-Çelik, Ergani Bakır İzabe, Gemlik Suni İpek fabrikaları izlemiştir. Bu tesislerin kurulmasına

programda öngörülen süre içinde başlanmış ve savaştan önce tamamlanmıştır. Bunlardan Karabük Demir Çelik fabrikası tüm planın gerçekleşmesi açısından en stratejik kuruluş niteliğinde olmuştur. Çünkü memleketteki bütün işleri modernize ve motörize etmek için demire ve çeliğe ihtiyaç duyulmuştur. Ziraatte kullanılan aletlerden, havacılık, denizcilik, demiryoluna kadar çok geniş bir alanda kurulmak istenen tüm alt yapılara kadar hep demir-çelik sanayiine muhtaç olunmuştur. Ayrıca kimya sanayinin oluşturulabilmesi de büyük ölçüde bu tesisin hayata geçirilmesine bağlı kalmıştır. Yunus Nadi bu tesisin önemini şu sözlerle vurgulamıştır:

“Bu sanayiimizin mevcut olmaması yüzünden İstiklal Savaşında çok zahmet çeken şimdiki nesil yalnız o hatıralarla bile böyle bir tesise gitmeği önünden kaçılmaz birinci borç bilecekti“(Cumhuriyet, 4 Nisan 1937).

Ayrıca, planda yer alıp, gerçekleştirilebilen yatırımlar arasında Sümerbank ve İş Bankası'nın ortaklaşa kurduğu Isparta gülyağı fabrikası (Cumhuriyet, 19 Birinci kanun 1936), İzmit'te selüloz fabrikası, Zonguldak'ta semi kok fabrikası, Keçiborlu'da kükürt fabrikası bulunmaktadır (Şahin, 1997: 53).

Devletin bu dönemde Birinci Sanayi Planı dışında başka ekonomik uygulamaları daha olmuştur. Planda bulunmamasına rağmen, yabancı şirketlerin çoğu devletleştirilmiştir. Yine enerji, madencilik, savunma sanayi, ulaştırma, şeker sanayi, inhisarlar gibi alanlarda önemli miktarlarda sanayi işletmesi kurulup, işletilmiştir. Bu gelişmeler Türkiye'de devletin sanayileşme ve işçi sınıfının oluşumunda önemli bir rol üstlendiğini ve sanayiye müdahalesinin BBYSP'nin çok ötesinde olduğunu göstermektedir.

BBYSP'nin uygulamada iyice belirginleşen bir özelliği, planın yeni ilavelere açık olma özelliğidir. Bu plandan sonra, üç yıllık bir maden planı, kısa bir süre sonra da 1936 yılında İkinci Sanayi Planı ortaya çıkmıştır. Bu plan uyandıracığı toplumsal etki ve ekonomik hareket bakımından birincisinden çok daha kapsamlı ve geniş tutulmuştur (İnan, 1972: 16–195, 1989: 6–17). İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında 100'den fazla fabrikanın kurulması öngörülmüş, ara ve yatırım malları üretecek tesislerin kurulmasına öncelik verilmiştir. BBYSP'de yer almayan elektrik üretimi, madencilik sanayi ve liman yapımı gibi alt yapı yatırımları İBYSP'nda öncelikle ele alınmıştır. İkinci Plan kapsamında kimya, makine, deniz ulaşımı ve balıkçılığın bir sektör haline getirilmesi, gıda sanayileri, madencilik için kabaca 112 milyon TL'lık bir yatırım

bütçesi düşünülmüştür. Ancak, İBYSP II. Dünya Savaşı nedeniyle uygulanamamıştır (Cumhuriyet, 18 İkinciteşrin 1936, Köksal ve İlkin, 1973: 8–9).

Dönemin önemli yapı taşlarından BBYSP ile Karabük Demir-Çelik gibi bazı sanayi projelerinin kötü planlandığı ve uygulandığı yönünde görüşler vardır (Hale, 1986: 81). Ama tüm kusurlarına rağmen Birinci Beş Yıllık Plan ile Türkiye'nin sanayi üretiminde büyük bir artış sağlamıştır. 1927–1939 yılları arasında toplam dünya üretimi içindeki payı % 0.14'den olan ülkenin payı % 0.23'e çıkmış, bundan daha hızlı bir kalkınma bu yıllarda sadece Sovyetler ve Japonya'da gerçekleşmiştir (Lewis, 2008: 637–638).

Dönemin Önemli İktisadi Devlet Teşekkülleri

BBYSP (1934-1938) uygulamaya konduktan sonra Devletçilik'in temel kurum kuruluşlarının tamamlanmasına devam edilmiştir. 1932 Temmuz ayında çıkan 2064 ve 2058 no'lu yasalarla kurulması öngörülen Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası modeli özel kesimden gelen tepkiler ve Âli İktisat Meclisi'nin önerileri dikkate alınarak, 1933 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Bu kuruluşların ikisi birden aktif ve pasifleriyle birlikte Haziran 1933'de Sümerbank'a devredilmiştir. Sümerbank, “Devletçilik” politikasının temel kurumu ve sürükleyici gücü olmuştur (Cumhuriyet, 4 Haziran–30 Teşrinevvel 1933, Tokgöz, 2009: 71–72–73). Sümerbank'ın devletin sanayi yatırımlarının karargâhı gibi örgütlenmesi, sanayi programının hazırlanıp kısa sürede uygulanmasında etkili olmuştur (Cumhuriyet, 12 Temmuz 1933). Sümerbank çok geniş görev ve yetkilerle donatılmıştır. Bunlar; Devlet Sanayi Ofisi'nden devralacağı fabrikaları işletmek, özel sanayi kuruluşlarında devlet iştiraklerini yönetmek, devlet sermayesi ile kurulacak sınaî kuruluşlarının etüd ve projelerini hazırlamak, bunları kurmak ve yönetmek, sanayi kuruluşlarına kredi sağlamak ve her türlü bankacılık işlemlerini yapmak olmuştur³⁵ (Cumhuriyet, 30 Teşrinevvel 1933).

³⁵ 1933'te Türkiye'nin sanayileşmesi amacıyla kurulan Sümer Holding, 1987 yılında özelleştirme kapsamına alındığında, 13 milyon metrakare arazisi, fabrika arazileri hariç 360 parça tapusu, 40 fabrikası, 468 mağazası, binlerce bayii, bir bankası, 47 banka şubesi ve 42 bin civarında çalışanıyla “can çekişen bir dinazor” görüntüsü sergiliyordu. Özelleştirme nedeniyle üretimi durdurulan ve sadece maaş ödeyen bir kurum haline gelen holding yıllık 200 trilyon bilanço zararı göstermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fatma Orhan Coşkunoglu (Aralık 2003), “Bir Sanayileşme ve Özelleştirme Romanı Sümerbank”, *Ekonom*, s.7–8.

Bankanın yapacağı yatırımlarda ana hammadde Türkiye’de üretilen ve üretimi tüketimi karşılamayan mallara öncelik tanınmış, bu çok işlevli banka Birinci Sanayi Planı kapsamında öngörülen 20 fabrikanın kuruluşunu gerçekleştirmiştir (Akbank, 1980: 470–471).

Sümerbank öncelikle dokuma sanayine sahip olmuştur. Bu alandaki atılımlar kısa bir süre sonra Sümerbank’ı bir başka ekonomik ve sosyal görevi de üstlenmesinin yolunu açmıştır. Halkın çoğunun yoksul olduğu bir ülkede, ucuz giyim malları üretecek şekilde örgütlenmek Sümerbank’ın çok uzun yıllar belki de en önemli misyonu oluşturmuştur. Bu şekilde 1929 yılında “Yerli Mallar” kullanmaya yönelik olan giyim-kuşam düşüncesi 1934 yılında örgütlü bir hale gelerek Sümerbank çatısı altında toplanmıştır (Kuruç, 2, 1993: 72). Banka bu işi “Sümerbank Yerli Mallar Pazarı” adı altında Ankara, İzmir, Adana ve İstanbul’daki iki şubesi (Beyoğlu ve Kadıköy) aracılığıyla” yürütmüştür (Cumhuriyet, 13 Temmuz 1938).

3 Haziran 1933 tarihinde yasalaşan Sümerbank Kanunu, özel kesimin isteklerini içeren maddeler de içermiş, yasa halkın da bankaya iştirak etmesini olanaklı kılacak şekilde düzenlenmiştir. Gazetenin Sümerbank Kanunu’nun en mühim maddesi olarak nitelendirdiği 11. maddeye göre; bankanın devralacağı Beykoz, Feshane, Hereke, Bakırköy gibi sermayesi tamamen devlete ait olan fabrikaların bir sene zarfında limited şirket haline getirilerek, kısmen veya tamamen Türk şahıs ve müesseselerine satılması kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet, 12 Temmuz 1933).

Ancak, uygulamada bu durumun özel sektör lehine gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Sümerbank yasası çıkmadan önce Âli İktisat Meclisi’nin getirdiği öneriler tam olarak gerçekleşmemiştir. Sümerbank’ın AİM’nin öngördüğü biçimde özel kesimi kredilendirecek bir işlevi olmamıştır. Özel sanayi kesimi “Teşviki Sanayi Kanununa Müzeyyel” yasa sayesinde, 1932 Temmuzunda kaybettiği avantajlarına yeniden kavuşmakla yetinmiştir. Sümerbank yasası ile kurulan sanayi kuruluşlarına ise İş Bankası ortak olmuştur. Bu şekilde İş Bankası Cumhuriyet yönetimi ile özel kesim arasında arabuluculuk yapmak gibi ayrıcalıklı bir statü elde etmiştir. Ayrıca, İş Bankası’na verilen özel ve büyüyecek bir pay alma hakkı, Sümerbank yasasında yazılı olan ve özel girişimlere açılmış gibi görünen özelleştirme kapısını fiilen kapatmıştır (Kuruç, 2, 1993: 66).

1938 yılı başında Sümerbank'a BBYSP'na ilaveten Sivas Çimento fabrikası, Erzurum İplik fabrikası, Çelik ve Boru fabrikası ve Hamızı Azot fabrikası olmak üzere dört yeni fabrika daha kurma görevi verilmiştir. Bu tarihe kadar Sümerbank'ın harcadığı ve harcamakta olduğu para 56 milyon lira olup, bu paraya yeni projeler dâhil edilmemiştir. Ayrıca, banka milli ekonomiye de o tarihe kadar 30 milyon lira civarında bir yardımda bulunmuştur (Cumhuriyet, 2 Şubat 1938).

Bu dönemde madencilik alanında da önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti hükümeti Ereğli havzasının kömür üretimini 400 bin ton'dan alarak bunu 1936 yılına kadar geçen sürede 1,5 milyon ton'a çıkarmıştır (Cumhuriyet, 11 İkinciteşrin 1937). Maden kömürünün yanısıra borasit ve tuz üretimi yapılan ülkede, kükürt üretimine 1931'de, krom ve linyit üretimine 1932'de, demir cevheri üretimine ise 1938'de başlanabilmiştir. Madencilik üretim endeksi 1948=100 kabul edildiğinde, 1923'te 19,7'dan, 1938'de 75'e çıkmıştır (Tokgöz, 2009: 93). Madencilik sektöründeki kurumsallaşma ise 22 Haziran 1935'te 2804 no'lu yasayla Maden Tetkik Arama Enstitüsü (MTA), aynı gün 20 milyon sermayeli Etibank ve 24 Haziran 1935'te 2819 sayılı kanunla kurulan Elektrik İşleri Etüd İdaresi ile olmuştur (Tural, 1987: 178). Özellikle 1935 yılında kurulan Etibank ile önemli adımlar atılmıştır. BBYSP ile dokuma sanayi Sümerbank yapısı içinde toplanırken, maden işletmeleri ise Etibank'a bağlanmıştır. Kuruluş gayesi devlet eliyle maden cevherleri ve yatakları üzerinde çalışmak, bunları işletmek, Türk sanayinin ihtiyacı olan maddeleri ve endüstriyel hammaddeleri üretmek, gerektiğinde bunları ithal etmek, ürettiği ürünü yurt içinde ve dışında pazarlamak, elektrifikasyon işlerine girmek ve bankacılık yapmak gibi bir dizi faaliyeti içeren Etibank, çalışmalarıyla başarılı sonuçlar elde edilmiştir (Köksal ve İlkin, 1973: 8, Konukman, 1991: 62-63).

Bankacılık alanında bu dönemde Türk bankacılık sisteminin belirleyici ögesi TC Merkez Bankası'nın yanında devlet bankacılığının lider kuruluşu Sümerbank, Etibank, Denizbank, İller Bankası, T. Halk Bankası ve 1937'de yürürlüğe giren 3202 sayılı yasayla yeniden örgütlenen Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası yer almıştır (Tokgöz, 2009:106). Sümerbank sanayi işleri ile uğraşan devletin bankası konumunda olurken, Ziraat Bankası'nın da ziraat işleri ile iştigal eden ve devletin ziraat politikasını uygulayan bir devlet bankası olması düşünülmüştür (Cumhuriyet, 20 Mayıs 1934).

2.3.2. Tarım Sektöründeki Genel Durum

Korumacı-devletçi politikaların izlendiği yıllarda sanayileşmenin yükünü tarım sektörü, esas olarak da buğday üreticileri çekmiştir. Tarımın toplamında sanayiye kıyasla iç ticaret hadleri 1929–1934 arasında % 25 oranında düşmüştür. 1931'den sonra tütün ve pamukta iç ticaret hadlerinde düzelleme yaşanırken, buğdayda durumun daha da kötüye gittiği görülmüştür (Boratav, 1993: 61–62).

Bu yıllarda devletin ekonomik alana müdahalesi daha çok dış ticaret, sanayi ve ulaşırmada olmakla birlikte (Tekeli ve İlkin, 1982: 107), birikim ve sanayileşme süreçleri bakımından özel bir önemi olan tarımsal piyasalar üzerinde de devlet denetimi aşağıdaki mekanizmalarla yapılmıştır.

- Buğdayda olduğu gibi devletin piyasaya girerek doğrudan alım yapması,
- Şeker pancarı ve pamukta olduğu gibi tarımsal hammaddeyi kullanan işletmelerin çoğunlukla devlete ait olması ve bu sayede devlet işletmelerinin piyasada belirleyici olması,
- Devletin denetimindeki tarım satış kooperatiflerinin çiftçinin eline geçen fiyatla ihraç fiyatı arasındaki marjda etkili olmaları (Boratav, 1993: 53).

Bu düzenlemelerin tarımda kalkınmaya yönelik bir strateji doğrultusunda yapıldığını söylemek zordur. Yapılan düzenlemelerin sorun alanlarında dönemin koşullarına uygun olarak yapılan birbirinden kopuk uygulamalar olduğu görülmektedir. Buhran koşullarında, Türkiye'nin tarımsal alana yönelik geliştirdiği tedbirler her ürün cinsi için farklı niteliklerde olmuştur. Örneğin buğday için sadece piyasa alım-satımlarıyla dolaylı bir denetlenme söz konusu olurken, afyonda tüm ticareti denetim altına alan önlemlere gidilmiştir (Tekeli ve İlkin, 1982: 107).

Tarım kesimi bu dönemde tüm olumsuz koşullara rağmen küçümsenmeyecek bir başarı göstermiş ve % 5,8'lik bir pozitif büyüme sergilemiştir. Ancak, sanayinin % 11 dolayındaki büyümesiyle kıyaslandığında tarımın bu dönemde sanayinin gerisinde kaldığı görülmektedir. 1924–1929 arasında ana sürükleyici sektör olan tarımın o yıllardaki % 16,2'lik büyüme hızı ile kıyaslandığında ise 1930–1939'daki % 5,8'lik büyüme hızı oldukça düşük kalmaktadır (Boratav, 1993: 39–55).

Çok Önemli Bir Mesele: Tarım ve Köylülük

Özellikle 1929–30 yılından itibaren düşen tarım fiyatlarının etkisiyle köylü buhranın ağır yükü altında kalmıştır. Bu yıllarda köylü üzerindeki ağır vergi yükü de, aşar'ın kaldırılmasına rağmen yine de fazla olmuştur. 1937'lere gelindiğinde dolaysız vergi yükü bu kesim için % 31 dolaylarına çıkmıştır (Cumhuriyet, 23 Eylül 1937).

Bunun yanı sıra, el koymalar, yol vergisi, eşraf sömürüsü gibi olumsuzluklar da bu kitleyi büsbütün fukaralaştırmıştır (Avcıoğlu, 1990: 509–510). Yönetim elindeki kaynaklarla köylüye sınırlı bir destek sağlayabilmiş, bu ortamda köy aleyhine olan iç ticaret hadlerini düzeltmek ilk akla gelen politika olmuştur. 1932'de Ziraat Bankası aracılığıyla devletin üreticiden buğday almaya başlaması bu yolda atılan ilk adım olmuştur. Yine 1934 başında ekmeğe konulan 1 kuruş resim uygulaması buğdayın düşük olan fiyatını yükseltme çabasından kaynaklanmıştır (Kuruç, 2, 1993: LXXXVI).

Cumhuriyet gazetesinde bu yıllarda tarımı konu alan çok sayıda haber ve yoruma rastlanmıştır. Özellikle gazetenin başyazarı Yunus Nadi'nin bu dönemdeki yazılarının önemli bir kısmını tarım ve köylülük oluşturmuştur. Yunus Nadi 1929 buhranı patlak verip, buğday ve diğer tarım ürünlerinin fiyatları düşmeye başlayınca bu durumu çok tehlikeli bulmuş, yıllarca tarımdaki fiyat düşüşlerine karşı bir önlem alınması gerektiğini savunmuştur. Bu konuya hükümet kesimlerinin de dikkatini çekmeye çalışan gazeteci, konunun ehemmiyetini yaptığı açıklamalar ve gerekçelerle anlatmaya çalışmıştır. Zaman zaman hükümetin de bu görüşlerden etkilenerek tarım ve köylü lehine bazı düzenlemeler yaptığı görülmüştür.

Hatta denilebilir ki bu yıllarda Yunus Nadi için Türkiye ekonomisindeki en önemli mesele; tarımın desteklenmesi ve köylünün koşullarının düzeltilmesi olmuştur. Yunus Nadi için köylünün Türkiye ekonomisindeki yeri o kadar önemlidir ki, 1929 buhranında ülkenin maruz kaldığı sıkıntının Türk köylüsünün iştira kuvvetinin azalmasından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Gazeteci bu nedenle buhranın tek çözümünün ülkede en büyük vergiyi ödeyen ve tüketimde en büyük paya sahip olan köylü kitlesinin satın alma gücünün artırılması ile olacağına inanmıştır:

“...Türk köylüsünün iştira kabiliyetini tutmak, Türk maliyat ve iktisadiyatını tutmak demektir...” (Cumhuriyet, 08 Nisan 1932).

Yunus Nadi, memleket kalkınmasının sanayiden çok tarımla olabileceğini düşünmüş, tarıma öncelik veren iktisadi politikalar uygulanması gerektiğini savunmuştur. Yunus Nadi'ye göre halkın % 80'ini köylü ve ziraatçı müstahsilin oluşturduğu bir memlekette yüksek himayelerle sanayi kurulması öncelikli bir mesele olmamalıydı. Ekonomide öncelik tarıma verilmeli, asıl ziraatın desteklenmesi ve bu sektörün geliştirilmesi gerekmektedir.

Yunus Nadi'nin tarıma öncelik veren kimi görüşlerinde İttihat ve Terakki döneminin bazı ileri gelenlerinin görüşlerine yakın olduğu, dolayısıyla İttihatçılık döneminin etkilerini halen taşıdığı izlenimi edinilmiştir³⁶. Yunus Nadi'nin tarım ve himayelerle ilgili görüşleri İttihatçıların ünlü Maliye Bakanı Cavit Bey'in bazı görüşlerine oldukça yakındır. Cavit Bey de aynen Yunus Nadi gibi himayeye ve sanayiye taraftar değildi. Cavit Bey en küçük himayenin mal fiyatlarının yükselmesine yol açacağına, ülkede fiyatlar artarsa yaşamın güçleşeceğine inanmıştı. Koruyucu gümrükler altında birkaç fabrika kurularak göz boyamanın kimseye bir faydası olamayacağını, bu durumun ancak bir-iki sermaye sahibinin zengin olmasına yarayacağını, ancak halkın çoğunun yoksullaşacağını ileri sürmüştü. Cavit Bey'e göre dış ticarete kısıtlamalar sonucunda, ticaret erbabı hiçbir bilimsel ve teknolojik gelişmeyi takip etmeksizin zahmetsizce kolay yoldan para kazanacak, bu rahatlığın devamı için de koruyucu gümrük tarifelerinin devamını isteyecekti. Böylece “çarpık, cılız, rekabetten yoksun” bir sanayileşme politikasıyla kolay yoldan para kazanmaya devam edilecekti. Vatandaş ise rekabetten yoksun bir piyasada “yerli malı” etiketiyle bir ürünü olması gerekenden çok daha pahalıya alacaktı. Oysaki bilimsel yöntemlerle geliştirilecek tarım ülkeyi servet ve refaha kavuşturabilirdi. Osmanlı Devleti tarım ve ticarete ağırlık verseydi uygar devletler arasında yer alabilirdi. Ülke sanayisi de bu gelişme sürecinde “kendi kendine” ortaya çıkardı. Yine Cavit Bey de Yunus Nadi gibi, “her şeyi yaparım” iddiasının yanlış olacağını düşünmüş, güçlü olmanın koşulu olarak “iş bölümünü” zorunlu görmüştür. Herhangi bir malı diğer uluslardan daha ucuz ve daha uygun koşullarda piyasaya süren ulusun “en güçlü” ulus olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Cavit Bey'e göre uluslararası işbölümünde Türkiye'nin payına tarım düşüyordu. Cavit Bey de aynen Yunus Nadi gibi “biz bugün de yarın da ziraat memleketiyiz” demiştir (Toprak, 1995: 31).

³⁶ Emine Uşaklıgil de, dedesinin doğa sevgisi olan, tarıma ve toprağa çok önem veren özelliklerinden bahsetmektedir. Daha detaylı bilgi için bkz. Emine Uşaklıgil (2011), *Benim Cumhuriyet'im*, s.19.

Yunus Nadi'nin tarımın Türkiye ekonomisinin lokomotif sektörü olması gerektiğine dair görüşlerine sanayileşme hareketlerinin en hareketli olduğu yıllarda bile rastlanmıştır. Yunus Nadi “Ulusal Ekonominin Temel Taşı Olan Köylüyü Kaldırmak İçin” başlıklı yazısında, Almanya'nın ve İtalya'nın birbirine benzeyen rejimlerinde en çok dikkatlerini çeken hususun köylüyü kaldırmak için harcadıkları çaba olduğunu yazmıştır:

“...Bizim düşüncemize göre bu iki rejimin en güzel olarak yaptıkları iş köylüye ve köylülüğe dokunan bu işleridir. Yeryüzü büyük bir sıkıntı içinde... Bu büyük sıkıntının her ulus için ve bütün yeryüzü için en çok çiftçiyi kurtarmak ve yükseltmekle ortadan kalkabileceğine bizim inancımız vardır. Çiftçi ve köylünün bozuk olan yaşayışı düzeltilmedikçe sanayi de yaratmağa, ne de yaşatmaya yol bulmak kolay değildir” (Cumhuriyet, 27 Teşrinisani 1934).

Yunus Nadi'ye göre hiçbir ülke kendi kendine yetecek kadar üretimi gerçekleştiremezdi. Bir memleket kendi kabiliyeti kadar üretim yapmalı³⁷, Türkiye'nin takip edeceği başlıca ekonomi siyaseti azami ölçülerde ziraat hayatı oluşturmak olmalıydı. Memlekette kurulan endüstri tesislerinin bütün ihtiyacı karşılaması ve kendi kendine yetme iddiası içinde olunması Türkiye'ye uygun bir fikir değildi. Asgari bir endüstri yaratma mecburiyeti bir ülkenin medeni bir zarureti olmalıydı, ancak ziraat çok daha güçlü kılınmalıydı (Cumhuriyet, 12 Eylül 1936).

Mesela, Yunus Nadi “Evvla ziraat sonra gene ziraat” başlıklı yazısında şöyle demektedir:

“... Sanayi teşvik ve himaye olunmasın demek istemeyiz, fakat Türk milli iktisadının şimdiki halde evvela ziraat, sonra gene ziraatle ıslah ve ıla edilebileceğini pekiyi biliriz. Ziraat elimizde bulunan sanayie nisbetle çok kolay bir baba san'atimizdir. Büyük sermaye ve esaslı ihtisas isteyen sanayin tesis ve idamesi az çok zaman mese'lesidir. Türkiye'de sanayin teessüsü için ecnebi sermaye ve ihtisasının iştirakini iltizam etmek belki en kestirme bir yol olur. Fakat bu bile bir zaman işidir. Köylü vergisini verebilmek için amelelik etmeğe ve bu maksatla köyünden çok uzaklara gitmeğe mecbur olduğu müddetçe Türkiye'de sanayin değil, hatta ziraatin bile adam akıllı bir teessüsüne inanmak müşkül olur” (Cumhuriyet, 26 Şubat 1930).

³⁷ Yunus Nadi'nin bu görüşleri bugün dahi geçerliliğini korumaktadır. Ege Cansen de Türkiye ekonomisini yönetenlerin zihninde daima iki saplantının varlığına işaret etmektedir. Bunlardan birinin “kendi kendine yeterli olmak”, diğersinin ise “Türk Parasının değerini korumak” olduğunu vurgulayan iktisatçı, “bu iki vektörün bileşkesinden ithal ikameciliği veya diğers bir deyişle küçük iç pazara dönük küçük fabrikalar çıkmıştır” demektedir. Daha detaylı bilgi için bkz. Ege Cansen (28 Eylül 2011), “İkinci devrim geliyor”, <http://hurarsiv.hurriyet.com/yazarlar/Default.aspx>.

Yunus Nadi bir başka yazısında da, Türkiye'nin iktisadi alanda asıl uzmanlaşması gereken alanın tarım olduğunu, dünyada hemen hemen rakipsiz olduğu belli tarım ürünlerinde mesaisini harcayarak, bu ürünlerin kalitesini artırıcı çalışmalar yapmasının doğru olacağını belirtmiştir:

“...Ahalisinin onda sekizi çiftçi ve çoban olan bir memleket esasen ziraat memleketidir. Ziraat istihsalinin artması ve para etmesi Türkiye'nin maliyat ve iktisadiyatına esas olacak demektir... Türkiye'de üzüm, incir, tütün, fındık ve afyon gibi en iyisi yalnız bu memlekette yetişen 5–6 kalem mahsul vardır. Bu beş altı kalem mahsulde Türkiye adeta inhisar sahibidir. Türkiye mesaisini bu güzide mahsulleri üzerine cem ve teksif etmek suretile onların miktarlarını artırmak, cinslerini iyileştirmek, dünya pazarlarına sevk ve arzını asrileştirmek gibi neticeler elde edebilir ve bu neticelerden azami faydalar temin eyleyebilir. Bunlar az mühim işler değildir” (Cumhuriyet, 2 Temmuz 1930).

Cumhuriyet gazetesi kooperatifçilik üzerinde de çok durmuş, Türk ekonomisinin oluşumu ve şekillenmesi için atılacak ilk adımın kooperatifçik olduğunu söylemiştir. Gazete yazılarında birçok kez Darülfünun hocalarına bir cemiyet kurlmaları, kooperatifçilik fikrini yaymaları ve Darülfünun'da bir “serbest kooperatifçilik kürsüsü” açılarak, dersler verilmesi için çağrıda bulunmuştur. Gazete 25 yıl önce Fransa'da bu işe öncülük eden Fransız Darülfünun hocalarını ise örnek göstermiştir.

Bir süre sonra gazetenin bir kooperatifçilik cemiyeti kurulması konusundaki çabalarının sonuç verdiği görülmüştür. Darülfünun bu işe ön ayak olmayı kabul etmiş, 1931 Mayıs sonlarında “Türk Kooperatifçilik Cemiyeti” adında bir örgüt faaliyete geçmiştir (Cumhuriyet, 29 Mart–12 Mayıs–21 Mayıs, 1931).

Yunus Nadi başka bir yazısında da çiftçi cemiyetlerinden bahsetmiş, Avrupa'nın bugünkü medeniyetini, refahını iki asır önce kurulan bu cemiyetlere borçlu olduğunu söylemiştir. Gazeteci 14 milyon nüfusun, 9 milyon'unu çiftçilerin oluşturduğu Türkiye'de bir tane bile çiftçi cemiyeti olmadığına işaret ederek, bu cemiyetlerin dünyada çiftçilere yol gösterip, bir anlamda çiftçiyi eğittiğinden bahsetmiştir. Yazıda bu cemiyetlerin ticaret ve sanayi teşkilatından daha yeknesak ve daha anlaşılabilir bir teşkilat olduğu, dolayısıyla devlet idaresinin bir organı gibi çalışıp, devlet için çok faydalı olduğu da kaydedilmiştir (Cumhuriyet, 7 Nisan 1931).

Gazetede Yunus Nadi dışında başka yazarların da tarım ve köylünün sıkıntılarını ele alan yazılarına rastlanmıştır. Bunlardan 2 Ocak 1930 tarihinde “Niçin ve nasıl

kooperatif” başlıklı makaleyi kaleme alan Vedat Nedim o günlerde köylünün sıkıntılarını şöyle açıklamıştır:

“Köyde fiyat teşekkülü köylünün aleyhinde oluşmaktadır. Satış şartları kötüdür, hatta satış fiyatları maliyet fiyatlarının altında oluşmakta, TL’nin değer kaybetmesinden dolayı ise köylünün eline geçen para günden güne reel olarak azalmaktadır. Harpten sonra sınaî mallar fiyatlarının zirai mahsul fiyatlarından daha çok artması, köylünün elindeki buğdaya karşılık alabileceği sanayi ürünlerinin miktarının azalmasına neden olmuş, murahaba faizinin de % 60’tan % 120’ye kadar yükselmiş olması ki bu köylerde sermaye oluşumunu engelleyen en önemli faktördür. Aşar’ın kalkması köylüye büyük bir özgürlük ve istiklal sağlamıştır ancak aşar’ın yerine geçen nakdi vergi mecburiyeti köylüyü özellikle darlık yıllarında para bulmak konusunda sıkıdır. Köylü vergisini vermek, borç aldığı paranın faizini ödemek için çoğu kez davasını satmak, kazabela parası olarak sakladıklarını, ziynet eşyalarını satmak, mülküne rehine koydurmak zorunda kalmaktadır” (Cumhuriyet, 2 Ocak 1930).

Gazete başka konularda yaptığı gibi çiftçilerin sorunlarını gündeme getirmek için anketler düzenlemiş, böylelikle bu kesimin sorunlarını gözler önüne sermeye, çareler üretilmesine katkıda bulunmak istemiştir. Bu anketlerden biri o dönemin köylü için en büyük umut kaynağı, aynı zamanda da şikâyet kaynağı olan Ziraat Bankası üzerine olmuştur. Mart 1931 tarihinde “Ziraat Bankası vazifesini hakkile yapıyor mu? Nasıl yapmalı” şeklinde bir anket düzenlenmiştir. Bu ankete gelen cevaplardan ise genel olarak bankanın vazifesini yapmadığından şikâyet edilmiştir. Çiftçinin bankadan para alabilmek için fuzuli masraflara ve binbir güçlüğü maruz kaldığı, çiftçiden çok, ticaretle uğraşanlara ve esnafa kredi açıldığı, bankadan kredi alamayan çiftçinin murabahacıdan % 30–40 faizle para temin ettiği şeklinde sorunlar dile getirilmiştir.

Gazetenin haberlerinden 1937 yılında köylünün koşullarının iyileştirilmesine yönelik bazı atılımlar yapıldığı anlaşılmıştır. Mesela, 1937 yılında, Celâl Bayar’ın Başvekilliğe atandığı günlerde Ziraat Vekili Şakir Kesebir başkanlığında Ankara’da bir “Köylü Kongresi” toplanmıştır. Yunus Nadi, köylünün dertlerini halletmeye yönelik böyle bir kongrenin Atatürk’ün “Türk köylüsü memleketin efendisidir” sözünü söylediği tarihten on dört yıl sonra toplanabilmesini hüznle karşılamıştır. Bu işe o güne kadar gereken önemin verilmediğini, geç kalındığını dile getirmiştir (Cumhuriyet, 9 Birinciteşrin 1937).

1937’de Atatürk’ün de devreye girmesiyle yönetimin köylü lehine yaptığı çalışmaların hız kazandığı görülmüştür. Atatürk, yeni kurulan Celâl Bayar

hükümetinden olan beklentilerini sıralarken köylüyü hedef alan bir iyileştirme programından bahsetmiştir. Bunlar arasında aşağıdaki gibi birçok temenni yer almıştır:

- Topraksız çiftçinin kalmaması,
- Toprağın bölünemez bir mahiyet alması,
- Büyük çiftçilerin işletebilecekleri arazi genişliğine bazı sınırlamalar getirilmesi,
- Çiftçinin iş vasıtalarının artırılması-modernize edilmesi,
- Pulluk, traktör kullanımının sağlanması,
- Zirai ürünlerin kalitesinin yükseltilmesi,
- Hayvan vergisinin düşürülmesi,
- Köylerin zirai bölgelere ayrılması,
- Bu bölgelerin her birinde köylülerin gözleri ile görebilecekleri, çalışmalarını için örnek alabilecekleri verimli, modern, pratik ziraat merkezleri kurulması (Cumhuriyet, 30 Birinciteşrin-2 İkinciteşrin 1937).

Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda Anadolu yaylasının on dört vilayetinin bütün köylerinin gözden geçirilmesine başlanmış, tetkikleri tamamlanan yerlerde düzeltme ve iyileştirme çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında köylünün sıhhi vaziyeti, köylünün toprak vaziyeti, tohumluk işleri, köyün hayvanları, içme ve sulama suyunun vaziyeti, köylerin damızlıkları gibi konular ele alınmıştır. Köylünün şahsi vaziyetinden iş hayatına kadar her şeyi ıslah etmeyi planlayan bu hareket Cumhuriyet gazetesi tarafından büyük coşkuyla karşılanmış ve desteklenmiştir. Hatta Yunus Nadi, Celâl Bayar'ın 1937 yılında Tasarruf Haftası açılış nutkunda madencilik alanında üç yıllık bir plan müjdesi vermesi üzerine, “Başbakan asıl bu hediye verebilirdi: Köy kalkınması” diyerek, Başvekilin konunun ehemmiyetine yeterince vurgu yapmadığına işaret etmiştir (Cumhuriyet, 17 Birincikanun 1937).

Türkiye'nin buhrandan etkilenmesi en çok tarım alanında hissedilmiştir. Tüm tarımsal ürünler içinde buğdayın özel bir önemi olduğundan, “devletçilik” ilkesi kapsamında buğday üretiminin örgütlenmesi işine devletin el atması konusunda birçok tartışmaya girilmiş, öneriler sunulmuştur (Tekeli ve İlkin, 1982: 110). Öyle ki, CHF'nın Üçüncü Büyük Kongresi'nde fırka programı tartışılırken, en hararetli konuşmalar devletçe buğday fiyatlarının yükseltilmesi konusunda olmuştur (Kuruç, 1988: 141-159).

Yunus Nadi'ye göre ise buğday Türkiye ekonomisinin en kritik, en önemli ürünüdür. Yunus Nadi, iktisadi buhranın etkilerini azaltmak için ilk ele alınması gereken maddenin buğday olduğunu belirtmiştir. Çünkü buğdayın bol ve ucuz olması, halkın büyük bir kısmını oluşturan köylü ve çiftçinin mahsulünün para etmemesi demektir. Bu da halkın alım gücünü iyice zayıflatan, iktisadi piyasalarımızı en çok etkileyen asıl nedendir (Cumhuriyet, 17 Temmuz 1931). Türkiye'deki buhranın sebebini köylünün alım gücünün azalmasına bağlayan Yunus Nadi, bu görüşünü alım gücü zayıflayarak satın alamayan köylünün şehirlerde durgunluğa yol açtığı açıklamasıyla savunmuştur. Yunus Nadi'nin buhrana getirdiği çözüm ise buğdayın ve ekmeğin fiyatının artırılması olmuştur (Cumhuriyet, 15 Temmuz- 24 Teşrinisani 1931).

Gazetenin muhtelif tarihlerde yayımlanan birçok yazısında bu konuya değinilmiştir. Ali Süreyya'nın "Buğday İhraç Edebilirmiyiz?" (Cumhuriyet, 30 Temmuz 1931), "Efendimizle Mülakat" (Cumhuriyet, 3-4 Ağustos 1931), "Buğdayımızı korumak için alınacak tedbirler-Ali İktisat Meclisine göre, hükümet ihtiyaçtan fazla buğdayları satın almalıdır" (Cumhuriyet, 29 Şubat 1932), "Buğday Meselesinde Alınan ve Alınacak Müessir Tedbirler" (Cumhuriyet, 6 Ağustos 1931), "Gene buğday üzerinde: Bir taşla iki kuş!" (Cumhuriyet, 3 Mart 1932) gibi yazıların tümünde buğday fiyatlarından bahsedilmiştir. Bu yazılarda buğday fiyatının çok düşük olduğunu vurgulamak için, bir okka buğday ile ancak bir kutu kibrit satın alınabildiği, 24 okka buğday ile sadece bir okka şeker alınabildiği şeklinde spesifik örnekler de verilmiştir. Türk köylüsünün çok acıklı bir duruma düştüğü belirtilen bu yazılarda başta buğdayın fiyatının yükseltilmesi olmak üzere, çiftçinin malının para etmesini sağlayacak tedbirlerin bir an önce alınması gerektiği sürekli vurgulanmıştır.

Gazetenin Türk buğdayını himaye için açtığı mücadelenin bir sonuç vermeye başladığı ve hükümetin bu konuda aksiyon alma gereği hissettiği hemen o günlerde Meclis'e verilen "Çiftçiyi Koruma Kanun" tasarısından anlaşılmaktadır. Buna göre köylü buğdayını 2-3 kuruş fazlaya satabilecek, vergisini ve bankaya olan borcunu buğday olarak verebilecektir. Gazete haberi Aka Gündüz'ün yazısı ile verirken "Teklifimizi sür'atle benimsiyen hükümete teşekkür ederiz" ifadelerini kullanmıştır (Cumhuriyet, 22 Temmuz 1931).

Ancak, o günlerde mesele hallolmamış olacak ki, Yunus Nadi "Gene Türk Buğdayının Korunması mes'elesi" başlıklı bir başka yazı daha yazmıştır. Bu defa

Bulgaristan örneğini vermiş ve bu ülkede yalnız buğdayın değil bütün mahsulün resmi bir teşekkül tarafından satın alındığını belirtmiştir. Bizim de benzer şekilde buğday fiyatları üzerinde bazı tedbirler almamız gerektiğini, bunun da iktisadi bir devlet olmanın bir zorunluluğu olduğunu yinelemiştir (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1931).

1931 Ağustos tarihinden itibaren gazetede hükümetin buğday alımı yaparak fiyatları yükseltmesi konusunda yaygın bir kampanya başlattığı da görülmektedir. Kampanya, Ziraat Bankası'nın köylüden buğdayı piyasa fiyatının üstünde almasını, alınan buğdayında iç piyasada satılmayarak ihraç edilmesini, bu alımlardan kaynaklanacak zararın da Ziraat Bankası'nca karşılanması önerilmiştir.

Cumhuriyet'in özellikle de 1932 yılında buğday konusu üzerinde daha çok durduğu, hatta bu meselenin günlerce gazetenin en önemli gündem maddesini oluşturduğu görülmüştür. Yunus Nadi'nin 5 Mart 1932 tarihli "12 Kuruşa ekmek! Hem Köylüyü kurtarır, hem bütçeyi düzeltir!.." başlıklı yazısında çiftçinin mahsulünün para etmemesinden dolayı müşkül vaziyette olduğu, ekmeğe bir miktar zam yapılması gerektiği, köylünün ve memleketin kurtuluşunun buğday fiyatının artırılmasında olduğu yinelenmiştir. Yazıda ayrıca Fransa, İtalya ve Yunanistan'da olduğu gibi bizde de köylünün korunması gerektiği belirtilirken, "Sizin Fikriniz Nedir?" sorusuyla okuyucunun fikrini soran bir de anket açılmıştır (Cumhuriyet, 5 Mart 1932).

Cumhuriyet'in ekmek meselesi üzerine yaptığı yayınlardan sonra konunun Ankara'da ilgi uyandırdığı, buğday meselesinin İktisat Vekâleti'nce incelenmeye başlandığı yine gazetenin haberlerinden anlaşılmaktadır (Cumhuriyet, 6 Mart 1932).

Yunus Nadi'ye göre buğday konusu hayati derecede önemlidir. Nadi, 10 Mart 1932'de yazdığı bir yazıda; "Türkiye'de köylü düştüğü gün şehirli ayakta duramaz! Türkiye'de ekmeğin ucuzluğu en büyük fenalık alametidir. Bu, köyleri tahrip ve şehirleri tehdit eden bir afettir..." (Cumhuriyet, 10 Mart 1932) sözleriyle durumun önemini vurgularken, A.H. imzalı bir başka yazıda da, "Türkiye'de niçin buhran var? Ziraat istihsalimiz, sanayi istihsalı karşısında tamamiyle himayesizdir!" denilerek, Türkiye'deki iktisadi buhrana sebep olarak buğday fiyatlarının himayesiz kalması gösterilmiştir. Hatta daha da ileri gidilerek buğday meselesinin halledilmesi meselesi Türkiye ekonomisinin kurtuluşu ve buhranın bitmesi olarak görülmüştür.

“Milli sanayi himaye etmek için, gümrüklerimize ağır ithalat resimleri koyarak, sanayi ve ithalat eşyasını memlekette dünyadaki fiat düşkünlüğünden kurtardık, ve böylece piyasalarımızda cihan piyasalarından yüksek ve himayeli olan fiatlar vücade getirdik. Fakat ziraat istihsalini, dünya piyasasındaki düşük fiatlar karşısında başıboş ve himayesiz bıraktık. İşte bizdeki buhranın sebebi budur!...” (Cumhuriyet, 11 Mart 1932).

4 Nisan 1932 tarihli “Yalnız sanayi değil Ziraati de himaye etmeli” şeklindeki imzasız makalede de sanayiye karşı tarım savunulmuştur. Memleket halkının çok az bir kısmının faaliyet gösterdiği sanayiye bu kadar himaye verilirken, milletin % 85’inin çalıştığı tarımda himayeye itiraz olunmaması gerektiği belirtilmiştir.

Bu yazılar üst üste yazılırken, 1932 yılının ortalarında buğday konusunda hükümetin de bazı adımlar atmaya başladığı görülmüştür. Gazetenin haberlerinden Haziran ortalarından itibaren hükümetin buğday için bir layiha hazırlığına girişildiği anlaşılmaktadır. Yunus Nadi bu haberi “Mühim bir adım: Buğday layihası” başlığı ile duyurmuştur:

“...Buğday layihasında Ziraat Vekilimizin bize pek mühim esaslar hazırlamış olacağından emin bulunuyor ve bu senenin en büyük bir ihtiyacımıza cevap verecek olan bu eserini tehliküle bekliyoruz.” (Cumhuriyet, 13 Haziran 1932).

Gazetenin verdiği haberlerden Haziran ortalarından itibaren hükümetin buğday fiyatına müdahale ettiği anlaşılmaktadır. 15 Haziran 1932 tarihli sayıda da “Ekmek fiatı arttı, buhran da kalmadı!-Dün Zahire Borsasında ekmeğin 8 kuruşa satılabileceği tespit edildi.” şeklinde çıkan haberden hükümetin piyasaya müdahale ettiği anlaşılmıştır. Bu müdahaleden sonra ekmeğin fiyatı 9,5 kuruşa çıkartılmıştır.

O günlerde hükümet buğday meselesinde pratik ve acil bir çözüme ihtiyaç duymuş, çözüm olarak ise buğday çiftçisinin karşısına devletin garantili bir fiyattan güçlü bir alıcı olarak çıkması düşünülmüştür. Ziraat Bankası bu iş için görevlendirilmiş, bu amaçla 03.07.1932’de 2056 sayılı “Buğday Koruma Yasası”³⁸ çıkarmıştır (Kuruç,

³⁸ Hükümet tarafında buğday konusu başlangıçta temkinli bir yaklaşımla ele alınmıştır. İktisat Vekili Mustafa Şeref Özkan buğday fiyatının düşüşünü önlemek için Ziraat Bankası’nın köylüden buğday alacağını söylemişse de, hükümet ve bakan bu konuda ihtiyatlı davranmışlardır. İktisat Vekili Mustafa Şeref Özkan hem alış fiyatını hem de alınacak buğday miktarını sınırlayacak bazı ilkeler belirlemiştir. Ziraat Bankası’nın yapacağı alımlara para olmadığı için köylünün borcundan mahsup edilmesi kararlaştırılmış, olası bir kâr edilmesi halinde de bu kâr’ın köylüye verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu yolla Ağustos 1931 tarihinde Ziraat Bankası alım yaptıysa da fiyatlar üzerinde pek etkili olamamış, köylü düşük fiyatlar karşısında malını bankaya satmak istememiştir. 1931 yılı buğday üreticisi için sıkıntılı bir yıl oldukatn sonra 1932 yılı hasat mevsimi yaklaşırken yüksek bir buğday rekoltesi olmayacağı, bu nedenle de ürün bolluğundan kaynaklanan fiyat sorunu yaşanmayacağı öngörülmüştür. Buna

1988: 284). Cumhuriyet gazetesi Buğday Kanunu'nu memnuniyetle karşılarken, bu işte geç kalındığını da ima etmiştir. Yunus Nadi “Mühim bir kanun” başlıklı yazısında bu kanunla Türkiye’de buhranın halline doğru en mühim adımın atılmış olduğunu yazmıştır. Yunus Nadi iki sene boyunca savunduğu Buğday Kanunu’nun nihayet üçüncü senesinde bir kanun layihası olarak Meclis’e geldiğini ve İktisat Encümeni’nden geçerek, nihayet buğdayın müdafaasına karar verildiğini belirtmiştir. Yazının devamında ekmeğin okkasının 15 kuruşa yenilmesine katlanılması gerektiğine değinirken, bu şekilde buhran, muvazene vergileri gibi zoraki tedbirlere gerek kalmayacağını da kaydetmiştir (Cumhuriyet, 30 Haziran 1932).

Ekim 1933 tarihine gelindiğinde buğday konusunda piyasada hâlâ köylüyü rahatlatacak bir fiyatın oluşmadığı, yasanın beklentilere cevap veremediği Yunus Nadi’nin “Buhranı yenmek için Köyü kurtarmalı” yazısından anlamaktayız. Nadi, diğer yazılarında olduğu gibi bu yazısında da bütün dünyadaki buhranın ana nedenini açıklarken, her şeyden önce ziraat mahsullerinin maliyetini kurtarmayacak fiyatlarla alınıp-satıldığını, bu durumun çiftçinin satın alma gücünü kaybetmesine yol açtığını yinelemiştir. Yunus Nadi yazısında bazı eleştirilerde de bulunmuş, buğday kanunun ülkemizde nasıl tatbik edildiğinin, buğdayın kaçta alınıp satıldığının henüz bilinmemesinden de yakınmıştır. (Cumhuriyet, 1 Teşrinievvel 1933). 1933 yılının son günlerinde gazete de çıkan bir haberden ekmeğin okkasının İstanbul’da hâlâ 5 kuruşa varan çok düşük fiyatlarla satıldığı, buğday üreticisinin durumunda bir düzelme olmadığı anlaşılmaktadır (Cumhuriyet, 31 Kânunuevvel 1933).

Tekeli ve İlkın’de, kanunun ilk yılındaki uygulamasının örgütlenme yetersizliği ve yasanın geç çıkması nedeniyle sınırlı kaldığını belirtmektedir. İlk yılda 11 merkezden alım yapılmış, hükümet okka başına 5,5 kuruşluk bir fiyat belirlemiştir. Fiyat bunun altına düşünce Ziraat Bankası alım yapmış, bu şekilde Ziraat Bankası 1932–1933 yılında 22.476 ton buğday alarak, 921.255 TL ödemiştir. Satın alınan buğday toplam üretimin % 1’i düzeyinde olmuş, alım merkezlerinin olmadığı yerlerde fiyat 2,5–3,5 kuruşa kadar düşmüştür. Bu mekanizmanın etkinliğini artırmak için merkez sayısı 20’ye yükseltilmiştir. 1933–1934 yılında banka aynı fiyattan 159.365 ton

rağmen hükümet tarım fiyatlarının düştüğü ve köylünün yoksullaştığı buhran ortamında çiftçiyi destekleme politikası hazırlamıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. Bilsay Kuruç (1988), *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932)*, C. 1, s. 284.

buğday olarak, 5.899.955 TL ödemiştir. Bu şekilde dahi toplam ürünün % 6'sının alımı gerçekleşebilmiştir. Aracı istasyonların sayısının artırılmaması, köylüden düşük fiyattan buğday toplayan tüccarın bunu 5,5 kuruşa Ziraat Bankası'na satarak spekülâtif kâr'lar elde etmesine yol açmıştır. Ayrıca, Ziraat Bankası'nın kalite farkı gözetmeksizin her türlü buğdaya 5,5 kuruş ödemesi, kaliteli buğdayın tüccar tarafından, kalitesiz buğdayın ise Ziraat Bankası'nca satın alınmasına sebep olmuştur (Tekeli ve İlkin, 1982: 113).

1934 yılına gelindiğinde Yunus Nadi'nin kentli nüfusun ekmeği hâlâ ucuza yediğinden yakındığı görülmüştür. Bir yazısında, Fransa ve Yunanistan'da ekmek fiyatının buğday üreticisinin eline 10–12 kuruş geçecek şekilde ayarlandığından bahsetmiştir. Türkiye'de de 6 kuruşa çiftçiden alınan buğdayın, vergi dâhil 10–11 kuruşa ekmek olarak şehirliye yedirildiği takdirde, konulan 2–3 kuruşluk vergi ile 20–25 milyon liralık bir kaynak yaratılabileceğini kaydetmiştir. Yunus Nadi'ye göre bu kaynak hem ihracat farklarını kapatacak, hem de gereken alt yapının kurulmasını olanaklı kılacaktı (Cumhuriyet, 17–18 Nisan 1934).

Yunus Nadi, “Köylüyü korumak Milli iktisadı Kurtarmaktır” başlıklı yazısında da yine ekmek fiyatının düşüklüğünden bahsetmektedir. Bizdeki 6,5 kuruşluk gümrük resminin köylüyü dış pazarlardan gelecek buğdaya karşı koruduğunu, ancak bu himayenin yetersiz olduğunu, bizdeki üretim koşulları ve nakliye masrafları nedeniyle köylünün daha çok desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Yazar bunun için alınacak tedbirlerin başında buğday alım-satımını tamamen kendi üzerine alacak bir “Buğday Ofisi” kurulmasını önermiştir. Ziraat Bankası'nın koruma müdahalelerini ve ekmek başına konulan 1 kuruş'luk resmi ise “üstün körü” tedbirler olarak değerlendirmiştir (Cumhuriyet, 20 Nisan 1934).

Yine Yunus Nadi, “Köylünün vaziyetini ıslaha birinci ehemmiyet derecesile bakmak vazifelerin en büyüğü olur” başlıklı bir başka yazısında da yine ekmek fiyatının düşüklüğünden yakınmıştır. Yazıda aşırı buğday fazlası olan Amerika'da ekmeğin kilosunun 18 kuruş olduğunu, buğdayın kilosunu dışarıdan 4–5 kuruşa alan Yunanistan, İtalya gibi ülkelerde ise ekmeğin kilosunun 16–17 kuruşa satıldığını yazmıştır. Nadi, bizim ülkemizde ise ekmekte sadece 10–11 kuruşluk bir fiyata bile razı olduğunu belirtirken, köylünün bu düşük fiyatlara daha ne kadar dayanabileceğini sormuştur (Cumhuriyet, 22 Nisan 1934).

Bir başka yazıda da, “Köylümüzün belli başlı istihsali olan buğdayı yok pahasına indirmiş olan dertler halledilmedikçe milli iktisadımız-ve binaenaleyh mali vaziyetimiz-en büyük tehlikenin tehdit ve tazyiki altında bunalıp ezilmekten kurtulmuş olmayacaktır. Derhal bir buğday ofisi teşkili kat’i bir zaruret olmuştur” sözleriyle konunun ehemmiyetine dikkat çekilmiştir. Gazetenin 15 Mayıs 1934 tarihli bir yazısında da “Buğday işinde esaslı tedbir almayan yegâne bizim memleket kalmıştır diyebiliriz” şeklindeki ifadelerle hükümete eleştiriler yöneltilmiştir. Yazıda bütün dünyada bu meseleye hükümetlerin çok önem verdiği, bizde ise konunun hükümetin ihmaline uğradığı belirtilmiştir (Cumhuriyet, 25 Nisan–15 Mayıs 1934).

Nihayet, Yunus Nadi’nin 1930 yılından itibaren köylünün ve tarımın kurtarılmasına yönelik bıkip-usanmadan savunduğu; ekmekten vergi alınması hususu bir yasayla yürürlüğe girmiştir. 28 Mayıs 1934’te çıkan, 2466 sayılı “Buğday Koruma Kanunu” ile un ve unlu mamuller üzerine vergi getirilmiş, böylelikle gazetenin dört yıl boyunca sürekli dile getirdiği soruna yönelik hükümet önemli bir adım atmıştır.

Yine gazetede Mayıs 1935 tarihinde çıkan bir haberde de, Parti Kurultayı’nın yeni inkılâplar hazırlamakta olduğu kaydedilmiştir. Yazıda Türk köylüsünü kalkındırmanın en önemli gaye olacağı, sınaî müesseselerin memleketin her tarafına dağılacağı türünden haberler verilmiştir (Cumhuriyet, 12 Mayıs 1935).

Tarımsal Alandaki Diğer Düzenlemeler

Cumhuriyet gazetesinde tütün hakkında da birçok yazı çıkmıştır. Yunus Nadi’nin kaleme aldığı bu yazılarda özellikle tütünde teşkilatlanma, kalite sorunları ve tütün ihracatının artırılmasına yönelik tavsiyeler göze çarpmıştır.

Yunus Nadi 1932 yılı başındaki yazılarında tütün işindeki en büyük eksikliğimizin teşkilatsızlık olduğunu belirtmiştir. Yazara göre o sene yapılacak en acil işlerden biri; Ege yöresinde bulunan müstahsillerin yetiştirdiği tütünlerin ya Tütün İnhisarı ya da bir satış kooperatifi elinde toplanması olmalıydı (Cumhuriyet, 9 Kânunusani 1932). Yunus Nadi 30 Kânunusani 1932 tarihinde yazdığı “Tütün müdafaa ofisi Teşkiline mecburuz!” başlıklı yazısında Brezilya Kahve Müdafaa Enstitüsü’nü örnek göstererek, o günlerde Ankara’da toplanan Tütün Kongresine bu şekilde bir teşkilatlanmaya gidilmesi için tavsiyelerde bulunmuştur.

Yunus Nadi, 6 Şubat 1932 tarihli “Türk tütüncülüğünü Kurtarmak için...” başlıklı bir başka makalesinde de Türk tütünlerinin değerine satılmadığını, müstahsil ve devletin birlikte hareket edebileceği bir teşkilatın oluşturulmasının şart olduğunu yazmıştır. Yazıda stoklardaki tütünlerin bir teşkilatça satın alınarak, işlenip, satılmasının Türk tütününü kurtaracağı, bu yolla tütünlerini her ne pahasına olursa olsun ucuza satan müstahsilin de malının para edeceği vurgulanmıştır.

Yine Yunus Nadi kurulacak olan bir İnhisar İdaresi'nin faaliyetleriyle ilgili olarak kaleme aldığı “Türk tütüncülüğünü Kurtarmak için” başlıklı bir diğer yazısında da, Türk tütününü kurtarmak için yapılacak en önemli işin Tütün İnhisar İdaresi'nin tütün ihracatını da üstlenmesi olduğunu kaydetmiştir. Yazıda ayrıca, bu işi yapan özel girişimlerin tütün ticareti yapmalarına ise karşı olmadıklarını, ancak, İnhisar İdaresi'nin bu alanda ciddi bir yerinin olmasının faydalı ve lüzumlu olacağı ifadeleri yer almıştır (Cumhuriyet, 23 Temmuz 1932).

Nitekim 1932 Temmuz ayında Meclis'ten hızla geçen yasalardan biri de 3.7.1932 tarih, 2061 sayılı “Türkiye’de Afyon Yetiştiriciler Satış Birliği” kurulmasına yönelik yasa olmuştur. Bu yasanın çıkmasını zorunlu kılan nedenlerin başında; Avrupa’daki ilaç sanayicilerinin krizden yararlanarak, bir kartel kurması ve afyon fiyatlarını hızla düşürmeye başlamaları olmuştur. Türkiye bu kartele karşı, kendi değerli afyonunun satışını tek elde toplayarak, afyon fiyatını yükseltmeyi düşünmüş, ayrıca, uyuşturucu madde kaçakçılığını önlemek için de afyonun tek elde toplanması istenmiştir (Tekeli ve İlkin, 1982: 115–116).

Ancak, Eylül 1932 tarihinde Mustafa Şeref Özkan'ın İktisat Vekilliği'nden ayrılmak zorunda kalması ve yerine Celâl Bayar'ın gelmesiyle birlikte “Afyon Üreticileri Birliği” şeklinde kendine özgü bu kuruluş faaliyete geçememiştir. Bunda, afyon üreticilerinin sayılarının (150.000) örgütlenemeyecek kadar çok olması, aynı zamanda Bayar'a tüccar çevrelerinden yapılan baskılar etkili olmuştur. Bu birlik yerine Celâl Bayar “Afyon İnhisarı”nın kurulması için bir yasa hazırlatmıştır (Cumhuriyet, 25 Mart 1933).

Bu yasa ile İktisat Vekâleti'ne bağlı bir “Uyuşturucu Maddeler İnhisarı İdaresi” kurulmuş, kuruluşa birçok yetki verilmiştir. Bunlar; Yunus Nadi'nin Temmuz 1932'de önerdiği gibi ihracat yapma, afyon satın alma, üreticiye avans ve kredi verme,

uyuşturucu madde fabrikası kurabilme, afyon ekim alanlarını tespit edip, denetleme gibi bir dizi geniş yetkiyi kapsamıştır (Tekeli ve İlkin, 1982: 118).

Cumhuriyet gazetesi, üretici ve alıcı arasında anlaşmazlıklara yol açan iskonto ve ıskarta meselelerinin halledilmesi için de tedbirler alınması gerektiğini değişik zamanlarda gündeme getirmiştir. Yunus Nadi'nin "İhracatımızı Nasıl artırabiliriz?" başlıklı bir makalesinde tütün üreticileri ve tüccar arasındaki sorunlara değinildiği görülmüştür. Yunus Nadi, ihracat işinde Türk müstahsili ve tacirinin de dikkat etmesi gereken bazı noktalar olduğuna işaret ederken, tütün işlerinde bir teşkilatlanmaya gidilmesinin şart olduğunu tekrar etmiştir. Yazıda ayrıca, müstahsille alıcı arasında en çok şikâyete konu olan ıskarta meselesinde kurallara ihtiyaç duyulduğu, ülkedeki mevcut yabancılarla iş birliğinin kuvvetlendirilmesi gerektiği, Amerikalılar gibi dürüst hareket eden memleketimizdeki bütün yabancılara nezaket gösterilmesinin bir vazife olduğu belirtilmiştir (Cumhuriyet, 17–23 Şubat 1934).

Cumhuriyet gazetesinin 1930'lu yıllara ilişkin sayılarında ayrıca üzüm, pamuk, gibi diğer önemli ihraç konusu ürünlerin dış pazarlardaki rekabet şansını artırmak ve bu ürünlerin dış piyasalarda bir yer edinmesini sağlamak için hükümete öneriler getiren çok sayıda haberine rastlanmıştır. Bu bağlamda gazetenin özellikle ihraç mallarının kalite, ambalaj ve standart meselesini kontrol edecek bir Dış Ticaret Tetkik Enstitüsü ve bir İhracat Bürosu kurulması şeklindeki önerisi ise ilerleyen yıllarda hükümet tarafından dikkate alınmıştır (Cumhuriyet, 26 Haziran 1930). Gazete dünya standartlarında mal üretmenin ve paketlemenin ne denli önemli olduğunu dünyadaki başka ülkelerden örnekler vererek anlatırken, bu yönde halkta da bir bilinç oluşturmaya çalışmıştır.

O yıllarda üzüm de ülkenin ihracata konu olan, özellikle de Ege Bölgesi'nin önemli bir tarım ürünü olmuştur. Üzüm üreticilerinin de bu yıllarda diğer tarım çiftçileri gibi fiyatların düşük olmasından kaynaklanan (1934'te oldukça düşmüştür) ve tüccarın ürünlerini "alabes" satışlarla ucuza almasından doğan benzer sorunları olmuştur. Tüccarın Alabes satışlara cesaret edebilmesinin önemli bir nedeni üreticilerin örgütsüzlüğü olmuştur. Devletçilik anlayışı ve kooperatifleşme üzerinde basının da durması üzerine Ege'deki duruma çözüm olması için üreticilerin satış kooperatifleri etrafında örgütlenmesi düşünülmüştür (Tekeli ve İlkin, 1982: 122–123).

Bu şekilde 1937 yılında İktisat Vekâleti'nin öncülüğünde, önemli ihraç konusu ürünlerden olan üzümün daha iyi yetiştirilmesi, daha iyi hazırlanması ve yurtdışında daha iyi koşullarda satılabilmesi için çareler araştırmak amacıyla bir kongre düzenlenmiştir. Ankara'da toplanan ve dört gün süren kongrede özellikle de üzümde standardizasyona gidilmesi konularının tartışıldığı görülmüştür (Cumhuriyet, 14 Mart 1937).

Bu yıllarda devlet ayrıca ihracat içinde önemli payları olan tütün, yumurta, incir, fındık gibi ürünlerde üreticiden tüccara, teknisyenlere kadar uzanan değişik kesimleri uzmanlık kongrelerinde bir araya getirerek, bu gruplar arasındaki anlaşmazlıkları gidermeye, örgütlenmelerini özendirmeye çalışmıştır.

Kriz yıllarında yumurta ihracatı yapılan Fransa, İtalya, İspanya ve Yunanistan'ın buhran yüzünden koruyucu önlemler almasıyla yumurta pazarı daralmıştır. Bu dönemde ihraç ürünleri arasında üçüncü sırayı alan yumurtanın ihracatı sadece İspanya ile sınırlı kalmıştır (Tekeli ve İlkin, 1982: 122–123).

1930 yılında yumurta ihracatındaki bu sıkıntıyı fark eden gazete, yumurta ihracatının artırılması için neler yapılması gerektiği hakkında yazılar yayımlamaya başlamıştır. Bunlardan Halil Mithat'ın “İtina isteyen bir ticaret şubesi”, “Yumurta istihsal ve ihracında teşkilat lazım” başlıklı öğretici yazısında yumurta işinde dikkat edilmesi gereken noktalar ele alınmıştır. Bunlar; köylünün taze iken yumurtayı pazara sevk etmesi, muhafaza süresi bir haftayı geçen, bozuk ve pis kabuklu olanları ihraç etmemesi, ambalajın modern olması, yumurtaların sınıflara ayrılması gibi tavsiyeleri içermiştir (Cumhuriyet, 25 Mayıs 1930).

Yunus Nadi de, “Mühim bir ihracat Maddemiz: Yumurta” başlıklı bir makalesinde yumurta ticaretini düzene sokacak ve geliştirecek tedbirlerden bahsetmiştir. Yazıda, yumurta ticaretinden o yıllarda 7–8 milyon lira elde edildiği, bu gelirin tavukçuluktaki çok iptidai koşullara rağmen gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Yazıda ayrıca, ıslah edilecek bir üretim, iyi bir ambalaj ve daralan mahreçlerin genişletilmesi ile yumurtacılığın önemli bir ihracat kalemi olabileceği kaydedilmiştir (Cumhuriyet, 13 Şubat 1934).

Nitekim 1933 yılından itibaren gerileyen ticaret hacmini tekrar canlandırmaya yönelik olarak 11 Şubat 1934'te Samsun'da dört gün süren bir kongre toplanmasına

karar verilmiştir (Cumhuriyet, 13–16 Şubat 1934). Gazetenin verdiği haberlerden kongrede yumurtaların ıslahı, kooperatif teşkilatı ve ihracatının tanzimi konusunda önemli kararlar alındığı, yumurta ihracatının milli vapurlarla sevk edilmesi gibi konuların müzakere edildiği anlaşılmaktadır (Cumhuriyet, 13–16 Şubat 1934).

Bu dönemde Türkiye’de pamuk da üzerinde önemle durulan tarım ürünlerinden biri olmuştur. Çünkü yeni kurulmakta olan dokuma fabrikalarının ihtiyacı olan pamuğun ülkede üretilmesi önem kazanmış, ayrıca ihracatta pamuğun ihmal edilmemesi istenmiştir. Her ne kadar o yıllarda ülkede üretilen pamuk miktarı ihtiyacı karşılayacak düzeyde olsa da, pamuğun kalitesi yeni açılan fabrikaların ihtiyacına yönelik olmamıştır (Tekeli ve İlkin, 1982: 132).

Hükümet yurt genelinde pamuk üretimine çok önem vermiş, bu doğrultuda bazı önlemler almıştır. Bu durum Başvekil İsmet İnönü’nün pamuk üzerinde tetkikler yapmak üzere 1936 yılı sonlarına doğru Ege mıntıkasında çıktığı bir geziden de anlaşılmaktadır. Bu gezi sırasında müstahsillerle bizzat görüşmeler yapılmıştır. Pamuk ziraatının en modern usullerle genişletilmesi, pamuk miktarının ve kalitesinin artırılması, yüksek olan pamuk fiyatının ucuzlatılmaya çalışılması, pamuk çiftçisine kolaylıklar getirilmesi gibi tedbirlerin alınması kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet, 20 Birinciteşrin 1936). Nitekim bu dönemde pamukta kalite sorununu çözmek için yabancı uzmanlardan görüşler alınarak, planlar hazırlanmış, çiftçiye iyi cins tohum dağıtılmış, “Pamuk Islah Kanunu” çıkarılmıştır. Bu tedbirler sonunda 1935 yılında yüksek kaliteli açık koza ekim alanlarının sayısı artmıştır (Tekeli ve İlkin, 1982: 132).

Yunus Nadi buğday meselesinde olduğu gibi pamuk üretiminde de müstahsilin korunması ve desteklenmesini istemiştir. 1938 senesinde dünyada pamuk rekoltesinin çok yüksek olması nedeniyle pamuk fiyatları düşmüş, önceki sene 40–50 kuruş eden pamuk, 25–30 kuruşa bile müşteri bulamaz olmuştur. İşte bu durumda Yunus Nadi, maliyet fiyatının altında satış yapmak zorunda kalan pamuk üreticilerinin maliyet fiyatlarını düşürecek teknik tedbirlerin hükümetçe alınmasını tavsiye etmiştir. Bu arada kısa vadede de pamukta destekleme alımları yapılması gerektiğine işaret etmiştir (Cumhuriyet, 7 İkincikanun 1938).

Nitekim Yunus Nadi'nin de tavsiyelerine uygun bir şekilde hükümetin devlet fabrikaları için piyasa fiyatının üzerinde mühim miktarda pamuk satın alarak, çiftçiye yardım ettiği gazete haberlerinden anlaşılmıştır (Cumhuriyet, 7 İkincikanun 1938).

2.3.3. Dış Ticarete Yapılan Düzenlemeler

Bu dönemde başlayan devletçi uygulamalar dış ticaret politikasını da değiştirmiş, devlet bu alanda da önlemler alarak, kontrol alanını genişletmiştir. Özellikle gümrük yasa ve tarifelerini değiştirme olanağına kavuşan hükümet yasaklama ve kontenjanlarla ithalatı kısıtlamıştır. Ayrıca, dış ticarete kotaların artırılması, ticaret yapılan ülkelerle mal dengelerinin kurulması, yerli malı alımını dış ticarete zorunlu kılmak gibi başka tedbirler alınmıştır (Kuruç, 1, 1988: 195).

Dış ticarete alınan önlemlerle 1923–1932 döneminde sürekli açık veren dış ticaret dengesi, 1933–1938 yılları arasında dış ticaret hacmi her ne kadar daralmışsa da, fazla verir hale gelmiştir. Kaldı ki bu yıllarda dünyada genel olarak daha büyük bir daralma söz konusu olduğundan Türkiye'nin dünya ticaretinden aldığı pay artmıştır. Dış ticarete devletçi uygulamaların başlamasıyla yatırım malı ithalatının toplam ithalat içindeki payı da artmıştır. Bu oran 1939'da % 50'lere kadar çıkmıştır. 1938 yılına gelindiğinde oluşan dış ticaret açığında ise savaş araç-gereçlerinin ithalindeki artış önemli rol oynamıştır (Kipal ve Uyanık, 2001: 144–145–146–147).

Ancak, Türkiye'de 1933–1938 arasında dış ticaretin fazla verdiğine dair genel görüşe karşın Tezel bu dönemde, 1930'larda artan silah alımları nedeniyle aslında dış ticaret fazlası değil, açığı vermiş olunduğu ihtimalinden bahsetmektedir. Tezel'e göre resmi istatistiklere yansımayan rakamlar hesaba katıldığında bir anlamda gizli açıklar verilmiştir.

Tezel, Alman kliring hesaplarının bu konuda önemli ipuçları verdiğini belirterek, Türkiye'nin 1937–1939 yıllarında Almanya'dan yaptığı ithalata karşılık Türk gümrük istatistiklerinde (askeri ithalatı içermeyen) görünenden 24 milyon TL daha fazla bir ödeme yaptığını öne sürmektedir. Tezel'e göre bu fark tutar silah ithalatıyla ilgilidir. Türkiye bu dönemde Almanya dışında başka ülkelerden de önemli miktarlarda silah aldığına göre 1934–1939 arasındaki dönemde askeri ithalatın hacmi 24 milyon TL'den fazla olmalıdır. TCMB'nin 1934–1939 döneminde dış borçlarının 27 milyon TL artmış olması da, Türkiye'nin askeri ithalat karşılığında yaptığı ödemenin gümrük

istatistiklerinde görülen ticaret fazlası değerini (askeri ithalat hariç–65 milyon TL) aştığını göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin 1934–1939 döneminde dış ticaret açığı verdiği yargısı güçlenmektedir (Tezel, 1986: 188–189).

Kontenjan Uygulaması

1931 yılında Türk basınında “damping”den yaygın bir yakınma kampanyası yürütülmüş, bu damping tartışmalarına Cumhuriyet'te katılmıştır (Cumhuriyet, 6 Nisan 1931). Sovyetler Birliği'nin ve Japonya'nın yaptığı dampinger bugünlerde en çok tartışılan konulardan olmuştur. TBMM'nde, Eskişehir'de Sovyetlerin 50 TL'ye nasıl araba satabildiği tartışılmıştır. Dampinge karşı hükümete müracaatlar yapıldığı günlerdir. İşte böyle bir ortamda 22 Temmuz 1931'de Meclis'te 1873 sayılı bir yasa kabul edilmiştir. 1873 sayılı “Ticaret Mukavelesi ve Modus Vivendi Akdetmeyen Devletler Ülkesinden Türkiye'ye Yapılacak İthalata Memnuniyetler veya Tahdit veyahut Takyitler Tatbikine Dair” yasa ile dış ticarete devlet müdahalesi başlamıştır (Tekeli ve İlkin, 1982: 222). Bu kanun günün koşulları gereği üzerinde hiç konuşulmadan kabul edilmiştir (Kuruç, 1, 1988: 192).

Söz konusu kanun hükümete çok fazla bir müdahale yetkisi vermiştir. Ülke ekonomisini korumak için bazı ülkelerden ithalatı yasaklamaya, sınırlamaya, gerektiğinde bazı eşyaların ithalatını ruhsata tabi kılmaya, kısıtlamaya, hatta yasaklamaya hükümet yetkili olmuştur. Böylece hükümet geniş bir kontenjan uygulama yetkisine kavuşmuştur (Boratav, 2006: 136).

1931 yılı sonlarına doğru gazetede dış ticarete devlet müdahalesinin daha da artırılması gerektiğine dair yorumlara rastlanmıştır. Vedat Nedim'in 25 Eylül 1931 tarihli başyazısında, yurt dışına çürük yemiş, ıslak pamuk, hileli tütün gibi mallar gönderildiği belirtilmiştir. Bu durumun ülkenin itibarını alt üst ettiği kaydedilerek, bu işlerin hususi mahiyette işler olmadığı ve ihracatta liberal zihniyetin derhal terk edilmesi gerektiği yazılmıştır. Haberin devamında altın ve döviz kaçakçılığına karşı devlet nasıl sert önlemler aldıysa aynı şekilde ihracatta da devletin köklü tedbirlere başvurmasının şart olduğu yazılmıştır.

Yine Mustafa Nermi'nin 27 Eylül 1931'de Dresden'den gönderdiği yazıda da, devletin bankalar ve para teşkilatları üzerinde denetim kurması gerektiğine

değinilmiştir. Bu konuda Almanya'nın Bankalar Kanunu'nun iyi bir örnek teşkil edebileceği ve bir murakabe heyeti kurulması önerilmiştir.

Takas İlkesi

Hükümet 1873 sayılı yasayla aldığı kontenjan uygulama yetkisini 12 Kasım 1931'de çıkardığı 11940 sayılı kararnameyle uygulamaya başlamıştır. Bu kararname “devlet bütçesiyle... Ecnebi memleketlerden satın alınacak eşyaya mukabil, bu eşya bayilerinin memleket mahsulât ve mamulâtından muadil kıymette eşya satın almalarının temin olunması...” şartını getirmiştir. Devlet kesiminin bizzat kendisinin bu yeni “takas” düzenlemesiyle yapacağı ithalat karşılığında yurtdışına mal satması şartının getirilmesi, hükümetin ihracatın gelişmesi için ithalatı bir araç olarak kullanmak istediğini göstermektedir (Kipal ve Uyanık, 2001: 139).

Karar iktidara yakın olan Cumhuriyet gazetesi tarafından oldukça olumlu karşılanmıştır. Yunus Nadi, “İthalatın Tahdidi... Tatbikatta isabet Olunmak şartile Yerinde bir tedbir...” başlığı ile yazdığı makalede kararı savunmuştur. Yazıda ayrıca, 1931 senesinde bütçe işinin hükümetçe birinci derecede önem arz ettiği, ithalatı belli bir oranda tahdit altına alan yeni kararnamenin aniden yayınlanmasının şaşkınlığa yol açtığı, ancak, bunda hükümetin haklı gerekçelerinin olabileceği belirtilmiştir (Cumhuriyet, 17 Teşrinisani 1931).

Ancak, bu tedbirlerden bir süre sonra, gazetede rastlanan haberlerden 1931 sonlarında kaçakçılık vakalarının yaşandığı görülmüştür. Yunus Nadi kaçakçılıkla ilgili bir makalesinde, bazı memurların kaçakçılığa karşı ihmalcı ve müsamahakâr davrandığını, hatta onlarla suç ortaklığı yapan bazı memurlar olduğunu işittiklerini yazmıştır. Yazıda ayrıca, kaçakçılık yüzünden devlet hazinesinin uğradığı zararın en az TL 20 milyon olabileceği belirtilmiştir. Eğer bu para kaçakçılık yoluyla çalınmayarak devletin kasasına girmiş olsaydı, 1931 yılı bütçesi için milleti sıkıntıya sokan fevkalâde tedbirlere ihtiyaç duyulmayacağı da kaydedilmiştir (Cumhuriyet, 21 Teşrinisani 1931).

Yine gazetenin o tarihlerdeki haberlerinden ihtikârların arttığı ve ihtikârla mücadele çarelerinin arandığı görülmüştür. 28 Teşrinisani 1931 tarihli bir yazıda, yerli malı üreten müesseselerin ithalat eşyasının tahdidi durumundan istifade ederek, fiyatlarını artırdığı, bu işe mani olmak için hükümetin kendi fabrikalarına tebligatta bulunduğu kaydedilmiştir. 30 Teşrinisani 1931 tarihli sayıda da Meclis'te kaçakçılığa

karşı mücadele konusu tartışılırken, Kocaeli Milletvekili Sırrı Bey'in buhran zenginlerine karşı mücadelede mevcut kanunların kâfi gelmediği, bu yüzden İstiklâl Mahkemeleri kurulması teklifinde bulunduğu görülmüştür.

Başka bir haberde de ihtikârla mücadele için Adliye Encümeni tarafından bir kanun layihası hazırlandığına değinilmiştir. Haberde ithalat tahdidini istismar ederek toptan ve perakende fiyatlara zam yapanların bir aydan bir seneye kadar hapis ve 200 liradan 10.000 liraya kadar para cezasına çarptırılmasının teklif edildiği görülmüştür (Cumhuriyet, 13 Kânunuevvel 1931). Bu gelişmeler üzerine 1931 senesinde Meclis'e ihtikârla mücadele için bir layiha gönderilmiş, bunun yanı sıra bir de kaçakçılıkla mücadele layihası düzenlenmiştir. Gazetenin verdiği haberlerden 1932 senesine girildiğinde ise hükümetin hâlâ bu sorunlarla mücadele ettiği anlaşılmıştır.

Hükümet çıkardığı 11940 sayılı kararnameyle bir taraftan ithalatı kısıtlarken, 31 Aralık 1931 tarihleri arasında yurda sokulabilecek eşyaların dökümünü içeren bir de kontenjan listesi yayımlamıştır. Kontenjan listesinin bir ay gibi kısa bir süre için yapılmış olması hükümetin içerideki arz ve talep dengesini çok kısa periyotlarda sağlayarak, güçlü bir denetlemeye gitmek istediğini işaret etmektedir (Tekeli ve İlkin, 1982: 223–224).

Bu kararnameyi başka kararnamelerde izlemiş, 9 Aralık 1931 tarihinde çıkarılan 11986 sayılı ikinci kontenjan kararnamesi ile kontenjan listelerinin süresi üç aya çıkartılmıştır. Ancak, yapılan eleştirilerin de etkisiyle kontenjan sisteminde bazı değişikliklere gidilmiştir. Bu defa yeni kararnameyle birçok ithal malı kontenjan uygulaması dışında bırakılarak, uygulama yumuşatılmıştır (Cumhuriyet, 10 Kânunuevvel 1931, Kipal ve Uyanık, 2001: 140).

Yunus Nadi o günlerde çıkan bir makalesinde dış ticaret dengesini lehimize çevirmek için ithalata getirilen bu kısıtlamalardan sağlanacak asıl faydanın ise bu gibi fırsatlardan yararlanarak içeride yeni iş sahaları açmak ve üretimi artırmak olduğunu vurgulamıştır. Bu yolla ülke bir taraftan kendi ihtiyaçlarını kendisi üretirken, diğer taraftan da hem işsizliğe, hem de ülke kalkınmasına katkıda bulunulabilecekti (Cumhuriyet, 29 Kânunusani 1932).

Bu arada gazeteden çıkan haberlerden Şubat 1932'den itibaren şeker, kahve ve limonda da ihtikâr olaylarının başladığı görülmüştür (Cumhuriyet, 29 Şubat– 9 Mart

1932). Bunun üzerine 22 Mayıs 1932’de yayımlanan yeni kontenjan listesi ile kahve ve şekerin kontenjan listesinden çıkarılmasına, bunun yerine takas ile teminine karar verilmiştir (Cumhuriyet, 21 Mayıs 1932). Bir süre sonra da Türkiye’de devletçilik uygulamalarını başlatan 8 yasadandır biri olan 2054 sayılı “Çay, Şeker ve Kahve İthalatının Bir Elden İdaresi Hakkındaki Kanun” 2 Temmuz 1932’de kabul edilmiştir. Bu kanun ile çay, şeker ve kahve ithalatının tek elden idare edilme yetkisi, yani bazı malların ithal yetkisi hükümete verilmiş, böylelikle 1873 sayılı kanunla başlayan dış ticarete devlet müdahalesinde yeni bir aşamaya geçilmiştir (Kipal ve Uyanık, 2001: 142).

Kontenjan uygulaması kaçakçılığı, ihtikârı körüklediği gibi “vesika ticareti” gibi başka bir suiistimal şeklini de ülkede başlatmıştır. Gazetenin verdiği haberlerden, o günlerde ülkede ciddi suiistimler yapıldığı anlaşılmıştır. Kontenjanı bitmiş mallar için kanunun öngördüğü 3’er aylık süreler beklenmeden mal temin etmek isteyenlerce ihracat tacirlerine % 30 komisyonlar verildiği, bu şekilde ithal vesikası satın alındığı, vesika ticaretinin yaygınlaştığı yazılmıştır. Bu olaylarda bazen tüccarın da istemeden vesika ticaretine başvurmak zorunda kaldığı görülmüştür. Gümrükte malı olduğu halde kontenjanı bittiği için malının bir kısmını gümrükten çekemeyen, bu nedenle 3 ay sonra çıkacak yeni listeyi beklememek için vesika ticareti yapanlardan para karşılığı vesika satın alan tüccar da bir anlamda bu ticarete mecbur bırakılmıştır (Cumhuriyet, 24 Ağustos 1932).

Dış ticaretin sıkı denetim altına alınmaya çalışıldığı o günlerde kontenjan uygulamasında İktisat Vekili Şeref Özkan’ın istifasına kadar varan başka bir gelişme de 20 Ağustos 1932’de tarih, 13213 sayılı yeni kararnamenin yayımlanmasıyla yaşanmıştır. Kontenjan uygulamasında Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan yararlananlara ayrıcalık tanıyan bütün listelerin kaldırılmasını ve bütün ithalatın tek bir listeye alınmasını öngören bu kararname özel kesimin büyük tepkisine yol açmıştır. Bunun üzerine sanayicilerin desteklediği bir kampanya başlatılmıştır. Gelişmeler Mustafa Şeref Bey’in istifası, yerine de Celâl Bayar’ın İktisat Vekili olmasıyla sonuçlanmıştır. Bir süre sonra özel kesimce oluşturulan Milli Sanayi Birliği’nin tepki ve talepleri İktisat Vekili Celâl Bayar tarafından İcra Vekilleri Heyeti Toplantısı’nda gündeme getirilmiş ve bu istekler hükümetçe kabul edilmiştir (Kipal ve Uyanık, 2001: 143).

Özel kesim lehine sonuçlanan bu gelişmeden sonra yeni bir kontenjan kararnamesi yayımlanmış ve liste yeniden düzenlenmiştir. Hükümet bu değişikliğin Türk parasının aldığı müsait durum üzerine yapıldığını açıklamıştır. Bu kararnameyle kontenjan listelerindeki kısıtlamalar azaltılmış, bu suretle uygun görülen eşya ve malların belli bir miktarla sınırlanmaksızın yurda ithal edilmesine izin verilmiştir. Yeni kararnameyle döviz beyannamesi usulü kaldırılmış, çay, şeker ve kahve kontenjan listesine dâhil edilmiştir (Cumhuriyet, 1 Teşrinevvel–22 Eylül 1932). Cumhuriyet gazetesi kontenjan listeleriyle ilgili alınan yeni kararları olumlu bulmuştur. Gazete yeni kararları, “Kontenjan listelerinde tahdidat azaltıldı ve muafiyet listeleri yeniden ihdas edildi. Döviz beyannamesi usulü kalktı. Tüccara muamele vergisi makbuz ile döviz almak serbestisi verildi” başlığı ile duyurmuştur (Cumhuriyet, 22 Eylül 1932).

Ayrıca, aynı gün gazetede bir anket açılmış, “Sanayi Siyasetimiz nasıl olmalı?” sorusuna cevap aranarak, bu sayede sanayinin ihtiyaçları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu ankette okuyuculara “devlet hangi sanayi yapmalı hangisini yapmamalı, öncelikle iptidai maddeleri memleket dâhilinde olan sanayini mi himaye edilmeli, zirai sanayi diğer sanayiden önce mi sonra mı düşünülmeli?, devletin hissedar olduğu sanayide halkın iştiraki için hangi şartlar olmalı, yerli mallarını daha ucuza satmak için ne yapmalıyız” şeklinde sorular yöneltilmiştir. Anketin aynı zamanda, Haziran 1932’de Beş Senelik İktisadi Program’ının hazırlanmaya başladığı günlere denk gelmesi, gazetenin hükümete bu konuda bir katkı sağlamak, sanayicinin ne düşündüğünü öğrenip, nabız yoklamak amacıyla düzenlenmiş olabileceği ihtimalini de akla getirmektedir (Cumhuriyet, 22 Eylül 1932).

Gazetenin “Son iktisadi kararlar” başlıklı bir başka haberinde de; yeni kararname ile önceki kararnamenin piyasanın büyük şikâyetlerine konu olan hükümlerinin ortadan kalktığı, bu kararnamenin eski kontenjan şekline kıyasla büyük müsaadeler içerdiği yazılmıştır. Yeni kararname ile vesika ticaretine yol açan usul kaldırılmış, halkın ihtiyaçlarını sıkmayacak şekilde genişletilmiştir. Sanayinin ihtiyacı olan temel maddelerin, makine aksamının, ziraat makinelerinin, zirai gübre, tohum, fidan ve aşular gibi maddelerin ithalatı kontenjan dışı bırakılarak, gümrük kapıları ithalata karşı biraz aralanmıştır (Cumhuriyet, 1 Teşrinevvel 1932).

Kliring Anlaşmaları

Bir süre sonra dış ticarete başka arayışlar içine girilmesi söz konusu olmuştur. Türkiye'nin 1933 yılı ortalarından itibaren kontenjan usulünü terk etmek istediği ve yabancı devletlerle ayrı ayrı ticaret anlaşmalarına gitmeye başladığı görülmüştür. Bu anlaşmalar bundan böyle “malımızı alanın malını alma” şeklinde bir dış ticaret politikası izleneceğini göstermiştir. İlk ticari anlaşmalar Amerika ve İspanya ile yapılmış, bunları İtalya, Almanya, Japonya takip etmiştir (Cumhuriyet, 3 Nisan 1933).

Türkiye'nin ikili anlaşmalarını hızla geliştirmesi, 20 Ağustos 1933 tarih, 14859 sayılı altı aylık yeni kontenjan kararnamesinde takas usulünün kaldırılmasıyla sonuçlanmıştır. Aynı kararname fabrikaların makine, yedek parça ve malzemeleri ile kontenjan listesine dâhil olmayan iptidai maddelerin İktisat Vekâleti'nin müsaadesi ile ithaline ilişkin hükmü de kaldırmıştır (Tekeli ve İlkin, 1982: 242).

Takasın bu şekilde aniden kaldırılması özellikle ihracatçıların elinde 2,5 milyon TL'lık takas vesikası kalmasına, bu da ihraç malları fiyatlarının birden düşmesine yol açmıştır (Cumhuriyet, 21 Eylül 1933). Bu gelişme tam da ihracat mevsiminin başladığı günlerde ortaya çıkmış, gerek müstahsili gerekse de ihracatçıyı rahatsız etmiştir. O günlerde Avrupa'dan yeni dönen İktisat Vekili Celâl Bayar piyasadaki bu huzursuzluğu görmüş ve 10 Eylül'de yayınlanan yeni bir kararname ile takas usulünün 3 ay daha uzatılmasına karar verilmiştir. Yunus Nadi “İhracatın Kolaylaştırılması Esastır” başlıklı yazısında, bazı suiistimallere vesile olduğu için hükümetin takas usulünü kaldırmaya yönelik bu girişiminde önceden kazanılmış hakları ihlal etmemek için geri adım atmasını doğru bulmuştur. Bu gelişmenin yaratacağı faydalar için ise şunları yazmıştır:

“Bu hüküm derhal piyasada hüsnu tesir icra etmiş, takas mevzuunu teşkil eden ihraç mallarımızın fiatları 4-5 kuruş birden yükselmiştir” (Cumhuriyet, 21 Eylül 1933).

Yazılarında ihracatın teşvik edilmesine yönelik düşüncelerini zaman zaman dile getiren Yunus Nadi, eğer içinde bulunulan zamanın zor koşulları olmasa hem ithalatın hem de ihracatın serbest bırakılmasının en doğru yol olduğunu da vurgulamıştır. Kontenjan gibi sert tedbirleri doğru bulmayan Yunus Nadi bu düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

“Takas bizce bu fevkalade menfi tedbirleri bir parçacık tadil eden bir nazım mahiyetinde farz olunabilirdi. İnsanların alıştıkları mübadele usullerinin sert bir tahdidi

demek olan kontenjanın her şeyden evvel sıkıcı bir tesir icra edeceği malumdur ” (Cumhuriyet, 3 Teşrinievvel 1933).

Türkiye 1934 yılında çok sayıda yeni ikili dış ticaret anlaşması yaparak eskilerinde de değişikliğe gitmiştir. Hemen hemen tümünde bir serbest ithal edilecek mal listesi ve kontenjan listesi bulunan bu anlaşmaların yanında ayrıca bir de kliring³⁹ anlaşması yer almıştır. İkili ticaret anlaşmaları yoluyla ticaret yapılan ülkeler, 1934 yılında ihracatın % 63’ünü, ithalatın ise % 76’sını oluşturmuşlardır. Bu sistem gereği ticari irtibatla bulunan değişik memleketler hesaplarını kapatmak için ülkemizden mal almak zorunda kalmışlar, dış ticaretimiz bu anlaşmalarla bir dengeye oturmuştur (Tekeli ve İlkin, 1982: 245).

1935 yılına gelindiğinde dış ticaret politikasındaki temel ilkenin “Türk malını almayanın malını almama” esasında devam ettiği İktisat Vekili Celâl Bayar’ın beyanlarından anlaşılmaktadır. Celâl Bayar Nisan-Eylül 1935 devresine ait onikinci kontenjan kararnamesi münasebetiyle yaptığı açıklamalarda, “Bizim değişmeyecek politikamız: Malımızı alanın malını almaktır. Bunun tatbik ve temin şekli uluslar arası münasebetleri ve ulusal ve evrensel konjonktür icaplarına göre değişebilir. Fakat ruhu değişmez.” diyerek, memlekete giren malların % 83’ünün malımızı alan memleketlerden geldiğini, ihracatımızın % 84’ünün de bu memleketlere gittiğinin altını çizmiştir. Bayar, müzakere halinde olunan memleketlerle de uzlaşırsa Türkiye ithalatının yüzde 95’inin anlaşma yapılmış memleketlerden geleceğini de sözlerine eklemiştir (Cumhuriyet, 20 Şubat 1935).

1936 yılı sonlarında ise devletçilik siyasetinin dış ticaret üzerindeki kontrollerinin giderek zayıflama eğilimi içine girdiği görülmüştür. Bu durum İktisat Vekili Celâl Bayar’ın radyodan verdiği bir nutuktan anlaşılmaktadır. Bu konuşma sırasında, 1 Kânunusani 1937 tarihi itibarıyla kontenjan yani ithalatın miktar sınırlamasının kaldırılacağı, kliring veya benzeri anlaşmalar yapılan memleketlerle sınırsız ithalat imkânı veren yeni bir rejime geçileceği duyurulmuştur (Cumhuriyet, 19 Birincikanun 1936).

Celâl Bayar’ın bu açıklamasından bir süre sonra serbest ticareti amaçlayan yeni ithalat rejimine ilişkin kararname Temmuz 1937’de çıkmış, buna göre ithalatın % 90

³⁹ Dış ticaretin sınırlanması amacıyla alınan önlemler arasında önemli bir yere sahip olan kliring, bir ülkeden yapılan dış alımın yine o ülkeye yapılan dış satımla karşılanması anlamına gelmektedir.

gibi çok büyük bir kısmı serbest rejime tabi tutulmuştur. Yeni rejim ile gümrük resimlerinden bir kısmına zam, bir kısmında da indirim yapılmıştır. Aramızda kliring anlaşması bulunan ve ticarete % 20–% 35 arasında lehimize döviz fazlası oluşan bu ticaret şekline göre yapılan ithalatta kontenjan listeleri kaldırılmış, gümrük resimleri verilmek suretiyle bu ülkelerden yapılan ithalat serbest bırakılmıştır. O yıllarda kliring anlaşması ile yapılan ticaret Türkiye'nin dış ticaretinin % 90'ını oluşturduğuna göre, ithalattaki bu rejim değişikliğinin rahatlıkla genel ithalatın % 90'ını serbest bıraktığı anlamına geldiği söylenebilir. Bunun yanı sıra yeni kararname, yurtdışı endüstrisi olan ve üretimi sağlanan pamuklu, yünlü mensucat, deri, trikotaj gibi ürünlerde ithal gümrük resimlerini artırmak suretiyle yerli sanayiye korumaya da devam etmiştir (Cumhuriyet, 14 Temmuz 1937).

Bu kararname ile ekonomide daha liberal ve tüketime karşı daha müsamahakâr bir anlayışın da hâkim olmaya başladığı izlenimi edinilmiştir. Kararnamenin kliring ticaretine getirdiği kolaylıklarla hükümetin “malımızı alanın malını almak” politikasına aynen devam edeceğini, tasarruf ve yerli malı kullanımını teşvik eden 1930'ların zihniyetinin aksine, lüks tüketime de izin vereceği görülmektedir. Nitekim yeni kararnamenin lüks ve tuvalet eşyasının ülkeye girmesine imkân tanıdığı, hatta lüks tüketimin milli iktisat açısından faydalı olduğunun bile konuşulmaya başlandığı gazete haberlerinden anlaşılmıştır (Cumhuriyet, 14 Temmuz 1937).

Dış Ticarete Diğer Gelişmeler ve Nazi Almanyası'nın Payı

Yunus Nadi bu dönemde ihracatın milli iktisat için önemine birçok yazısında değinmiş ve bu işle yakından-uzaktan ilgili herkesi iş birliğine çağırmıştır. Nadi, ihracat konusundaki zorlukları ortadan kaldırmak ve işleri kolaylaştırmak için birçok öneride bulunmuştur. Bu işle ilgili olan kişilerin öne sürebileceği her türlü bilgi ve görüşleri basın, ticaret odaları, İhracat Ofisi ve İktisat Vekâleti'ne iletmelerini tavsiye etmiştir. Bu çağrıyı yaparken resmî makamların vatandaşlardan gelecek tavsiyelere duyarlı olmaları için “...İktisat Vekâletine gelecek malumat orada uyuyup kalmamak şartile tabii!” şeklindeki ifadeleri de kullanmayı ihmal etmemiştir (Cumhuriyet, 14 Ağustos 1931).

Cumhuriyet gazetesi ihraç mallarının dış piyasalardaki rekabet gücünün artırılması sorununa bu dönemde de değinmiştir. Nitekim gazetenin 1930'un başından itibaren önemle üzerinde durduğu ihraç malları meselesi hükümet tarafından da ele alınmış ve ihraç ürünlerinin dünya piyasalarında tanıtımı için Mayıs 1934'te Türk Ofis

kurulmuştur. Bu kurum, dış piyasalar hakkında istihbarat toplamak, Türk ihraç ürünlerinin üretim, pazarlama, standart koşullarını incelemek, sergiler düzenleyerek, araştırmalar ve yayınlar yapmak gibi işlevler üstlenmiştir⁴⁰ (Cumhuriyet, 20 Eylül 1934).

Ancak gazete Türkofis'in kurulması ile ihracat işinde tüm ihtiyaçların karşılanmadığını dile getirmiştir. Yunus Nadi ihracatın geliştirilmesi için en önemli işlerden birinin bir ihracat Bankası kurulması olduğunu belirtmiştir. Gazete yıllarca bu konuda yazılar yayımlamış, Türkofis'in kurulmasından çok önce böyle bir bankanın o günlerde Ofis'ce yürütülen işleri fazlasıyla yerine getirebileceğini kaydetmiştir. İş sadece ihracat işlerini yürütmek olan bu banka ihraç mallarının nasıl yetiştirilmesi, nasıl ve nerelere gönderilmesi hakkında hem üreticileri hem de tüccarı aydınlayabilirdi. Banka yabancı ülkeler hakkında ihracatçıya istihbarat sağlayabilir, standartlara uygun mallara kredi vererek, üreticiyi cesaretlendirebilirdi. Banka o günün zor şartlarında mal bedelinin gelişi aylarca süren işlemler için yurda gelecek ihracat bedellerini teminat sayıp, karşılığında kredi verir, tüccarı rahatlatılabildi⁴¹ (Cumhuriyet, 27 Mayıs 1930–14 Ağustos 1935).

İhracat işlerinde bir başka gelişme de 1936 yılında çıkan 3018 sayılı kanunla bazı ihraç mallarının kontrol mekanizmasının devlet eline geçmesi ile ilgili olmuştur. Bu yıllarda ihracata konu olan bazı mallarda görülen kalite problemleri yurt dışında Türk mallarının itibarını zedelemiş, hükümet bu konuda tedbir almak zorunda kalmıştır. Dönemin Başvekil'i Celâl Bayar bu konunun önemini şu sözlerle vurgulamıştır:

“Bir malın üzerinde Türkiye menşeinin görülmesini, hariç nazarında, o malın kalitesinin teminatı haline getirmek milli bir davadır” (Cumhuriyet, 10 Temmuz 1938).

Daha önceleri Ticaret Odaları'nın uhdesinde olan kontrol işi, bu kanunla devletin sorunluluğuna geçmiş, devlet ihraç mallarının dış pazarlarda rekabet gücünü artırmak için “Kontrol ve Standardizasyon Müdürlüğü” kurmuştur. Başlangıçta devletin

⁴⁰ Türk Ofis, Ticaret Bakanlığı'nın 1930'lerden 1980'li yıllara uzanan çok da başarılı sayılmayan dış ticaretle ilgili çalışmalarının bir başlangıcını oluşturmuştur. Bkz. Yahya Sezai Tezel (1986), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, s. 154.

⁴¹ Yunus Nadi'nin büyük bir ileri görüşlülükle daha 1930'lu yıllarda dile getirdiği bir ihracat bankası eksikliği yıllar sonra Türk Eximbank'ın (1987) kurulmasıyla giderilmiştir. Eximbank tam da Yunus Nadi'nin üzerinde durduğu konularda ihracatçılara destek vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.eximbank.gov.tr/TR/belge/1-31/hakkimizda.html>

sorumluluğunla olan kontrol konusu maddeler fındık, yumurta, kuru üzüm, palamut olurken, 1938 yılında kontrole tabi maddeler artmıştır. Bunlara buğday, arpa, tiftik, yapağı ve portakal da ilave edilerek, kontrol edilen mal oranı % 40'a ulaşmıştır (Cumhuriyet, 10 Temmuz 1938).

Bu dönemde başka bir gelişme de 1931 yılında İş Bankası'nın öncülüğünde belli ihraç mallarını kapsayan 500.000 lira sermayeli "İş Limited Şirketi" adı altında bir ihracat şirketin kurulması hadisesidir. Şirketin başlıca amacı; fındık, üzüm, incir gibi bazı ihraç kalemlerinde standardizasyonu sağlamak, yapılan iyi ambalajlarla numunesine uygun mal gönderilmesini sağlamak ve numunesine uymayan mallardan dolayı dış piyasalarda güven kaybına uğramış Türk ihraç ürünlerine itibar kazandırmak olmuştur (Cumhuriyet, 21–22 Mayıs 1931).

Bu dönemde dış ticarete dikkat çeken bir başka gelişme de Almanya ile olan ticaretteki büyük artıştır. Almanya uzun yıllar Türkiye'nin dış ticaretinde hatırı sayılır bir paya sahip iken, 1929–1933 yılları arasında gerek bu ülkeden olan ithalatımızda gerekse de yapılan ihracatta önemli düşüşler olmuştur. Bu yıllar arasında Almanya'dan yapılan ithalatta % 56 oranında bir azalma, ihracatta da son dört sene içinde % 47 oranında ciddi bir düşüş söz konusu olmuştur. İhracatta görülen bu düşüşün temel nedeni ise Alman Hükümeti'nin 1931 yılının ortalarında ülkesinde çıkan bunalım nedeniyle dışarıya döviz çıkarılmasını tahdit ve men eden tedbirler almasıdır. 1933 yılına gelindiğinde ithalatımızın % 20'si, ihracatımızın ise % 12'si Almanya ile yapılabile hale gelmiştir (Cumhuriyet, 17 Ağustos 1933).

Türkiye ile Almanya arasındaki ekonomik ilişkilerde çok büyük bir canlanma 1933 yılında Hitler iktidarının kurulmasıyla başlamıştır. Çünkü Almanya bu dönemde Orta Doğu ve Balkanlar'da mamul maddelerini satmak için yeni pazarlar aramış, Türkiye de Almanya'nın ekonomik yayılma programında en önde gelen ülkelerden biri olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin de iktisadi kalkınma hareketine girişmiş olması, ilk beş yıllık plan için yeni kaynaklara ihtiyaç duyulması Almanya'ya yakın durulması için bir neden oluşturmuştur (Koçak, 1991: 201).

Cumhuriyet gazetesinden Mustafa Nermi de, 1934 ortalarında bu konuda benzer tespitler yapmıştır. Hitler'in iş başına gelmesiyle Alman iktisat politikasının istikametlerinin değiştiği, artık politika kudretinin Alman sanayisinin elinde değil,

devletin elinde olduğu yazılmıştır. Nermi, Almanya'yı bu değişime zorlayan nedenleri sıralarken, başta bu ülkenin kolonilerini kaybetmesiyle birlikte Alman sanayinin ihtiyacı olan hammadde ve zirai maddeleri mecburen dışarıdan alma zorunluluğunu saymıştır. Alman iktisat politikasının tuttuğu yeni yolda Polonya, Bulgaristan, Türkiye gibi ziraat ülkelerinin satın alma gücünü artırarak, bu yolla Almanya'nın kendi ihracatını canlandırmak istediği de anlatılmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin Almanya ile yüksek iktisadi menfaatleri bulunduğu ve yeni rejimli Almanya'nın Türkiye için çok değerli bir imkân olduğu kaydedilmiştir (Cumhuriyet, 22 Mayıs 1934).

Türkiye açısından Almanya'nın siyasi nüfuzunu iktisadi gücü ile artırmaya çalıştığı başlangıçta anlaşılammıştır. Bu yıllarda dış finansman ihtiyacı içinde olan Türkiye, Almanya ile sıkı bir iş birliğine girmeyi sakıncalı görmemiş, 1934 yılından itibaren Alman firmalarının Türkiye'ye krediler açmasıyla Türk-Alman ticaret hacmi hızla gelişmiştir (Koçak, 1991: 201). 1934'te bir Alman ticaret heyeti Türkiye'ye gelmiş ve bu görüşmeler sonunda 20 milyon liralık bir kredi üzerinde anlaşılmıştır. Bunun dışında İzmit'teki Seka kâğıt makinelerinin Almanya'dan temini, Alman elektrikli ev aletleri sanayinin Türkiye'deki yatırımları ve Samsun ve İskenderun limanlarının yapımı da Almanlarca üstlenilmiştir. Bu yatırımlarla birlikte savaş başlamadan önce Türkiye'ye gelen Alman uzman sayısı 2000'e ulaşmıştır (Oran, 2009: 300–304).

Bu yıllarda paranın dış değerinin adeta bir “namus” sorunu gibi ele alınması Türk lirasının konvertibl dövizler karşısında aşırı değerlenmesine (overvaluation) neden olmuştur. Aşırı değerli Türk lirası, sterlin, dolar, frank gibi konvertibl paralar karşısında Türk ihraç ürünlerinin pahalılaşmasına yol açmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin döviz sıkıntısı nedeniyle dış ticaretini büyük ölçüde takas sistemine bağlamış olması, ancak mal sattığı ülkelere mal alabiliyor olması ve Batı ülkelerinin Türkiye'den alabilecekleri tarım ürünleri ve hammaddeleri kendi sömürgelerinden daha ucuza temin edebilmeleri gibi nedenler Türkiye'nin ihracatını iyice zorlaştırmıştır (Koçak, 1991: 201). Bu durum bir süre sonra Almanya'nın Türk dış ticaretinde üstünlük kurmasına, hatta ticari bağımlılığa yol açmıştır. Almanya yaptığı kliring anlaşmasıyla dünya piyasalarına göre pahalı olan Türk ihraç mallarını almaya başlamış (Tezel, 1986: 154), buna karşılık kendi sanayi ürünlerini de Türkiye'ye dünya piyasalarının üzerinde fiyatlarla satmıştır (Koçak, 1991: 201).

Cumhuriyet gazetesi o günlerde Almanya ile başlayan kliring ticaretini çok olumlu karşılamış, Dresden'den gönderdiği yazılarda Hitler Almanya'sına övgüler yağdıran Mustafa Nermi bir yazısında kliring'in faydalarını anlatmıştır. Kliring sistemi ile Almanya ve Türkiye'nin ekonomi sahasında çok büyük işler görebileceğini, dış ticaretimizin geleceğinin Almanya'da olduğunu, kliring'in bizi kolonileştireceği gibi sözlerin yanlış olduğunu anlatmıştır. Mustafa Nermi, Almanya düşmanı ajanslar tarafından Hitler Almanya'sı aleyhine çıkarılan yazıların haksız olduğunu belirtirken, Hitler'e de övgüler yağdırmıştır (Cumhuriyet, 1 Nisan 1935).

Ancak, bir süre sonra dış ticarete Alman etkisinden rahatsızlık duyan Türk yetkililer bu etkiyi azaltmak için bazı girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. 1936 yılında Karabük Demir-Çelik işletmelerinin yapımı Alman Krupp firması daha iyi koşullar sunmuş olmasına rağmen, İngiliz Brassert firmasına verilmiştir. Montreux Antlaşması sonrasında Boğazlar'ın silahlandırılması İngilizlere verilmiştir. Yine Haziran 1935'te İngilizlerle bir ticaret anlaşması imzalayan hükümet, demiryollarının bakımı ve tarımsal alanları sulama konusunda İngilizlerle çalışmak istemiştir (Oran, 2009: 272–305).

1937 yılına gelindiğinde Almanya, özellikle krom ve tütün ithalatı yaparak ve karşılığında mamul madde satarak, Türkiye'deki dış ticaret payını iyice yükseltmiştir. Bir süre sonra Nazi Almanya'sının Türk dış ticaretinin yaklaşık yarısını kontrol eder duruma gelmesi İngiltere'yi de kaygılandırmıştır (Oran, 2009: 272). O günlerde Almanya'ya olan ticari bağımlılık basında da bazı söylentilere yol açmış olmalı ki, İktisat Vekâleti kamuoyunu rahatlatmak için 4 Eylül 1937'den itibaren kliring hesaplarına ilişkin istatistikleri gazetelerde yayınlamaya başlamıştır. Bu yayınlarda verilen bilgilerden de Almanya'nın Türk dış ticaretinde tek hâkim güç olduğu görülmektedir (Cumhuriyet, 4 Eylül 1937).

Konu Yunus Nadi'nin de dikkatini çekmiştir. Yazdığı bir makalede Almanya'ya olan bu ticari bağımlılığın mahzurlu bir durum olduğunu, başka ülkelerle de ticaretin canlandırılması gerektiğini, yeni mübadele şekilleri için hükümetin Almanya ile müzakereler içinde bulunduğunu belirtmiştir (Cumhuriyet, 7 Eylül 1937).

İngiltere Alman iktisadi etkisini azaltmak için Mayıs 1938 yılında Türkiye'ye 16 milyon sterlin kredi açmıştır (Cumhuriyet, 3 Haziran 1938). Ancak, bu krediden hemen

sonra Almanya Türkiye ile olan ekonomik ilişkilerini daha da artırmak istemiştir. Türkiye’de Almanya’nın bu isteğine sıcak bakmış ve Türk hükümeti Almanlarla yeni ticari ve kredi işbirliklerine gitmiştir. O günlerde Alman Hariciye Nazırı Von Ribbentrop, İktisat Nâzırı M. Funk ve o sırada Berlin’de bulunan Türk Ekonomi Heyeti’nden Numan Menemencioğlu bir araya gelmişlerdir. Gazetenin haberlerinden görüşmelerin amacının Türk-Alman ticaret münasebetlerinin genişletilmesi olduğu anlaşılmaktadır (Cumhuriyet, 9 Temmuz 1938). Nitekim bu görüşmeler olumlu geçmiş olmalı ki, Türkiye-Almanya arasında bir ticaret anlaşması imzalanmıştır. Menemencioğlu Türkiye’ye döndüğünde ise Almanya’ya yapılacak ihracatta, Türk mallarının hiçbir kısıtlamaya tabi tutulmadan Almanya’ya gönderilebileceğini açıklamıştır (Cumhuriyet, 29 Temmuz 1938).

Yine o günlerde İngiliz kredisi üzerine telaşlanan Almanya, Tarım Bakanları Funck aracılığıyla 150 milyon mark’lık bir kredi önerisinde de bulunmuştur (Cumhuriyet, 7 Birinciteşrin 1938). Kredi birkaç gün içinde netleşmiş, karşılığında ihracat yapılması kaydıyla, askeri ve sanayi malzemesi şeklinde Türkiye’ye 150 milyon rayşmarklık bir kredi verilmesi kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet, 9 Birinciteşrin 1938). Yapılan bu anlaşmalardan anlaşılmaktadır ki, aslında Türkiye bir bakıma o dönemde Almanlar ve İngilizler arasında süre giden bu karşılıklı rekabetten yararlanmıştır. Bu ülkelerle bir takım kredi ve ticaret anlaşmaları imzalamış, tam da sanayileşme hamlesinin yürütüldüğü bu yıllarda durumu lehine çevirmeye çalışmıştır.

Türkiye’nin Alman-İngiliz rekabetine sahne olduğu o günlerde bu rekabet Cumhuriyet gazetesinin de dikkatini çekmiştir. Yunus Nadi “150 Milyon Marklık Alman Kredisi” başlıklı makalesinde; Alman kredisinin Türkiye’nin imar ve yeniden inşasında çok faydalı olacağını belirtmiştir. O’na göre bu kredi Türk-Alman dostluğundan kaynaklanmıştır. Yine Yunus Nadi, Londra kredisi üzerine yapılan bazı değerlendirmelerin yanlış olduğunu, Türkiye için hem İngiliz kredisi hem de Alman kredisinin olumlu olduğunu belirtmiştir (Cumhuriyet, 9 İlk Teşrin 1938).

Yunus Nadi’nin “Etrafında Fazla Telaş Gösterilen Bir Mesele” şeklindeki bir başka yazısında da, bazılarının söylediği gibi Almanya’nın şarkta genişlemek istediği şeklindeki korkuların yersiz olduğu kaydedilmiştir. Buna göre Almanya’nın kendi ırk ve milliyeti haricinde bir istila eğilimine girmesi söz konusu değildir. Alman kudretinin

artması daha ziyade batı memleketlerini korkutmaktadır. Dolayısıyla Avrupa'nın kendi aralarındaki bu tarihi korkuyu büyütmemek gerekir⁴² (Cumhuriyet, 21 İkteşrin 1938).

İşte bu şekilde Almanya II. Dünya Savaşı'na Türkiye ile olan iktisadi ilişkilerini daha da kuvvetlendirmiş olarak girmiştir. 1939 yılına gelindiğinde Almanya'nın ithalatımızdaki payı % 51'e, ihracattaki payı ise % 37'ye yükselecektir. Bu rakamlar II. Dünya Savaşı başladığında Almanya'nın Türk dış ticareti üzerindeki hâkimiyetinin açık göstergesidir. Tezel Almanya'ya karşı olan bu ticari bağımlılığı şöyle değerlendirmektedir:

“İşte bu nedenledir ki 1930'ların Kemalist ve Devletçi Türkiye'sinde, aydın-bürokrat kadrolarca gerçekleştirilmiş bir bağımsız kalkınmacılık arayan üçüncü dünyacı arkadaşlarımızın, modellerini, tarihi genellemelerini gözden geçirmeleri gerekiyor. Türkiye tarihin başka dönemlerinde görülmemiş derecede bir emperyalist güce bağımlı olma olgusu, devletçiliğin altın çağının içinde yatmaktadır. Türkiye'de bürokratik iktidarın, dünya piyasalarındaki çok taraflı piyasa işlemleri yerine, ikili ve siyasi ticaret antlaşmalarını ikâme etmesi, 1930'lar Türkiye'sinin iktisadi bağımsızlığını nasıl etkilemiştir? Bu soruya verilecek yanıtta, Nazi Almanya'sıyla olan ticaret ilişkileri, gözden kaçırılması bağışlanamayacak bir önem taşır” (Tezel, 1986: 154–155).

2.3.4. Ulaştırma Alanındaki Gelişmeler

Cumhuriyet yönetiminin ulusal devleti kurabilmek için üzerinde önemle durduğu birkaç politikadan biri de demiryollarıyla ilgili olmuştur. 1924'den 1937'e kadar sabırla ve ısrarla sürdürülen bu politika yeni rejime kimlik kazandıran en etkili uygulamalardan biridir. Özellikle sanayi hareketi başladıktan sonra demiryolu politikasının önemi ekonomi açısından daha belirgin hale gelmiştir. Bir başka ifadeyle sanayi hareketi demiryollarına ekonomik değer kazandırmıştır. Demiryolu politikasının ilk dönemi olan 1920'lerdeki “bir karış fazla şimendifer” sloganıyla yürütülen politika, 1930'lara gelindiğinde daha fazla içerik kazanmıştır. Bu yıllarda ağır buhran koşullarına rağmen, demiryolları ile sanayinin bir arada yürütülmesi söz konusu olmuş ve Cumhuriyet rejimine aradığı esas karakteri bu hareket verebilmiştir (Kuruç, 2, 1993: LXXVII).

1920'lerin demiryolu inşasına verilen önem 1930'larda eski hatların millileştirilmesi ile birlikte yürütülmüştür. Cumhuriyet gazetesi de en başından itibaren İsmet Paşa'yla anılan yeni rejimin “Şimendifer Politikası”nı sürekli desteklemiştir.

⁴² O sırada Avusturya ve Çekoslovakya Südetleri Almanya tarafından işgal edilmiş olduğu halde Yunus Nadi hâlâ böyle düşünmektedir. Metnin tamamı için bkz. *Cumhuriyet*, 21 Birinciteşrin 1938.

Cumhuriyet kurulduğunda Türk topraklarındaki demiryolu altyapısını “Yeni bir Dumlupınar” yazısıyla Abidin Daver şöyle tasvir etmiştir:

“...Cumhuriyet rejimi, memleket gibi mevcut demiryollarını da bir harabe halinde bulmuştu. O zaman, hepsi tamire muhtaç bir halde bulunan 80 lokomotif ve 1300 vagonla harab ve perişan 1378 kilometroluk Anadolu ve Bağdad hatları, bir de Erzurumla Sarıkamışı Sovyet Rusya hududlarına bağlayan 300 kilometroluk yarı metruk demiryolları devletin elinde idi. Şirketlerin elinde de 2352 kilometroluk demiryolu vardı” (Cumhuriyet, 13 İkcinciteşrin 1935).

Abidin Daver’in Haziran 1933 tarihinde yayınladığı “Çelik ağ Siyasetinin yeni Bir muvaffakiyeti” başlıklı makalesinde ise toplam 1713 km demiryolu yapıldığını kaydetmiştir. Habere göre yapılmakta olan hatlar da bitince 1934 senesi itibariyle toplam 2319 km’ lik yeni demiryolu hattı döşenmiş olacaktır. Bundan başka tamir edilen 470 km’ lik Anadolu hattı da satın alınmıştır. Bu hatlar yabancı sermaye ile değil, milletin hazinesinden tedarik edilmiştir. Daver ayrıca, İsmet Paşa’nın şimendifer siyasetini şu sözlerle desteklemiştir:

“Eğer, Cumhuriyet ricali devlet, demiryolu yapamaz iddialarını hakikat telakki ederek şimendiferlerimizi ecnebi sermayesine ve ecnebi şirketlerine yaptırmak isteselerdi, şimdi 2319 kilometre değil 23 kilometre bile demiryolu yapılmamış olacaktı”. (Cumhuriyet, 14 Haziran 1933).

Yine Abidin Daver’in “Sade demiryolu Değil, demiryolu Sanayi de Yapacağız!” başlıklı bir başka yazısında demiryolları için bir fabrika kurulacağı duyurulmuştur. Sümerbank tarafından Safranbolu Karabük’te kurulacak demir sanayi ile birlikte artık memlekette yeni demiryollarının işletmesinde kullanılacak olan makine ve vagonların yapımı için bir fabrika kurulacağı açıklanmıştır. Bu amaç için ise Sivas’ta bir atölye kurulmasına karar verildiği bildirilmiştir. Haberde ayrıca, 1933’te yapımı bitmiş 2213 km demiryolu için 201 milyon lira, 1935 yılında işletmeye açılacak 586 km hat için 50 milyon lira olmak üzere toplam 250 milyon lira harcandığı belirtilmiştir. Bu paranın da çoğunun demiryolu malzemesi getirtmek için Avrupa’ya ödendiği bildirilmiştir (Cumhuriyet, 28 Şubat 1935).

1923’ten 1935’e kadar yapılan demiryolu hatlarının bilançosu ile ilgili olarak Cumhuriyet geniş bir haber yapmıştır. Habere göre, o tarihe kadar yapılan hatlar 2470 km’dir. Yılsonuna kadar yapılacak hatla birlikte 2630 km’ ye ulaşılacak olan demiryolu inşasında toplam maliyet 282 milyon lira civarında olmuştur. Demiryollarının önemi de şöyle vurgulanmıştır:

“Cumhuriyetin 12 yıl içinde kurduğu demiryolları olmasaydı, memleket kalkınamazdı. Bu hatların kimisi bakır, kimisi kömür, kimisi pamuk, kimisi buğday ve icabında hepsi asker taşıyacaktı. Büyük Harbde, Erzurum ve Filistin cephelerinde uğradığımız felaketlerin en büyük sebebi, demiryolu olmayışı idi. Buralara gönderilen fırkalar, yollarda sürüne sürüne, döküle döküle tabur haline iniyorlardı” (Cumhuriyet, 13 İkinciteşrin 1935).

Abidin Daver’in bir başka yazısında da, 1935 yılında gemi yapımı için Gölcük’te bir tersane kurulmasının gündeme geldiği, iki Alman gemi yapım şirketinin İstanbul’da vapur yapabilecek bir tersane kurma girişimlerinden bahsedilmektedir. Bu iş için Havuzlar ve Deniz Fabrikaları Müdürlüğü’nün Ekonomi Bakanlığı’na verdiği bir rapordan da bahsedilmektedir. Raporda, Denizyolları İdaresi emrine beş yıl içinde yaptıracığı vapurlar için 8–9 milyon lira tahsisatta bulunulması, böylece mevcut durumda sadece gemi tamirati yapabilen İstanbul tersanesinin yeni gemi yapan bir tersane haline sokulabileceği bildirilmiştir. Aynı haberde İstanbul’daki tersanenin yarısının İzmit körfezine taşınan ve Yavuz’un tamiri için kurulan bölümünde Cumhuriyet Türkiye’sinin ilk gemisi olan bir yağ gemisinin yapıldığı da bildirilmiştir (Cumhuriyet, 25 Şubat 1935).

Atatürk döneminde toplam 3360 km. demiryolu yapımı gerçekleştirilmiştir. Yabancılardan alınan şebeke ise 1929 km uzunluğunda olmuştur. Şimendifer siyaseti Atatürk’ten sonra yavaşlamış, 1950’den sonra ise durmuştur. Bunda özellikle A.B.D. kökenli şirketlerin baskısı etkili olmuş, karayolu taşımacılığına geçilmiştir. 23 Mayıs 1927’de faaliyete geçen Devlet Demir Yolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi 1929 yılından itibaren Ulaştırma Bakanlığı’nın bünyesinde oluşturulan Devlet Demir Yolları ve Limanlar İşletmesi Umum Müdürlüğü adını almıştır Bugünkü haliyle “Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları” (TCDD) adını ise 1953 yılında almıştır (Tokgöz, 2009: 95–96).

Sivil havacılıkta da ilk hamleler bu yıllara aittir. 20 Mayıs 1933’te çıkarılan 2187 sayılı yasayla Hava Yolları Devlet İşletme İdaresi kurulmuş, idare 5 uçak 28 personelle işe başlamıştır. 1933 yılında yapılan mevzuat değişikliği ile denizyollarında da özel sektörün faaliyet alanı sınırlandırılmış, sektöre devlet teşebbüsü hâkim olmuştur (Akbank, 1980: 278– 280–281).

1937’de 3295 sayılı kanunla sermayesinin tamamı devlete ait olan (50 milyon) ve sanayi alanındaki Sümerbank ve Etibank modeline uygun bir şekilde Denizbank

kurulmuştur. Denizbank'ın kapsadığı iş alanı çok geniş tutulmuş, hatta Denizbank'ın faaliyet sahası Sümerbank'tan daha büyük olmuştur. Sümerbank devletin endüstri bankası olarak, yalnız devlet fabrikalarını kurup, mevcut devlet fabrikalarını işletip, bazı özel sanayi müesseselerine yardım edip, milli endüstriyi kurarken ve bunları yaparken İş Bankası, Ziraat Bankası gibi diğer müesseselerle iş birliği yaparken, Denizbank bütün memleketin denizciliğine tek başına hâkim olmuştur. Şirketi Hayriye, Haliç vapurları ve hususi şilepler hariç Türkiye'de denize, suya ait her iş Denizbank'ın eline geçmiştir. Böylece Deniz Yoları, Akay, Fabrika ve Havuzlar, İstanbul ve İzmir Limanları, Tahlisiye, Kılavuzluk, Romorkörcülük, Van gölü işletmesi idareleri bütün imtiyaz ve sermayeleri ile Denizbank'a devredilmiştir. Gemi inşa ve bakımı yapan tersane ve havuzlar, limanlar, kurtarma, kılavuzluk, şehir hatları ve Van gölü taşımacılığı, her türlü bankacılık yapma salâhiyeti bu bankaya verilmiştir (Cumhuriyet, 11 Mart 1937).

Abidin Daver Denizbank'ı tanıtan bu yazısında bizde denizciliğin geri kaldığını, komşumuz Yunanistan'ın en büyük zenginlik kaynaklarından birinin ise denizcilikten geldiğini kaydetmiştir. Buna göre Yunanlılar denizciliğe verdikleri önem sayesinde dünyanın en uzak limanlarına giderek hem para kazanmış, hem de bayraklarını göstererek memleketleri lehine iyi propaganda yapmışlardır. Yazıda ayrıca Denizbank'tan beklenen işler sıralanmış, bunlar arasında Karadenizde ve Akdenizde limanlar yapmak, Türk deniz ticaretini modern bir şilep filosu ile teçhiz etmek, daha büyük gemiler yapabilmek için İstanbul tersanesini yeni gemiler inşa edebilecek duruma getirmek gibi istekler yer almıştır.

2.4. Devletçilik Döneminde Özel Kesim

1930'lara gelindiğinde ortaya çıkan özel kesim Cumhuriyet'in yönetici kadrosunun beklentilerini karşılayamayınca, sanayileşme sürecinde bir ek birikim ve hızlı kalkınma mekanizması olarak başvuru devlet kapitalizmi, devletin genişlemesini de beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte yönetim gelişme stratejisinin temel ögesinden vazgeçmemiş, bir yerli burjuvazi oluşturma hedefi devam etmiştir. Sanayide devlet kapitalizmi, yönetici kadro iktidarının toplumda dayandığı grup ve sınıflarla çatışması şeklinde ortaya çıkmamış, aksine 1930'larda sanayileşme hareketi özel girişimcilikle uzlaşma içinde olmuştur. Bununla birlikte devletçilik politikası 1930'larda yönetici kadronun toplumsal-siyasi ilişkilerdeki etkinliğini artırmıştır (Tezel, 1986: 395–399).

Ekonomide devletin etkin olduğu yıllarda özel girişimciliğin yeri, payına düşen rantları almak suretiyle devletçilik uygulamalarına karşı olmamak şeklinde olmuştur. Sanayide girişimci olarak önemli bir yeri olmamıştır. Kaldı ki böyle büyük ölçekli bir sanayi hareketini yapacak gücü de olmadığından, sanayiye “büyük çaplı ve ciddi bir devlet işi” olarak görmüştür. Özel kesimin tek düşündüğü, 1920’lerden başlayarak, elde ettiği koruma ve avantajların devam ettirilmesi olmuş, özel kesimin devletçilikten anladığı şey de korumacılıkla eş değer olmuştur. Buhran nedeniyle bu avantajların kendilerinden esirgenmesi ve vergi gibi kendi payını daraltıcı önlemlere gidilmesinin istikrarsızlığa yol açacağını savunmuştur. İşte böyle bir ortamda büyüme ve istikrar dengesi o dönemde uygulanan ustaca politikalarla mümkün olmuştur. O günlerde hazırlanan İktisat Vekâleti Teşkilat Kanunu özel kesimce, siyasal otoritenin kendilerini kontrol altına almaktan çok, kendi istek ve beklentilerini merkezîyetçi bir karar sisteminde gerçekleştireceği şeklinde değerlendirilmiştir (Kuruç, 1, 1988: XLIII–LI; 2, 1993: LXXXIII–LXXXIV). O günlerde özel kesimin devlet kontrolündeki bir ekonomiye nasıl sıcak baktığını ve buna nasıl istekli olduğunu gazetenin sanayicinin dileklerini sıralayan yazılarından da görmek mümkündür (Cumhuriyet, 22–23–26 Eylül 1932).

Devletçilik politikası 1930’larda özel sermaye birikimi üzerinde genellikle olumlu etkiler yaratmıştır (Lewis, 2008: 637). Özel kesim önceki dönemlerdeki kadar cömert olmasa da verilen teşviklerden yararlanmaya devam etmiştir. Gümrük duvarları sayesinde dış rekabete karşı etkili bir biçimde korunmuştur. Dış rekabete karşı korunmanın getirdiği rahatlık ve iç piyasadaki fiyatların yüksek olması sayesinde de yüksek kârlar elde etmiştir. Devlet iç piyasada özel kesim ile rekabet yoluna gitmemiştir (Şahin, 1997: 55–56). Bunun yansısı özel sektör, devletin kurduğu demiryolları, elektrik şebekesi, demir-çelik sanayi gibi büyük yatırımlardan hiçbir yatırım maliyeti ödemediği yararlanmıştır. Devlet kurduğu tesislerde üretilen bazı yarı-mamul şeklindeki malzemeyi özel kesime bol ve ucuza vererek yeni endüstri alanları yaratmıştır. Yine dokuma sanayinin kurulması buna bağlı olan tekstil yan sanayilerinin kurulmasına ortam sağlamıştır (Boratav, 2006: 163–165).

Gazetede çıkan bazı haberlerden de bu yıllarda hükümetin özel kesime karşı olmadığı, hatta özel sektörün çıkarlarını gözeten bir tutum içinde olduğu anlaşılmaktadır. Mesela, 1933 yılında bir taraftan devletçilik politikası hararetle bir şekilde uygulanırken, özel sermayenin teşvik edilmesine yönelik bir vergi kanununun

çıkarıldığı görülmektedir. Bu dönemde vergicilik çok önem kazanmıştır ve hükümet her türlü geliri vergilendirmeye çalışmaktadır. Ancak bu tutuma rağmen 1933 yılı ortalarında Meclis'e gönderilen Kazanç Vergisi layihasında, mevduat, hazine bonosu gibi menkul sermaye iratlarının vergiden istisna olması kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet, 19 Mart 1933). O günlerde menkul kıymetler üzerinden vergi alınmaması şeklindeki bu hükümet kararının bankalardaki mevduatın artırılması, bir başka deyişle tasarrufun teşvik edilmesi ve özel sermayenin güçlenmesine yönelik bir düşünceyle alındığı çok açıktır. Bu tezi gazetede o günlerde Alaettin Cemil imzasıyla çıkan "Sermaye Birikmesini İstiyen Siyaset" başlıklı yazıdaki ifadeler de güçlendirmektedir (Cumhuriyet, 3 Nisan 1933).

Bu yıllarda özel sanayinin korunduğunu gösteren başka bir gelişme de 13 Temmuz 1937 tarihinde ithalat rejiminin değiştirilmesi sırasında olmuştur. Yeni rejime göre bazı malların gümrük tarifesi indirilirken, bazı maddelerin gümrük tarifesi yükseltilmiştir. Gümrük tarifesi yükseltilerek yurda girişi zorlaştırılan maddeler ise pamuklu, yünlü, deri, trikotaj gibi ülkede sanayisi kurulmuş, üretiminin tamamı ya da % 80 gibi önemli bir kısmı yurtda üretilebilenlerle ilgili olmuştur. Yeni çıkan kararnamenin getirdiği yüksek gümrük resimleri sayesinde içerideki sanayinin korunmasına devam edilmiştir (Cumhuriyet, 14 Temmuz 1937).

Cumhuriyet gazetesi bu yıllarda sanayiye çok fazla teşvik verilmesini ve bir takım korumacılık önlemleriyle sanayicinin sınırsız himaye edilmesini doğru bulmamıştır. Yunus Nadi'nin Kasım 1933 tarihinde çıkan "Sanayileşmenin Tedbirleri" başlıklı makalesinde; sanayinin himaye sınırlarının belirlenmesi gerektiği, aşırılıklara kaçan bir korumacılığın yarardan çok zarar vereceği kaydedilmektedir. Yunus Nadi yazının devamında ayrıca, Avrupa'nın ilerlemiş sanayilerinin karşısında asgari düzeyde bile olsa tesis edilecek bir sanayinin himayeye muhtaç olduğunu kabul etmiştir. Ancak aynı malı dışarıdan daha ucuza temin etme imkânı varken, sırf sanayiye himaye etmek uğruna daha pahalıya almanın makul bir ölçüsünün olması gerektiğini de belirtmiştir. Yunus Nadi ayrıca himaye edilen sanayinin maliyetinden başlayıp her türlü teferruatına kadar çok iyi kontrol edilmesi gerektiğine de dikkat çekmiştir (Cumhuriyet, 26 Teşrinisani 1933).

Yunus Nadi'nin bu görüşleri daha sonraki yıllarda da aynen devam etmiştir. "Hayatı ucuzlatmak Tedbirleri üzerinde Sürüp gidilecek" başlıklı yazısında da, özel

kesime bol himaye verilmemesi gerektiğini tekrar gündeme getirmiştir. Yazıda İnönü hükümetinin hayati ucuzlatmaya yönelik yeni politikası çok doğru bulunurken, içeride endüstri kurulsun diye halka yükletilen yükün kendisinden beklenen işi görebilmesi gerektiği belirtilmiştir. Yazıda ayrıca gelişigüzel verilen bol himayenin getireceği bol kazanç içinde sanayicinin rehavete kapılıp, işini düzgün yapmayacağı, yüksek gümrük resimlerinden dolayı içeride rekabet şansı kalmayan ithal ürünler de olmayınca, yerli sanayicinin kalite, fiyatı ucuzlatmak gibi kaygılarının olmayacağı da dile getirilmiştir (Cumhuriyet, 15 Haziran 1935).

Yunus Nadi başka bir yazısında da İsmet İnönü'nün özel kesime yönelik şu sözlerini çok haklı bulmuştur:

“Sanki hususi teşebbüslerin inkişafını istiyoruz. Hâlbuki bu ara kim ne yaparsa ucundan kenarından mutlaka devlet haznesinden yardım koparmak kasd ve gayretinde bulunuyor. Bu başa çıkar veya karşılanır şey midir?”.

Yunus Nadi, 200 milyon lirayı bile bulmayan bir bütçesiyle her şeyin devletten beklenemeyeceğini, milletin de bir şeyler yaparak devlete yardımcı olması gerektiğini belirtmiştir. CHF programında yer alan “milletin yapabileceği işleri millet yapacak ve bu hususta devletten hatta yardım ve teşvik görecektir” ifadesindeki “yardım” kelimesinden ise sadece “kolaylığın” anlaşılması gerektiğinin altını çizmiştir (Cumhuriyet, 7 İkincikanun 1936).

Yunus Nadi'nin bütün bu yazdıklarından özel kesimin devletin sağladığı imkânlardan yararlanarak, aşırı paralar kazanmasına karşı bir tepki duyduğu anlaşılmaktadır. Nitekim başka kaynaklarda da özel kesimin yüksek kazançlarının zamanla bürokraside kıskançlık ve kızgınlığa neden olduğu, hükümet çevrelerinde ve Meclis'te özel kesime verilen teşviklerin kısıtlanması yönünde eğilimlerin kuvvetlendiği belirtilmektedir (Şahin, 1997: 55).

Bu dönemde hükümet çevrelerinde iş adamlarının bazı istenmeyen tutumlarından dolayı olacak ki, tüccardan ne beklenildiği, tüccarın nasıl olması gerektiği yolunda bazı açıklama ve tanımlamalara hükümet programlarında bile yer verilmiştir. 1937 yılında Başvekil olan Celâl Bey'in açıkladığı hükümet programında “Milli tüccar”ın tanımı yapılmış ve tüccarda olması gereken nitelikler programda ayrıca belirtilmiştir. Gazete programın “Milli tüccarın vasfı” başlıklı kısmında yer alan şu sözlere dikkat çekmiştir:

“Bir tüccarın yalnız şahsi menfaatlerini düşünmesi demek, istifade ettiği membaı kurutması demektir. Bu ancak kendisini kolonide farzeden adam tarafından düşünülebilir. Türkiye böyle olmadığı için bu tarzda çalışmak isteyenlerin hareketlerine mani olacak tedbirleri almakta gecikmiyeceğiz. Milli tüccar demek, büyük kalkınma savaşında, rol almış adam demektir...”.

Bu programda ayrıca, piyasalara kesin ihtiyaç olmadıkça müdahale edilmeyeceği, ancak başıboş da bırakılmayacağı belirtilmiştir (Cumhuriyet, 9 İkinciteşrin 1937).

Nitekim bu yazılardan ve açıklanan programdan bir süre sonra hükümetin piyasaları denetlemeye yönelik bazı uygulamalara başladığı görülmüştür. Hükümet ilk aşamada et fiyatlarını düşürerek ve pamuklu mensucattaki fiyatları tespit ederek piyasaya müdahale etmiştir. Hükümetçe belirlenen toptan satış fiyatlarının tüccar ve fabrikatörlerce uyulmasına ilişkin hükümler gazetede yayımlanmıştır. Her pazartesi yerel gazetelerde de duyurulacak azami fiyatları geçmemek kaydıyla fabrikaların kendi satış fiyatlarını Ankara veya İstanbul gazeteleri yoluyla ilan etmesi şartı konulmuştur. Ayrıca, bu fiyat listelerinin birer suretinin de İktisat Vekâleti'ne gönderilmesi istenmiştir (Cumhuriyet, 21 İkincikanun 1938).

Bu yıllarda gazete bir taraftan sanayiye verilen aşırı teşviklere ve bazı iş adamlarının fırsatçı tutumlarına karşı çıkarken, bir taraftan da sanayicinin bazı sorunlarını da gündeme getirmiştir. Yunus Nadi'nin, “Sanayiın Teşviki” başlıklı makalesi dönemin bürokrat zihniyetini göstermesi açısından güzel bir yazıdır. Yazıda devletin bürokratik yapısından ve memurun iş yapmaya çalışan sanayiciye çıkardığı zorluklardan bahsedilmiş, bu durumun ve zihniyetin değişmesi için hükümete bazı tavsiyelerde bulunulmuştur. Yazıda, Maliye memurlarının özellikle de mal memurlarının vergi ve resim harç muafiyeti uygulanmasından hiç hoşlanmadıkları, sanayicinin bu teşviklerden yararlanabilmek için bin bir güçlükle uğraşmak zorunda kaldığı açıkça dile getirilmiştir (Cumhuriyet, 6 Şubat 1930).

2.5. Millileştirmeler

Dönemin önemli gelişmelerinden biri de millileştirmeler olmuştur. 1939 yılına gelene kadar 4-5 yıl içinde, Terkos Su Şirketi, arkasından Kadıköy-Üsküdar sularının İstanbul Belediyesi'ne devri gerçekleşmiştir. Ayrıca, İzmir-Kasaba demiryolları, Aydın, Mudanya demiryolu, İstanbul rıhtımları, İstanbul Elektrik Şirketi, Aeroesfresso ve Er

Fraus tayyare servisleri tesisatı, İzmir telefon şirketi, İstanbul telefonu da dâhil olmak üzere birçok kamu hizmeti veren şirket millileştirilmiştir (Cumhuriyet, 11 Şubat 1939).

1940'lı yıllara kadar süren millileştirmeler konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır: Bunlardan ilki millileştirmelerin yabancı sermayenin tasfiyesi amacıyla değil de, başka amaçlarla yapıldığını belirtmektedir. Tezel'e göre, 1930'lu yıllarda ülkedeki bazı yabancı şirketlerin devlet tarafından satın alınarak, millileştirilme girişimleri hükümetin yabancı sermayeye karşı tutumunun değerlendirilmesinde bir karmaşa yaratmaktadır. Şöyle ki, 1920'lerde 3 yabancı şirket millileştirilirken bu sayı 1923–1950 yılları arasında 24 olmuştur. Bu şirketlerden 21'nin millileştirilme işleminin devletçi sanayi programının uygulandığı döneme rastlaması ise Cumhuriyet'in sivil-asker yöneticilerinin devletçi yaklaşımının yabancı şirketlere karşı olan genel bir politikasının sonucu olarak bakılmaktadır. Ancak, millileştirmeler incelendiğinde bunların ağırlıklı olarak demiryolları, limanlar ve belediye hizmetlerini kapsadığı, özellikle de I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda demiryollarının yabancı şirketlerin elinde bulunmasından kaynaklanan sakıncaların dikkate alındığı unutulmamalıdır. Aslında millileştirmelerde daha çok stratejik nedenler, birbirinden farklı demiryolu tarifelerinin yarattığı uyumsuzluklar, buhran koşullarında yabancı şirketlerin bu işlerden zarar etmesi, hükümetin kilometre garantisi nedeniyle bu zararları ödemek zorunda kalması gibi nedenler etkili olmuştur. Bu hizmetlerin kâr amaçlı yabancı şirketler yerine toplumun yararını ön planda tutan ve kârlılık amacı gütmeyen kamu tarafından yönetilmesi sosyal politikanın bir gereği olarak tercih edilmiştir. Bu hatları satın alarak tek bir ulusal demiryolu şirketi kurma yolunu seçen hükümet bu tavırla yabancı şirketleri tasfiye etmek niyetinde olmadığını birçok kereler vurgulamak zorunda kalmıştır⁴³ (Tezel, 1986: 175–176–177).

⁴³ Dönemin Başbakanı Bayar'ın 1938 yılında millileştirmeler ve yabancı sermayeye bakışı için şu sözler anlamlıdır: “Biz her zaman tekrar edildiği veçhile, ecnebi sermayesinin düşmanı değiliz... İstemediğimiz sermaye “vagabond” yani serseri sermaye, politik sermaye, aynı zamanda spekülâtif sermayedir... Memleketimize normal şerait dahilinde gelmiş... normal şerait dahilinde teessüs etmiş müesseselere karşı bizim... yardımlarımız da olur. Mübayaa ettiğimiz müesseselere gelince, bunlar, mukavelelerine riayet etmeyen ve aynı zamanda imtiyaz müddetleri kısalmış olan müesseselerdir. Bunlar mukaveleleri hükümlerine göre çalışmak imkânından mahrum oldukları içindir ki satmayı kendileri tercih etmektedir... bu... müesseselerin satın alınışı nazar-ı itibare alınarak bizim ecnebi sermayesi hakkındaki telakkimiz buna tabi tutuluyorsa arzedeğim ki çok yanlıştır”. Daha detaylı bilgi için bkz. Yahya Sezai Tezel (1986), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, s. 178.

Yine Tezel'e göre yabancı şirketler de kârlılığı düşük, eskimiş, bakıma ve masrafa ihtiyacı olan bu hatların satın alınmasından hoşnut olmuşlardır. İmalat ve ticaret kesiminde yabancı şirketlerin millileştirilmesi hiçbir zaman önemli bir sorun olmamış, sadece 1939'da Bomonti Bira fabrikası ile Amerikan Kibrit şirketi dışında hiçbir özel yabancı şirket millileştirilmemiştir. Ayrıca, millileştirmelerin en yoğun olduğu dönem olan 1934–1938 yılları arasında 32 yeni yabancı şirket de ülkede faaliyete geçmiştir (Tezel, 1986: 177–178).

Konuya ilişkin diğer görüş ise “millileştirme” politikasının 1939–1940'lara kadar süren kuruluş döneminin temel çizgilerinden biri olduğudur. Başta demiryolları olmak üzere, alt yapı tesisleri yabancı mülkiyet ve işletmelerden alınarak bilinçli olarak kamu varlığı haline getirilmiştir (Kuruç, 1987: 209, Boratav, 1993: 53).

Kuruç, Osmanlı borçlarının tasfiyesinin o borçlarla iç içe ortaya çıkmış yabancı imtiyazlara son verme hedefi ile birlikte yürüdüğünü belirtmektedir. Dış borçlar ve imtiyazlar nasıl Osmanlı Devleti'nin son dönemine damgasını vurmuşsa, bu durumun tersi olan borçların ve imtiyazların tasfiyesi de Cumhuriyet'in temel gayelerinden birini oluşturmuştur. Millileştirmeler ile Osmanlı Devleti'nin son 70–80 yılındaki sıkıntılarının kaynağını oluşturan, ekonominin can damarları olan elektrik, havagazı, liman, su, demiryolları gibi alt yapılar yabancıların elinden alınmış, bu imtiyazlara son verilmiştir. Millileştirmeler için gerekli dövizin bir kısmı borçlanma yoluyla bulunmuştur.

Yine Kuruç'a göre, yoksul ve en çok da döviz yoksunu bir ülkenin her ne pahasına olursa olsun ülkenin alt yapı varlıklarına sahip olmak için dövizin çok kıt olduğu bir ortamda millileştirmelere tereddütsüz gitmesi yönetimin bu konudaki kararlılığını göstermektedir (Kuruç, 1987: 209–210–211; 2, 1993: XCIX).

Cumhuriyet gazetesi de millileştirmeleri çok iyi takip etmiş, bu girişimleri desteklemiş ve konuya ilişkin birçok haber yapmıştır. Gazeteden takip edilen haberlerden o dönemdeki millileştirme hareketlerinin ikinci görüşle daha uyumlu olduğu izlenimi edinilmiştir. Buna göre yabancıların elinde bulunan kurumlar bilinçli bir şekilde millileştirilmeye çalışılmış, buralarda çalışan yabancılar da bu politikalar doğrultusunda yine bilinçli bir şekilde Türk unsurlarla değiştirilmiştir. Yunus Nadi yazılarında her ne kadar millileştirmelerde ecnebi karşıtlığı olmadığını belirtse de,

gazetenin millileştirmeler sırasında yaptığı bazı haberlerden bu girişimleri memnuniyetle karşıladığı görülmüştür. Yunus Nadi, amme hizmeti veren işletmelerin hükümet veya belediye-amme idarelerinin elinde olmasının birçok nedenden dolayı zaruri olduğunu belirtmiştir. Özellikle de amme hizmeti veren su, tramvay, havagazı ve şimendifer gibi kamu hizmetlerine ait işletme imtiyazlarının ecnebinin elinden alınması siyasi bağımsızlığın bir gereği olarak değerlendirilmiştir.

Mesela gazete Aydın demiryolunun millileştirme haberini, “Aydın Demiryolları da dün elimize geçti” başlığı ile vermiş ve Aydın demiryolu hattının devletçe satın alınmasının sevinçle kutlandığından bahsetmiştir (Cumhuriyet, 3 Temmuz 1935). Yine Yunus Nadi, Aydın demiryolunun devletçe satın alındığı günlerde yazdığı bir makalesinde de, hükümetin demiryollarını millileştirme politikasını şu sözlerle desteklemiştir:

“...Ulusal ekonomi yapmak isteyen her devlet götürüp getirme vasıtalarının hâkimiyetini elinde tutmak zorundadır. Söylemeğe hacet bile yoktur ki Türkiye Cumhuriyeti kendi ülkesini ulusal bir ekonomi sistem ile donatmak kararında ve yolundadır ve bu hiçbir kimse için gizli kapaklı bir şey değildir. Bu ülkede cumhuriyet rejiminden önce demiryolları kurmuş ve işletmiş yabancı şirket ve sermayelere karşı özel bir düşmanlık duygumuz ne dün olmuştur, ne bugün vardır... Ancak her iş kendi zamanının şartlarıyla ölçülür... Sözün kısası her bakımdan şimendiferciliğin ve Türkiye şimendiferlerinin devlet elinde toplanması biricik gidilecek en iyi yoldu. Aydın demiryolunun da alınması ile bu yolda son büyük adım atılmış oldu” (Cumhuriyet, 3 Mayıs 1935).

Yunus Nadi “Ecnebi sermayeli Son şimendifer de Satın alınıyor” başlıklı bir başka yazısında da Şark Demiryolları’nın millileştirilmesinden bahsetmiştir. Yazıda zaten hizmet kalitesi her zaman bozuk olan bu demiryolu hattının millileştirilmesinin çok yerinde bir iş olduğu belirtilmiştir. Yunus Nadi yazısında, Şark demiryolu işletmesinin bazı revizyon ve tadilatlar için masraf yapması gerektiğini, ancak bu gerçeğin en az masrafla en çok kâr’ı elde etmek isteyen yabancı bir sermayenin amacıyla çeliştiğini belirtmiştir:

“...Sermayesi kimin olursa olsun bizim topraklarda demiryollarının daima sağlam ve her gün daha iyi halde bulunması elzemdir. İşte yukarıdaki tezaddan dolayı işe ecnebi sermayesi karışan yerlerde bunun olamadığına ve olamayacağına karar verilmek zarureti elvermiştir” (Cumhuriyet, 30 İkincikanun 1936).

Yine gazetenin 14 Ağustos 1935 tarihli sayısının baş sayfasında şöyle bir manşet dikkat çekmiştir: “İstanbul Telefon Sowyetesi de nihayet milli idareye geçti!”.

Gazetenin “Şehir ve Memleket Haberleri” köşesinde rastlanan “Eski Rıhtım Şirketi Memurları-Yabancı Olanların işine nihayet verildi” başlıklı haberden de şirketin satın alınmasıyla şirkette çalışan yabancı memurların tasfiye edildiği anlaşılmıştır (Cumhuriyet, 2 Ocak 1935).

Bu dönemde yapılan millileştirme işlemlerinin yurtdışında da yakından izlendiği gazetenin haberlerinden anlaşılmaktadır. 1934 yılında Marsilya’da çıkan bir Fransız gazetesinde, İstanbul Rıhtım Şirketi, İstanbul Su Şirketi, İstanbul tramvayları, İzmir-Kasaba hattı için Türk hükümetinin iyi niyetler beslemediği iddia edilmiştir. Yazıda Türk Hükümeti’nin bunları alarak Fransa’nın Türkiye’deki son bağlarının da ortadan kaldırılmak istendiği belirtilmiştir. Yunus Nadi ise bu haber üzerine yazdığı “Ecnebi düşmanlığına Mahal yoktur” başlıklı makalesinde, bu Fransız gazetesinin belirttiği gibi yeni Türkiye’nin ecnebi düşmanlığı zihniyeti ile hareket etmediğini, bu yöndeki düşüncelerin yanlış olduğunu belirtmiştir. Nadi, bu girişimlerde Türk hükümetinin gasp yoluyla hiçbir şeye sahip olmaya çalışmadığını, her işin mukavelelere dayanılarak, hükümetin satın alma hakkını kullanmak suretiyle yapıldığını, zaten şirketlerin bazılarının da memlekete çok da yararlı olmadığını kaydetmiştir. Yazıda, şimendiferle ilgili satın almanın ise hükümetin takdiri olduğu belirtilmiştir (Cumhuriyet, 5 Nisan 1934).

Yine 22 Eylül 1932 tarihli sayıda da “Ecnebi ve ekalliyet Mekteplerinde 60’tan fazla muallim tasfiyeye uğradı” başlığı ile bir habere rastlanmıştır. Haber, okullarda çalışan öğretmenlerin milliyetinin ön plana çıkarıldığı bir uygulama ile ilgilidir ve orta-lise derecesinde olan ecnebi ve ekalliyet mekteplerine Türk muallim kadroların geldiği, bu mekteplerde o sene esaslı bir tasfiyeye gidildiği duyurulmuştur. Haberde ayrıca; eczacı, dişçi olanlarla sair vazifeleri bulunanlar, menşei şahadetnamesi olmayanlar, müfettiş raporlarına göre ehliyetsiz görülenlerin vazifelerine son verildiği yazılmıştır (Cumhuriyet, 22 Eylül 1932).

1935 yılında Tramvay Şirketi ile Bayındırlık Bakanlığı arasında bir anlaşmazlık çıktığı görülmüştür. Şirketin sözleşmesi 21–24 Temmuz 1926 tarihli mukavelede taahhüt ettiği yeni hatlar yapma konusundaki yükümlülüklerini yerine getirmemesi üzerine feshedilmiştir. Bakanlık, şirketin yeni hatların yapımını sağlamak için tarifelerde yaptığı zamlardan dolayı halktan aldığı iki milyon küsur liranın geri verilmesini istemiştir (Cumhuriyet, 27 Şubat 1935). Tramvay Şirketi’nin mukavelesinin

feshedilmesi üzerine, şirket kararın iptali için mahkemeye başvurmuş, şirket ile Bayındırlık Bakanlığı arasında Şura-yı Devlet mahkemesinde bir dava başlamıştır (Cumhuriyet, 20 Şubat 1935). Şurayı Devlet kararına göre ise Tramvay şirketinin açtığı dava reddedilmiş, Bakanlığın Temmuz 1926 tarihli tramvay mukavelelerini feshetmesi kararı kanun ve nizamla uygun görülmüştür (Cumhuriyet, 27 Şubat 1935).

Tramvay ve Tünel Şirketleri 1 Kânunusani 1939 tarihinde hükümete intikal etmiştir. Bu millileştirme işlemine gazete geniş yer vermiş, tünel şirketinin satın alınması memnuniyetle karşılanmıştır (Cumhuriyet, 9–11 Şubat 1939). Tramvay ve tünel işletmesinin devlete geçmesinden sonra Safaeddin Karanakçı tarafından yazılan bir başka yazıda da şöyle denilmiştir:

“Artık bizi istismar eden, ecnebi memur ve müstahdemlerine bol aylık ve ikramiye veren, tesis masraflarını bir hamlede itfa ve mütedavil sermayesini mürabahacılara yakışır bir gayretle istismar etmek istiyen ve bizden olmıyan Şirketten kurtulduk. Tünel ve tramvay devlete geçmiştir. Devlet bizindir, bizdendir. Onun bir ecnebi şirket gibi bize lakayd kalmasına, bizi istismar etmesine imkan yoktur...” (Cumhuriyet, 22 Mart 1939).

Gazetenin millileştirmeleri doğru bulan bu yaklaşımına karşın, 1856’dan beri ülkede faaliyet gösteren ve yabancı sermayenin en önemli temsilcilerinden biri olan Osmanlı Bankası’na karşı olumsuz bir tutum sergilenmemiştir. Hatta 5 Haziran 1933 tarihinde Şükrü Saraçoğlu ile Banka’nın Paris müdürü M. Bele arasında imzalanan ve bankanın 1952’ye kadar imtiyazını temdit eden anlaşma oldukça olumlu karşılanmıştır. Yunus Nadi imzalanan bu itilâfname üzerine “Memleket için malî Bir muvaffakiyet” başlıklı yazıda Osmanlı Bankası’ndan; ülke ekonomisine her zaman katkıda bulunan, daha Ankara’da Büyük Millet Meclisi kurulduğu günden itibaren Cumhuriyet hükümetleri ile hep iyi ilişkiler içinde olan, memlekete yararlı bir müessese olarak bahsetmiştir (Cumhuriyet, 9 Haziran 1933).

Koraltürk de Osmanlı Bankası ile Türk basını arasındaki diyaloglar hakkında dikkat çekici değerlendirmelerde bulunmaktadır. Aslında banka Meşrutiyet’ten itibaren sermayesinin ve çalışanlarının önemli bir kısmının etnik kimliği ve uyruğu nedeniyle Türkleştirme girişimleri ile karşı karşıya kalmış, basında çıkan aleyhte kampanyalara hedef olmuştur. Basında bu kampanyaların öncülüğünü ise Hüseyin Cahit Yalçın ve gazetesi “Tanin” yapmıştır. Osmanlı Bankası’na tepkiler Cumhuriyet’in ilanından sonra da devam etmiş, banka ise bu kampanyalara karşı mücadelesini ilginç bir şekilde

vermiştir. Koraltürk, Osmanlı Bankası'nın arşivinde bulunan “gizli” ibareli belgelerden yola çıkarak, bankanın bu kampanyalara “para”nın gücü ile karşı koyduğunu açıklamaktadır. 1924 yılı Nisan- Mayıs aylarında Paris'teki komite ile İstanbul'daki Genel Müdürlük arasında geçen yazışmalar dönemin basın organlarının Osmanlı Bankası'ndan alınan parasal yardımlardan nasıl etkilendiklerini, sert milliyetçi söylemleri olan yazarların nasıl tavır değiştirdiklerini ortaya çıkarmaktadır.

Bunlardan Paris'teki komiteden İstanbul'daki Genel Müdürlüğe gönderilen 26 Mart 1924 tarihli yazı ise dikkat çekicidir. Yazıda Tanin'in bankanın imtiyazının uzatılmasıyla ilgili yaptığı eleştirilerden bahsedilmiş, bu gazeteye ve sahiplerine ne kadar para verildiği ve gazetenin bu türden yayınlarını önlemek için ne gibi önlemler alındığı sorulmuştur. Genel Müdür de Fransızca nüshada Yalçın'ın inisiyatifi dışında çıkan bu yazılar için o'nun yine de gazeteyi arayarak uyarılarda bulunduğunu, bundan sonra banka hakkında bu gazetede olumsuz bir yazı çıkmadığını bildirmiştir. Yazıda ayrıca Tanin'e geçen yıl olduğu gibi o sene de 500 lira sübvansiyon verildiği not edilmiştir (Koraltürk, 2011: 151–166).

Bu yazılardan bir süre sonra İstanbul'daki Genel Müdürlük, Paris'teki komitenin talebi üzerine bankanın parasal desteklerinin hangi basın organlarına yapıldığını gösteren bir liste göndermiştir. 24 Nisan 1924 tarihli bu listede İkdam, Akşam, İleri, Tercüman-ı Müstakil, Yeni Gün, Tanin ve İçtihad olmak üzere 7'si Türkçe, 13'de farklı dillerde yayınlanan 20 gazete ve dergiye abonelik vs yollarla maddi destek verildiği bildirilmiştir. Bunlardan Yeni Gün'e 1923'te 260 lira olan yardım tutarı 1924'te 760 liraya yükseltilmiştir. Bu ciddi artış üzerine Paris'teki komite söz konusu artıştan ne gibi bir beklentinin olduğunu sormuştur. İstanbul'daki Genel Müdürlük ise buna gerekçe olarak gazetenin sahibi Yunus Nadi'nin Ankara'da sahip olduğu “en üst düzeydeki nüfuzu” göstermiştir. Yine yazıda Yunus Nadi'nin Haziran 1923'te kâğıt alımı için bankadan 1500 lira kredi istediği, bankanın da krediyi geri istemek yerine bunu iki yıla bölerek, gazeteye sübvansiyon olarak vermeyi uygun gördüğü belirtilmiştir. Yazıda ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'ya yakınlığı sayesinde Ankara'da büyük bir etkiye sahip olan Yunus Nadi'nin Osmanlı Bankası'na karşı her zaman olumlu yaklaştığı, bunu da gazetecinin kendi çıkarlarını gözetenerek yaptığının bilincinde olduklarının altı çizilmiştir. Bunun yanı sıra Yunus Nadi'nin İstanbul'da Cumhuriyet adında bir gazete kurduğu bunun da Gazi'nin telkin ve tavsiyelerine açık olacağı belirtilmiştir:

“Farklı bir tavır takınmış olsaydık, kendisinden korkmak gereken etki sahibi bir insanın düşmanlığına maruz kalacaktık. Üstelik bugüne kadar Yunus Nadi ile herhangi bir tartışmaya girmedik” (Koraltürk, 2011:167–169).

2.6. Yabancı Sermaye

1930’lu yıllardan itibaren Türkiye’ye gelen yabancı sermaye yatırımlarında önceki yıllara göre önemli bir azalma olmuştur. 1930–1945 döneminde Âli İktisat Meclisi kayıtlarına göre yeni yabancı sermaye yatırımları 1929 yılında 12 milyon TL iken 1931’de 1 milyon TL’ na inmiştir. Aynı kaynağa göre yabancı şirket sayısı da 1927 yılında 113 iken 1933’te 71’e inmiştir. Yabancıların faaliyetlerindeki en büyük daralma sigortacılık ve bankacılık alanında olmuştur. Yabancı bankaların birçoğu Türkiye’deki şubelerini 1930 yılının başlarında kapatmışlar, 1929’da 69 olan yabancı şube sayısı 1939’da 45’e düşmüştür (Tezel, 1986: 173–174).

Yabancı yatırımlardaki bu gerileme değişik biçimlerde açıklanmaktadır; bir görüşe göre bu dönemde yabancı sermayenin yatırım amacıyla gelmesi yerine, yabancı kaynak (likit) şeklinde ülkeye girmesi istenmiştir. Diğer görüş ise bu dönemde yabancı yatırımcılar yatırım amaçlı olarak ülkeye çağırılmıştır, ancak, dünyadaki olağanüstü koşullar bu duruma müsait olmadığından yabancı sermayenin girişi pek mümkün olmamıştır.

Bunlardan birinci görüşe göre, ülke yöneticileri devletçi politikaların uygulandığı yıllarda ülkenin kaynakları gerekli finansmanı karşılayacak düzeyde olmadığından, daha önce olduğu gibi tekrar yabancı sermaye arayışları içinde olunmuştur. Ancak, bu arayış doğrudan yabancı sermayenin ülkede yatırım yapması ya da girişimlere ortak olacak şekilde ülkeye gelmesi şeklinde olmamıştır. Dünya finans kriterlerine uygun olacak bir şekilde direkt olarak kredi verilmesi ya da devletin bu kredileri garanti etmesi istenmiştir (Hershlag, 1968: 93, Boratav, 1993: 53).

Boratav’a göre, hükümet yabancı sermayeye karşı 1930’dan sonra bir tutum değişikliği içine girmiştir. Buhran sırasında azalmış bulunan dış yatırımlara karşı yönetimde genellikle negatif bir tavrın hâkim olduğu belirtilmektedir. Boratav, Osmanlı düzeninin bir kalıntısı olduğunu belirttiği yabancı sermayenin büyük bir bölümünün

1930'lu yıllarda millileştirilmesini bu tutuma bir kanıt olarak göstermektedir⁴⁴ (Boratav,1993: 53).

Bu görüşlere karşın, yabancı sermaye ile ilgili olarak Tezel'in tespitleri daha farklıdır. Tezel, 1930'un sonlarına doğru hükümetin özellikle tekstil, bankacılık ve bayındırlık alanlarında yabancı sermayeyi çekmek için bazı girişimlerde bulunduğunu belirtmektedir. Bu amaçla 1931'de Maliye Bakanı Saraçoğlu ABD'ne gönderilmiş, ancak, Saraçoğlu'nun bu gezisinden bir sonuç alınamamıştır. Bundan sonra Türkiye'de yatırım yapacak girişimciler bulmak üzere Fransa'da sürdürülen çabalar da sonuçsuz kalmıştır. Zaten dönemin konjonktürel şartları da sermayedarlar açısından az gelişmiş ülkelere yatırım yapmaya pek elverişli olmamıştır.

Her şeye rağmen 1930–1945 yıllarında yabancı sermayenin etkinliği azalmışsa da, Türkiye'deki yabancı yatırımlar bu dönemde tamamen kesilmemiştir. Âli İktisat Meclisi kayıtlarına göre bu yatırımlar 1932 yılında 4,2 milyon TL, 1933'te 1,1 milyon TL'dir. Buhranın ilk şoku atlatıldıktan sonra da 1934–1938 arasında Türkiye'de 32 yeni yabancı şirket kurulmuştur. Tezel, bu gelişmeler ve rakamlar dikkate alındığında bu dönem için Cumhuriyet yönetiminin yabancı sermayeyi “istemediklerine” dair yanlış yorumlara yol açan genellemelerin doğru olmadığını belirtmektedir (Tezel, 1986: 173–175).

Cumhuriyet gazetesi de önceki yıllarda olduğu gibi bu dönemde de yabancı sermayeye karşı iyimser bir tutum içinde olmuştur. Hükümetin Haziran 1930 tarihinde bir Amerikalı şirkete 10 milyon dolar kredi karşılığında vermiş olduğu kibrit tekeli üzerine Yunus Nadi'nin “Kibrit imtiyazı” başlıklı yazısında bu olumlu tavır göze çarpmaktadır:

“İsmet Paşa hükümetinin bu sene en iyi yaptığı işlerden biri kibrit inhisarını bir imtiyaz şeklinde İsveç-Amerikalı bir gruba vermesidir... Hükümetin aktettiği yeni mukavelename birçok cihetlerle faydalıdır. Bu faydaların en mühimini ise beynelmilel kredinin bu muamele ile memleketimize attığı adım teşkil ediyor... Hususi ve umumi teşebbüsler için harici sermayenin memlekette tercihan uzun müddetler için çalışmağa gelmesini teşvik ve temin etmeliyiz. Milli paranın, yani memleket maliyat ve iktisadiyatının düzelmesi çarelerinin belki en mühimi budur...” (Cumhuriyet, 26 Haziran 1930).

⁴⁴ Bu duruma başka bir kanıt olarak Celâl Bayar'ın 1933'te söylediği şu sözler de gösterilmektedir: “Bu memleketin çocukları memlekette sanayi vücuda gelsin diye büyük bir külfete katlanırken bunun nimetini ecnebilere kaptıracak değiliz”. Daha detaylı bilgi için bkz. Korkut Boratav (1993), *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, s. 53.

Gazetenin 27 Temmuz 1930 tarihli sayısında ise Berlin-İstanbul arasında Havayolu ve Posta seferi işi yapmak üzere bir Alman grubu ile Ankara'da görüşmelerde bulunulduğundan bahsedilmiştir. Aynı haberde başka bir Alman grubu ile de 20 milyon liralık demiryolu malzemesi verilmesi suretiyle bir borçlanma görüşmelerinin sonuçlandığı ve sözleşmenin aynı gün imzalanacağına dair bir gelişmeden söz edilmiştir.

2.7. Turizm

Cumhuriyet gazetesi daha 1930'ların başında ülkede henüz turizmle ilgili hiçbir kurum, kuruluş ve hiçbir faaliyet söz konusu değilken turizmin önemini fark etmiştir. Gazete bu konunun ciddi bir iş olarak ele alınıp, geliştirilmesi için birçok yazı yazmıştır. Bu yönde çok öğretici ve büyük ileri görüşlülük içeren yazıları kaleme alan kişi ise Yunus Nadi olmuştur. Yazılarında turizmin ülke ekonomisine sağlayacağı katkıları etraflıca anlatırken, bu konuda neler yapılabileceği konusunda başka ülkelerden de örnekler vererek, hükümete yol göstermiştir. Bu yazılarda özellikle dünyadaki ülkelerin I.Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomideki zaaflarından ötürü turizme çok önem verdikleri vurgulanırken, turizm gelirlerinin ödemeler dengesi için büyük katkılar sağlayacağı belirtilmiştir.

Yunus Nadi'nin, "Memleketimize nasıl Ecnebi ziyaretçiler Celbedebiliriz?" başlıklı makalesi bu içerikte bir yazıdır. Yazıda turizm işinin Fransa, Almanya, İtalya ve Avusturya gibi ülkelerde başlı başına bir sektör olduğu, turizmden elde edilen dövizlerin ödemeler dengesinin fazla vermesine yaradığı, dolayısıyla milli paranın değerlendirilmesinde çok önemli bir rol oynadığı anlatılmıştır. Bizde ise şimdilik turizm işinde sadece "sözle" dünyaya ayak uydurulmaya çalışıldığı, bunun bile iyi bir gelişme olduğu, çünkü konuşulan bir meselenin anlaşılmaya doğru bir merhale olacağı yazılmıştır (Cumhuriyet, 1 Ağustos 1931).

Yunus Nadi'nin "Turizm İşini Milli bir iş olacaktır" başlıklı yazısı yine turizmin Avrupa ülkelerine ne büyük paralar kazandırdığı ile ilgilidir. Buna göre Fransa 1930 yılında gelen 2,5 milyon turist sayesinde 10 milyar Fransız Frangı turizm geliri elde etmiştir. Bu sektörün gelişimi ise Fransa'da 1891'lerden beri faaliyet gösteren, sayıları 700'e, üye sayısı 230.000 kişiye ulaşmış, çok kapsamlı çalışan Turing tarzı halk teşekkülleri ile gerçekleşmiştir. Bizde de öncelikle turizm işinin halk tarafından

benimsenmesi ve halka sevdirmesi gerekmektedir. Bu da Türkiye Turing Kulübünün düzenleyeceği organizasyonlarla mümkün olabilecektir (Cumhuriyet, 6 Kânunusani 1932).

Yunus Nadi başka bir makalesinde de turizmi “Dâhile ihracat” olarak tanımlamıştır. Yazıda, turizmin ülkenin çok değişik kesimlerine gelir kazandırdığını, Fransa’nın bu işten 1,5 milyar Türk Lirası kadar para kazandığı vurgulanmıştır. Buna karşın, bizi 40–50 milyon, hatta işe başladığımız ilk senelerde 20–30 milyon lira kazancın bile tatmin edebileceği, bunun başarılamayacak bir iş olmadığı belirtilmiştir (Cumhuriyet, 5 Kânunusani 1932).

“İşe İstanbul’dan Başlıyabiliriz!...” başlıklı bir yazıda da Türkiye’nin o günlerdeki dış ticaretinin toplam 200 milyon lira olduğu, bu gelirin elde edilmesi için bütün ulusun büyük emekler harcadığı, hâlbuki turizmin çok kolay bir şekilde ülke ekonomisine gelir kazandıracığı anlatılmıştır. Yazıda bu işe öncelikle İstanbul Vilayet ve Belediyesi’nin öncülüğünde İstanbul ve hinterlandının tanıtımıyla başlanması tavsiye edilmiştir (Cumhuriyet, 23 Eylül 1931).

Yunus Nadi “Memleketimize Getirilecek Ecnebi seyyahları” başlıklı bir başka yazısında da, milli iktisat için önemli bir yer tutacak olan turizm işinin geliştirilmesi için yerli ve yabancı uzmanlardan oluşacak bir komisyonun incelemeler yapmasını teklif etmiştir. Ayrıca, memlekete gelen yabancılara karşı dikkatle ve nezakete davranılması gerektiğini belirtmiştir:

“...İtalya’da bu maksatla otelcilere, arabacılar ve hamallara kadar gayet şedit kayıtlar konulmuş olması beyhude bir tedbir değildir” (Cumhuriyet, 9 Ağustos 1931).

Yunus Nadi ilerleyen yıllarda da turizm ile ilgili yazılar yazmaya devam etmiştir. 1935’te yazdığı “Turizm’e biz Ne vakit özen Vereceğiz?” başlıklı makale bunlardan biridir. Yazıda, yine İtalya, Fransa, İngiltere, Avusturya, İsviçre’den örnekler vererek, tüm dünya ülkeleri birbiriyle yarışırçasına bir turizm seferberliği içine girmişken, bizim ülkemizde hâlâ bu işin devletçe özenle araştırılıp, bir başlangıç yapılamadığından yakınılmıştır (Cumhuriyet, 4 Şubat 1935).

Ancak, bir süre sonra gazetede çıkan “Turizm işinde Nihayet doğru yola Giriyoruz galiba” başlıklı bir yazıdan hükümetin de bu alanda bazı çalışmalara başladığı anlaşılmaktadır. Yunus Nadi, bu girişimler üzerine, turizm işinde geç kalınmış olmakla

birlikte, hükümette de bu anlayışın artık oluşmaya başladığı, dolayısıyla arkasının çabuk geleceği yönünde değerlendirmeler yapmıştır (Cumhuriyet, 29 Nisan 1935).

2.8. 1930-1938 Arasındaki İç ve Dış Borçlanmalar

1930'lu yıllar dış kredilerin oldukça genişlediği yıllar olarak dikkat çekmektedir. Bu yıllarda özellikle silahları sağlayan yabancı sermaye çevreleri olmak üzere demiryolu gibi alt yapı yatırımlarını üstlenen yabancı müteahhit firmalara olan borçlarda ciddi bir artış olmuştur. 1930–1939 yılları arasında yabancı banka ve müteahhit firmalardan alınan kredilerde dâhil olmak üzere Türk hükümetinin dış borçlanmaları toplam 102 milyon TL (81 milyon dolar) olmuştur.

Bu dönemde dünya buhranının etkileri ile bir taraftan cari bütçe açığı ve döviz sıkıntısı artarken, diğer taraftan Merkez Bankası'nın kuruluş hazırlıkları hükümetin dış borç ihtiyacını artıran en önemli faktörler olmuşlardır (Tezel, 1986: 184). Cumhuriyet döneminin ilk konsolide dış borçlanması 1930 yılında bir Amerikan şirketine kibrit tekelinin (ithalatının) verilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Şirket 25 yıllık bu tekel karşılığında Türk hükümetine 10 milyon dolar ya da 1930 kurları ile 21 milyon TL' sı borç vermiştir. Külçe altın olarak verilen borcun vadesi 25 yıl faizi ise % 6,5 olmuştur. Amerikan şirketi ayrıca elde ettiği bu tekel karşılığında Türk hükümetine yıllık 1 milyon 750 bin TL tutarında ödeme de yapmayı kabul etmiştir. Bunun yanı sıra, şirketin, senede 25 bin sandıktan fazla satış yapması halinde her sandık için hükümete 130 Türk lirası vermesi, vergi olarak da her yıl için 50 bin TL ödemesi kararlaştırılmıştır. Şirketten başka vergi, okrua vs alınmaması, 10'dan fazla yabancı çalıştıramaması, ihracat yaptığı takdirde fatura toplamı üzerinden % 10 hükümete vermesi de kredinin diğer şartları arasında yer almıştır⁴⁵ (Cumhuriyet, 11 Haziran 1930).

Buhranın olumsuz koşullarının sürdüğü bu sıralarda hükümet üzerinde çalışmaya başladığı sanayileşme programı için de kaynak ve teknoloji transferi ihtiyacı duymaya başlamıştır. Bu amaçla 1931 yılında Maliye Bakanı Saraçoğlu kaynak bulmak için önce Amerikan piyasasında yatırımcı sermaye ve kredi aramış, buradan sonuç alamayınca bu kez Sovyetler Birliği ve İtalya'ya yönelinmiştir. İtalya'da yapılan görüşmeler sırasında kararlaştırılan kredi gelmemiş, 1932'de İnönü'nün Moskova'ya

⁴⁵ Ancak birkaç yıl içinde bu ortaklığın iflası üzerine devlet borcun büyük bir kısmını ödeyerek bu alanda bir tekel oluşturma yoluna gitmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. Z. Y. Hershlag (1968), *Turkey The Challenge Of Growth*, s. 93.

ziyareti sonucunda Sovyetlerden 20 yıl vadeli, sıfır faizli, ihraç malları geri ödemeli 8 milyon dolarlık bir kredi bulunmuştur (Tezel, 1986: 184). Türkiye sanayi programına işte bu 8 milyon dolarlık Sovyet kredisi ve teknik yardımıyla başlamış, ağırlıklı olarak Sümerbank'ın kullandığı bu krediyle Nazilli ve Kayseri'deki dokuma fabrikaları kurulmuştur (Oran, 2009: 320).

Sanayi programının finansmanında ikinci dış kredi 1936 yılında İngiltere'den gelmiştir (Cumhuriyet, 3 Haziran 1938). Karabük Demir-Çelik fabrikasının yapımını bir İngiliz firmasının alması üzerine, İngiliz hükümeti bu projeyi Export Credit Guarantee Department aracılığıyla verilen yaklaşık 3 milyon sterlinlik (18 milyon TL) bir krediyle desteklemiştir. Bu da Sovyet kredisi gibi ihraç mallarıyla geri ödenmek üzere, 10 yıl vadeli, % 5,5 faizli olmuştur (Tezel, 1986: 184).

Ancak, gazetenin haberlerinden 1936 kredi anlaşmasının uygulamasında ve Karabük Demir Çelik fabrikasının inşaatında birçok pürüzler çıktığı anlaşılmıştır. Karabük fabrikası kredisinin verilmesinde bazı tereddütler oluşmuş, bunun üzerine İngiltere ile 27 Mayıs 1938 tarihinde yeni bir anlaşma daha yapılmıştır. Bu anlaşma ile İngiltere Türkiye'ye ilk defa ikrazatı kabul etmiştir. İkrazatın miktarı 6 milyon sterlin olmuş, aynı zamanda Karabük Demir fabrikası ve diğer masraflar için 10 milyon sterlinlik yeni bir kredi açılmıştır. Böylece 1936 anlaşmasında bazı değişikliklere gidilmiştir (Cumhuriyet, 21 Mart 1940).

Avrupa basınında çıkan haberler göre bu kredi “politik” kaygılarla verilmiştir. Yunus Nadi de bunu doğrulamakla birlikte, yazdığı makalede kredinin politik yanından çok, ekonomik yönü ve Türk-İngiliz dostluğu öne çıkarılmıştır (Cumhuriyet, 3 Haziran 1938).

O günlerde bazı Alman gazetelerinde de İngiltere kredisi hakkında olumsuz yazılar çıktığı anlaşılmaktadır. Alman Deutsche Diplomatisch Politische Korrespondenz gazetesinde, İngiltere'nin bu kredi anlaşması ve Balkanlarda takip ettiği politikayla Almanya'yı güç durumda bırakmak istediği ima edilmiştir. Nadir Nadi ise “Türk-Alman Ticaret ve Kliring anlaşması etrafında” başlıklı yazısında bu söylentilere karşı çıkmıştır. Gazeteci Türkiye'nin iktisadi politikasının aynen dış siyasette izlediği politika gibi açık ve net olduğunu, Türkiye'nin hiçbir devletin etkisi altında olmadığını, yakın-uzak tüm

komşularla dostluk münasebetleri içinde olduğunu kaydedilmiştir (Cumhuriyet, 10 Ağustos 1938).

Bu dönemde üçüncü dış kredi Ekim 1938’de Almanya’dan gelmiştir. “Dış Ticarete Diğer Gelişmeler ve Nazi Almanya’sının Payı” başlıklı kısımda belirtildiği gibi, 150 milyon Mark tutarındaki bu kredi de Almanya’nın, Türkiye üzerindeki siyasi ve iktisadi etkinliğini kaybetmemek amacı gözetilerek verilmiştir (Oran, 2009: 306).

Bunların dışında yapılan başka bir kredi anlaşması 1937 yılında Hollanda’dan 8 yıl vadeli, 21 milyon Türk lirası için imzalanmıştır. Söz konusu kredinin liman inşaatı, vapur inşaatı ve endüstri işlerinde kullanılması planlanırken, ödemesinin ise afyon, hububat, sigara ve şarap satışı ile yapılması kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet, 20 Mart 1937).

Türkiye’nin 1938 yılı itibariyle toplam dış borcu \$ 236 milyon civarında olmuştur. Dış borçlar 1938–1945 yılları arasında da artmaya devam etmiş, \$ 127 milyon doları ekonomik yardım, \$ 187 milyon doları da askeri malzeme ve kredi olmak üzere önemli miktarlarda dış kaynağa başvurulmuştur. Osmanlı borçları ve eski imtiyazlara ödenen tazminatlar da dâhil edilince dış borç tutarı Aralık 1945’te \$ 439 milyon dolar gibi o günün koşullarına göre azımsanamayacak bir tutara ulaşmıştır (1 \$=1.30 TL) (Hale, 1986: 74).

Dış borçlanmaların yanı sıra hükümet iç borçlanmalara da önem vermiş, bankalardaki milli tasarrufların artmasıyla birlikte bu imkândan da yararlanma yoluna gidilmiştir. CHF Grubu, hükümetin Ergani bakır madenine giden demiryolu hattının yapımı için 12 milyon liralık bir dâhili istikraz yapmasını kabul etmiştir (Cumhuriyet, 4 Kânunusani 1932). Yine gazetenin haberlerinden Ergani demiryolları için dâhili istikrazın ilk parçası olan 4 milyon liralık kısma ait A tertibi tahvillerinin % 5 faizle halka arz olduğu anlaşılmıştır. Yunus Nadi “Büyük milli hamle” başlıklı yazısıyla vatandaşları bu tahvilleri almaya teşvik etmiştir. Yazıda bunun hem çok kâr’lı bir iş olacağı, hem de vatandaşların kısa vadelerle borç verecekleri bu paralarla milli bir amaca hizmet edecekleri vurgulanmıştır (Cumhuriyet, 14 Nisan 1933).

Ergani demiryolunun Fevzi Paşa-Diyarbakır yolunun Şefkatli istasyonundan sonraki parçasının yapılması için 12 milyon liralık dâhili istikrazın ikinci tertibe ait B tahvilleri ise 9 Kânunuevvel 1933’te satışa çıkmıştır (Cumhuriyet, 26 Teşrinisani 1933).

Yaratılan bu kaynakların yanı sıra Haziran 1933'te Osmanlı Bankası ile yeni bir itilafname imzalanmıştır. Buna göre bankanın imtiyazı 1952 senesine kadar uzatılırken, bunun karşılığında bankanın hükümete 5 sene müddetle 2,5 milyon sterlinlik bir döviz kredisi vermesi kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet, 6 Haziran 1933).

2.9. Vergiler ve Bütçeler

1930'larda Cumhuriyet gazetesinin üzerinde en çok durduğu konulardan biri de Türk vergi sistemi ve vergi tahsil yöntemlerindeki kusurlar olmuştur. Bu dönemde gazetenin eleştirilerine maruz kalan en dikkat çekici konulardan biri vergilerdir. Gazete, o yıllarda vatandaşın en büyük sorunlarından biri olan vergiler hakkında birçok haber yapmış, vergi sistemini eleştirmekten çekinmemiştir.

Gazetenin temas ettiği vergisel sıkıntılar çok uzun yıllar boyu Türk mali sisteminin en temel sorunları olarak devam etmiştir. Günümüzde dahi geçerliliğini koruyan bazı görüş ve önerileriyle dikkat çeken Yunus Nadi, Türk vergi sisteminin işleyişinde daha o zamanlar ciddi aksaklıklar olduğunu fark etmiş ve bu konuda çok içerikli ve eğitici yazılar yazmıştır. Mesela, Yunus Nadi'nin "Vergi düzeltmesine Nereden Başlamalı?" başlıklı bir yazısında vergi sisteminde düzeltilmesi gereken çok yerler olduğu vurgulanmıştır. Yazıda vergi işinde devlet hazinesine mümkün olduğu kadar çok para çekmek fikrinin bir kenara bırakılarak, gerçekten ne kadar alınması gerekiyorsa o kadar almaya özen gösterilmesinin doğru olacağı anlatılmıştır. Yunus Nadi en iyi maliye sisteminin ise, halkın çalıştığından güle oynaya, sevinçle verdiği vergilerle olabileceğini yazmıştır (Cumhuriyet, 16 Şubat 1935).

Gazete vergi konusuna öylesine eğilmiştir ki, 11 Ekim 1930 tarihinde "Hangi Vergilerden Şikâyetiniz Var" manşetini atarak, vergilerin hangisinin halka ağır geldiği, tahsilâta şikâyet edilen noktaların neler olduğu hususlarında herkesin fikrini açıklamasını dileyen bir anket düzenlemiştir. Gazete anketin amacının Meclis'te vergileri tadil edecek komisyona ışık tutmak olduğunu da belirtmiş, ilerleyen günlerde çeşitli ticaret erbabından gelen şikâyet mektuplarını da yayımlamıştır. Gazeteye iletilen şikâyetler arasında şunlar yer almıştır:

- İthal mallarında olmamasına rağmen yerli mallardan muamele ve oktrua vergisinin alınması, bu yüzden rekabet imkânının ortadan kalkması,

- İhracatta yüksek gümrük resmi alınması, kazanç vergisinin oranının yüksek olması,
- Kırtasiye yükü, formaliteler,
- Vergi takdirinin bu işten anlamayan kişilerce doğru düzgün yapılamaması,
- Vergi memurlarının çıkardığı müşkülât ve esnafa yaptığı eziyet,
- Bürokratik işlerden dolayı vergi tahsilâtının çok geç yapılması nedeniyle birikmiş vergi borcunu ödemenin güç olması,
- Yol vergisini ödeyememeleri nedeniyle hapse girenler,
- Arazi vergisinin eski aşar'dan bile fazla olması,
- Sayım vergisinin hayvan yetiştirenleri bıktırması,
- Damga vergisinin anlamsız ve ağır olması, müsakkafat vergisinin adaletsiz tarhi ve ağırlığı,
- Muamele vergisinin sanayinin gelişmesine engel teşkil etmesi.

Gazetenin düzenlemiş olduğu bu anketin hükümet üzerinde bazı etkileri olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki, anketten kısa bir süre sonra hükümet vergiler konusunda daha önce gazetede gündeme getirilen bazı vergisel konularda düzenlemelere gitmiş, gazetenin bu katkısı okuyucular tarafından da dile getirilmiştir (Cumhuriyet, 14 Mart 1931).

Bu yıllarda hükümet gelir kaynağı olarak büyük ölçüde vergilere dayanmıştır. Özellikle de 1931'den sonraki yıllar vergiciliğin önem kazandığı yıllar olmuştur.

Buhran (Milli İktisadiyatı Koruma) Vergisi

Hükümet, buhrana karşı koymak ve bütçeyi dengede tutabilmek için fevkalâde bazı tedbirler almak zorunda kalmış ve ilk olarak ithalata tahdit getirdikten sonra Milli İktisadiyatı Koruma Vergisi gibi bir olağanüstü vergiyi uygulamaya koymuştur Söz konusu vergi, resmi ve hususi bütün maaşlardan kesilmiş, TL 100' na kadar olanlardan % 10, 200 TL' na kadar olanlardan % 12, 300 TL' na kadar olanlardan % 14, daha fazlasından % 16 kesilmiştir. Ancak, maaşın ilk TL 30' sından vergi tarh edilmemiştir. Amerika, İngiltere gibi zengin devletlerin bile buhrana karşı koyabilmek için yeni vergiler getirdikleri o günlerde Fırka grubunda günlerce süren müzakerelerden sonra böyle bir vergi kesintisinden başka bir çare olmadığı kanaatine varılmıştır. Bu vergi ile

maaşlı çalışanların aylık kazancı asgari olarak % 10 oranında azalmıştır (Cumhuriyet, 21 Teşrinisani 1931).

Muvazene Vergisi

Buhran vergisinden sonra bütçe gelirlerini artırmak için Haziran 1932'den itibaren ücretli kesimden alınmak üzere Muvazene Vergisi adı altında bir vergi daha çıkarıldığı gazetenin haberlerden anlaşılmaktadır. Muvazene Vergisi, Buhran Vergisinin açık bıraktığı bazı istisnaları ortadan kaldırarak, resmi ve gayri resmi bütün maaş ve ücretler üzerinden % 10 oranında bir kesintiyi konu etmiştir (Cumhuriyet, 15–16 Nisan 1932).

Muamele Vergisi

Sanayiciler bu dönemde bir taraftan Teşvik-i Sanayi Kanunları ile desteklenirken diğer taraftan Muamele Vergisi ve Sürprodüksiyon Nizamnamesi gibi birbiriyle çelişen uygulamalarla engellenmiştir (Cumhuriyet, 1 Mart 1931, Aydemir, I, 1968: 434). Muamele vergisi, Türk Vergi Hukuku içinde, aşarın kaldırılmasının bütçede yarattığı açığı kapatmak üzere konulmuştur. Bu vergi ilk konulduğu zamanlarda satışlara pul yapıştırmak suretiyle alınmıştır. Ancak, bu yöntemle yaygın bir şekilde vergi toplanması mümkün olmayınca vergi uygulaması 21 Mayıs 1927 tarihinde 1039 sayılı yasa ile değiştirilmiştir. Buna göre, Türkiye'de çevirici güçle işletilen sanayi kuruluşlarında üretilip, yurt içinde tüketilen mallar ile yurt dışından ithal olunan malların kıymetinin % 6'sı, ihraç olunan mallardan kıymetinin % 2,5' u, bankacılık, sigortacılık işlemlerinden doğan faiz, prim, komisyon vb üzerinden % 2,5 Muamele Vergisi alınması kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet, 29 Teşrinevvel 1933, Tekeli ve İlkin, 1982: 270).

Cumhuriyet gazetesi Muamele Vergisi konusuna geniş yer vermiş, sanayi kesimine zarar verecek vergi uygulamalarından kaçınılmasını tavsiye etmiştir. Yunus Nadi, "Dâhili sanayide Muamele vergisi" başlıklı yazısında, hükümetin Meclis'e gönderdiği kanun layihasında ihracattan alınan % 2,5'lük Muamele Vergisini kaldırmayı düşünüldüğünden bahsetmiştir. Bunun yanı sıra, içerideki sanayiye de uygulanan bu verginin kaldırılmasının sanayinin ilerlemesi için şart olduğu belirtilmiştir (Cumhuriyet, 1 Mart 1931).

Yine Yunus Nadi “Eğer dâhili sanayideki Muamele vergisi Yalnız bir buçuk milyonsa” başlıklı yazısında, Muamele Vergisinin sanayi üzerindeki en ağır yük olduğunu kaydetmiştir. Yeni doğmakta olan sanayinin hiç olmazsa bu ilk senelerinde Muamele Vergisinden istisna edilmesinin bir zaruret olduğu tavsiye edilen yazıda, dünyadan da örnekler verilmiştir. Dünyada işsizliğe çare olarak sanayinin çeşitli yardımlar yoluyla desteklendiği bir ortamda. bizde de yerli ve yabancı sermaye ayırımı yapılmaksızın Muamele Vergisinin sanayiciden alınmaması gerektiği yinelenmiştir (Cumhuriyet, 2 Mart 1931).

1931 yılında değiştirilen kanunlar arasında üzerinde en çok durulanlardan biri de Muamele Vergisi olmuştur. Yeni düzenlemeyle ihracat üzerindeki Muamele Vergisi tümüyle kaldırılmıştır (Kuruç, 1, 1988: 164). Yine yapılan bazı değişikliklerle yerli sanayi ürünlerinin korunması tekrar sağlanmıştır (Tekeli ve İlkin, 1982:271-272). Sanayi kesiminde bundan böyle ayrıcalıkların ne olacağı, sanayiye ayrıcalıklı kılan korumanın ne şekilde devam edeceği Muamele Vergisinin alacağı yeni hal ile çok ilintili olmuştur. Bu nedenle sanayiden alınacak Muamele Vergisinin kapsamı ve alınma şekli sürekli tartışmalara yol açmıştır. Muamele Vergisinin tartışılması o dönemde bir anlamda sanayinin korunma derecesinin de konuşulması anlamına gelmiştir (Kuruç, 1, 1988: 164).

Ancak, daha sonraki yıllarda buhranın ağırlaşması ile vergi yükünün ücretli, maaşlı ve fiyat düşüşlerinden ötürü çiftçiler üzerinde kalmasından dolayı yönetim bu vergiye yönelik hedef mükellef kitesini değiştirmiştir. 1934 yılında Muamele Vergisinin kapsamı genişletilerek, muafiyet sınırları kaldırılmıştır (Kuruç, 2, 1993: 84).

Kazanç Vergisi

1931 yılında ücretli ve maaşlılar üzerinde kalan Buhran Vergisi 1934 yılında ek olarak çıkarılan bir yasayla, bu defa ticaret ve sanayi kesimlerini de içine almıştır. Sanayi ve ticaret erbabının kazanç vergilerine beşte bir oranında “buhran zammı” eklenmesini öngören bu ek yasa buhranın uzun sürmesi üzerine çıkarılmıştır. 1934’ün kazanç vergisi, sonraki yılların gelir ve kurumlar vergisinin alt yapısını oluşturmuştur (Kuruç, 2, 1993: 84–85).

İlerleyen yıllarda buhranın süreklilik kazanmasıyla vergi yükünde de bazı değişikliklere gidilmiştir. Buhranın giderek derinleşmesi bir süre sonra ekonomiyi

resesyona sokmuştur. İş yerlerinin sayılarının azalması ile kazanç vergisi tahsilâtı %50'lere kadar düşmüştür. İşte bu gerekçelerle 1934' deki kazanç vergisi, özellikle serbest meslek erbabından gelen yakınmalarla 1935' de değişikliğe uğramıştır. Ekonomik durgunluk kazanç erbabı içinde en çok tüccarı etkilemiştir. 1930'ların ortalarına doğru dış ticaretteki takas ve kontenjan uygulamalarından sonra Avrupa'nın mal kredisini kesmesi ile kendi sermayesi olmayan tüccar bu defa peşin para ile mal satmaya başlamıştır. Paranın kıt olduğu bu ortamda faizler yükselirken, tüccar arka arkaya getirilen vergi kanunlarını ve kazanç vergisinden rahatsız olmuştur. Bu nedenle tüccarın vergi yükünü ağırlaşması nedeniyle CHP'nin adı "vergici yönetim" olarak anılmaya başlamıştır (Kuruç, 1993: 84–85).

Bunların dışında bu yıllarda başka düzenlemelere de gidilmiştir. Mesela, 1934 yılında Milli Müdafaa bütçesinin takviyesi için 20 milyon liralık ek kaynak ihtiyacı doğmuştur. Bunun üzerine un, şeker, içki, ithal edilen kahve, çay, kakao gibi gıda maddelerinden istihlak vergisi, tütün ve sigaradan müdafaa pulu ilsakı, ipekliler hariç yünlü ve pamukludan istihlak vergisi alınması kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet, 18 Mayıs 1934).

Yine aynı yıl içinde değişik adlar altında başka vergiler daha alındığı görülmüştür. Mesela, Mayıs 1934 tarihinde "Tayyare resmi" adlı bir layiha Encümen'den çıkararak, Meclis'e gönderilmiştir. Buna göre gayrimenkullerden, tiyatro, sinema, konser, sirk, plaj gibi yerlerde biletler üzerinden, gramofon plakları üzerinden, mahkeme ve dairelere verilecek arzuhallerden, posta ve telgraf ücretlerinden, evlenme vs işlerdeki evraklara değişik tutarlarda tayyare pulu yapılandırılması kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet, 28 Mayıs 1934). Bu yıllarda vergiye konu olacak alanlar o kadar geniş tutulmuştur ki, bekârlardan dahi vergi alınması gündeme getirilmiştir.

Ancak, 1935 yılı ortalarına gelindiğinde vergilerde daha çok artış imkânı görmeyen hükümet bu kez hayatı ucuzlatarak ve bazı vergileri azaltarak, daha fazla gelir elde etme yönünde bir maliye politikası değişikliğine gitmiştir. Buna göre tuzun fiyatı yarı yarıya indirilirken, daha sonra şekerin kg perakende fiyatı 38 kuruştan 27 kuruşa indirilmiştir.

Cumhuriyet gazetesi de bu politika değişikliğini büyük bir memnuniyetle karşılamıştır. Yunus Nadi, "Geliri çoğaltmanın Yeni yolu: Hayatı Ucuzlatmak ve

Vergiyi hafifletmek!” başlıklı yazısında hükümetin bu kararının doğru olduğunu anlatmıştır. Haberden tuz, şeker gibi tüketim maddeleri üzerinden alınan vergilerde bir azaltmaya gidildiği anlaşılmıştır. Yazıda ayrıca verginin çalışanı ve çalışmayı yıkmaması gerektiği, herkesin kendi ödeme kapasitesi ölçüsünde vergilendirilmesi ile daha çok vergi toplanabileceği dile getirilmiştir (Cumhuriyet, 7 Haziran 1935).

Cumhuriyet hükümetleri bütçenin denklğine çok önem vermişler, denk bütçeyi devlet ve millet itibarının en kesin ölçüsü, en kıymetli kaynağı olarak görmüşlerdir. Bütçe denklği prensibinden ayrılmamak, gerçekçi bütçeler yapmak, parayı devalüe etmemek vazgeçilmeyen prensipler olmuşlardır (Cumhuriyet, 2 Teşrinisani 1931–30 Teşrinevvel 1933). Gazeteden izlenen haberlerden görüldüğü kadarıyla yönetim bu yıllarda sadece Cumhuriyet rejiminin en zaruri ihtiyaçlarına kaynak ayırmıştır. Bunlar başlıca memur maaşları, sanayi yatırımları (devlete ait), demiryolu, yol yapımı, savunma ihtiyaçları, sağlık işleri (özellikle sıtma mücadelesi) ve belli ölçülerde ziraat olmuştur.

1931 ve 1932 bütçesinde devlet masraflarında sıkı tasarrufa gidilmiştir. Cumhuriyet gazetesi Şubat 1933’te İngiliz The Economist dergisinin Türkiye ekonomisi hakkında yaptığı genel bir değerlendirmeyi yayınlamıştır. Buna göre 1931 bütçesinde masrafların toplamı 194 milyon lira olarak belirlenmiş, vergilerde bilhassa da köylüden vergi tahsilâtı konusunda zorluklar çekilmiştir. Aynı haberde, özel bir komisyonun 1932 yılında 149 milyon liradan fazla tahsilât yapılmasının mümkün olamayacağını tahmin ettiği, hükümetin mevcut gelirlerle bütçeyi yönetemeyeceğini anladığı, bu nedenle resmi ve özel maaşlardan Muvazene Vergisi alınması yoluna gidildiği belirtilmiştir. Haberde, maaşların % 20–40 arasında bir vergiye tabi tutulduğu, bütçenin ancak bu yeni kaynaklarla 169 milyon lira olarak yeniden düzenlenebildiği, bu miktarın 1930 senesine kıyasla 65 milyon, 1931 senesine nazaran da 25 milyon lira kısıldığı belirtilmiştir (Cumhuriyet, 24 Şubat 1933).

Gazetenin haberlerinden 1933 bütçesinin 175 milyon lira olarak belirlendiği, 1932 senesine kıyasla masrafın 5,8 milyon lira azaltılarak, gelirlerin 5,6 milyon lira artmasının öngörüldüğü anlaşılmıştır (Cumhuriyet, 28 Şubat 1933). 1933 yılı gelirlerinin ise; 9 milyon lirasını Buhran Vergisi, 13 milyon lirasını Muvazene Vergisi, 33.62 milyon lirasını arazi, bina, kazanç ve saire vergileri, 71 milyon lirasını ise

gümrük, muamele ve istihlak vergilerinin oluşturacağı tahmin edilmiştir (Cumhuriyet, 26 Mart 1933).

1934 yılı bütçesi Milli Müdafaayı takviye etmek maksadıyla bazı vergiler üzerinden yapılan zamlarla 184 milyon liraya çıkarılmıştır. O sene kısıtlı kaynaklara rağmen şimendifer siyaseti programının aksatılmadan devam ettirildiği görülmüştür. İzmir-Kasaba hattı Devlet Demiryolları bünyesine katılmış, Sivas-Erzurum ve Ergani hatlarının yanı sıra Afyon-Antalya demiryolu inşasına karar verilmiş, yol, su kanalları yapılmıştır (Cumhuriyet, 3 Haziran 1934).

1935 yılında bütçe önce 194,8 milyon lira olarak belirlenmiştir. Söz konusu bütçede bir önceki yıla göre oluşan 10,8 milyon liralık fazlalılık ise varidatın artmasından kaynaklanmıştır. 1935 bütçesi ile demiryolu inşaatlarına aynen devam edilmesi planlanmış, sanayi programı için 3 milyon liralık bir tahsisat ayrılmıştır. Ayrıca, maarif ve ziraat için ise 2 milyon liralık fazla para ayrılmıştır (Cumhuriyet, 28 Şubat 1935). Ancak, 1935 bütçesi bir süre sonra 214 milyon lira olarak tekrar revize edilmiştir (Cumhuriyet, 23 Mayıs 1935).

1937 yılı bütçesi 231 milyon lira dolaylarında gerçekleşmiştir. 1938–1939 yılı bütçesi ise 250 milyon liralık hacmi ile o yıla kadar en geniş tutulan Cumhuriyet bütçesi olarak dikkat çekmiştir (Cumhuriyet, 14 Mayıs 1938).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARI (1939–1945)

1 Eylül 1939’da Almanya’nın Polonya’yı işgaliyle başlayan ve 08 Mayıs 1945 gece yarısı Avrupa’daki bölümü resmen sona eren II. Dünya Savaşı boyunca Türkiye hep iki amacı gözetmiştir. Bunlar; işgale uğramamak ve savaşa girmemek kararlılığı olmuştur. Türkiye bu dünya savaşı karşısında “tarafsız” kalmamıştır, sadece savaş dışı kalmaya özen göstermiştir. Bu süreçte Türkiye’nin izlediği dış politika ana hatlarıyla Yunus Nadi’nin de ifadesiyle “harb harici vaziyetinde kalmak” olmuştur (Cumhuriyet, 26 Mart 1941, Oran, 2009: 394–395).

Türkiye’nin savaş dışı kalma tutumunun altındaki ana unsur ise İngilizlerin oluşturduğu Müttefiklerden yana eğilim olmuştur (Oran, 2009: 393). Türk Hükümetleri bu amaç için İngiltere ve Fransa ile ittifak anlaşması yapmışlardır. Yine Almanlarla Saldırmazlık paktı ve Ticaret Anlaşmaları imzalanmış, Sovyetlere dostluk mesajları verilerek, ittifak arayışı içinde olunmuştur. Kısaca Türkiye bu dönemde ittifaklar ve anlaşmalar yoluyla savaş dışı konumunu korumaya çalışmıştır.

Türkiye bu dönemde her ne kadar kuzeydeki komşusu Sovyetlerden gerek bu ülkenin Türk toprakları üzerindeki tarihsel emelleri, gerekse de komünizm tehlikesi yüzünden sürekli bir tehdit algıladıysa da bu ülkeyle diyaloglarını bozmamaya azami ölçüde gayret göstermiştir. İnceleme konumuz olan Cumhuriyet gazetesinde çıkan lehte yazılardan ve savaş döneminde yapılmaya çalışılan saldırmazlık paktı vb anlaşmalardan Türk Hükümeti’nin Sovyetler’e sürekli dostluk mesajları vermeye çalıştığı anlaşılmıştır. Ancak, Milli Mücadele yıllarında emperyalist devletler karşısında başlayan kader birliği ve 1923’ten sonra iş birliğine dönüşen sıcak ilişkiler, 1936’da Montreux Konferansı sırasında Sovyetlerin iki devlet arasında ayrı bir düzenleme istemesiyle zayıflamaya başlamıştır. Rusların Montreux anlaşmasından memnun olmamaları ile başlayan gerginlik, Saraçoğlu’nun Moskova ziyaretinde esen olumsuz hava gibi başka faktörlerle de bir araya gelince Türkiye savaş yıllarında Sovyetlerden daha çok tehdit algılar hale gelmiştir. Savaş sonrasında ilişkileri büsbütün bozan ise 1936–1939’daki taleplerin 1945’te tekrar gündeme getirilmesi olmuştur (Cumhuriyet, 13 Ekim 1945, Oran, 2009: 324).

Türkiye bu dönemde Almanlarla olan ilişkilerini de iyi düzeyde tutmaya özen göstermiş, dış ticarete büyük pay alan Nazi'lere savaş boyunca malzeme göndermeye devam etmiştir. Hatta 9 Ekim 1941'de Almanya'ya 90 bin ton krom satışını öngören anlaşma yapılması Müttefiklerin tepkisine yol açmış, bu sevkiyat İngiltere ve ABD'nin sevkiyatın durdurulmasını talep ettikleri 1944'e kadar devam etmiştir (Uşaklıgil, 2011: 119). Almanya da savaş boyunca Türkiye'yi kendi kontrolünde tutarak, İngiltere ve Fransa'dan uzaklaştırmak şeklinde bir siyaset izleme yolunu seçmiştir. Bunun için de Türkiye üzerindeki ekonomik, kültürel ve askeri bağlantılarını kullanarak, ayrıca propaganda faaliyetleri yürüterek nüfuz oluşturma çabaları içinde olmuştur. Savaş boyunca Almanya, ekonomi alanında kendine bağımlı bir Türkiye, kültürel alanda yaptığı propaganda faaliyetleriyle Alman sempaticanı bir kamuoyu, sattığı silahlarla da Türk ordusunda Alman silahlarına bağımlı ve Alman yanlısı bir kadro oluşturmak istemiştir (Oran, 2009: 305–306).

Türkiye bu yıllarda Almanya'nın yayılcı politikasından çok İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki emperyalist politikasından tedirgin olmuştur. Mussoli'nin Akdeniz için "Mare Nostrum" (Bizim Deniz) deyimini kullanması, arkasından Habeşistan'a saldırması Ankara'nın İtalya konusundaki rahatsızlığını daha da arttırmıştır. İşte bu ortamda Türkiye gerek komşularıyla gerekse de Fransa ve İngiltere ile kendisini güvence altına alacak bir dizi anlaşma yapmıştır (Çavdar, 1995: 354).

Koçak'a göre Türkiye üzerindeki dış baskıları bu dönemde siyasi olmaktan çok ekonomi alanında hissetmiştir. Türkiye savaş süresince ekonomik olarak bağımlı olduğu Almanya ile siyasi anlamda yakın durduğu Müttefikler arasında kalmış, bu çelişkiler hem dış politika alanında hem de ekonomik konularda güçlüklerle karşılaşmasına neden olmuştur. Öyleki, daha savaşın başladığı gün Türkiye iktisadi alandaki bağımlılıkları ile hemen yüz yüze gelmiştir. Mesela, 1 Eylül 1939 yani savaşın ilk günü Türk-Alman Ticaret Sözleşmesinin süresi dolmuş ve iki ülke arasındaki siyasi sorunlar yüzünden sözleşme uzatılmamıştır. Almanya ile ticaret sözleşmesinin imzalanmaması demek ise neredeyse takasa dayalı dış ticaretin yarısının durması anlamına gelmiştir. Müttefiklerin ekonomik anlamda Almanya'nın yerini doldurması ise savaş ortamında mümkün olmamıştır⁴⁶ (Koçak, 2009: 368).

⁴⁶ Almanya ile gerek karayolu gerekse de demiryolu taşımacılığı ile daha rahat ulaşım olanakları mevcuttu. Müttefiklerle olan ticarete ise ancak denizyolu kullanılıyordu; Akdeniz ise savaş

Türkiye savaş sırasında savaşın gidişatına göre değişik bir strateji izlemiştir. Amaç, savaşın başında İngilizlerle olan ittifakını Sovyetlerle uyumlu bir hale getirmeye çalışmak olmuştur. Alman-Sovyet ittifakı üzerine bu kez amaç, ülkenin doğuda Sovyet, batıda da Alman orduları kısılcasına girmesiyle Polonya ve İran gibi çift taraflı bir işgale uğramamak olmuştur. Hitler'in Ağustos 1941'de Sovyetler'e saldırmasıyla bu tehlikeyi atlatan Türkiye, Sovyetlerin 1943'te Stalingrad zaferinden sonra bu kez de bu galip ülke tarafından "kurtarılmış" olmaktan korkmuştur. Türkiye savaş yıllarında sürekli bir endişe yaşamış, ancak, her türlü olanağı kullanarak çeşitli taktikler ve gerekçelerle temel amacı olan savaş dışında kalmayı başarmıştır (Oran, 2009: 394–395).

Türkiye bu dönemde dış politika aracı olarak iç politika olaylarını da kullanmıştır. Savaşın durumuna göre hangi taraf önde gidiyorsa o devlete eğilim göstermiş, bu savaşın dışında kalmak için uygulanan bir taktik olmuştur. O günlerde hangi taraf güçlüyse ülkenin iç düzeni, mahkeme kararları ona göre ayarlanmıştır. Mesela 18 Mart 1940' da Almanya'yla yaptığı ticaret anlaşmasında kromu hariç tutan Türkiye, Ağustos 1940' da Fransa'nın işgali ve Haziran 1941'de Almanların Sovyetlere saldırmasıyla kromu da anlaşmaya dâhil etmiş ve Almanya'ya vagonlarca krom gönderilmiştir. Ancak, savaştaki durum tersine dönünce Nisan 1944' de krom satışı durdurulmuştur. Aynı şekilde devlet adamları da "göstermelik" olarak kendi içlerinde İngilizci ve Almancı olarak ayrılmıştır. Cumhurbaşkanı İnönü ve Saraçoğlu "İngilizci", Menemencioğlu ve Mareşal Fevzi Çakmak "Almancı" tarafı tutuyor görünmüşlerdir. Bu tutum savaş içinde işe yaramış, Alman gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi üzerine şikâyete giden İngiliz Büyükelçisine Saraçoğlu, Menemencioğlu'na söz geçiremediğini, çünkü onun da Mareşal Fevzi Çakmak tarafından destek gördüğünü söylemiştir. Almanya'nın geçişlerine izin verilmediğinde de Alman büyükelçisine Menemencioğlu, iznin Saraçoğlu tarafından verilmediğini belirtmiştir. Hatta bir ara Almanların Saraçoğlu'nun görevden alınması için baskı yaptıkları olmuştur. Almanlar yenilmeye başlayınca Almancı görünen Genel Kurmay Başkanı Ocak 1944'te emekliye ayrılmış, Almanların güçlü olduğu zaman Boğazlardan geçmesine göz yumulan Alman savaş gemilerinin bedelini ise Menemencioğlu istifa ederek ödemiştir. Yine savaşın Almanya

koşullarında hiç de güvenli değildi. Bu nedenle Türk yöneticiler attıkları her adımda bunun getireceği ekonomik yükü hep hesap etmek zorunda kalmışlardır. Daha detaylı bilgi için bkz. Cemil Koçak, (2009), *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Dönemin iç ve dış politikası üzerine bir araştırma*, C. 2, s. 368.

lehine ilerlediği günlerde Türkiye’de Turancı akımlar gazeteler tarafından övülürken, Temmuz 1943’te Stalingrad’dan birkaç ay sonra, Türkçü-Turancılar “en büyük tehlike” olarak ilan edilmiştir (Oran, 2009: 396–397).

Özetlersek, İttihat ve Terakki yönetiminin ülkeyi I.Dünya Savaşı’nda Almanya’nın yanında savaşa sokmasının bedelini koca bir imparatorluğu kaybetmekle çok ağır ödeyen Türk milletinin yeni yöneticileri, II. Dünya Savaşı’nda bu kez “aşırı temkinli” bir yol izlemiştir. Başta Cumhurbaşkanı İnönü ve dönemin devlet adamları savaşın dışında kalmak ve savaşa girmemek için çok ustaca manevralarla bu siyasi krizi yönetmiştir. Savaşın sonlarına kadar temkinli tutum elden bırakılmamış, Almanya’ya harp ilan edilmesi savaşın artık demokrasilerce kazanıldığının açık-seçik ortaya çıktığı anda yapılmıştır. Bu kararda ise, savaşı kazanan Batı demokrasilerinin yanında olmak, yeniden inşa edilecek dünya düzeninde bir yer almak ve “Almanya’nın karşısında olunmadığı” gibi bir suçlamaya maruz kalmamak gibi amaçlar gözetilmiştir (Ortaylı, 2011: 90).

3.1. II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye Ekonomisi

Türkiye her ne kadar savaşa girmediyse de savaşın etkilerini özellikle ekonomi alanında hissetmiştir. Savaş, Türkiye’yi içerideki birçok sorununu henüz halledemediği kötü bir zamanda yakalamıştır. II. Dünya Savaşı başladığında Türkiye için sanayileşme süreci henüz yeni başlamıştı. BBYSP kapsamındaki yatırımların bir kısmı bitmiş ancak bazıları henüz tamamlanmamıştı. Tüketim ve yatırım malları açısından dışa bağımlılık devam ediyordu. 1939 yılına gelindiğinde her ne kadar şimendifer politikası kararlı bir şekilde yürütülseyse de ulaştırma alt yapıları da henüz istenilen düzeye gelmemişti. Çok daha kötü durumda olan karayolları ise ülke ihtiyaçlarına cevap verecek seviyeden çok uzaktı. Bu olumsuz koşullara rağmen, 1939’da savaş çıktığında Türkiye ekonomisi kalkınmak için henüz gerekli alt yapıyı tam olarak oluşturamadıysa da, bu döneme gelindiğinde geçmişine göre çok büyük bir mesafe kaydetmiştir. 1939 yılına gelindiğinde nüfusun 16.916 bin kişi, gayrisafi milli hâsılanın piyasa fiyatlarıyla 1 milyar 634 milyon tahmin edildiği Türkiye’de açlık ortadan kalkmış, yoksulluk ise eskisine nazaran azalmıştı. Cumhuriyet altını 1.112 kuruş, Türk lirasının dolar karşısındaki değeri 1 TL=1.27 \$ olmuştur. Aynı dönemde ABD’de kişi başına düşen gelir \$ 660 dolar iken Türkiye’de bu gelir \$ 122 civarında olmuş, yani ABD’den beş kat az bir gelir düzeyine erişilebilmişti (Ergin, 1977: 64, Ahmad, Kasım 2009, 123).

Bu konuda başka kaynaklarda yer alan ve aşağıdaki tablolarda gösterilen bazı değerlere bakıldığında da sanayileşme süreci başladıktan sonra Türkiye’de kişi başına düşen gelirden ciddi bir artışın olduğu açıkça görülmektedir:

Yıl	Milli Gelir (Milyon TL)	Nüfus (Milyon)	Kişi Başına Düşen Milli Gelir
1927	1.000	13,6	73
1929	1.147	14,2	80
1935	1.315	16,2	82
1938	1.589	17,2	92 (yaklaşık 75 \$)
1939	1.625	17,5	95

Tablo **Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı.**-2. Yıllara göre milli gelir dağılımı. (Kili, 1995: 264).

Vedat Eldem tarafından yapılan milli gelir tahmini ise şöyledir:

Yıllar	Cari Fiyatlarla Milli Gelir (Milyon TL)	1938 Fiyatlarıyla Milli Gelir (Milyon TL)	1938-100	Cari Fiyatlarla Nüfus Başına Milli Gelir (Milyon TL)	1938 Fiyatları ile
1929	1.800	1.147	72	124	79
1935	1.223	1.315	83	76	81
1938	1.589	1.589	100	93	93
1939	1.699	1.652	104	95	95
1944	6.007	1.440	91	321	77
1945	5.595	1.362	86	296	72

Tablo **Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı.**-3. Yıllara göre milli gelir dağılımı (Hatiboğlu, 1981: 17).

Bu verilere bakıldığında 1938’lerin Türkiye’si’nin iktisadi görüntüsünün halkın genelinin hâlâ fakir olduğunu, ancak durumun İstiklâl Savaşı yıllarından daha iyi olduğunu bize göstermektedir. O yıllarda dünyadaki diğer sanayileşme hareketlerine bakıldığında ise sadece 1933’ten sonra Sovyetler Birliği ve 1934’ten sonra Japonya’da Türkiye’den daha hızlı bir büyüme oranı gerçekleşmiştir. 1929–1939 yılları arasında dünyadaki sanayi üretim artış hızı da Türkiye’nin altında olmuştur. Bu dönemde dünya sanayi üretim artışı % 19 iken Türkiye’de bu alandaki artış % 96’dır. Bu veriler de 1939

yılına gelindiğinde Türkiye’de hızlı bir kalkınma sürecinin başladığını göstermektedir (Kili, 1995: 263–264).

Ancak, savaşla birlikte sanayileşmedeki bu büyüme ortadan kalkmıştır. Devletçi planlar ile 1932–1939 döneminde iki katına çıkmış olan sanayi üretimi savaş yıllarında hızla düşüş kaydetmiştir (Oran, 2009: 389). Bununla birlikte BBYSP kapsamında olup da, tamamlanmamış olan sanayi projeleri savaş yıllarında tamamlanmıştır. Ancak, uygulanabilseydi daha ileri bir sanayileşme sürecine girmeyi sağlayacak olan İBYSP uygulamaya konulamamıştır (Şahin, 1997: 75). Kaldı ki bu dönemde ülkenin önceliklerinde büyük bir değişim olmuştur. O günlere kadar öncelikli hedef ülkenin hızla kalkınması iken, savaşın getirdiği zor koşullar öncelikleri değiştirmiş, toplumun ekonomik ihtiyaçlarının karşılanması ve çıkan sorunların giderilmesine yönelik daha gündelik hedeflere yönelinmiştir.

Savaşın en ağır etkileri sermaye birikimi üzerinde olmuş, gayrisafi sermaye birikimi 1933–1939 yılları arasında milli gelirin ortalama % 10,7’sini oluştururken, bu oran 1942’de % 6,2’ye düşmüş, savaş yıllarının ortalaması da % 8,2 olmuştur. Bu durum daha çok, savunmaya ayrılan kaynakların ulusal ekonomi üzerinde yarattığı yük ile savaş yıllarında aşırı kazanç elde edenlerin yatırım istek, gelenek ve eğilimlerinin az olmasından kaynaklanmıştır (Boratav, 1987: 68).

Savaş yıllarında Türkiye’de tarım üretimi de büyük yara almıştır. Tarımda en büyük üretim azalması ortalama % 9 ile buğdayda olmuş, pamuk % 1 düşmüş, tütün üretimi ise ortalama % 2 artmıştır. Savaş yıllarında ülkenin en önemli üretim kalemi olan buğday üretimi 1939’da 4.200.000 ton iken bu miktar 1945’te 2.200.000 ton’a kadar, neredeyse yarı yarıya düşmüştür (Boratav, 1987: 68, 2006: 288). Ülke ekonomisinin tarıma dayalı olması ve çoğunluğu köylü olan 1 milyon kadar erkeğin askere alınması tarımda çalışacak işgücüne büyük zarar vermiştir. Bunun yanı sıra, 1938’de çıkarılan Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu ile 18 Ocak 1940’ta çıkarılan Milli Korunma Kanunu’nun yarattığı ters etkiler de üretimi iyice düşürmüştür. Bu kanunlardan zarar gören çiftçi malını karaborsaya vermeyi tercih etmiştir (Oran, 2009: 389).

Sonuç olarak, savaş yıllarında GSMH, sınaî ve tarımsal üretim, sürekli düşmüştür. Sınaî üretim 1940–1945 yılları arasında ortalama % 5,6, tarımsal hâsıla % 7,2, milli hâsıla da % 6,3 gerilemiştir (Boratav, 1987: 68).

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı yıllarında izlemiş olduğu silahlı savaş dışında kalma politikası, silâhındaki asker sayısının artmasını ve savaşa hazır bulunmayı gerektirmiş, bu zorunluluk da ülkenin altı yıl boyunca savunma harcamalarını büyük ölçüde artırmıştır. Öyle ki daha önceki dönemlerde bütçe harcamalarının % 40'ı savunma harcamalarına ayrılırken savaşın başlaması ile birlikte bu oran % 60'lara yükselmiştir (Şahin, 1997: 76). Milli Müdafaa Vekâleti'ne ayrılan pay 1938 yılında %30.31 iken, bu oran 1939'da % 43.32, 1940'ta % 53.24, 1941'de % 55.44, 1942'de %54.42, 1943'te % 52.52, 1944'te % 51.12, 1945'te % 40.88 olarak gerçekleşmiştir. 1938 bütçesinde toplam giderler 250 milyon TL iken 1944'te sadece Milli Müdafaa Vekâleti'ne ayrılan tutar 554 milyon TL olmuştur. Savunma giderlerinin bu denli yüksek oluşu dolayısıyla savaş boyunca bütçe denklığı ilkesinden de tamamen uzaklaşmıştır (Koçak, 2009: 370–371). Harcamaları karşılamada vergi gelirleri ve borçlanma yoluyla elde edilen hâsılat yeterli olmamış, artan harcamaların bir kısmı ancak TCMB kaynaklarından para basılmak suretiyle karşılanabilmiştir. Emisyonun artması başka faktörlerle de birleşerek doğal olarak enflasyonu tetiklemiştir (Şahin, 1997: 76).

Savaş ekonomisi şartları sadece devletin savunma vb harcamalarını artırmakla kalmamış, büyük bir ordunun beslenmesi sorunu tüketim mallarına olan talebi de kamçulamıştır (Şahin, 1997: 76). Devlet ordunun iaşesini karşılamak için daha fazla tüketim malını piyasadaki üreticilerden çekmek zorunda kalınca bu durum ülke içinde başta ana ihtiyaç maddeleri olmak üzere her türlü maddenin kıtlaşmasına ve fiyatların çok yükselmesine neden olmuştur (Çavdar, 1995: 355–356).

Daha çok kamu kesimindeki harcama artışlarının kamçılacağı bu talep baskılarına savaş yıllarının getirdiği tarımsal üretim ve ithalat daralmaları da eklenince enflasyon süreci iyice hızlanmıştır. Fiyatlar genel düzeyi Ekonomi Bakanlığı'nın toptan eşya fiyatları endeksine göre 1938–1943 arasında 5 misli artmıştır (Tezel, 1986: 221). Ayrıca, olağanüstü durumdan ekonomik rant elde etme peşinde koşan karaborsacı satıcıların sayısı da çoğalmıştır. Bunların ellerindeki malı piyasaya çıkarmayıp istiflemeleri, piyasaya çıkarsalar da çok yüksek fiyatlarla satmaya çalışmaları da,

fiyatları yükselten başka bir etken olmuştur (Çavdar, 1995: 355–356). 1929 Buhranının tersine bu kez tarım ürünleri fiyatlarında ciddi artışlar yaşanmıştır (Tokgöz, 2009: 115).

Yukarıda sıralanan olumsuz etkiler Türkiye’de başta ekonomik dengeler olmak üzere toplumsal yaşamı kısa bir süre içinde alt üst etmiştir. Mal darlığı ve fiyatlarda olağanüstü artışlar savaşa yönelik bir hazırlığı olmayan ülkede acil tedbirler alınmasına yol açmıştır. Türkiye’nin bu konuda geliştirdiği temel çerçeve ise Milli Korunma Kanunu (1940) ve ona dayanılarak çıkarılan kararnameler olmuştur (Şahin, 1997: 76). Ekonominin savaş yıllarındaki dengesini piyasa hareketleri ile sağlamak gerekçesiyle yola çıkmış olan Saraçoğlu hükümeti fiyatlardaki bu fırlayış karşısında olağandışı başka tedbirlere de yönelmiştir. Savaşın iktisadi koşulları bir taraftan yerli varlıklı sınıfların güçlenmesine neden olurken, diğer taraftan hükümet ile bu sınıflar arasındaki çatışmalar hükümetin bu sınıfların çıkarlarını tehdit eden bazı uygulamalarına konu olmuştur. Yönetici siyasal kadroyla yerli varlıklı sınıflar arasındaki ilişkileri bozan ve CHP’nin dayandığı toplumsal taban açısından büyük çalkantılara yol açan bu eylemlerin başında 1942 Varlık Vergisi ve 1945 yılındaki Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu olmuştur (Tezel, 1986: 220–221–225).

Ancak, yaşanan hiperenflasyon, karaborsa, vurgun, mal saklama, fırsatçılık, geçim sıkıntıları, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri vergisi vs gibi birçok olumsuzluğa karşın Türkiye Devleti savaşın güç koşulları içinde çok az sayıdaki emniyet kuvvetiyle toplumsal nizamı korumayı başarmış, asayişi sağlayabilmiş, isyan ve yağmacılık gibi olaylara izin vermemiştir (Ortaylı, 2011: 98–99).

3.1.1. Cumhuriyet Gazetesi’nin Savaş Dönemi Hükümetlerinin Ekonomi Uygulamalarına Bakışı

Savaş yıllarında Türkiye’yi yöneten Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetlerinin yüz yüze olduğu sıkıntılar aynı olmakla birlikte, savaş ekonomisi sorunlarına iki farklı yaklaşım sergilemişlerdir. Bu dönemde çeşitli iktisat politikası alternatifleri denenmiş, ancak, hepsinin yarattığı sonuçlar aşağı yukarı aynı olmuştur. Azalan üretim ve ithalatın güçleşmesiyle oluşan darlıklar, enflasyon, büyük kentlerin beslenme, ısınma ve giyinme ihtiyacının karşılanması en temel sorunları oluşturmuştur.

Önce Refik Saydam hükümeti sorunu katı bir fiyat denetimi yaparak ve tarım ürünlerine düşük fiyatla el koyarak çözmeye çalışmıştır. Ocak 1940’ta çıkarılan MKK

ile ücretli iş yükümlülüğü, çalışma sürelerinin uzatılması, ücret sınırlaması, özel işletmelere geçici el koyma, ithalatta ve iç ticarete maksimum, ihracatta ise minimum fiyatları saptama, temel maddeleri vesikayla dağıtma gibi bir dizi önlem alınmıştır. Ayrıca, iç ve dış ticarete denetimi sağlayacak Ticaret Ofisi ve İaşe Müsteşarlığı gibi yeni örgütler de kurulmuştur. Buğday, pamuk, şeker pancarı müstahsilden piyasa fiyatlarının altında satın alınarak, şeker ve pamuklu dokuma devlete yüksek kârlar bırakacak şekilde satılmıştır. Kömür ve ekmek kentlere ucuza satılmıştır. Özel ticaretin hâkim olduğu mallarda ise fiyat denetimi yapılmaya çalışılmıştır. Bu sistem ne mükemmel çalışmış ne de çok kötü işlememiştir. Asker ucuza beslenmiş ve giydirilmiş, yine şehirlerdeki nüfus ucuza ekmek yemiş ve ısınmıştır. Buna karşın, piyasa denetimine gidilen her alanda karaborsa, vurgun, istifçilik, rüşvet, nüfuz ticareti ile baş edilememiştir.

Yunus Nadi, Refik Saydam hükümeti döneminde alınan sıkı tedbirlere yönelik başlangıçta yaptığı olumlu değerlendirmeleri bir süre sonra değiştirmiştir. 1942 yılında memleketin iktisadi hayatında gittikçe kötüye giden durum karşısında o günlere kadar pek yapmadığı bir şeyi yaparak, ekonomik alanda yönetimi eleştiren, alınan kararların yetersiz ve etkisiz kaldığını açıkça belirten yazılar yazmaya başlamıştır. 1942 başlarında yazdığı “İaşe işlerini nasıl sadeleştirebiliriz?” başlıklı makalede hükümetin uygulanan sıkı ekonomi politikalarını gözden geçirmesi gerektiğine işaret etmiştir. Yunus Nadi yazdığı bu makalede, hububat üreten bir çiftçinin bir tavsiyesinden de bahsetmiştir. Çiftçi, hububatın % 25’inin hükümetçe peşin parayla köylüden alınması ve geri kalan kısmının serbestçe piyasada satılmasına izin verilmesi halinde karaborsanın ortadan kalkacağını, bu sayede hububatın hem ucuzlayıp, hem de bollaşacağını dile getirmiştir. Yunus Nadi’de çiftçinin bu teklifini ciddiyle etüt etmeye layık görmüştür. Kontrollü bir serbest çalışmanın yollarının aranmasının hükümeti en basit detayına kadar yüklendiği bunca külfetten kurtaracağını, halkın da alınan bütün bu sıkıcı tedbirlerden kurtulacağını belirtmiştir (Cumhuriyet, 15 Şubat 1942). Nitekim bu doğrultuda bir karar daha sonra Şükrü Saraçoğlu hükümetince alınmıştır.

Yunus Nadi “Umumi ve Hususi Teşebbüs” başlıklı yazısında da, ekonomide artan devlet müdahalesini kamu yararını sağlamada en iyi araç olarak gören zihniyeti sakıncalı bulmuştur. Yazıda özel teşebbüsü kırmada toplumun bir yararı olmadığını, bilâkis zararı olduğu belirtilmiştir:

“...Hususi teşebbüsü hükümet kırıyor mu demek istiyoruz? Hayır... Fakat onun tatbik vasıtaları nihayet polise ve jandarmaya kadar inen bir sıra memurlardır. Bu vasıtalarda vur denilince kıran bir zihniyet galibdir. Zannediyoruz ki bizde bu tatbikat ve icraat az çok sıkıyor. Anlatmak istediğimiz budur” (Cumhuriyet, 9 Mart 1942).

Yine Yunus Nadi hükümetin, tüm eşya ve mal fiyatlarındaki büyük artışa rağmen, yalnız toprak mahsullerine diğer eşya fiyatlarına kıyasla çok düşük fiyatlar tayin etmesini ve mahsulün hepsini ısrarcı bir tutumla bu düşük fiyattan satın almak istemesini eleştirmiştir.

Cumhuriyet gazetesi bu dönemdeki yayınlarında ekonomik ve sosyal sorunların ve yaşanan güçlüklerin takibini günü gününe yapmış, bu sorunlara ilişkin çok sayıda haber yayımlamıştır. Bu dönemde gazetenin yazıları daha çok enflasyon, ihtikâr, karaborsa, mal yokluğu, stokçuluk gibi konularda yoğunlaşmıştır. Gazete bu dönemde günlük hayatta görülen hile, yolsuzluk ve suiistimallerin de üzerinde önemle durmuş, bu konuda birçok haber yayınlamıştır. Gazetenin “Hazin bir hakikat!” manşeti ile duyurduğu bir haberde, İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Lütfü Kırdar’ın bazı açıklamalarına yer verilmiştir. Haberde, başta ekmek gramajından çalanlar ve hamur ekmek çıkararak gramajı su ile tutturmaya çalışanlar hakkında cezai uygulamalar yapıldığını, noksan ekmek piyasaya süren 17 fırına un verilmeyeceğini, pahalı un ve karnesiz-kaçak ekmek satanların Milli Korunma Mahkemelerine verileceği duyurulmuştur (Cumhuriyet, 15 Mayıs 1942).

Savaş yıllarında yolsuzluklar ve suistimaller sadece piyasaya mal üreten, mal satan kişilerle sınırlı kalmamıştır. Gazetenin verdiği haberlere göre memur kadrolarında da birçok suistimal olayları yaşanmıştır. Bu türden olayların sayısındaki artış üzerine 1942 yılı başlarında suistimal yapan memurlara şiddetli cezalar verilmesine ilişkin bir lâyiha hazırlanmış ve bütün memurlardan beyanname vermek suretiyle mal beyanında bulunulması istenmiştir (Cumhuriyet, 20 İkincikanun 1942).

1937 yılında İnönü’nün Vekillikten ayrılması sırasında, Bayar’ın kabinesinde yer almayı reddeden tek bakan olan ve bu yüzden İnönü’nün çok güvendiği söylenen Saydam (Boratav, 2006: 289–294) her şeyi düzeltmek için daha sıkı önlemler almak ve tavizsiz bir politika izlemek düşüncesindeyken, 08 Temmuz 1942 Temmuz’unda vefat etmiştir. Yerine bakan olan Saraçoğlu ise Saydam’ın politikasından tamamen farklı bir politika izlemiştir.

Saraçoğlu Hükümeti, savaş yıllarında ekonominin yönetilmesi konusunda Saydam'inkine taban tabana zıt piyasacı bir yaklaşım sergilemiştir. Saraçoğlu, piyasa üzerindeki sıkı denetim mekanizmalarını kaldırarak, hububat alım fiyatlarını yükseltmiş, İaşe Müsteşarlığı'nı lağv etmiştir. Temmuz ayında çıkarılan % 25 Kararı ile mahsulün tamamını değil, yalnız % 25-% 35-% 50 kadarını satın almayı kâfi bulmuş, ürünün üst tarafını ise serbest bırakmıştır. Hükümet bu kararla küçük çiftçinin malının yüzde yirmi beşini, orta çiftçinin malının yüzde otuz beşini, büyük çiftçinin de ürününün yüzde ellisini daha yüksek bir fiyattan almayı da kabul etmiştir. Bu uygulamayla devletçe satın alınacak zorunlu oranların içinde kalan hububatla ordunun ve büyük şehirlerin iaşesinin sağlanacağı umulmuştur. Ancak, üreticinin tüccara satış yapmasına izin verildikten sonra tüccar devletten biraz daha fazla ödedikçe bahsedilen oranlardaki üretimin fiilen devlete intikali de zorlaşmıştır. Nitekim % 25 kararı 1942-1943 yıllarında çiftçinin satış fiyatlarında önemli artışlara yol açmıştır. Çiftçi malını saklamış, yavaş yavaş ve azar azar piyasaya sürerek efsanevi fiyatlara meydan verilmiştir. Diğer taraftan fazla para kazanmak ihtirasında olan vurguncu tacirler çiftçilerle adeta yarışırçasına tabii ki onlardan daha fazla kârlarla işi tahammül edilemez boyutlara taşımışlardır. Bu da aşırı tüccar kârları yaratarak, tüketiciye yansımıştır. (Cumhuriyet, 17-25 Temmuz-13 Ağustos-4 Birinciteşrin-4 İkinciteşrin 1942).

Büyük şehirlerin iaşesini tehlikeye sokan bu durum, devletin ancak yüksek bedeller ödeyerek kaçak hububat ticareti ile ihtiyacını karşılamasına kadar gitmiştir. 1943 yılındaki bir gazete haberine göre buğday Konya'da 30 kuruşa satılırken, İstanbul'da 200 kuruşa satılmış ve un çok güçlükte bulunabilir hale gelmiştir. Benzer şey zeytinyağında da olmuştur. Saydam döneminde 85 kuruş olan zeytinyağı 350 kuruşa çıkmıştır (Boratav, 2006: 289-294-296). İktisat Vekâleti'nin toptan eşya fiyat endeksi 1938'de 100'den, Haziran 1942'de sadece 164'e çıkmışken, 1943 Temmuz'unda 715'e fırlamıştır. Saraçoğlu hükümetiyle birlikte Cumhuriyet tarihinin en yüksek enflasyonu ve ithal fiyatlarındaki büyük artışları yaşanmıştır (Tezel, 1982: 156-157-224). Yeni politikalar piyasaya aracısız olarak ürün satabilen büyük çiftçiler ile tarım ürünleri toptan ticareti yapan tüccarların gelirlerinde anormal artışlara neden olmuştur. Hayat pahalılığını, vurgunculuğu, suistimalleri incelemekle görevli bir CHP komisyonu, harp içindeki memleketlerde bile hayat pahalılığı % 20-25'i aşmazken bizde % 500'ü bulduğunu tespit etmiştir (Cumhuriyet, 17-25 Temmuz-13 Ağustos 1942, Boratav, 2006: 289-296).

Saraçoğlu hükümetinin ekonomi politikasındaki radikal değişiklikler önce Cumhuriyet gazetesi tarafından olumlu karşılanmıştır. Yunus Nadi yazılarında yeni hükümetin icraatlarını destekleyen yazılar yazmıştır. Gazete 17. Temmuz 1942 tarihli sayısında hükümetin hububat fiyatlarına % 50 oranında zam yapacağı ve buğday satışlarını belli koşullarda serbest bırakacağı % 25 Kararı'nı sevinçle karşılamıştır. Yunus Nadi "Yeni kararın kıymeti" başlıklı yazısında "Tedbir, çiftçinin hakkını gözetmek bakımından fevkalade isabetlidir" diyerek kararı onaylamış, önceki hükümetin uygulamasını da eleştirmiştir (Cumhuriyet, 17 Temmuz 1942).

Fakat bir süre sonra Fiyat Murakabe Komisyonları ve Heyetleri ile Vilayet İaşe Teşkilatı ve çiftçiden yapılacak satın almalar için oluşturulmuş Subaşılıkların lağvedileceği duyurulmuştur. Ayrıca fiyat denetimi ve ihtikâr önlemleri görevlerinin belediyelere devredileceği, gıda maddelerine el konma kararının kaldırılarak, bu maddelerinin satışının serbest bırakılacağı şeklindeki yeni kararlar gazete tarafından şüpheyle karşılanmıştır (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1942). Yunus Nadi, bir makalesinde yeni kararları desteklediklerini belirtmekle birlikte şu uyarıları da yapmıştır:

"İki düşman: İddihar ile ihtikâr! İşte böyle nazik zamanlarda milli ekonomiyi bozukluğa ve karışıklığa uğramaktan korumak için üzerlerine hücum edilecek başlıca iki ejderha bunlardır. Serbest rejim demek, başıboş rejim demek değildir" (Cumhuriyet, 18 Temmuz 1942).

Bir süre sonra hükümetin aldığı kararlar bazı çevrelerce eleştirilmeye başlanmış olmalı ki, Yunus Nadi, "Fazla mı Serbest?" adlı makalesinde yeni hükümetin aldığı kararların isabetli olduğunu belirterek, eleştirilere karşı hükümeti şöyle savunmuştur:

"Daha evvelki rejim fazla sıkıcı olduğu için, Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nin işe işlerinde tuttuğu yol bazılarımıza fazla serbest göründü gibi bir his var. Hükümet liberal sisteme döndü diyenler bile göründü... Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin iktisadi yürüyüşü şahsi teşebbüse kıymet vermek esasını muhafaza ederken ferdin yapamayacağı büyük işlerin devlet kudretile başarılmasını-altı asırlık ihmal ve harablığın bir an önce telafisi hesabına-zaruri görmek noktasında devletçi olmuş ve bunu parti nizamnamesinde dört başı mamur sarahatlerle tespit etmiştir. Harb zamanlarındaki muvakkat devlet müdahalelerini ise herhangi bir sistemin tercihi manasında telakkiye yer yoktur. Sırf bu zaruretin icablarına aid telakkilerle işe işlerinde dün daha fazla müdahaleci idik, bugün hükümetle milletin elele yürümesini temin edecek daha feyizli bir yol olmak üzere daha az müdahaleci oluyoruz, işte bu kadar..." (Cumhuriyet, 29 Temmuz 1942).

Ancak, 1942 yılının ortalarında Şükrü Saraçoğlu hükümetinin memlekette güven temeline dayalı, ortalığa genişlik getiren iyi niyetli siyasetine rağmen vurgun, iddihar,

ihdikâr, karne yolsuzluğu gibi gayrı ahlâki eylemlerin daha da arttığı görölmüştür. Yunus Nadi “Devletin hakkı ve vazifesi olan bir iş: Murakabe ve Ceza!” adlı yazısında, halkın ihtiyaç maddeleri üzerinde iddihar ve ihtikâr yoluyla fırsatçılık yapanların hükümetçe en ağır şekilde cezalandıracağını belirtmiştir. Yazıda Bulgaristan ve Almanya’dan da örnekler vererek, bu cezaların “idam” bile olabileceğini kaydetmiştir (Cumhuriyet, 23–25 Ağustos 1942).

Ağustos 1942 yılında Ankara’dan gönderilen karne sandıklarının bazılarının kırılarak karne paketlerinin dökölüp dağıtıldığı ve büyük bir karne hırsızlığı teşebbüsünde bulunulduğu ortaya çıkmıştır. Bu olay Yunus Nadi’nin hükümeti ağır bir şekilde eleştirmesine neden olmuştur. Yunus Nadi, “Soysuzlaşan suç Karne yolsuzları” adlı makalesinde yolsuzlukla mücadelede uygulanan cezaların çok hafif kaldığını ve işlerin ciddiyetle ele alınıp, gereken önlemlerin zamanında alınmamasından dolayı büyüyen cesaretin ekmek sandıklarının kırmaya kadar gittiğinden yakınmıştır:

“...Evet, hükümetin neşredeceği bir resmi tebliğ... Bu işte en kat’i bir lüzum bulunduğuna şiddetle kaniiz, ve hatta şimdiye kadar yapılmamış olmasından bir parça mütehayyiriz (şaşkıınız) bile. Hadise, ekmek karnesi bahsinde yapılagelen suistimallerin üzerine devlet otoritesile adeta alay eden, koskocaman bir tüy dikmektedir de onun için...” (Cumhuriyet, 25 Ağustos 1942).

Karne yolsuzluğu haberlerine daha sonraki tarihlerde de rastlanmıştır. 1942 yılının ortalarında artan karne yolsuzluğu hadiselerinden birinde Ankara’dan gelen ve karne işleri ile uğraşan bir memurun sefahat yerlerinde cebinde karnelerle yakalanması gündeme gelmiştir (Cumhuriyet, 26 Ağustos 1942). Bir diğer olay, Ankara’da karne işleri ile uğraşan bir memurun önemli miktarda karneyi İstanbul’da gazoz ticareti yapan bir yakınına göndermesi üzerine yaşanmıştır. Bu karneler daha sonra büyük lokantalara satılmıştır (Cumhuriyet, 25 Ağustos 1942). Gazete başka bir yazısında da, bazı resmi görevlilerin suistimallere karıştığını, MKK’na aykırı davranmaktan dolayı çeşitli davalar açıldığını, bu kişiler arasında Bolu ve İzmit Belediye başkanlarının bile bulunduğunu bildirmiştir (Cumhuriyet, 28 Aralık 1942).

Üretimi teşvik etmek için kontrol ve müdahalelerin gevşetilmesi yolunu seçen ve baskı altında tutulan enflasyonu hafifleterek, bu yolla karaborsaya dayalı gayrı meşru kazançları kaldırmak isteyen hükümet bu politikaların sonucunda umduğunun aksine işlerin daha da kötüye gitmesine neden olmuştur. Önce hububatın yalnız % 25’ini muayyen bir bedelle satın alarak piyasayı serbest bırakan hükümet, saklanmış malların

ve karaborsanın önüne geçerek bu malların piyasaya dökülmesini sağlamıştır. Ancak, buna karşın Ticaret Vekâleti, devlet murakabesini belediyelere devredip, piyasayı kontrolsüz bırakınca fiyatlar da hızla yükselmiştir (Cumhuriyet, 4 Ekim 1942).

İthalatın serbest bırakılmasıyla piyasayı rahatlatmayı planlayan hükümet bu kez de vurguncularla karşılaşmıştır. Gümrükten aldığı malları hemen bir mağazanın kapısında birkaç misline satan veya bir yerde depo eden vurguncular yüzünden piyasada ithalat ve toptancı tacirlerin serbest hareketlerine imkân kalmamıştır. Benzer şekilde gıda maddeleri üzerinde de vurgun olayları artmıştır (Cumhuriyet, 12 Eylül 1942). Piyasada kalmadığı veya gelmediği bahanesiyle fiyatları artırılmak istenen erzaklar birer ihtikâr karargâhı haline gelen buzhanelerde saklanmıştır. Bu mallar halkın yükselen fiyatlara razı geldiği durumlarda ortaya çıkarılmıştır (Cumhuriyet, 24 Eylül 1942).

“Fiyat Politikası” başlıklı bir yazıda buhranın bütün dünyayı sarstığı bir sırada lüks maddeler dışındaki eşyanın tamamıyla başıboş bırakılması eleştirilmiş, hükümetin fiyatları tutma yönünde bir politika izlemesinin şart olduğu belirtilmiştir (Cumhuriyet, 27 Birinciteşrin 1942).

Bir süre sonra serbest bırakılan ticaret ortamında halkın ihtiyacı olan mal ortaya çıkarılmayıp, çok fahiş fiyatlarla piyasaya sürülünce Şükrü Saraçoğlu hükümeti de piyasaya müdahalelerde bulunmaya başlamıştır. Eylül 1942 tarihinde bütün belediyeler hububat toplamaya memur edilerek, yün ve yapağı ile çeltik ve pirincin bir kısmına el konulması kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet, 13–17 Eylül 1942).

Yunus Nadi, 1943 ortalarında “Biran evvel alınacak tedbirler milli paranın kıymeti bakımından da artık zaruri olmuştur” adlı bir yazıda daha önce teşkilatın eksikliği ve beceriksizliği yüzünden başarısız bulduğu ve bütün ihtiyaç maddelerine el koyarak, güdümlü bir tüketim hayatı tanzim ettiği için eleştirdiği Refik Saydam hükümeti gibi Saraçoğlu hükümetini de eleştirmiştir. Hatta gazeteci bir yıl önce savunduğu Şükrü Saraçoğlu hükümetinin serbest rejimini piyasadaki bozukluğun ana nedeni saymıştır:

“... Demek ki serbest rejim tecrübemiz bizi muvaffakiyete götürmemiştir. Eşya az, talep çok olan her yerde az eşyayı çok ihtiyaca göre düzenliyerek dağıtmak bir zaruretmiş meğer demek zorundayız” (Cumhuriyet, 3 Nisan 1943).

Gazete 1943 ve 1944 yıllarında da ekonomik uygulamalara ilişkin eleştirilerine devam etmiş, bu yıllarda devlet kademelerinde görülen birçok yolsuzluk olayına da yer vermiştir. Mesela, gazetenin “ Doğru İse! Görülmemiş Kepazelik!” başlığıyla verdiği yolsuzluk haberinde, İstanbul’da Kömür Satış ve Tevzii Müessesesi’ne kaloriferli ve sobalı bina sahiplerinin yaptıkları başvurular sonunda, 65.000 kömür beyannamesinden 20.000 tanesinin sahte çıktığı tespit edilmiştir (Cumhuriyet, 10 Temmuz 1943).

1944 yılında suistimal ve yolsuzluk haberlerinin giderek arttığı görülmüştür. Bunlar arasında; Ticaret Ofisince Yaş Meyve Kooperatifi azasına dağıtılmak üzere verilen kaput bezi, ham astar, çuval vb 200 bin liralık eşyanın piyasada satılması, Kuruçeşme deposundaki kömürleri azar azar çalarak biriktiren ve sonra da satan memurların yakalanması, düzenledikleri sahte karnelerle Ofis’ten un alarak Sirkeci’deki fırınlara un satan karne vurguncuları, ekmek karnelerine esas teşkil edecek aile fiş beyannamelerinde hanede mevcut olmadığı halde ismi fişlerde yazan beyanname sahtekârlığı gibi birçok yolsuzluk haberi yer almıştır (Cumhuriyet, 24 Şubat–11 Mart 1944). Yine başka bir haberde Toprak Mahsulleri Ofisi’ndeki çuval yolsuzluğunun iki buçuk yıldan beri devam ettiğinin ortaya çıktığı açıklanmıştır (Cumhuriyet, 2 Nisan 1944).

Gazete diğer taraftan sürekli artan fiyatlardan da şikâyet etmiş, 3 Şubat 1944’de kilosu 200 kuruş olan etin kilosunun bir hafta sonra 330 kuruşa yükseldiği belirtilmiştir (Cumhuriyet, 10 Şubat 1944). Gazetenin bu haberinden birkaç gün sonra ise et fiyatları denetim altına alınmıştır. Nitekim gazetenin “Et muhtekirlerine darbe!” başlıklı yazısında belediyenin etin kilosunu 220 kuruştan satacağı bildirilmiştir (Cumhuriyet, 12 Şubat 1944).

1944 yılında gazetede Milletler Cemiyeti’nin bir istatistik yayınladığı görülmüştür. Bu istatistik, o günlerde Türkiye’deki fiyatların gelmiş olduğu seviye hakkında iyi bir fikir vermektedir. “Hangi memlekette hayat ne kadar pahalılandı?” başlığı ile yayınlanan istatistiğe göre 1939–1944 yılları arasında 23 ülke baz alınarak yapılan kıyaslamada, fiyatlardaki % 352’lik artışla Türkiye en üst sıralarda yer almıştır (Cumhuriyet, 24 Şubat 1944).

3.1.2. Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Alınan Tedbirler

Türkiye savaşa girmemesine rağmen, ülke ekonomisi savaşa girmişçesine etkilenmiş, bu durum hükümetleri bazı ekonomik tedbirler almaya yöneltmiştir. Bunlar; Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi gibi bir dizi uygulamalar olmuştur. Savaş yıllarında Türkiye'yi yöneten Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetleri savaş ekonomisi sorunlarına iki farklı yaklaşım sergilemişlerdir. Her iki hükümetin de yüz yüze olduğu sıkıntılar aynı olmuş, ancak her iki hükümette sorunlara kalıcı çözümler getirememiştir. Bozulan arz-talep dengesi, azalan üretim ve ithalatın güçleşmesiyle oluşan darlıklar ve bunların sonucunda artan enflasyonist baskının halk yığınları üzerinde oluşturduğu etki, büyük kentlerin beslenme, ısınma ve giyinme ihtiyacının karşılanması en temel sorunları oluşturmuştur.

Milli Korunma Kanunu

Savaş başladığında Refik Saydam hükümeti ekonominin yönetilmesi sorununa geniş ve yoğun karışmacı önlemler alarak yaklaşmıştır (Tezel, 1986: 223). Savaş yıllarının olumsuz gelişmeleri karşısında hükümet iktisadi kalkınmadan ziyade mal darlığını gidermeye, karaborsayı önlemeye ve fiyat artışlarını sınırlandırmaya yönelik sert önlemler içeren bir ekonomi politikası izlemiştir. Bu politikanın genel çerçevesini ise 1940 yılında çıkartılıp, 1942 yılında bazı hükümleri değiştirilen “Milli Korunma Kanunu” oluşturmuştur (Acar, 1991: 50). Bu kanun hükümete olağanüstü bir savaş ekonomisi yürütme yetkisi vermiştir (Tezel, 1986: 223).

Boratav ise MKK'nu şöyle değerlendirmektedir:

“1940–1945 döneminin en önemli iktisadi kanunu, şüphesiz ki, Milli Korunma Kanunu'dur. Bu kanuna dayanılarak çıkarılan kararnameler, savaş yılları iktisat politikasının ana unsurlarını oluşturmuştur. Ayrıca, Milli Korunma Kanunu zaman zaman müdahaleci iktisat politikaları izlemek isteyen hükümetlere savaş halleri dışında da çeşitli imkânlar sağlayabilecek olan bir belge olduğu için ayrıca önem taşımaktadır ” (Boratav, 2006: 321).

18 Ocak 1940 tarih, 3780 sayılı Milli Korunma Yasası ile devlet üretim ve tüketimi bir ölçüde düzenlemeyi ve denetlemeyi amaçlamıştır. Üretilen mal miktarı hükümetçe saptanabilecek, devlet fabrikalara ve madenlere bir tazminat ödeyerek el koyabilecek. Yine tarımda ne ekileceğine hükümet karar verebilecek, 500 hektarın üzerindeki araziyi isterse tazminat ödeyerek bizzat kendisi işletebilecek. Ayrıca özel kesimin yatırımları izin şartına bağlanmış, hükümetin denetimine tabi tutulmuştu.

Hükümet üretim ve dağıtımını sağlayabilecek, bütün fiyatları denetleyebilecek, birçok halde piyasaya özellikle de tarım ürünleri piyasasına fiilen alıcı olarak girebilecek belli durumlarda bizzat ithalat yapabilecekti. Sıkıyönetim ilan edip, mülklere el koyabilecekti. (Avcıoğlu, 1990: 464–465). Ancak, hükümetleri çok geniş yetkilerle donatmış olan MKK ile hedeflenen asıl iş; piyasa mekanizmasının ekonomik sistemden çıkartılarak, bunun yerine planlamayı koymak olmamıştır. Bu kanunun gerçek amacını; piyasanın işleyişi sırasında sorunlar çıktığı takdirde müdahalenin “güçlü ve kapsamlı” bir şekilde yapılması için hükümete “gerektiğinde kullanılmak üzere” yetkiler vermek oluşturmuştur. MKK hükümetlere birçok yetki vermiş olmakla birlikte, hükümetlerin bu yetkileri kullanabileceği güçlü örgütlenmeleri olmamıştır. Yasanın yeni getirdiği tek örgüt ise "fiyat murakabesi" ile ilgili olmuştur (Tekeli ve İlkin, 2010: 398).

Hükümetler Milli Korunma Kanunu ile getirilen yetkilerini ölçülü bir kullanmışlardır. Tarım ve sanayide çok sınırlı maddeler dışında el koyma işlemi olmamıştır. Uygulanan zorunlu tedbirler ise istenen sonuçları vermemiştir. Aydemir’e göre bu kanun “daima bürokrasinin duvarlarına vurarak yıpratılmış, tesirsiz kalmış, harp ekonomisi işinin bütün yönleri ile bir devlet işi olarak ele alınıp uygulanması hiçbir zaman mümkün olmamıştır” (Aydemir, II, 1968: 75).

Baskın Oran, yasanın düzenlemelerine bakıldığında koyu bir devletçiliğe yönelindiği şeklinde bir izlenim edinildiğini belirtmekle birlikte, aslında yasanın özel girişime yardımcı olan hükümlerinin öne çıktığını (kredi vermek, mallarını satın almak, kâr’ı garantilemek vb). Oran, yasanın dar gelirli halkın haklarını kısıtlayan hükümlerin uygulamada ağırlıklı olduğunu kaydetmektedir (zorla çalıştırma, işçilerin işyerlerinden ayrılma yasağı, tatil günlerinin, sabit çalıştırılma saatlerinin kaldırılması gibi) (Oran, 1, 2009: 389).

Ancak, Cumhuriyet gazetesinde yer alan haberlere bakıldığında ise MKK’nun hazırlanışında gerek işverenleri, gerekse de çalışanları mağdur etmemeye özen gösterildiği anlaşılmıştır. Kanun, sanayide ve ticarete devlet kontrolünü artırmakla birlikte sanayicinin malını normal bir kâr ile satın almayı, iş sahiplerine ihtiyaç duyulan krediyi ve iş gücünü sağlamayı, madenlerin birleştirilmesi halinde ve stoklarda oluşabilecek fiyat düşüşlerinden kaynaklanan zararları ödemeyi, halkın ihtiyacı için yapılacak ithalatta müesseselere kredi ve döviz temini gibi kolaylıklar getirmiştir. Öyle ki tebliğ edilen hükümlere uymayan işletmelere hükümetçe el konulacağı hususu

kanunda yer almakla birlikte, böyle bir durumda sahiplerine tazminat verileceği de kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet, 21 Şubat 1940).

Kanun ücretli çalışanlar için de bazı kısıtlayıcı hükümler getirmekle birlikte özünde ücretlileri koruyan hükümler de içermiştir. Mesela kanunda; mecburi çalışma durumunda emsaline göre ücret verilmesini kararlaştırmış olup, gayrimenkul kiralalarının yükseltilmesi ve tüketiciye mal satanların aralarında anlaşarak fiyat birliği yapmak suretiyle halkı istismar etmesi yasaklanmıştır (Cumhuriyet, 21 Şubat 1940).

1940 yılının sonlarına doğru kanunda görülen boşluklar üzerine Milli Korunma Kanunu tâdil edilmiş ve hükümete verilen yetkiler daha da genişletilmiştir. Bunlar arasında değirmenlere ve un fabrikalarına el konulabilmesi, hükümetin lüzum görülen maddelerin tüketimini men edebilmesi ya da tüketim miktarının belirlenmesi, mal stoklama, saklama, malların belli ellerde toplanması, yüksek fiyattan mal satılmasının yasaklanması gibi maddeler yer almıştır (Cumhuriyet, 21–27 Birincikanun 1940). Hükümet ayrıca, aynı yıl içinde ithalatçı ve ihracatçıları denetlemeye ve dış ticaretin bir bölümünü bazı kamu kuruluşları aracılığıyla yapmaya yönelik kararlar almıştır. 1941 yılında Ticaret Vekâleti'ne bağlı bir İaşe Teşkilatı, Ticaret Ofisi ve Petrol Ofisi kurulmuştur. Ticaret Ofisi'nin görevi, gıda malları ve diğer zorunlu tüketim mallarının ithalat, ihracat ve yurt içi ticaretini ve fiyat denetimini yapmaktır. Petrol Ofisi de akaryakıt ve madeni yağların ithalatı ve yurt içi dağıtımından sorumlu olacaktı (Tezel, 1986: 223).

Yine 1941 yılının sonlarına doğru istihsali artırmak amacıyla hükümetin lüzum görmesi halinde Milli Korunma Kanunu'na dayanarak bir kısım sanayi ve maden bölgelerinde ücret mukabilinde mecburi iş mükellefiyeti getirilmesi söz konusu olmuştur. Hükümet ayrıca 31 vilayet ve 1 kaza dâhilinde bulunan yapağılara el koyma kararı almıştır (Cumhuriyet, 2 Birinciteşrin 1941).

1942 yılında ayrıca, yiyecek ve giyecek maddelerinde ihtiyaca göre stok yapmak, bunların halka dağıtımı ile meşgul olmak ve temel ihtiyaç maddelerinde piyasada spekülasyon yaratarak fiyat artışlarına mani olmak üzere başka bir teşkilat olan Devlet Tevzi Dairesi kurulmuştur (Cumhuriyet, 18 İkincikanun 1942).

Ocak 1942 tarihinde Meclis'ten iki önemli kanun çıkmıştır; biri toplamda bütçeye 45 milyon yeni yük getiren maaşlara zam kanunu diğeri ise Milli Korunma

Kanuna yapılan değişiklikler ve eklerin kanunu olmuştur. Kanununun 25 maddesi değişikliğe uğramış, 8 madde de ilave edilmiştir. Yeni düzenlemeye göre bütün iş yerlerinde mesai saatleri uzatılabilecek, kira bedelleri artırılamayacak, eşya satışlarında azami kâr'lar tespit olunacak, hükümet her türlü özel nakil vasıtalarının seyahatini tanzim veya tahdit edebilecekti (Cumhuriyet, 22 İkincikanun-1 Ocak 1942).

Savaş yıllarında ekonomik alanda hissedilen en büyük sıkıntı mal temininde olmuştur. Arz-talep dengesi bozulan piyasada spekülâtif fiyat artışları ve malı kasten piyasaya sürmeme türündeki davranışlar ekonomik hayatı alt-üst etmiştir.

Savaşın ilk günlerinden itibaren başlayan mal sıkıntıları 1941 yılına gelindiğinde ciddi boyutlara ulaşmış, en temel gıda maddesi olan ekmeğın temininde büyük bir sıkıntı baş göstermiştir. Önce kıtlık konusu ekmeğın bollaşması için ekmeğe % 30 arpa, % 20 çavdar karıştırılması kararı alınmış, hemen arkasından da İaşe Müsteşarlığı çiftçilerle anlaşarak, çiftçilerin ellerindeki mahsulü kararlaştırılan fiyatla Toprak Ofisi'ne aldırılmıştır. Buna göre çiftçiler Anadolu'da yeni mahsul çıkmadan malını Ofis'e teslim etmeye ve kendi ihtiyaçları olan bulguru da sıkıntı geçtikten sonra temin etmeyi kabul etmiştir. Kısa bir süre sonra kıtlık öyle bir hal almıştır ki Toprak Ofisi kuru bakla ve kuşyemine de el koymuştur (Cumhuriyet, 8 Haziran 1941-18 İkincikanun 1942).

1942 yılı başlarında kıtlıkla mücadele için daha fazla önlem alınmaya başlanmış, hemen her gün yeni kararlar alınması söz konusu olmuştur. Ekmeğın karne ile dağıtılması uygulamasına 14 Aralık 1942 tarihinde başlandığında, halkın un ihtiyacının da karneye bağlanması kararlaştırılmıştır. Aynı zamanda lokantalar da hamur işi yapmaktan men edilmiş, un, patates, hububat, bakliyat ve pirinç unu ve ezmelerinden yapılacak her türlü pasta imalatı yasaklanmıştır. Ocak 1942'de şeker satışı durdurularak, şeker ve pancar fiyatlarına zam yapılmıştır. Hükümet bu kararları alırken bir taraftan da çocuklara ucuz şeker verilmesini temin edecek tedbirler almayı da ihmal etmemiştir. 23 Ocak 1942 tarihinden itibaren satışı tekrar başlayan şekerin perakende de azami satış miktarı 1 kg olarak belirlenmiş, halk bu tedbirlerle şekerini biraz az ve daha pahalı yemiştir (Cumhuriyet, 14-18-21-30-23 İkincikanun 1942).

Savaş devam ederken memlekette fiyatlar gün geçtikçe yükselince hükümet neredeyse her gün aldığı önlemlere bir yenisini ekleyerek piyasayı kontrol etmeye

çalışmıştır. Zeytinyağı fiyatlarının da alabildiğince yükselmesi üzerine Ticaret Vekâleti içeride zeytinyağı perakende satışlarını 5 kg ile sınırlamış, zeytinyağı toptan satışlarını durdurarak, zeytinyağı ve yağlı tohumlar ile deri ihracatını yasaklamıştır. Bu yıllarda ayrıca zeytinyağına konu olan % 10 muamele vergisi fabrikalarda ve mengenelerde hükümet hesabına alıkonulmuştur (Cumhuriyet, 26 Mart–29 Temmuz 1942).

Savaş yılları her türlü malın ihtikârının yapıldığı bir dönem olmuştur. Demirden, şekere, limondan yaldıza, manifatura eşyasından kalaya kısaca iğneden ipliğe her şeyde görülen spekülâtif fiyat artışları yani ihtikâr bu yılların en önemli iktisadi sorunlarından birini teşkil etmiştir. Dönemin hükümetleri ihtikârla mücadele için kontrolleri artırmış, sürgün, ağır para cezası gibi cezalarla tedbirler almaya çalışmışsa da, hiçbir şekilde ihtikârın önüne geçilememiştir. Gazetenin o dönemdeki hemen her günkü sayısında birkaç ihtikâr haberi yer almış, ihtikârla suçlanan tüccar ve esnafın yoğun bir şekilde “gayrimüslimlerden” oluştuğu görülmüştür.

Hükümet spekülâtif ve haksız kazançları bertaraf etmek, halkın yüksek fiyatlar karşısında korunmasını sağlamak için 1941 yılında “Fiyat Murakabe Kanunu”nu çıkarmıştır. Yunus Nadi hükümetin aldığı diğer tedbirler gibi bu kanunu da savunmuş, normali bozan fevkalâde zamanlarda “dumanlı havayı seven kurt” misali fırsatçıların halkı sömürmesine izin vermemek için bu kanunun çok yerinde olduğunu belirtmiştir.

Yunus Nadi yazdığı yazılarda ihtikârla mücadelede halkın da hükümete yardım etmesinin vatani bir görev olduğunu belirterek, bu mücadelenin hayati öneme sahip bir mesele olduğunu anlatmaya çalışmıştır. İhtikârla mücadelede halkın da üzerine düşen görevleri olduğunu vurgulayan gazeteci, bu sıkıntılı günlerde vatandaşın hükümetle iş birliği yapması gerektiğini nasihat etmiştir. Bu türden yazılarda ihtiyaçtan fazla mal stoklamanın kimseye bir yararı olmayacağı gibi memleket için de kötü sonuçlar doğuracağı belirtilmiştir.

Yunus Nadi “Hükümet bütün tedbirleri aldı” başlıklı yazısında, Fiyat Murakabe Komisyonu’nun tebliğ etiği fiyattan yukarı ve faturasız satış yapanların, mal gizleyerek malını satmaktan imtina edenlerin telefonla Fiyat Murakabe Komisyonu’na bildirilmesini duyurmuştur. Gazeteci bu türden şikâyetlerin hemen dikkate alınarak takip edileceğini yazarak, halkı bu konuda dikkatli ve duyarlı olmaya teşvik etmiştir (Cumhuriyet, 13 Ağustos 1941).

Yunus Nadi bir başka yazısında da, vatandaşların yersiz bir endişeyle fırınlardan 3–5 günlük ekmek almaları halinde geriye kalanların ekmezsiz kalacağını, bunun sonucunda ise ekmeğin vesikayla satılması gibi zaruri bir tedbire başvurulabileceğinin altını çizmiştir. Gazeteci konunun önemini; “Vatanperverlik yalnız can feda etmekten ibaret değildir. İaşe işlerinde fazla gayretlerle umumun ihtiyacını tazyik etmemek de vatanperverliğin en akıllı, en vicdanlı ve en münevver bir şeklidir” sözleri ile ifade etmiştir (Cumhuriyet, 7 Haziran–11 Eylül 1941).

Bu yazıların üzerinden çok geçmeden hükümetin ihtikârla mücadele için yeni kararlar alma yoluna gittiği görülmüştür. Buna göre mücadelenin daha sıkı bir şekilde nasıl yapılacağı üzerinde durulmuş, Fiyat Murakabe Komisyonu’na fiyatları tespit olunan kırk kalem malın kontrolüne sıkı bir şekilde devam edilmekle birlikte, özellikle et, ekmek, un, peynir, kahve, odun ve kömür üzerindeki denetimin çok daha fazla artırılması kararlaştırılmıştır. Kontrol mekanizması, Fiyat Murakabe teşkilatına takviye olacak Belediye zabıtası ve polisten ayrılacak bir kısım kadrolarla güçlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, kontrol işinin İstanbul’da yakından takibi için bir de Beyoğlu’nda bir büro açılması kararı alınmıştır (Cumhuriyet, 26 Eylül 1941).

Kasım 1941 tarihinde ihtikârla mücadele için yeniden şiddetli tedbirler alınacağına dair haberler çıktığı görülmüştür. Haberlerde; MKK’nda bu maksatla yapılan tadilatları içeren lâyihaın son şeklini aldığı, mal saklayanların, gizli satanların, mevzuata aykırı hareket edenlerin cezalarının şiddetleneceği, ihtikârla mücadele için özel mahkemeler kurulacağı belirtilmiştir. Yunus Nadi de “ihtikâr suçlularına karşı şiddetle hareket etmekte en büyük amme menfaati vardır” demiştir. Yunus Nadi ihtikâr suçunun vatana hıyanet ile eş değer bir suç olduğunu, bunu yapanların ise en şiddetli şekilde cezalandırılması gerektiğini vurgulamıştır (Cumhuriyet, 12–13 İkinciteşrin 1941).

Alınan bütün önlemlere rağmen ihtikârın önüne geçilememiş, hükümet bu seferde kıt olan mallarda yalnız fiyatı değil, satışı da kısıtlama yoluna gitmiştir. Uygulama her evin ihtiyacı olan ekmeğin tespit edilerek, bu maddeyi vesikaya bağlama şeklinde başlamıştır. Yunus Nadi de eşyanın kısıtlı olduğu durumlarda sadece fiyatı değil, satışı da sınırlamanın gerektiğini savunarak, vesika ile ekmek dağıtma kararını doğru bulmuştur (Cumhuriyet, 17 İkinciteşrin 1941).

İlerleyen zamanlarda da piyasada her gün tesirini ve ölçüsünü artıran ihtikâr hareketlerinin önüne bir türlü geçilememiş, hatta daha da şiddetlenmiştir. Gazete, bünyesindeki malları uzun süre bekleterek, fiyatların spekülâtif olarak artırılmasında büyük payı olduğunu düşündüğü buzhanelerin kapatılması için bir öneride bulunmuştur. Yazılarında “Buzhaneleri kapatalım!” şeklindeki bir sloganla halktan da olumlu tepkiler alarak, bu konuda bir de anket açmıştır. Gazetenin yaptığı eleştiriler ve çağrılar üzerine o güne kadar resmi makamlarca hiçbir kontrolün yapılmadığı anlaşılan buzhanelerde incelemeler başlatılmıştır (Cumhuriyet, 25 Eylül 1942).

İhtikâr olayları ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Dönemin hükümetleri savaş bitene kadar ihtikârla mücadele için önlemler almaya çalışılmış, bu amaçla Milli Korunma Kanunu sürekli değişikliğe uğramıştır. Mart 1944 tarihinde ihtikârla mücadele kararnamesi çıkmış, bu kararnameye dayanarak dört vilayette birer ihtikâr komisyonu kurulması kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet, 16 Mart 1944). Kanunun amacı; dönemin en büyük iktisadi sorunu olan hayat pahalılığı ve ona bağlı olarak bozulan gelir dağılımındaki dengesizlikleri gidermek üzere fiyatlarda istikrarı yakalama ve fiyat kontrol sistemini kurmakla ilgili olmuştur. Bu kararname hakkında gazetede çıkan bir yazıda, ülkenin geldiği noktada hemen her çareye başvurulmasının normal olduğu belirtilmiştir. Bu günlerde çıkan haberlerden Meclis’in suistimalleri ve ihtikârı önlemek için hükümete ısrarla daha geniş yetkiler vermek istediği, hükümeti idare edenlerin ise bu yetkiden yararlanmak istemedikleri anlaşılmıştır (Cumhuriyet, 26 Mart 1944).

Ancak, İhtikârla Mücadele ve Murakabe Kararnamesi’nin çıktığı 15 Nisan 1944 tarihini müteakiben gazetede çıkan bir yazıda “İktisadi hayatımızı tehlikeye sokanlar idam edilecektir” başlıklı bir habere rastlanmıştır. Birkaç gün önce Yavuz Abadan’ın yazdığı başmakalede belirtilenin aksine Parti Grubu komisyonunca hazırlanıp, incelenmek üzere Meclis’e sevk edilen Milli Korunma Kanunu lâyihasının bir maddesinde “Türk iktisadi hayatını tehlikeye koyarak iktisadi buhran yaratmak suretile, umumi hayatı felce uğratanlar hakkında ölüm cezası verilecektir” şeklinde bir hüküm yer almıştır. Ayrıca, ölüm cezası, zimmet, rüşvet, ihtilas, irtikâp ve diğer ağır suçlardan suçlu bulunanların İstanbul, İzmir ve Ankara’da kurulacak ihtisas mahkemelerince yargılanacağına dair bir maddeye de yer verilmiştir. Bu lâyiha ile Milli Korunma mahkemelerine verilen yetkiler genişletilmiş, vurguncular hakkında 3 seneden 10 seneye kadar ağır hapis cezası verilmesine dair fıkralar ilave

edilmiştir. Başka bir maddeye göre de vurgunculara sadece hapis cezası verilmekle kalınmayacağı, bu kişilerin menkul ve gayrimenkullerinin de müsadere edilebileceği kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet, 16 Nisan 1944).

Varlık Vergisi Uygulaması

Olağanüstü koşullarda beliren mal darlıkları piyasadaki arz-talep dengesini bozunca fiyatlarda anormal artışlar yaşanmıştır. Hükümet faal nüfusun en dinamik yaş grupları içine giren yaklaşık bir milyon insanını silâh altında tutarken bunların beslenmesi ve kent merkezlerinin temel gıda ve ihtiyaç maddelerinin karşılanması sırasında ciddi güçlüklerle karşılaşmıştır. Ard arda yayınlanan kararnamelere adeta meydan okurcasına hızlanan karaborsa ve ihtikâr süreci hükümetin sıkıntılarını daha da artırmıştır. Bir tarafta giderek yoksullaşan ve temel besin maddesi ekmeği bile vesikayla alan sefaletle sürüklenen geniş halk yığınları varken, diğer tarafta istifçilik, karaborsacılık yapan savaş vurguncularının haksız kazançlarla büyük kârlar elde etmesi söz konusu olmuştur. Bu durum yönetici kadronun bazı kesimlerinin tüccarlar ve büyük toprak sahiplerine karşı tavır almasına yol açmıştır (Tezel, 1986: 223).

Cumhurbaşkanı İnönü 1 Kasım 1942’de parlamentoda fırsatçıları sert bir dille şöyle eleştirmiştir:

“Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası... Bulanık zamanı bir daha ele geçmez bir fırsat sayan eski bataklık çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret malı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar... Büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak sokmaya çalışmaktadırlar... Ticaretin ve iktisadi faaliyetin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiçbir zümreye tanımamalıyız” (Tezel, 1986: 224, Oran, 2009: 391).

İşin daha da acı tarafı bu dönemde milletvekillerinin de bir kısmı bu “bulanık zamanı bir daha bulunmaz fırsat olarak görenler arasında” yer almıştır. İnönü aynı konuşma sırasında fırsatçılar, vurguncular ve soyguncular ile siyasi kadrolar arasında yaşanan bu ilişkileri itiraf etmiştir (Boratav, 2006: 304–309).

O günlerde ortalıkta olağanüstü bir verginin çıkarılacağına dair söylentiler olduğu hükümetin verdiği beyanlardan anlaşılmaktadır. Çünkü hükümet yetkilileri bu türden haberleri yalanlamak üzere açıklamalar yapmıştır. Maliye Vekili Fuat Ağralı, aynı günlerde yaptığı açıklamalarla “servet üzerine vergi koymak aklımızdan bile geçmemiştir” diyerek, bu şayiaların altın alımını teşvik etmek ve bu sayede kendilerine

gayrimeşru menfaatler temin etmek isteyen kötü niyetli kimselerce çıkartıldığını belirtmiştir (Cumhuriyet, 1 Şubat 1942).

Olağanüstü bir takım tedbirlerin alınacağına dair ilk işaretler Cumhuriyet gazetesinin İnönü'nün nutkundan iki gün sonra çıkan bir haberinde görülmüştür. Gazete hükümetin pek yakında açıklayacağı yeni tedbirlerle mevcut aksaklıkların derhal ortadan kalkacağını duyurmuştur. Yunus Nadi tarihi konuşmanın ardından yazdığı makalesinde; Saraçoğlu hükümetinin köylüyü koruyan ve ticareti ferahlığa kavuşturan iyi niyetli siyasetinin bazı kimselerce takdir edilmeyip, bu kişilerin sorumsuzca hareketlerinin Başvekilce de haklı olarak şikâyet edildiğini belirtmiştir (Cumhuriyet, 3 İkinciteşrin 1942).

Yunus Nadi Varlık Vergisi çıkmadan birkaç gün önce kaleme aldığı “Pahalılık belası” başlıklı yazısında da şöyle demiştir:

“Şimdiden herkesin aklını başına toplamağa başlamasını umabilirmiyiz acaba? Belki evet. Fakat ümidle geçirilecek hiç vaktimiz kalmamıştır. Sıra ciddi tedbirlerin, kuvvetli icraatındır... Yılbaşı nutkunun dahi haber verdiği veçhile Hükümet Meclisle temas ettikten sonra hemen vaziyetin istediği en kesin ve en çetin tedbirlerin alınmasına geçilecek ve bu arada belki dünün ve evvelki günün fena hareketlerinin hesapları bile görülecektir...” (Cumhuriyet, 4 İkinciteşrin 1942).

İnönü'nün yukarıda bahsedilen konuşmasından tam 10 gün sonra, 12-11-1942 tarihinde parlamento tarihimizde kötü izler bırakmış olan “Varlık Vergisi” yasası çıkarılmıştır. İktisat tarihimizin önemli olaylarından birini teşkil eden Varlık Vergisi uygulaması Mart 1944'de kaldırılmış, ödenmemiş tutarların izlenmesinden ise 4530 sayılı kanunla vazgeçilmiştir (Oran, 2009: 392).

Dönemin İstanbul defterdarı Faik Ökte “Varlık Vergisi Faciası “ adlı kitabında bu verginin konuluş sebeplerini şöyle sıralamıştır:

1-“Mal kıtlığı, artan fiyatlar ve harcamaların etkisiyle devletin artan masraf bütçesi için kaynak bulmak gerekiyordu. 1938 senesinden sonra bütçedeki gelirler ve masraf rakamları sürekli yükselmişti. Milli Müdafaa masrafları 1939'da 163.941 lira iken 1943 yılında 542.516 TL olmuştu” (Ökte, 1951: 23-35).

Faik Ökte masrafların artmasında günün siyasi gereksinimleri sonucu artan savunma harcamalarının yanı sıra, ülkeyi kontenjan, takas ve benzeri bağlantılara sokan “Cermen görüş sistemi”nin etkisine de dikkat çekmektedir. Bu sistemin sonuçlarından birinin de devlet teşkilatının genişlemesi olduğu, her sene ücretlere zam yapmak

zorunda kalan devletin işin içinden çıkamaz hale geldiği, artan memur sayısı ile bu zümreye ödenen maaşların çok arttığı belirtilmiştir. Ökte memur maaşlarını “bütçenin yarısından fazlasını yiyen bir dev”e benzetmiştir (Ökte, 1951: 34–35).

2-Özelikle azınlıklardan oluşan karaborsacıların ve stokçuların aşırı kâr'larına ağır vergilerle el konmak istenmiştir. Bu dönemde kurulan İaşe Teşkilatı etkili olamamış, karaborsacılar, dürüst müesseselerin doğru fiyatla sattığı ithal mallarını 3–5 dakika içinde piyasadan toplayarak daha sonra fahiş kâr'larla halka satmıştır. Hükümet her gün gözünün önünde cereyan eden bu vakalara seyirci kalmış, bu yüzden İstanbul'da yüzlerce milyoner doğmuştur (Ökte, 1951: 37).

3- Savaş sırasında, 1939'da elinde stok bulunduranlar, ithal eşyasını ortadan kaldırıp karaborsaya intikal ettirenler, mal alıp bekletebilenler, memleket mahsulünü gizlice savaşılan devletlere satabilenler korkunç kâr'lar elde etmişlerdir. Ancak bunların hiçbiri bu gayrimeşru kazancı üzerinden devlete vergi vermemiştir (Ökte, 1951: 37).

1930 ve 1940'lı yıllarda vergi tahsilâtının çok yetersiz olduğu ve ödenen vergilerin mükelleflere göre dağılımında büyük dengesizlikler olduğu belirtilmektedir. Varlık vergisinin yürürlükte olduğu 1943 yılında milli gelir 2.430 milyon TL olmuş, matrahı bu olan hâsılanın üzerinden alınan 1944 yılı dolaysız vergi toplamı ise 120 milyon TL olmuştur. Verginin gelire oranı % 4,7'dir. Bu yıllarda kazanç vergisi ve yapılan zamlar bilhassa kaçakçılık yapamayan “beyanname veren” şirketleri ezmiştir. Toplam mükellef sayısının 1.083.663 olduğu bir ortamda, 8705 adet beyannameli toplam 226,4 milyon TL olan verginin 62,6 milyon TL'sini, yani % 27.65'ini ödemek zorunda kalmıştır. Mükelleflerin % 41'ini teşkil eden iratlı zümre ise (karneliler=tüccar+esnaf) verginin % 13.87'si gibi çok küçük bir kısmını ödemiştir. Tüccar ve esnaf zümresini içine alan bu grubun gelirlerine göre memleket masraflarına iştirak etmemeleri, Varlık ve Toprak Mahsulleri vergileri gibi iki korkunç verginin uygulanmasına önemli bir neden oluşturmuştur (Ökte, 1951: 24–25–26).

4- Paranın günden güne değer kaybetmesi, fiyatların durmadan yükselmesi, askeri masrafların etkisiyle bütçenin kontrolden çıkması, halkı da hükümeti de sinirlendirmiş, bu şekilde zengin olanlar toplumda genel olarak bir rahatsızlığa sebep olmuştur (Ökte, 1951: 38).

5- Bu verginin çıkarılma nedenleri arasında “ırkçılık” da vardır (Ökte, 1951: 39). Özellikle Alman ordularının Sovyetlere karşı saldırıya geçtiği sıralarda ırkçı Nazi siyasetinin fazlasıyla etkisi altında kalındığını da göz ardı etmemek gerekmektedir (Ahmad, Kasım 2009: 90). Kaldı ki Varlık Vergisi uygulaması, kendisine “ırkçı boyutlarda bir milliyetçi ve anti-komünist” denilen Şükrü Saraçoğlu (Oran, 2009: 396) dönemine aittir. Ayrıca, bu konuda bir açıklamaya Cumhuriyet gazetesinde de rastlanmıştır; bu devlet adamının Aralık 1943’de Times gazetesinde çıkan bir demeci bu görüşü doğrular niteliktedir.

Koçak’a göre de bu verginin önemli nedeni iç politika ile ilgilidir. Bu da, Osmanlı Devleti’nden miras alınan ekonominin hâkim güçlerini yabancılar ve azınlıkların oluşturması nedeniyle bu durumdan önce İttihat ve Terakki yöneticileri rahatsız olmuştur. Bu dönemde sermayenin yapısı değiştirilmek istenmiş, Türk-Müslüman sermayesinin güçlenmesi hedeflenmiştir. Bu hedef, Cumhuriyet’in kurucuları tarafından da aynen benimsenmiş ve aynı politika ve gelenek sürdürülmüştür. Yani bu durum devletin izlediği iktisadi politikasının bir parçasıdır. Varlık Vergisi ise bu amaca hizmet eden bir uygulama olmuştur. Buna göre, gayrimüslim azınlıkların yerini Türk-Müslüman iş adamları almış, bu amaç da büyük ölçüde gerçekleşmiştir (Koçak, 2009: 514–515).

Ayrıca, bu vergi ile piyasadan para çekerek enflasyon frenlenmek istenmiştir (Şahin, 1997: 77).

Nadir Nadi de anılarında bu verginin biri resmi diğeri de kulaktan kulağa fısıldanan iki gerekçesi olduğundan bahsetmektedir. Resmi gerekçe; sosyal adaleti sağlamak için varlıklı vatandaşların da kamu harcamalarına varlıkları oranında katılmasını sağlamaktı. O güne dek devletin yükünü dar gelirli yoksul vatandaş taşımış, varlıklı kesim çok cüz’i bir vergi ödeyerek vergi işinden kurtarmıştı. Kulaktan kulağa fısıldanan gerekçe ise; “piyasayı azınlık unsurların egemenliğinden kurtarıp, Türklere açmak gibi, birincisinden bekleyeceğimiz hizmeti yok edici bir ikinci amaç daha taşıyordu” (Nadir Nadi, 1979: 234–235).

Eski İstanbul defterdarı Ökte, büyük savaş zenginliklerinin kaynağı olarak özellikle dış ticaretle uğraşan azınlıkları ve devlet ihalelerinde yer alan müteahhitleri göstermektedir. İthalatın azınlıkların elinde yürütülen bir iş olması ise karaborsaya

intikal işinin bizzat bu kesimce yapıldığının bir kanıtı olarak görülmüştür (Ökte, 1951: 37–38).

Boratav ise bu görüşe kısmen katılmakla birlikte, savaş servetlerinin asıl kaynağını oluşturan kesimin çeşitli müdahalelerden en az zarar görmüş olan ve savaş şartlarından en çok yararlanan tarım ürünlerine yönelik ticaret yapan sermaye grupları olduğunu belirtmektedir. Varlık Vergisi ile halkın hoşnutsuzluğunu gidermek için azınlıkları hedef gösteren bir yolun özellikle seçildiğini kaydetmektedir. Yine Boratav, Varlık Vergisinin azınlıklar üzerinde yıkıcı etkileri olduğunu kabul etmekle birlikte, bu uygulama sırasında büyük kentlerin Türk sermaye çevrelerinin de oldukça ağır vergiler ödediğini belirtmiştir. Boratav, Varlık Vergisinin sadece Türk-azınlık ayırımına dayanan bir operasyon olmadığını, çiftçi ile kent burjuvazisi, Anadolu tüccarı ile İstanbul tüccarı arasında da birinciler lehine ikinciler aleyhine belirgin bir ayrımcılık yapıldığına dikkat çekmiştir (Boratav, 2006: 301–344).

Ancak, Türk sermayedarlar daha hafif oranlarda vergilendirilerek ve ödeme kolaylıkları getirilerek işini-gücünü tasfiye etmeden, gayrimenkullerini satma yoluna gitmeden bu yükün altından kalkabilmişken, azınlıklar malını mülkünü satarak, işlerini tasfiye ederek bu ağır bedeli ödemek zorunda kalmışlardır (Boratav, 2006: 301–344). Mesela Yunus Nadi’ye tarh edilen milyonluk vergi İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar’ın araya girmesiyle “suya düşmüştür” (Ökte, 1951: 491).

Varlık Vergisi yükümlüleri ve yükümlülük derecelerine ait listelerin 17.12.1942 tarihinde kamuoyuna ilan edildiği görülmüştür (Cumhuriyet, 18 Aralık 1942).

Gazete illere ait ödeme yükümlülüklerini şöyle açıklamıştır:

Bölge	Mükellef Sayısı	Ödenecek Miktar
Çukurova	311	4.214.000 TL
Aydın	950	1.381.000 TL
İstanbul	60.000	330.000.000 TL
Adana	1.057	8.500.000 TL
Ankara	-	14.000.000 TL
İzmir	4.577	27.147.760 TL
Hatay	-	3.235.140 TL
Sivas	-	843.323 TL

Tablo Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı.-4. Varlık vergisi illere göre ödeme yükümlülükleri.

(Cumhuriyet, 9-13-16-17-25 Aralık 1942).

Yasaya göre vergiye itiraz hakkı olmamasına rağmen listelerin ilanından hemen sonra, başta İstanbul olmak üzere vergiye birçok itirazlar yapılmıştır. Verginin ilk ayı içinde TBMM'ne gönderilen itiraz dilekçesi 3000'i bulmuş, İstanbul'da değişik makamlara yapılan itirazlar 15.500 dilekçeye ulaşmıştır. İş o kadar büyümüş olmalı ki dilekçelerin incelenmesi için bir komisyon oluşturulmasına karar verilmiştir (Cumhuriyet, 9-12-14 Ocak 1943). İstanbul'da yapılan itirazlar sonunda mükerrerlik nedeniyle, bazı vergi tutarlarının indirilmesi/iptali sözkonusu olmuştur (Ökte, 1957: 118). Ancak, gazetenin verdiği "Meclis Arzuhal Encümeni, mükelleflerin gönderdiği istidaları redde karar verdi" şeklindeki bir haberden de, vergiye itiraz için gönderilen binlerce dilekçenin sonuçsuz kaldığı anlaşılmıştır (Cumhuriyet, 20 Temmuz 1943).

Vergi uygulaması o kadar keyfi bir hal almıştır ki, Müslim ve Gayrimüslim ortaklığında olan şirketlere tarh edilen büyük oranlı bazı vergiler, kimi Türk-Müslüman tüccarlarını zor duruma düşürünce, vergi borçlarının bir kısmı ertelenmiştir (Ökte, 1951: 129-137). Vehbi Koç da "Hayat Hikâyem" adlı kitabında Gemlik'teki toplam maliyeti 48.000 TL olan iki fabrikasına 40.000 TL, 100.000 TL'lık Anamur kurşun madenine ise 200.000 TL Varlık Vergisi geldiğini yazmıştır. Bunun yanı sıra zaten yüksek tutulan bu rakam, mükerrer hesaplamalar da yapılırca milyona yaklaşmış, söz konusu vergi uzun süren uğraşlardan sonra 600.000 TL'na indirtilebilmiştir (Koç, 1983: 65).

Varlık Vergisi 114.368 mükellefi kapsamış, verginin % 52' sini gayrimüslimler, %29'unu Müslümanlar, %19'unu yabancılar ödemiştir (Coşar, 2004: 110). Büyük çoğunluğu azınlıklardan olmak üzere yükümlülerin % 70'ini İstanbullular oluşturmuştur (Issawi, 1986: 369). Yine toplam tahakkuk tutarı 465 milyon olan verginin sadece İstanbul için tahakkuk edilen kısmı 350 milyon TL'sı olmuştur (Boratav, 2006: 335). Verginin çoğunu ödemek zorunda kalan gayrimüslimlerin büyük bir kısmı ise iflasa sürüklenmiş, önemli bir kısmı da ülkeyi terk etmiştir (Issawi, 1986: 369). Ödemeyenlerden tümü gayrimüslim, çoğu da Musevi olan 1400 yükümlü Aşkale'ye çalışma kampına taş kırmaya gönderilmiştir. Bu arada 15 gün içinde ödenmesi gereken bu verginin ödeme süresini kaçırmamak için yükümlüler panik içinde taşınmaz fiyatlarının hızla düştüğü bir ortamda iş yerlerini, evlerini, hatta şahsi eşyalarını satmak

zorunda kalmışlardır. Alıcılar ise savaş yıllarında sermaye birikimi yapmış olan Müslüman tüccar ve Anadolu eşrafı olmuştur (Oran, 2009: 392).

Örneklerden de görüldüğü gibi verginin konuluşundan uygulanılışına ve kaldırılışına kadar her aşamada hiçbir aklın ve vicdanın kabul edemeyeceği türlü haksızlıklar yapılmıştır. Bir tarafta vergisini vermediğinden dolayı kampa alınanlar varken, diğer tarafta başka bir gün aynı durumda olanlara müddetler verilmesi çok büyük adaletsizlik olmuştur. Yine vergiyi zamanında ödemeyenlere % 1 cezalı tahsilât yapıldığı günlerde, bir taraftan da Varlık Vergisi tahakkuk ettirilmesi atlananlar/unutulanlar olmuştur (Cumhuriyet, 8 Ocak–6 Mart 1943). Yine bir tarafta varını yoğunu yok pahasına satarak vergisini ödemeye çalışanların ızdırapları yaşanırken, diğer tarafta uzatıldıktan sonra vergi bakiyesinin affı ile hiç vergi ödemeyenler olmuştur (Ökte, 1951: 156)

Hükümeti o dönemde zaman zaman ekonomik icraatlarından dolayı eleştiren Cumhuriyet, yeni çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu’nu kuvvetle destekleyenler arasında yer almıştır. Gazete bu vergiyi, “haklı ve yerinde bir uygulama “ olarak görmüş, Yunus Nadi, 12.11.1942 tarihinde yazdığı makalesini “Hükümetin yeni aldığı tedbirler” başlığı ile yayınlamıştır. Yunus Nadi, Varlık Vergisi için şöyle demiştir:

“Kanunun kendi çerçevesi içine aldığı varlıklı mükellefler, bir defaya mahsus olarak bu memleketin emniyet ve selametinin istediği fedakârlığı yapacaklardır. İşte Varlık Vergisinin kısa mucib sebebi budur ki, kendiliğinden, daha fazla izaha ihtiyaç göstermiyecek kadar açık ve belîğdir” (Cumhuriyet, 12 Aralık 1942).

Gazete, Varlık Vergisi Kanunu’na övgüler yağdırarak, hükümetin bu yasayı çıkarmadaki haklı gerekçeleri üzerinde durmuştur. Vergi, gazete tarafından “çok mütevazi, çok alçak gönüllü, inkılâpçı, ileri görüşlü, adalet düşüncelerine ve millet vicdanına uygun bir kanun” olarak nitelendirilmiştir (Cumhuriyet, 17 Aralık 1942).

Gazetenin Varlık Vergisini destekleyen bu tavrının yanı sıra Yunus Nadi “Varlık vergisi büyük bir adalet örneği olmuştur” başlıklı yazısında, o dönemde tatbik edilen maliye usullerinin bazı ihtiyaçlara cevap vermediğini de belirtmiştir. Yazıda, bu konuda başka gazetelerde de eleştiriler yapıldığı, Nadi’nin de vergi toplama usullerinin adaletsiz olduğu fikrine katıldığı görülmüştür. Nadi yazısında, 19. asır burjuva Fransız sistemine göre kurulan mali mevzuatın vergi toplama usullerinin aksak yürüdüğünü, “az

kazanandan az, çok kazanandan çok” şeklindeki vergi prensibinin adalet ölçüsüne uygun düşecek şekilde uygulanamadığını dile getirmiştir.

Yunus Nadi, bizde en çok vergiyi memurlar ile doğru defter tutan ticari ve sanayi müesseselerinin verdiği, bu durumun memurlar açısından ağır bir yük, sanayi kesimi için ise yaşama güçlüklerine sebebiyet verdiğini yazmıştır. Nadi, ayda binlerce lira kazanan avukatlık, doktorluk gibi serbest meslek sahiplerinin ise çok kazanmasına rağmen ödenen vergi miktarı açısından çok defa 35 lira maaşlı orta mektep öğretmeninden farksız olduğunu belirtmiştir (Cumhuriyet, 6 İkincikanun 1943).

Gazete borçlarını ödeyemeyen ve kampa gönderilmesi kararlaştırılan kişilerin aslında suiniyetlerinden dolayı borçlarını ödemek istememeleri kanaatini taşımıştır:

“Toplanma kampında-Yurda borcunu vermiyen mükellefler arasında-Akılları başlarına şimdi gelenlerden bazıları, borçlarını ödemek için teşebbüse geçtiklerini söylüyorlar!... Saymadım ama, erkekli dişili en az elli kişi var. Bunların ancak on yedisini varlık vergisini vermiyen kodamanlar teşkil ediyor... Kapının hemen karşısındaki masaya dirseklerini dayamış şişman, kıranta bir adam, önüne uzatılan kağıda göz atarken hiddetli hiddetli söylendi...”

Bu sözler o günlerde kampa gitmek üzere Moda pansiyonunda toplanan kişilere gazetenin nasıl baktığını göstermektedir (Cumhuriyet, 23 İkincikanun 1943).

Varlık Vergisinin nedenleri ve uygulaması hakkında yukarıda da belirtildiği gibi yazılan birçok görüş bulunmaktadır. İncelediğimiz dokümanlar ve gazeteden çıkardığımız sonuç ise şudur: Varlık Vergisi uygulamasına savaş başladığından itibaren gelişen bir dizi hadisenin sonucunda gelinmiştir. Ülkeyi bu vergiye götüren asıl neden; savaş dönemi hükümetlerinin yolsuzluk, ihtikâr, karaborsacılık gibi topluma zarar veren davranışlarla bir türlü baş edememeleri olmuştur. Bu vergi, dönemin hükümetlerinin kimi zaman çok sıkı, kimi zaman da oldukça serbest bıraktıkları bir dizi ekonomik faaliyeti, bütün çabalara rağmen idare edememeleri üzerine geldikleri son noktadır. Gazete haberleri bize gelinen bu aşamanın yolsuzluk ve ihtikâr olaylarının- ki bunların çoğunda İstanbullu gayrimüslim vatandaşların adı geçmektedir-artık dayanılmaz boyutlara ulaştığı, çaresiz kalınan bir an da yaşandığını göstermektedir. Ayrıca, Varlık Vergisi ile Şükrü Saraçoğlu hükümeti döneminde önceki döneme kıyasla daha serbest olan piyasa ortamında çok büyük kazançlar elde ettiği düşünülen ve çoğunluğunu gayrimüslimlerin oluşturduğu İstanbullu tüccar kesimin cezalandırılması ve bu kişilerin Türk ekonomisinden tasfiyesi istenmiştir. Bu durumu 16 Aralık 1943 tarihinde İngiliz

Daily Telegraph gazetesince yayınlanan Şükrü Saraçoğlu'nun Times gazetesine verdiği demeç sırasında yaptığı bazı beyanatlar da açıkça doğrulamaktadır. Başvekil'in söyleşide sarf ettiği şu sözler anlamlıdır:

“Türk hükümeti tarafından acil mali ve iktisadi ihtiyaçları karşılamak üzere konulan varlık vergisi hakkında birçok şeyler söylenmiştir. Bu kanun yalnız meşru ve yerinde olmakla kalmıyor. Başka memleketlerin de bunu harb bitmeden önce tatbik edecekleri muhakkaktır. Türk köylüsü, ezici yükleri asırlarca yalnız başına çekmiştir. Bütün Türk milleti, harb şartlarının doğurduğu istisnai ahvali karşılamak için hükümet tarafından yapılan fedakârlık yükseğine merdce ve arzu ile mukabele etmiştir. Yalnız bir takım kimseler, tüccarlar, hükümetin müracaatlerine kulak tıkamış ve tersine olarak geçen yıl yeni hükümet teşekkül ettiği zaman kendilerine gösterilen serbestliği ve güveni suistimal etmiştir. Bunun üzerine bu kanun tatbiki lüzumu hasıl olmuştur. Bu kanunun bazı şekillerinin ağır olduğunu teslim etmek gerektir. Bununla beraber iyi niyetlerini, iyi yurddaş olduklarını ispat edenlere kolaylıklar gösterilecek ve maddi yanlışlıklar düzeltilecektir. Bu memleket tarafından gösterilen misafirperverlikten faydalanarak zengin oldukları halde ona karşı bu nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçacak kimseler hakkında bu kanun, bütün şiddetle tatbik edilecektir” (Cumhuriyet, 21 İkincikanun 1943).

Gazete de Şükrü Saraçoğlu'nun Times gazetesine verdiği bu mülakat üzerine imzasız yayımladığı bir makale ile çok açık bir şekilde gayrimüslim vatandaşların Türk ekonomik hayatından tasfiyesinden bahsetmiştir:

“...Açık söyleyeyim ki, bunların çoğunu (vergi borcunu ödemeyenlerden bahsediyor), yabancı tebaası ferdlere değil, fakat Osmanlı İmparatorluğundan bize miras kalan, henüz tasfiye edemediğimiz adı Türk bir takım kimseler temsil eder. Milli Türk rejimi, ırk ve kan esasları üzerine kurulu bir milliyetçilik politikasından uzaktır. Bu itibarla Osmanlı saltanatından bize miras kalmış bu Tanzimat zihniyetli adamların tasfiyesinden bahsederken maksadımız, sadece bir ruh tasfiyesinden ibaret kalır. Bu topraklarda çalışan her adam, hele pasaportunda Türk devletinin koruyucu damgasını taşıyorsa, Türk menfaatleri öyle istediği zaman, iyi niyetlerini açığa vurmaya, onları ispat etmek zorundadır... Tebaalarımızsalar kolları sıvayıp kazma sallamak, yabancı iseler bu diyardan gitmek!” (Cumhuriyet, 23 Ocak 1943).

Hükümetin Almanya'ya yakın durduğu günlerde uyguladığı azınlıkları ekonomiden silme politikası, İngiltere ve ABD tarafından şiddetle kınanmıştır. Vergi uygulaması, müttefiklerin zaferi ve müttefik konferanslarından önce içten ve dıştan gelen baskılar sonucunda 1943'te durdurularak, 15 Mart 1944'te tamamen kaldırılmıştır (Koçak, 2009: 515, Tokgöz, 2009: 122).

Varlık Vergisi'nin sonuçlarına gelince bu verginin kısa vadeli ve uzun vadeli olmak üzere iki türlü etkisi olmuştur. Kısa vadede, başlangıçta 114.368 yükümlüye toplam 465.384.820 TL olarak tarh edilen Varlık Vergisi; maddi hatalar, mükerrerlik,

terkin gibi işlemler düşüldükten sonra 424.906.421 TL olarak netleşmiş, 1944 Şubat ayına kadar bu tutarın 314.920.940 TL'si tahsil edilmiştir (Koçak, 2009: 517). Yani kısa vadede bu vergi ile devlet bütçesinin % 45'i oranında, TL 315 milyon gibi bir kazanç elde edilmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2009: 85).

Verginin 15 gün gibi çok kısa bir süre içerisinde ödenme zorunluluğu ve bu kısa sürede tedavüldeki paranın % 60'ına karşılık gelen ciddi bir tutarın bulunma ihtiyacı; tüccarın malını piyasaya dökceği ve bu şekilde de fiyatların düşeceği ihtimalini düşündürmüştür (Boratav, 2006: 335). Ancak hükümetin piyasadaki malların bollaşacağı ve bu sayede ucuzlayacağı yönündeki öngörüsü gerçekleşmemiştir. Yükselen fiyatlar karşısında Milli Korunma Kanunu'nda düzeltme yoluna gidilmiş ve 1943 yılı sonlarında yeni kararlar alınmıştır. Buna göre, ithalatçıların azami kâr hadleri %60 olarak belirlenmiş, toptancı ve perakendecilerin de kâr hadleri ayrıca tespit edilmiştir (Cumhuriyet, 31 Birincikanun 1943).

Hükümetin bu uygulaması savaş yıllarındaki mali zorluklara kalıcı bir çözüm getirmek ve bozulan gelir ve servet dağılımını düzeltmekten çok, birçok yerli gayrimüslim tacir ve sanayiciyi perişan etmeye yaramıştır. Bunların varlıklarının bir kısmı vergi yoluyla devlete aktarılırken önemli bir bölümü de Müslüman-Türk zenginlerinin eline geçmiştir. Rum, Ermeni, Musevi vatandaşların panik içinde yok pahasına elden çıkardığı taşınmaz mallar, fabrikalar, ticari stoklar, Müslüman zenginlerin varlıkları olmuştur. Bu gelişmelerin sonucunda İstanbul'daki ticaret ve sanayi erbabının etnik yapısı ciddi bir değişime uğramıştır. Sadece işverenler için ayrı bir istatistik bulunmasa da, 1935 ve 1950 yılları nüfus sayımları karşılaştırıldığında gayrimüslimlerin sanayi ve ticarete toplam istihdam içindeki paylarının ciddi ölçüde azaldığı kaydedilmektedir (Tezel, 1986: 225).

Boratav'da siyasi iktidara yakınlıkları nedeniyle Varlık Vergisi uygulamasından büyük ölçüde kurtulan fırsatçı çevrelerin çoğunu Anadolu kökenli toprak ve ticaret sahiplerinin oluşturduğunu, bu kişilerin borçluların varlıklarını çok ucuza kapatarak, iflas eden iş yerlerinin yeni sahipleri olarak İstanbul burjuvazisine katıldıklarını belirtmektedir (Boratav, 2006: 344–345).

Verginin uzun vadeli etkilerine bakıldığında ise kayıplar çok daha büyük gözükmektedir. Başta vatandaşın devlete olan itimadı olmak üzere devlet bu iş ile çok

büyük itibar kaybetmiştir (Ökte, 1951: 210). Alınan sonuçlar ise devletin uğradığı bu itimat ve itibar kaybına değmemiştir.

Varlık Vergisi Cumhuriyet tarihinde tek parti döneminin en vahim olaylarından biri olarak hafızalarda yer etmiştir. Varlık Vergisini değerlendirirken savaş yıllarındaki Türkiye'nin koşullarını dikkate almak muhakkaktır. Yine Varlık Vergisi, vatandaşlar arasında ayırıcı davranılmadan, herkesin kazancı ile orantılı, adil bir şekilde uygulansaydı belki dün ve bugün de çok olağan karşılanabilecekken, ülkenin zor günlerinde kaynak bulmak için çıkarılan bu verginin başından sonuna kadar birçok ayıbı olmuştur. Bu kötü hadise Türk insanının hafızasına çok keskin bir şekilde yer etmiştir ve kolay kolay da unutulacağı benzememektedir. Ticaret erbabı, sanayici, iş adamı günün birinde tekrar devletin böyle bir keyfi uygulamasına maruz kalabileceğini düşünerek, belki de ürkmektedir. Çünkü Varlık Vergisi bu zümreler için çok kötü bir örnek teşkil etmiştir.

Bu vergiyi ödeyen Müslim ve gayrimüslim aileler, o günden itibaren CHP yönetimine karşı bilinçli ve örgütlü bir mücadeleye girmiştir. Toplumdaki bu sınıflar önce bir muhalefet partisi olarak Demokrat Partinin doğuşunda, sonra da partinin 1946, 1950 ve 1954 genel seçimlerinde başarılı olması için uğraşmışlardır (Tokgöz, 2009: 122).

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu

Saraçoğlu hükümeti Varlık Vergisi uygulaması sona erdikten bir yıl sonra eski aşar'ı andıran toprak mahsulleri üzerinden aynî veya nakden alınması kararlaştırılan yeni bir vergi çıkarmıştır. Bu verginin keyfilik unsurları bakımından Varlık Vergisine benzer birçok yanı bulunmaktadır (Boratav, 2006: 345). Toprak Mahsulleri Vergisi diye bilinen bu vergi, savaşın ilk yıllarında baskı altında tutulan tarım ürünleri fiyatlarının 1942 yılında serbest bırakılması ile çok artması üzerine konmuş, tarımsal üretim yüzde 10 oranında vergilendirilmiştir (Aktan, 1978: 50). Mükellefin beyanı matrahın tespitinde ana hareket noktası olmakla birlikte, vergi uygulamasında maliye memurlarının takdirleri aynen Varlık Vergisinde olduğu gibi başlıca rolü oynamıştır (Boratav, 2006: 346).

Toprak Mahsulleri Vergisi ile savaş koşullarının getirdiği yüksek ranttan yararlanan çiftçilerin ödenmemiş kazançlarının vergilendirilmesi amaçlanmıştır. Ancak,

vergi büyük-küçük ayırımı yapılmadan her çiftçiye uygulandığından, savaş yıllarında üretimi iyice düşmüş, kendi boğazını zor doyuran küçük fakir köylüyü ezmiştir (Boratav, 2006: 345). Küçük ve orta köylüyü daha da fukaralaştıran bu vergi için Ökte de, “köylü bu vergiyi nafakasından ve tohumundan ödemiştir” demektedir. Yine Ökte’ye göre bu yıllarda köylünün mükellefiyeti Varlık Vergisi mükelleflerinden daha hafif olmamıştır. (Ökte, 1951: 36–202).

Toprak Mahsulleri Vergisi kapsamında verginin uygulandığı yıllar olan 1944, 1945, 1946 yılları arasında aynî ve nakdî olarak toplam 192 milyon liralık tahsilât yapılmıştır. Varlık Vergisi tahsilâtından miktar olarak daha az olmasına rağmen bu vergiyi ödeyen kesimin bir kısmını oluşturan büyük çiftçi aşarın kaldırılmasından beri ilk kez dolaysız bir vergi ile yüz yüze kalmıştır. O nedenle bu vergi de, Köy Enstitüleri, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi büyük toprak sahiplerinin direnişine ve tepkisine yol açmıştır. “Vergi ödeme alışkanlığını unutmaya başlamış olan” bu kesimin böyle bir vergiyi ödemek zorunda kalması, savaş sonrasında büyük toprak sahipleri ve tarım burjuvazisinin CHP iktidarına karşı “cephe almasının” kuvvetli gerekçelerinden birini oluşturmuştur (Boratav, 2006: 346).

Toprak Kanunu

Cumhuriyet yönetimi 1933–34 yıllarının sanayi hareketi gereği köylüyü hammadde ve gıda kaynağı olarak harekete geçirmek ve köylünün satın alma gücünü artırmak istemiştir. Bu amaçla daha bu yıllarda köy, toprak ve tarıma yönelik politikalar yeniden gözden geçirilmiştir. Tarıma ilişkin amacın ekonomik boyutu bu olmakla birlikte, işin bir de siyasi boyutu olmuştur. Cumhuriyet yönetimi toprak mülkiyetinde feodal güçlerin varlığını da, köylünün topraksızlığını da istememiştir. Bu amaçla sayıları çok fazla olan topraksız ve az topraklı köylüye toprak dağıtarak, devlet herkese bir güvence vermek istemiş, bunun başarılabilmesi halinde yeni devlet köyün kontrolünü eline geçirebileceğini hesap etmiştir. Bu amaçla Haziran 1927 yılında 1097 sayılı yasayla ilk kez gündeme gelen toprak dağıtımını konusu, Haziran 1929 yılında 1505 sayılı yasa ile genişletilmiştir. 1934 Haziranında da yönetimin ısrarlı tutumuyla konu 200 no’lu Meclis kararıyla tekrar gündeme gelmiştir (Aydemir, II, 1968: 320–321, Avcioğlu, 1990: 485, Kuruç, 1993: 88–89).

Toprak Kanunu liderlerce ısrarla savunulmasına ve 1937 yılında hükümet programlarına alınmasına rağmen 1937 yılından itibaren sekiz yıl bekledikten sonra

ancak 1945 yılında çıkarılabilmıştır. Bu gecikmede dünya savaşı şartları kadar toprak reformuna gösterilen büyük mukavemetin de payı olmuştur (Avcıoğlu, 1990: 491–495).

1945 yılında Şükrü Saraçoğlu hükümetinin önemli bir gündem maddesini oluşturan Toprak Kanunu'nun Meclis görüşmelerinde ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Milletvekillerinin çoğu bir Toprak Kanunu'nu lüzumlu görmekle birlikte, bazı hükümlerinin yumuşatılması konusunda ısrar etmişlerdir. Özellikle büyük toprak sahibi milletvekilleri bu yasa tasarısına büyük direnç göstermiştir. Bunlardan Halil Menteş, Türkiye'de topraksız köylünün % 5 oranında ve aslında memlekette köylü mülkünün hâkim vaziyette olduğunu, zaten büyük çiftliklerin çoğunun da tasfiye edildiğini belirterek, yeni bir tasarı hazırlanmasını teklif etmiştir (Cumhuriyet, 15 Mayıs 1945).

Cavid Oral ise bu tasarıya memnun olmakla birlikte, hükümetin alelacele teklif ettiği ve komisyonun da kabul ettiği 17. maddeden dolayı tasarının aldığı şekilden rahatsız olmuştur. Oral, demokrasi rejimlerinin zafer kazandığı o sıralarda bu kanunun zihniyetinin yanlış olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, hissi ve tek taraflı düşünüldüğü, araziye çok parçalamanın yanlış olacağı, orta işletmelere ziraat açısından ihtiyaç olduğu, büyük ziraatın engelleneceği, yüksek maliyetle çalışan devlete ziraat işi yaptırılmak istendiği gibi birçok sakınca saymıştır.

Emin Sazak, Toprak Kanunu komisyonuna iştirak ettiğini, ancak zihniyetin aslının iyi olmadığını ve hükümeti de bu niyetten ayırmanın mümkün olmadığını belirtmiştir. Ayrıca, memlekette ne kadar toprak olduğuna ve ne mahiyette bulunduğuna dair ciddi bir inceleme yapılmadığını, kamulaştırma işinin 50 dönüme kadar indirilince kendisi gibilerin mağdur olacağına işaret etmiştir. "...Siz elinizi vicdanınıza koyar, Türk milletinin selametini nerede görürseniz oraya rey verirsiniz. Allah muininiz olsun" sözleriyle sıkıntısını dile getirmiştir (Cumhuriyet, 15 Mayıs 1945).

Refik Koraltan ise bu kanunla arazi sahiplerine çok önceki yıllara ait vergi kayıtlarına göre bedel ödenmesi ve malının değerinin verilmemesi halinde bunun adının "zor alım" olacağını kaydetmiştir (Cumhuriyet, 15 Mayıs 1945).

Cumhuriyet gazetesi yasayı destekleyenler arasında yer almıştır. Gazetenin yazarlarından Yavuz Abadan kanunun herhangi bir ideolojik eğilimden uzak olduğunu belirtmiştir. Abadan, "...sosyal adaleti perçinleştirmek prensibi bu kanunla sadece

çiftçiye münhasır olmak üzere bir tatbik sahasına kavuşacaktır...” sözleriyle tasarımı savunmuştur (Cumhuriyet, 15 Mayıs 1945).

Bu tartışmalardan iki gün sonra TBMM’nde Toprak Kanunu görüşmeleri sırasında yine çok hararetli konuşmalar yapılmıştır. Bunlardan Fikret Yüzatlı tasarının amacının parti programına girmiş topraksız çiftçiye toprak vermek, ziraatta teşkilatlandırılmış küçük işletmeye doğru gitmek olduğunu belirtmiştir:

“...Küçük işletme zihniyeti yürütülürken büyük toprak sahiplerinden topraklarının alınması ve ihtiyacı olanlara dağıtılması zaruridir” (Cumhuriyet, 18 Mayıs 1945).

Rasih Kaplan da bu kanunun “nasyonal sosyalist rejimin toprak iskân kanunundan esinlenerek hazırlandığına” dair ileri sürülen iddialara sert bir dille yanıt vermiştir. Hâkim Sedad Çumralı da, Çiftçiyi Topraklandırma tasarısının toplumsal bir rahatsızlığın tedavisi olduğunu belirtmiştir (Cumhuriyet, 18 Mayıs 1945).

Kanuna muhalefet edenlerden Hamdi Şarlan ise görevlerinin Meclis’e gelen her hükümet teklifini kayıtsız-şartsız kabul etmek olmadığını, görüşmelerde mütalaasını söyleyenlere “hükümeti neden teşvik edip, cesaretlendirmiyorsun?” denilmesinin yanlış olduğuna değinmiştir. General Naci Özdeniz ise tasarıdaki bazı maddelerin yeniden gözden geçirilmesini önermiş ve kanundaki haksızlığa dikkat çekmiştir:

“...benim malım dediğim bir şeye bu tasarı malın değil diyor. Niçin benim malıma karşı emniyetim sarsılsın? Memleket geniştir ve işlenmemiş yerler çoktur. Bir yandan hükümet kombinalar ile geniş arazi işletmekteyken başkalarına vermek için niçin benim malımdan alsın?...” (Cumhuriyet, 18 Mayıs 1945).

Toprak Kanunu Mayıs 1945 bütçe kanunu görüşmeleri sırasında tekrar gündeme gelmiştir. Bu görüşmeler sırasında Şükrü Saraçoğlu hükümetinin icraatlarını eleştiren, aleyhte bir grup dikkat çekmiştir. Bu grubun içinde Emin Sazak, Adnan Menderes, Refik Koraltan gibi Toprak Kanunu’na muhalefet eden bazı milletvekilleri yer almıştır. Cumhuriyet tarihinde o güne kadar görülmemiş tartışmalara sahne olan ve ikinci kez güven oylamasına sunulan 1945 bütçesi 359 oyla kabul edilmesine rağmen, ilk kez red oylarıyla karşılaşılmıştır. Genel temayüllerin dışına çıkılan oylamada 7 red (Emin Sazak, Refik Koraltan, Celâl Bayar, Fuad Köprülü, Hikmet Bayur, Adnan Menderes, Recep Peker) oyu kullanılmıştır.

Bu görüşmelerde Saraçoğlu hükümetine önemli eleştiriler de yöneltilmiştir. Şükrü Saraçoğlu ise, Emin Sazak’ın hükümete birkaç ay öncesine kadar tam itimadı

olduğunu her fırsatta tekrar ederken, Toprak Kanunu mevzu gündeme geldiğinden beri itimadının sarsıldığını söylemeye başladığını belirtmiştir. Saraçoğlu, kişilerin itimadını yitirmek pahasına da olsa köylüyü kurtarmak için çıkarılacak olan Toprak Kanunu'ndan ne olursa olsun dönülmeyeceğini beyan etmiştir (Cumhuriyet, 30 Mayıs 1945).

O günlerde Meclis'te bu hararetli tartışmalar yaşanırken, Cumhuriyet gazetesi de Toprak Kanunu tasarısını kamuoyuna anlatma gayreti içine girmiştir. Gazete günlerce konunun üzerinde durmuş, 1943'ten beri ağırlıklı olarak başyazıları yazan Nadir Nadi köşesinde Toprak Kanunu tasarısını başından sonuna kadar savunmuştur. Nadir Nadi, bu kanunun bazılarının söylediği gibi ne faşistlik özentiliği ne de Bolşevik kopyacılığıyla hiçbir ilgisinin olmadığını, kanunun Türk milletinin ekonomik kalkınmasını sağlayacak bir inkılâp hamlesi olduğunu vurgulamıştır (Cumhuriyet, 6 Haziran 1945).

Nadir Nadi bu yazılarında ziraatın gelişmesi için esas yapılması gereken işin makineleşen/endüstrileşen bir tarım yaratmak olduğunu belirtmiştir. Endüstrileşen tarımın mutlaka geniş arazilere ihtiyaç duymayacağını, küçük toprak sahiplerinin de makineden faydalanarak ziraat yapabilme, ürününü çeşitleyebilme, maliyet fiyatını düşürebilme gibi olanaklara kavuşabileceğini, bu yüzden toprak inkılâbını tenkit edenlerin haksız olduğunu vurgulamıştır (Cumhuriyet, 16 Mayıs 1945).

1945 yılının ortalarında Şevket Raşit Hatipoğlu'nun Tarım Bakanlığı sırasında hazırlanan “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” tasarısı Meclis içinde ve dışında büyük toprak sahiplerinin direnişleri ile karşılaşılrsa da 15 Haziran 1945 tarihinde 4753 sayılı yasa ile kanunlaştırılmıştır. Buna göre, büyük tartışmalardan sonra devlete ait toprakların ve belirli büyüklükteki ve belirli şartlardaki (5000 dönümü geçen) çok az miktardaki özel arazinin kamulaştırılarak topraksız köylülere dağıtımını kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet, 12 Haziran 1945, Avcıoğlu, 1990: 491–495).

Toprak Kanunu tasarısı yasalaşırken, birçok tartışmaya neden olan 17. madde⁴⁷ de yasalaşmıştır (Cumhuriyet, 5 Haziran 1945). Ancak, sözkonusu madde 1950 yılına kadar yürürlükte kalmış olmasına rağmen uygulanamamıştır. Kanunun diğer pek çok

⁴⁷ Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi, o bölgede, 39. madde gereğince dağıtmaya esas tutulan miktarın 3 katı ve kendi seçtiği yerde sahibine bırakılmak şartıyla, yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak suretiyle kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak arazi 15 dönümden aşağı olamaz...” . Maddenin tamamı için bkz. *Cumhuriyet* (05 Haziran 1945).

maddesi de kâğıt üstünde kalmıştır. Ege'den Adnan Menderes, Çukurova'dan Cavit Oral ve orta yayladan Emin Sazak, Güney Doğu'dan Şeref Uluğ ve bu kişilerin çevreleri sonuna kadar bu kanuna muhalif kalmışlardır. Kanun çıktığı zaman artık memlekette çok partili rejim çabaları da başlamıştır (Aydemir, II, 1968: 341–342). Esas olarak uygulanmayan ve bir toprak reformu niteliği taşıyan unsurları büyük ölçüde ortadan kaldırılmış olan bu kanun, her şeye rağmen sonunda CHP'nin parçalanmasına yol açan en önemli reformist girişimlerden biri olma özelliğini taşımıştır (Boratav, 2006: 291).

3.1.3. Savaş Bütçeleri

1939 yılına gelindiğinde dünyadaki siyasi gerginlik ortamına paralel olarak Türk hükümeti de dikkatli bir tutum içine girmiş ve savunma harcamalarına ayrılan tahsisatı artırmıştır. Kara, deniz ve hava kuvvetlerine sarf edilmek üzere 84 milyon lirayı bulan 1939 Milli Müdafaa bütçesi bir önceki seneye göre oldukça yüksek tutulmuştur. Milli gelirin 1/3'nden fazlasını içine alan 1939 bütçesi, o yıla kadar oluşturulan bütçeler içinde Milli Müdafaa'ya en fazla tahsisat ayrılan ve Meclis'in müzakereye lüzum görmeden onayladığı tek Cumhuriyet bütçesi olmuştur (Cumhuriyet, 31 Mayıs 1939).

Savaş yıllarında harcamalardaki artışın etkisiyle bütçelerde de sürekli bir genişleme olmuştur. 1941 yılı bütçesi 309 milyon lira olmuştur. O sene dünyada devam eden savaş ve Türkiye'nin savunma gereksiniminin halen devam ediyor olması, Milli Müdafaa bütçesine 77 milyon lira ayrılmasını zorunlu kılmıştır. 1942 yılında bütçe yekûnu 394 milyon olurken, Milli Müdafaa'ya ayrılan tahsisat 101 milyon lira olmuştur. 1943 senesinde ise 486 milyon olan bütçe rakamının, 116 milyonu Milli Müdafaa'ya ayrılmıştır (Cumhuriyet, 24 Mayıs 1944).

Şükrü Saraçoğlu hükümetinin düzenlediği 1944 yılı bütçesi o günlerin en hararetli münakaşa ve müzakere konusu olmuştur. Başta Celâl Bayar, Hikmet Bayur olmak üzere bazı milletvekillerinin özellikle aşağıdaki konuları da eleştirdikleri görülmüştür.

- Tehlikeli boyutlara varan emisyon hacmi,
- Adi bütçe her yıl artarken Milli Müdafaa'ya ayrılan tahsisatın değişmemesi, ihtikârla mücadelede hükümetin yetersiz kalması,
- Dalgalı borçlar,
- Memur maaşlarının $\frac{3}{4}$ 'ünün muhtekire gitmesi,

- Memurlara yapılan aynî yardımın yetersizliği,
- Zararda olan müstahsilin durumu.

1944 yılı bütçesi 570 milyon lirası adi, 380 milyon lirası fevkalâde masraflara harcanmak üzere toplam 952 milyon lira olarak belirlenmiştir. 1944 bütçesinin en büyük kısmını orduya verilen tahsisat teşkil ederken (% 54), bunu sırasıyla maarif ve memurlara verilen önemin bir göstergesi olarak memurlara ayrılan tahsisat izlemiştir. Planlanan bütçenin % 95'inin toplanacak vergilerle karşılanacağı tahmin edilirken, açık konusu olacak % 5'lik bölümünü oluşturan 51 milyon lira için ise istikrazlara gidilmesi planlanmıştır (Cumhuriyet, 24–25–27–31 Mayıs 1944).

1945 yılında 7 aylık yeni bütçe görüşmeleri sırasında, Bütçe Komisyonu önemli bir rapor vermiştir. Buna göre 1943'te hayat pahalılığı 471'den 1944'te 415'e düşmüş olmakla birlikte, pahalılık ve fiyat meselelerinin halledilmekten çok uzak olduğu belirtilmiştir. Raporda ayrıca, tarım ve sanayide himaye politikası ve para miktarının artırılmasına devam edilmesi halinde fiyatlarda önemli bir düşmenin beklenmemesi gerektiği bildirilmiştir. 1945 masraf bütçesi ise, 371.427.799 lirası adi, 224.407.099 lirası olağanüstü olmak üzere toplam 595.874.898 lira olarak tespit edilmiştir. Gelir ise 530.233.000 lira olarak hesap edilmiştir (Cumhuriyet, 16 Mayıs 1945).

3.1.4. Dış Ticaret

II. Dünya Savaşı Türkiye'nin ihracatında olumlu etkiler yaratmıştır. 1939–1945 savaş yılları boyunca savaşan ülkelerin gıda ihtiyacının karşılanması gereğinin de bir sonucu olarak, Türkiye toplam ihracatının % 91'ini oluşturan tarım ürünlerinin ihracatını artırma imkânı yakalayabilmiştir. İçeride ve dış piyasalardaki artan talebin etkisiyle yükselişe geçen ihracatta ulaştırma sorunları dışında ciddi bir güçlükle karşılaşmamıştır (Koçak, 2009: 369). 1938–1939 yıllarında 110 milyon \$ civarında olan ihracat hacmi, savaş yıllarında ortalama 125 milyon \$ civarında seyretmiştir. İhracattaki bu artışa karşın, ithalatta durum farklı olmuş, ithalat hacmi oldukça daralmıştır. İthalat, 1938'de 120 milyon \$'dan, 1940–1941 yıllarında 50–55 milyon \$ seviyelerine kadar düşmüştür (Boratav, 1987: 67, 2006: 287) Ülkenin ihtiyacı olan yatırım malları, ara mallar ve sanayi mallarının temini çok güç, hatta bazen imkânsız olmuştur. Çünkü savaş içerisinde bu mallar savaşan ülkelerin ihtiyacını bile karşılayamamıştır. Bu mallarda bir ithalat imkânı bulunduğu ise ithalatın bedeli yüksek olmuştur. Bu nedenle Türkiye savaş süresince sanayi ve ulaştırma alanlarında

yeni yatırımlar yapamamış, sanayi planını uygulayamamış, yapım aşamasındaki tesislerin tamamlanmasında zorluklar yaşamıştır. Hatta mevcut tesislerin işletilmesinde dâhi büyük güçlüklerle karşılaşmıştır (Koçak, 2009: 370).

Bazı kaynaklara göre II. Dünya Savaşı yıllarında ihraç mallarımıza olan talep artışı ve ithal imkânlarının azalmış olması nedeniyle dış ticaret fazlası verdiğimiz, ihracatımızın ithalatımızı bir hayli geçtiği kaydedilmektedir. Buna göre, 1939 yılında ihracat ve ithalat arasındaki fark; 7.1 milyon \$, 1940'da 30.9 milyon \$, 1941' de 35.8 milyon \$, 1942' de 13.2 milyon \$, 1943' de 41.4 milyon \$, 1944' de 51.7 milyon \$, 1945' de 71.3 milyon \$ olmuştur (Akbank, 1980: 340, Hatiboğlu, 1981: 64, Hale, 1986: 73–74, Kepenek ve Yentürk, 2009: 79).

Buna karşın Tezel bu yıllarda Türkiye'nin ödemeler dengesinin açık verdiğini belirtmektedir. Buna göre, 1940–1945 yılları arasında dış borçların toplam tutarı 1943 Alman ve Amerikan Lend-Lease kredileriyle birlikte 360 milyon TL olmuştur. Bu tutarın 307 milyon TL'lik kısmı aynî olarak, yani askeri malzeme olarak gelmiştir. Gümrük istatistikleri ise bu yıllarda askeri ithalat dışında 323 milyon TL dış ticaret fazlası göstermektedir. 307 milyon TL tutarındaki askeri ithalat düşüldüğünde bu rakam 16 milyon TL'na inmektedir. Ayrıca, bu dönemde Osmanlı borçları ve millileştirmelerden kaynaklanan borçların anapara ve faizleri için toplam 153 milyon TL ödeme yapıldığı da hesaba katıldığında, 1940–1945 yıllarında da ödemeler dengesinin “fazla değil, açık verdiği” tahmin edilmektedir (Tezel, 1986: 189).

Almanya ile Olan Ticaret ve Krom

Savaş yıllarında yapılan dış ticarete dikkat çeken en önemli noktalardan biri Almanya ile olan ticaretteki artıştır. 1934 yılında dinamik bir şekilde artan, ciddi bir yekûn teşkil etmekle birlikte 1937'de bir ölçüde hafifleyen Türk-Alman ticareti, savaş yıllarında çok ciddi boyutlara ulaşmıştır. Almanya'nın her ne mal olursa olsun ve her ne fiyattan satılırsa satılsın almaya hazır olan durumu, özellikle büyük bir tüketici kütleye sahip olmasından ve buna karşın üretim sahalarından yoksun bulunmasından kaynaklanmıştır. Bunların yanı sıra emperyalist ve yayılmacı emeller taşıyan Almanya'nın stok yapma ihtiyacı da talebin artmasına neden olmuştur. Bu konjonktürde Almanya'nın Türk ihraç mallarını dünya fiyatlarının üstünde oluşan yüksek fiyatlardan satın alıyor olması Türk tacirlerinin de işine gelmiş, ancak Almanya'da bu işten kârlı çıkmıştır (Cumhuriyet, 28 İkincikanun 1940).

Gazete haberlerinden Almanya'nın bu dönemde Türkiye'ye olan ticarete bazı avantajlar sunduğu da görülmüştür. Mesela, 1940 yılında imzalanan 7,5 milyon liralık Ticaret Anlaşmasına göre Türk ihraç malları FOB İstanbul teslimi, Alman malları ise CIF İstanbul teslimi olacak şekilde kararlaştırılmıştır. Buna göre tüm nakliyat ve sigorta kapsamı riskler Almanların sorumluluğunda kalmıştır (Cumhuriyet, 28 İkincikanun 1940).

Bunların yanı sıra, Türk dış ticaretinin Almanya'ya bağımlı hale gelmesinde başka nesnel koşullar da etkili olmuştur. Şöyle ki yine gazete haberlerinden anlaşılacağı üzere, bu yıllarda Türk ihraç mallarına Almanya haricinde ödeme ve tüketim kabiliyeti yüksek başka ülkelerden ciddi bir talep de gelmemiştir. Cumhuriyet gazetesinde rastlanan bir habere göre İngiltere ile olan ticari münasebetler 1940'lara kadar istenilen düzeyin altında seyretmiş, bu zamana kadar yapılan anlaşmalar amacına ulaşmamıştır. Bu ülke ile olan finansal iş birliği ilk kez 1935 yılında imzalanan bir kliring anlaşması ile başlamış, o zamanki şartlara göre çok şey beklenen bu anlaşmadan umulan sonuçlar elde edilememiştir. Ülkemizde İngiliz ihraç mallarına gösterilen ilgiye karşılık, İngiltere Türk mallarına aynı alâkayı göstermemiştir. Neticede alınan mala karşılık mal satılmadığından kliring işlememiş, İngiliz tacirler Türkiye'ye sattıkları eşyanın bedelini alamamışlardır. 1935 anlaşmasından sonra 1936'da yapılan kredi anlaşmasının uygulamasında ise birçok pürüzler çıkmıştır. Bu anlaşmalardan sonra da Türk-İngiliz ticari münasebetleri düzenli bir şekilde yürümemiş, Türk-İngiliz kliring hesabında 10 milyon lira borç bakiyesi buna bir delil olarak gösterilmiştir. Benzer bir durum Fransa ile olan ticarete de söz konusu olmuştur. Fransa ile ticarete de kliring hesabı 34 milyon lira borç bakiyesi vermiştir (Cumhuriyet, 21 Şubat 1940).

O günlerde Cumhuriyet gazetesinin Almanya ile olan ticarete bazı eleştirel yaklaşımları da olmuştur. Gazete Almanya'nın aslında Türk dış ticaretine bazı açılardan zarar verdiğinin altını çizmiştir. Gazetede F.G. imzasıyla yazılan "Almanya'ya muhtaçmıyız" başlıklı bir yazıda Almanya ile yapılan ticaret hakkında önemli tespitler yapılmıştır:

"İhracatçılarımız Alman ithalat dairelerinin dünya piyasalarına nazaran yüksek olan fiyatlarla belki her pazarda satılmayacak malları satmak imkânını buluyorlardı. Fakat bunun mukabili olarak Almanya'nın verdiği de 'Etrüsk' vapuru tertibi metalardı. Hem Almanya, Türk ihracatçıları Almanya'ya bağlamakta büyük bir meharet de göstermiş, adeta dünya pazarlarından uzaklaştırmıştır" (Cumhuriyet, 28 İkincikanun 1940).

Türkiye savaştan önce yaptığı bazı anlaşmalarla siyasi anlamda Alman karşıtı ve statükodan yana devletler grubuna dâhil olduysa da, savaş yıllarında yaptığı ticari anlaşmalarla gerek demokrasilerle gerekse de Almanlarla ekonomik ilişkilerini devam ettirmeye çalışmıştır. Ancak, Almanya'nın Türkiye'den yıllık 60.000 ton krom istemesi, aksi durumu “tarafsızlıkla bağdaşmayan, dostça olmayan tavır” olarak değerlendireceğini bildirmesiyle tüm ülkelere yetecek kadar krom üretemeyen Türkiye zor durumda kalmıştır. Çünkü Türkiye elindeki kromu her iki tarafa da paylaştırarak bir denge gözetmek istemiş, hem de hiçbir tarafın tek alıcı konumuna gelmesini istememiştir. Silah teknolojisinde önemli bir yeri olan kroma ihtiyaç arttıkça, tarafların Türkiye üzerindeki baskıları da artmıştır. 31 Ağustos 1939 tarihinde sona eren Türk-Alman Ticaret anlaşması Almanya'nın minimum krom miktarı ısrarı üzerine yenilenememiştir. Türkiye bu durumda İngiltere ve Fransa ile bazı ticari anlaşmalar yapmak yoluna gitmiş, iki sene süreyle kromunu bu ülkelere satmayı kabul etmiştir. Bunun yanı sıra İngiltere Türkiye'ye 25 milyon sterlinlik bir kredi vermiş, Fransa'nın da açtığı krediyle birlikte toplam 27 milyon sterlinlik bir kredi tahsis edilmiştir. Bu anlaşmadan sonra da Almanya'nın krom konusundaki baskıları devam etmiştir. Türkiye'de bu arada Almanya'dan gerek savaş malzemesi satın almak, gerekse de Alman işgali altındaki ülkelerle ticarete devam etmek istemiştir. Bu arada Almanya'da Türkiye'yi etkisi altına alarak, savaş dışı konumunu sürdürmesini hesap etmiştir. Sonuç olarak Türkiye Almanya ile Haziran 1940 tarihinde krom hariç olmak üzere 1 yıllık bir ticaret anlaşması imzalamıştır (Oran: 2009, 424–425).

Cumhuriyet gazetesi de o günlerde Almanya ile olan ticaretin aksaması ve 1940 anlaşması hakkında bazı değerlendirmeler yapmıştır. 1938 senesinde ihracatın 62.210.000 lira, ithalatımızın ise 70.411.000 lira olduğu Almanya ile olan ticaret 1939 yılında patlak veren olaylardan dolayı Temmuz 1939 tarihinde aksamaya başlamıştır. Bu ülke ile olan ticari münasebetler Temmuz 1940 tarihinde Ankara'da imzalanan 21,5 milyon liralık ticaret anlaşması ile tekrar ivme kazanmıştır. Bu anlaşmaya göre mübadelenin 13 milyonluk kısmı ile şimendifer, 7 milyonluk kısmı ile de piyasa maddesi alınacaktı. Buna karşılık Almanya'ya 7 milyonu tütün olmak üzere toprak mahsulleri satılması kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1940). Yine 1940 yılının sonlarına doğru, Almanya'nın alacaklarının tasfiyesi için 7 milyon liralık bir anlaşma daha yapılmıştır (Cumhuriyet, 26 Birincikanun 1940).

Savaşın sonlarına doğru Türkiye ile Müttefikler arasında güven bunalımı yaşanırken krom meselesi tekrar gündeme gelmiştir. 1941 yılında yapılan bir anlaşmayla Almanya'ya Ocak 1943'ten itibaren tekrar verilmeye başlanan krom, 1944 Nisan ayında Müttefikler ve Türkiye arasında gerginliğe sebep olmuştur. Müttefikler bugünlerde en azından Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı krom ihracatını durdurmasını istemişlerdir. Bu arada 30 Nisan 1944'te sona erecek Türk-Alman Ticaret anlaşmasının uzatılması için Ankara'ya gelen Alman ticaret heyetinin ziyareti üzerine, 14 Nisan 1944'te ABD ve İngiltere büyükelçileri bir de nota vermişlerdir. Buna göre Türkiye'nin Almanya ile olan ticaretini kesmesi, aksi takdirde diğer tarafsız ülkelere tatbik edilen muamelenin Türkiye'ye de tatbik edileceği bildirilmiştir (Oran, 2009: 465–466).

Nisan 1944'te İngiliz Times gazetesi de krom meselesi ile ilgili bir haber yapmıştır. Gazete Türkiye'nin İngiltere'ye giderek azalttığı krom miktarından şikâyet etmiştir. Habere göre Türkiye son aylarda İngiltere'ye yaptığı krom ihracatını iyice azaltmış, buna karşılık Almanya'ya yaptığı krom ihracatını ise arttırmıştı. Gazete bu eleştirilerine karşılık, Türk resmi makamlarınca “taşıt vasıtası sıkıntısı çektiklerini, Almanya'ya yapılan krom ihracatının ise Almanya'nın ödünç verdiği lokomotif ve vagonlar ile yapılabildiği” şeklinde bir gerekçe gösterildiğini de kaydetmiştir (Cumhuriyet, 9 Nisan 1944).

Yine Nisan 1944'te Avam Kamarası toplantısında konuşan İktisadi Harp Nazırlığı parlamento kâtibi M. Dingle Foot Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı krom ihracatına ilişkin bazı rakamlar vermiştir. Buna göre Türkiye 1943 senesi boyunca Birleşmiş Milletlere 56 bin ton, Almanya'ya da yaklaşık 47 bin ton krom ihracatı yapmıştır. Türkiye 1944 senesinin ilk ayında ise BM'e 1870 ton krom gönderirken, Almanya'ya 14800 ton göndermiştir. BM'e gönderilen kromdaki azalış, nakliyat güçlüklerine bağlanırken, Almanya'ya olan ciddi artışın nedeni olarak ise Türkiye'nin bu ülkeye sattığı kromun büyük bir kısmı karşılığında yaptığı silah alımları gösterilmiştir (Cumhuriyet, 19 Nisan 1944).

Görüldüğü gibi Almanya bu dönemde Türkiye'ye nakliye, araç temini gibi bazı kolaylıklar sunarak Türkiye'nin kromu kendisine satmasını sağlamış, Türkiye de gerek dış ticaretinin çökmemesi, gerekse de silah temini için bu ticaretin devamını istemiştir. B. Oran da, bu dönemde Türkiye'nin bu ülkeye olan ticaretinde siyasi kaygılardan çok,

ticaretin durdurulmasıyla uğrayacağı ekonomik kayıpları hesap ettiğini belirtmektedir (Oran, 2009: 465–466)

Türk hükümeti gelen baskılar üzerine Almanya'ya yapılan krom satışını önce ayda 4.200 tona indirmiştir (Oran, 2009: 465–466). Bir süre sonra da Numan Menemencioğlu'nun “Biz bitaraf değiliz... Mütteliklerin notasını bir bitaraf devlet gibi değil, bir Müttelik gibi tetkik etmemiz lazım gelir ” sözleriyle dile getirilen siyasi konum gereği, 21 Nisan 1944'te krom satışı tamamen durdurulmuştur (Cumhuriyet, 21 Nisan 1944).

Nadir Nadi de krom için alınan son kararlar üzerine bir makale yayınlamıştır. O günlere kadar yazılarında sürekli Türkiye'nin “tarafsız” olduğunu vurgulayan gazeteci, bu kez dış ticaret politikamızın İngiltere ile dört yıl önce imzaladığımız ittifak anlaşması hükümlerine uygun yürüdüğünü belirtmiştir. Nadir Nadi, Almanya ile olan ticaretin bazı Anglosakson gazetelerinin iddia ettiği gibi “Mütteliklerimizin” düşmanlarına yardım olsun diye değil; Türkiye'nin Mütteliklerden sağlayamadığı hayati önemdeki maddelerin karşılığında krom verilmesi olduğunu kaydetmiştir. 1943'e kadar, yani Mihverin harpteki en güçlü olduğu yıllarda dâhi Türkiye'nin bu ülkeye krom satmadığını, dolayısıyla “oportünist” bir siyaset izlemediğini ispat ettiğini de sözlerine eklemiştir (Cumhuriyet, 22 Nisan 1944).

3.1.5. Savaş Yıllarında Bölüşüm İlişkileri

Savaşın ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri toplumda gelir dağılımındaki dengeleri de bozmuştur. Toplumdaki kesimlerin milli gelirden aldığı paylara bakıldığında, çiftçilerin, sanayicilere, tarım ürünlerini pazarlayan ticaret burjuvazisinin sanayi ürünlerini pazarlayan ticaret erbabına karşı durumları ileri gitmiştir. Çünkü sanayi ürünlerindeki artış oranı, toptan eşya fiyatları ile buğday, tütün gibi tarım ürünlerin çok gerisinde kalmıştır (Boratav, 1987: 70).

Enflasyondan en çok yararlananlar tüccarlar, özellikle de dış ticaretle uğraşanlar olmuştur. Hükümet Türk parasının dış değerini enflasyonun etkilerine göre yeniden ayarlamadığı ve etkili bir fiyat denetimi yapamadığı için düşük kurlarla ucuz döviz temin eden ithalatçılar büyük vurgun vurmuşlardır. 1939–1944 yılları arasında gümrüklerde TL birimiyle beyan edilen ithal bedellerindeki fiyat artışı % 189 iken, ithal mallarının İstanbul'daki fiyat artışı % 380'lere ulaşmıştır. Sermaye ve ara malı

ithalatındaki darlıklara karşın üretimini sürdürmekte olan başta devlet fabrikaları olmak üzere sanayi kuruluşları yine büyük kâr'lar elde eden başka bir kesim olmuştur (Tezel, 1986: 222).

Savaşta gelirlerini artıran bir başka kesim de piyasaya yönelik üretim yapan büyük toprak sahipleri olmuştur. Bu kesimin savaş dönemi kazançları 1942–1943 yıllarında sınırlı kalırken, hükümetin tarım fiyatlarını serbest bırakmasıyla sonraki yıllarda kazançları artmıştır (Tezel, 1986: 222). Büyük çiftçiler özellikle %25 Kararı'ndan sonra ürünlerinin % 50'sini devlete verdikten sonra geriye kalan kısmı serbest piyasada yüksek fiyattan rahatça satabildiğinden, servetlerini ve arazilerini genişletme imkânı bulmuşlardır (Pamuk, 2005: 105–107).

Tüccar malını, büyük toprak sahibi de ürününü karaborsaya vermeye alırken iki kesimin de sınıf atlaması söz konusu olmuştur. Memlekette o zamanki tabiriyle “hacığa” denilen tiplerin ortaya çıkması bu dönemin yarattığı bir sonuçtur. Savaş yıllarında sermaye birikimi oluşturmuş olan bu sınıf savaştan sonra burjuvazi olarak siyaset sahnesinde de görülmüştür (Oran, 2009: 391).

Savaş yıllarında durumlarını “görel olarak koruyabilen” bir kesim de memurlar olmuştur. Özellikle Refik Saydam'ın politikaları sayesinde maaşlarda milli gelirden alınan pay, 1941'de % 10'a kadar yükselirken, artan enflasyonla birlikte 1942'de %7,4'e, 1943'te % 5,3'e düşmüştür. Ancak, bu pay 1944–1945 yıllarında savaş öncesindeki döneme tekrar yaklaşmıştır. Bunda tek parti iktidarının memur tabakasına yaklaşımı önemli bir etkidir. Tek parti rejimi, memur tabakasının enflasyona karşı ezilmemesi için çok çaba sarf etmiştir. Savaş yıllarında memurların hayat standardındaki azalma sadece milli hâsıladaki gerileme oranında (% 25) olmuş, memur kesimi bu yıllarda görel bir istikrar içinde kalmıştır (Boratav, 1987: 71).

1937'lerin köylü lehine bütün iyi niyetli girişimleri ve temennilerine rağmen II. Dünya Savaşı yıllarında savaşın ekonomik yükü büyük ölçüde küçük ve orta köylü ile işçi ve ücretli kesime taşınmıştır. Her ne kadar 1923–1950 yılları arasında gelir dağılımına ilişkin veriler olmasa da genel gözlemlere dayalı olarak işçilerin yaşam düzeylerinde büyük düşüşler olduğu belirtilmektedir. İmalat sanayinde 1939–1943 arasında ücretler % 40 azalmıştır. Ayrıca, kamu kesiminde emekli, dul, yetim maaşı

alanların gelirlerinde de korkunç azalmaklar olmuştur (1938’de emeklilere kişi başına 1420 TL ödenirken 1945’te bu tutar 274 TL’na düşmüştür) (Tezel, 1986: 222).

Küçük köylü açısından da savaş yılları yıkıcı olmuştur. Köylü kesiminden % 25 Kararı ile ürününün zorla satın alınması küçük ve orta köylünün pazarlanabilir artığını azalmıştır. Böylece yoksul köylülerin yüksek buğday fiyatlarından yararlanması mümkün olamamıştır. Hatta kendi toprağı olmayan, kiracı-ortakçı olan köylü bu kararlar birlikte kendi hububat tüketimini bile kısmak zorunda kalmıştır. Küçük üreticiler ellerindeki buğdayı kilosu 20 kuruştan devlete verirken büyük müstahsil aynı buğdayı 100 kuruştan serbest piyasada satabilmiştir (Pamuk, 2005: 105–107).

İ. Ortaylı da savaş yıllarında karaborsacılığa karşı köylünün üretiminin baskıcı bir denetime tabi tutulduğunu belirtirken, o dönemin çelişkilerini zamanın genç savcılarında merhum Şinasi Akgöneç’in şu sözleri ile dile getirmektedir:

“Köylünün sakladığı beş-on teneke buğdayı müsadere ediyorsun, sonra onları silosuz ve katarların uğramadığı demiryolu istasyonlarında çürütüyorsun” (Ortaylı, 2011: 98).

3.1.6. Savaşın Sonunda Hükümete Yöneltilen Eleştiriler

1945 sonlarına gelindiğinde savaş bitmiş, Türkiye savaş dışında kalarak, kan dökülmesi önlenmiş olmakla birlikte, bu zor yılların yarattığı ağır ekonomik koşullar halkı büyük bir sıkıntı içine sokmuştur. Gazetenin yaptığı haberlerden % 500–%600’leri bulan pahalılık ve geçim sıkıntısının dönemin en baş sorunu olduğu anlaşılmıştır. Nadir Nadi o günlerde yazdığı bir yazısında durumu bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır:

“...Halk, daha fazla hürriyet, demokrasinin şu veya bu şekli, ikinci üçüncü partiler kurulması gibi nazari münakaşalar ve isteklerden ziyade hayat itibarile realitelere, ihtiyaçlara kıymet veriyor. Ucuzluk istiyor, geçim kolaylığı istiyor, dairelerde şikâyeti mucib hallerin önüne geçilmesini istiyor, işlerinin sürat ve intizamla görülmesini istiyor... Kasım ayı başında açılacak olan Büyük Millet Meclisinin başarmakla mükellef olduğu en mühim iş budur; hayatı ucuzlatmak yolunda geniş tedbirler aramasını hükümetten istemektir... ” (Cumhuriyet, 20 Eylül 1945).

Uzun savaş yıllarında ekonomiye hâkim olan pahalılık, vurgun, karaborsa, ihtikâr, mal stoklama gibi gündelik hayata dair sorunlar nedeniyle kesintiye uğrayan daha büyük iktisadi meseleler, savaşın Mayıs 1945’te sona ermesi ile tekrar hükümetin gündemine gelmiştir. O günlere kadar Meclis’te pek görülmeyen bir durum daha söz konusu olmuş, hükümet bazı icraatlarından dolayı artık eleştirilir olmuştur. Gazeteden izlendiği kadarıyla, Meclis’te yapılan tartışmalar arasında en dikkat çeken konu ise

devletin sanayi alanında küçülmesi, buna karşın özel teşebbüsün sanayide etkin rol alması olmuştur. Meclis'teki bir kısım milletvekili bu mesele hakkında hükümete ciddi eleştiriler getirmişlerdir.

Cumhuriyet gazetesi de Meclis'te ele alınan bu konulara geniş yer vermiş, milletvekillerinin görüşlerini kamuoyuna aktarmıştır. Bunlardan Feridun Fikri Düşünsel'in oldukça ileri görüşlü ve eleştirel bir bakış açısına sahip olduğu görülmüştür. Düşünsel, Devlet İktisadi Teşekkülü Kanunu ile teşekküllere verilen başlıca görevin bunları devlet müessesesi halinden çıkarıp, özel teşekkül haline getirmek ve Sümerbank'ın da asıl görevinin finansman sağlamak olduğu halde bunun uygulamada böyle gerçekleşmediğini dile getirmiştir. Düşünsel, mükelleflere yüklenen ve devletin topladığı vergilerle sanayi işinin idare edilemeyeceğini, vergilerle sanayi davasının başarılamayacağını belirtmiştir. Asıl yapılması gereken işin şahsi teşebbüs ile bankalardaki tasarrufun bir sanayi davası işi haline getirilmesi olduğuna işaret etmiştir. Düşünsel'e göre, mevcut müesseselerde devletin iştirak hissesi bağlı kalmak şartıyla, Sümerbank'ı büyük bir sanayi bankası haline getirmek gerekirdi. Yine şahsi sermayeye büyük pay ayırarak, genel sevk ve idarede özel sermayeye yer vermek doğru olacaktı (Cumhuriyet, 26 Mayıs 1945).

Milletvekili İsmail Sabuncu ise yeni fabrikalar yapılacaksa bunların öncelikle şahıslar tarafından yapılmasını, yapacak kimse çıkmadığı takdirde devletin bu işlere el atmasını, mevcut fabrikaların da Meclisin kabul edeceği esaslar dahilinde anonim şirket haline getirilmesini belirtmiştir. Ayrıca, Sabuncu'nun çok önemli bir itirazı da olmuştur. Başbakan'ın Milli Savunmaya giden 350 milyon liralık olağanüstü ödeneğin normal şartlara dönüldüğünde gelir olarak devlet elinde kalmasından dolayı bu paranın imar ve sanayileşmede kullanılabileceği yönündeki görüşlerini eleştirmiştir. Sabuncu, bunun doğru olmayacağını, bu paranın vergilere yapılan zamlarla elde edildiğini, olağanüstü halin kalkmasıyla birlikte bu zamların da sona ermesi gerektiğini savunmuştur. Buna gerekçe olarak ise hükümetin fevkâlâde hal kalkar kalkmaz bu zamları kaldıracağı şeklindeki vaadini hatırlatmıştır (Cumhuriyet, 26 Mayıs 1945).

Emin Arslan'da beklenen rasyonel çalışmanın henüz başarılamadığını, Nazilli, Gemlik Suni ipek fabrikalarının iyi çalışmadığını dile getirmiştir. Bunun nedenleri için ise fabrika yerlerinin iyi seçilememesini, işçi bulunamamasından dolayı Nazilli Dokuma fabrikasının bir kısmının sökülerek başka yere nakledilmesini göstermiştir. Ayrıca yeni

kurulacak fabrikalarda yer seçiminin doğru yapılmasına dikkat çekmiştir (Cumhuriyet, 26 Mayıs 1945).

Bunların dışında Meclis'te o günlerde başka can alıcı konular daha tartışılmıştır. Bunlar arasında devlet fabrikalarındaki maliyetlerin yüksekliği, bunlara verilen fazla kâr'ın piyasadaki fiyatların artmasına ön ayak olduğu, giyim eşyası üretiminde birbirini tutmayan ölçülerde, eninden boyundan çalınan ürünler olduğu, buna karşın bu malların ithal muadiline karşı iki misli fiyata satıldığı, fiyatların düşmesi için bir miktar ithalata mutlaka izin verilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Ayrıca, Milletler Cemiyeti İktisadi ve Mali İşler Bürosunun hayat pahalılığı hakkındaki cetvellerine göre ilk sıralarda Çin, İran üçüncü olarak Türkiye'nin geldiği belirtilmiştir. Yine Sümerbank'ın İktisat Vekilliği'ne bağlı bir vekillik haline büründüğü, İktisat Vekilliği'nin sanayi işlerinde vazifesini tam olarak yapamadığı, dünyadaki en yüksek gümrük tarifelerinden sayılacak gümrük tarifelerine ve dâhili sanayi için alınan himaye tedbirlerine rağmen sanayinin bunları hak edecek düzeyde ilerlemediği gibi başka eleştiriler de yapılmıştır. Mecliste bütçe görüşmeleri ve tartışmaları sırasında hayat pahalılığı konusunda ise şiddetli tartışmalar olmuştur. Bu tartışmalar Hikmet Bayur'un, Ticaret (Celal Said Siren) ve Ekonomi Bakanlarının (Fuad Sirmen) gerekli niteliklere haiz olmadıklarına kadar gitmiştir. Milletvekilleri memleketteki hayat pahalılığı ve fiyat meselesinin çözümden çok uzak olduğunu belirtmişlerdir. Verilen bilgilere göre 1938 ile kıyaslandığında toptan fiyat endeksi 590'dan 1944'te 458'e, hayat pahalılığı endeksi 471'den 415'e düşmüştür. Harp durumu ortadan kalkınca fiyatların biraz gerilediği, buna rağmen sanayi ve tarım alanında tatbik edilmekte olan himaye politikası ve artan para miktarı nedeniyle genel fiyat seviyelerinde önemli bir düşüş beklenmemesi gerektiği dile getirilmiştir. (Cumhuriyet, 26–27–30 Mayıs 1945).

Nadir Nadi Meclis'teki bu sanayi tartışmalarından iki gün sonra “Bizim hürriyetimiz ithal malı değildir” başlıklı bir yazı yazmıştır. Meclis'te milletvekillerinin hükümeti istedikleri gibi tenkit etmelerini, devlet işlerinde doğru veya yanlış akıllarına ne gelirse söylemelerini doğru bulmamıştır. Bunları bütçe konuşmaları sırasında söylenen, sonra bir daha dönülmeyecek olan kısır tenkitler olarak değerlendirmiştir. Gazeteci, benzer şekilde son günlerde basında da söz ve yazı hürriyetine dair gösteri mahiyetinde yazılar yazıldığını belirtmiştir. Sözü geçen yazılarda harbi demokrasiler kazandığına göre bizim hükümetin de onlara ayak uydurmak için hürriyetler konusunda

onlar gibi davranmak zorunda olduğu işlenmektedir. Bunların yanı sıra San Fransisco’da basın hürriyetine dair milletlerden imza alınacağına, uymayanlara ceza verileceği ileri sürülmektedir. Gazeteci bu yazılara kızmaktadır. Dışarıdan zorla ithal ettirilecek hürriyet fikrine karşıdır. Roosevelt’in milli ve ferdi hürriyetlere dair ileri sürdüğü fikirlere Kemalist Türkiye’nin yabancı değildir. Bunların 20 yıldır Türkiye’de oluşturulmaya çalışılan prensipler olduğunu kaydederek şöyle devam etmiştir:

“...Sadaka şeklinde dışarıdan getirilecek göz boyayıcı hürriyet eksik olsun! Madras’ta istediğini yapan bir Hindliyi, Suriye’de aklına geleni söylemekten çekinmeyen bir Arabı hiç kıskanmadım. Eğer memleketimin menfaatlerine uymıyan bir yazıdan ötürü hürriyet perdesi altında yabancıların himayesine sığınabileceğim bir dünya nizamı bir gün kurulu verirse, ben yazarlığı bırakıp ötede beride keman çalmayı tercih ederim. Kemalizmin hürriyet anlamı, her şeyden önce yurd menfaatlerini göz önünde tutar. Yüzde sekseni okuma bilmiyen bir cemiyette, ilk günden itibaren Anglo-Sakson demokrasisini aynen tatbika elbette imkân olamazdı. Şeyh Said, Arif Oruç ve Serbest Fırka tecrübeleri bunu açıkça gösterdi...” (Cumhuriyet, 27 Mayıs 1945).

Nadir Nadi’nin tek parti iktidarının hürriyetler üzerine getirdiği kısıtlamaları bazı zorunluluklardan dolayı doğru bulan bir başka yazısına 1944 yılında da rastlanmıştır. Gazeteci bu yazısında, rejimin kendisini bazı iç ve dış tehlikelere karşı korumak için tedbirler almak zorunda kaldığını belirterek, kimi özgürlüklerin sınırlandırılmasında devleti haklı bulmuştur. Nadir Nadi, Atatürk rejimine “faşist” damgasını yapııştırarak, kanunlara anti-demokratik zihniyetin hüküm sürdüğünü ileri sürenleri ise sert bir dille eleştirmiştir. Gazete içerideki tehlikelere değinirken padişahlığı yıkan, halifeliği ilga eden, batı hukuk sistemine yeni giren ve halkının çoğunun okuma yazma bilmediği bir memlekette bir anda ileri demokrasi prensiplerinin olduğu gibi yürürlüğe konulmasının imkânsız olduğunu savunmuştur. Şeyh Said’lerin, “din elden gidiyor” diyenlerin, padişah ve halife taraftarları gibi rejim düşmanlarının olumsuz propagandasına karşı, fikir, söz ve yazı hürriyetlerinin kısıtlanmasını kaçınılmaz olarak kabul etmiştir. Gazete böyle bir ortamda Türk inkılâbının korunması kaygısı ile milli hürriyetlerin ferdi hürriyetlerden üstün sayılmasını devletin bir zorunluluğu olarak görmüştür. Dışarıdaki tehditlerden bahsederken ise başta komünist Sovyetlerin yaymaya çalıştığı ideoloji propagandası ile 1930’larda giderek artan İtalyan emperyalizmi gösterilmiştir. Özellikle de Ege kıyılarını ima ederek gümbürtülü nutuklar atan faşist Mussolini’ye imkân vermemek için Kemalist rejimin getirdiği kısıtlamalar bir savunma tedbiri olarak haklı bulmuştur. Nadir Nadi en demokratik ülkelerden Amerika’da dahi komünizmle mücadele için anayasa, demokrasi, hürriyetler bir tarafa

bırakılarak, ülkelerine zararı dokunabilecek her şeyin devletçe yasaklandığını, zararlı propagandaya baskı uygulamanın normal olduğunu savunmuştur. Bununla beraber gelen eleştiriler karşısında Nadir Nadi realistiği de elden bırakmamış, gazeteci zaman zaman bazı prensiplerin yanlış anlaşıldığını, uygulamada bazı laubaliliklere sapıldığını, fikirlerin ihmal edilip, adamların başa geçirildiğini de kaydetmiştir. Yine devlet mekanizmasında gördüğü gevşekliklerin ve siyasi kontrol mekanizmasının yetersiz olduğunu da itiraf etmiştir (Cumhuriyet, 7–9 Nisan 1944).

Daha önceleri hükümete yönelik eleştirilere hararetle karşı koyan Nadir Nadi, 1945 yılı sonlarında bu kez kendisi de hükümeti eleştirmeye başlamıştır. Gazeteci savaş, kıtlık gibi zaruri haller dışında devletin ekonomiye müdahalesini onaylamamıştır. O günlerde gündemde olan hükümetin bankadaki mevduat faizi ve menkul kıymet getirilerine vergi uygulanması hakkındaki görüşlerine; faize vergi uygulanmasının hakikatte faizin devlet eliyle indirilmesinden başka bir şey olmadığını, bu şekilde bir iktisat kanununa devletin müdahale edemeyeceğini kaydetmiştir:

“ekonomik realitenin bir hususiyeti de devlet baskısından hoşlanmamasıdır... Sosyal yapısı zayıf memleketlerde güdümlü ekonomi sisteminin varacağı netice, karaborsayı normal hale getirmekten ibaret kalır...” (Cumhuriyet, 30 Eylül 1945).

Aynı makalenin devamında yeni bir kanun projesinde yer alan bazı hükümlerin anonim şirketlerin gelişimini olumsuz etkileyeceğine de dikkat çekilmiştir. Nadi, anonim şirketlerin kazançlarına getirilmek istenen % 20 oranındaki kurumlar vergisinin yanı sıra hissedarların kazanç payından da % 50 oranında vergi alınmak istendiğini, toplamı % 70'e varacak olan ve mükerrer olarak alınacak olan bu verginin eski kazanç vergisi sistemine göre aşırı derecede fazla olduğunu belirtmiştir (Cumhuriyet, 30 Eylül 1945).

3.2. Cumhuriyet Gazetesi'nin Memurlara Olan Yaklaşımı ve Savaş Yıllarında Memurların Durumu

Cumhuriyet gazetesi toplumdaki gelir grupları arasında “köylü”nün yanı sıra “memur” sınıfının da korunması ve kollanması gerektiğini savunmuştur. Gazetede bu görüşlerin en ateşli savunucusu ise Yunus Nadi olmuştur. Kaldı ki, memurlara olan yaklaşım açısından bu dönemde Cumhuriyet hükümetlerinin de aynı tavır içinde olduğu görülmektedir. 1930'ların ağır buhran koşullarında bile bütçe harcamalarının hemen hemen yarısı maaş ödemelerine gitmiş (Kuruç, 2, 1993: 85), buna karşın 1930–1938

yılları arasında yatırımlara ayrılan pay konsolide bütçenin ortalama % 10'u civarında kalmıştır (Tokgöz, 2009: 107).

Gazeteden takip edilen haberlerden bu yıllarda hükümetin memur maaşlarının tam ödenmesi ve memur haklarının gözetilmesi konusunda hassas davrandığı anlaşılmıştır. 7 Mart 1931 tarihli bir haberde, mebus tahsisatının 150 liralık bir azaltma ile 350 liraya indirildiği, tenzilat teklifinin hükümetçe yapılmadığı, mebusların kendi isteği ile böyle bir azaltmaya gidildiği yazılmıştır. Mebus tahsisatında böyle bir azaltma söz konusu olurken, bu nedenden dolayı hükümetin memur maaşlarında da benzer şekilde bir azaltmaya gitmek gibi bir niyetinin olmadığı belirtilmiştir. Haber; “Memur maaşları indirilmeyecek” başlığıyla verilmiş ve “İsmet Pş. Başmuharririmize vaki beyanatında bu noktayı sarahat ve kat’iyetle temin etmiştir. Hükümetin, memur maaşları üzerinde tenzilat icra etmeğe ait hiçbir düşüncesi ve fikri yoktur” şeklinde ifadelerle yer verilmiştir.

1931 yılında bütçede tasarruf için bazı önlemler alınması söz konusu olmuştur. Gazete bunun üzerine memur maaşları ve kadroları hakkında gazetelerde yanlış ve mübalağalı haberler yapıldığını yazmıştır. Memurlarla ilgili tasarrufun vekâletlere yeni memur alınmaması şeklinde olacağı, sadece bundan böyle diğer ücretlilerden olduğu gibi memurlardan da kanun çıkınca % 5 kazanç vergisi kesileceği şeklinde açıklamalar yapılmıştır. Haberde ayrıca, kimsenin işten çıkarılmayacağı, Ankara’daki memurlara verilen mesken zammının kesileceği ve tekaüdiye aidatı alınacağı haberlerinin de asılsız olduğu bildirmiştir (Cumhuriyet, 12 Mayıs 1931). Nitekim gazetenin verdiği bilgiler doğrultusunda 18 Temmuz 1931 tarihinde çıkan bir kanunla memurlardan da diğer özel müesseselerde çalışanlardan olduğu gibi kazanç vergisi alınmasının karara bağlandığı görülmüştür (Cumhuriyet, 1 Kânunusani 1931).

16 Haziran 1931 tarihli bir haberde de, 128 milyon lira olarak planlanan 1931 bütçesinin gerçekleşebilmesi için 7 milyon liralık bir masraf indirimine daha gidilmesine karar verildiği yazılmıştır. Bunu telâfi etmek için 400 lira olan vekil maaşlarının 200 liraya indirilmesi ve yardım mahiyetinde verilen 400 liranın tamamen kesilmesinin düşünüldüğü belirtilmiştir. Ayrıca bütün vekillerin kullandıkları makam otolarını kaldırtmak istedikleri gibi tasarruf tedbirlerinden bahsedilmiştir (Cumhuriyet, 16 Haziran 1931). Ancak, ertesi gün verilen “Heyeti Vekilenin Tasarruf Kararı Reddedildi” manşetli haberde Fırka Grubunda Vekâlet maaş ve otomobillerinin

kaldırılmasının, “devlet işlerinin salim görülmesi ve devlet şerefının muhafazası itibarile muvafık bulmamıştır” gerekçesiyle onaylanmadığı belirtilmiştir (Cumhuriyet, 17 Haziran 1931).

Yine gazetenin aynı günkü başka bir haberinde, Bütçe Encümeni Reisi Hasan Fehmi Bey’in “Memur ve mütekaat maaşlarından tenzilat hiç düşünülmemiştir. Tasarruf, umumi masraflardan ve mülhak idarelerden yapılacak” şeklindeki sözlerinden “çok mühim beyanatlar” olarak bahsedilmiştir (Cumhuriyet, 17 Haziran 1931).

Gazeteden takip edilen haberlerden 1932 yılında devlet bütçesinde ciddi miktarlarda tasarruf yapılmasının gündeme geldiği, konunun günlerce Meclis’te görüşüldüğü anlaşılmaktadır. Bu konu hakkında bütçede memur maaş ve ücretleri hariç olmak üzere bütün masraflardan % 80 nispetinde tenzilat yapılacağı yazılmıştır. Bir ara da memurlardan % 5 oranında tekaüdiye kesintisi yapılması gündeme gelmiş, ancak daha sonra bu teklif kabul görmemiştir (Cumhuriyet, 29 Mart– 4–8 Nisan 1932).

1937 yılında Atatürk verdiği program nutkunda hayatın ucuzlatılmasını önemle tavsiye etmiş, gazete de bu konuya ilişkin bir makale yayınlamıştır. Yunus Nadi yazısında, hayatı ucuzlatmak için hamle ve direktiflerin hükümetten gelmesi gerektiğini kaydetmiştir. Yazıda hayat pahalılığına Ankara’da sayıları yetersiz olan konutların yüksek kiralari gerekçe gösterilmiştir. Ayrıca yazıda hükümetin de bu duruma bir çare bulması gerektiğinin altı çizilmiştir (Cumhuriyet, 7 İkinciteşrin 1937). Nitekim bu yazının üzerinden çok geçmeden hükümet Ankara’da memur evleri yapılmasını prensip olarak kabul etmiş, gazete de bu haberi “Hükümetin mühim bir kararı” olarak yayınlamıştır (Cumhuriyet, 17 Birincikanun 1937).

Bu yıllarda hükümet Ankara’daki memurlara bir takım yardımlarda bulunmuştur. Ankara’daki memurlara pahalılık zammı adı altında her yıl bütçeden maaş haricinde 1 milyon liraya yakın tazminat verilmiş, bu tutar daha sonra yıllık iki milyon liraya yükseltilmiştir (Cumhuriyet, 14 İkincikanun 1938). Ancak, Yunus Nadi Ankara’daki yüksek kiralardan etkilenen memurlardan bahsederken, memurlara “pahalılık zammı” adı altında yapılan kira yardımlarını yeterli ve rasyonel bulmamıştır (Cumhuriyet, 7 İkinciteşrin 1937). Yunus Nadi, memurlara verilen bu kira yardımlarının on yılı aşkın bir süredir devam ettiğini, yapılacak olan memur evleri ile devletin bu mali yükten kurtulacağını belirtmiştir. Ayrıca, bu girişimle Ankara’daki memurların ucuz ve

sıhhatli evlere kavuşarak, memleketin diğer taraflarına kıyasla “normalden daha iyi bir vaziyete geçecekleri” dile getirilmiştir (Cumhuriyet, 31 İkincikanun 1938).

Bu yıllarda memurlara yönelik başka bir kolaylık da İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana dışında oturan memurların bu şehirler dışında şubesi olmayan Sümerbank Yerli Mallar Pazarları’ndan istifade edememeleri üzerine sağlanmıştır. Bu konudaki ilk girişim Edirne Memurin Kooperatifi ile anlaşarak, memurların bu kooperatif aracılığıyla istedikleri eşyayı sipariş verebilmeleri şeklinde gerçekleşmiştir. Bu uygulamanın arkasından da Bursa ve Türkiye’nin her yerinde bulunan memurların bu eşyaları kolayca temin edebilmeleri için teşkilat kurulması çalışmalarına girişilmiştir (Cumhuriyet, 13 Temmuz 1938).

Bu dönemde gazetenin ve hükümetin devlet memurlarına bakışını yansıtacak bir başka örnek 1939 yılında çıkan bir haberde de görülmektedir. Hükümet 1939 yılı başlarında, devletin müteşebbis olarak yer aldığı banka ve diğer müesseselerde “memurin kanunu”na tabi olmadan çalışan kişilere dönük bir kanun layihası hazırlığı içine girmiştir. Buna göre bu kuruluşlarda çalışanların maaşlarına 20 ile 150 lira arasında bir barem getirilmesi planlanırken, terfiler de belli bir düzen altına alınmak istenmiştir. Nadir Nadi, hükümetin bu kararını gayet yerinde bulurken, buralarda çalışan bazı genç insanların yıllarca devlet dairelerinde çalışmış yaşlı memurlardan daha fazla ücret almasını eleştirmiştir. Gazeteci devlet emrinde çalışan resmi/özel bütün memurların aynı muameleye tabi tutulmaları gerektiğini belirtmiştir. Yazıda ayrıca bu müesseselerde uygulanılmaya çalışılan “azami randıman elde etmek için yüksek maaş verme politikası”nın, günümüzdeki ifadesiyle “performansa göre ücret uygulaması”nın yanlış olduğu da kaydedilmiştir (Cumhuriyet, 9 İkincikanun 1939).

Nadir Nadi bir başka yazısında da, maaşların aileye göre değil, mevkilere ve sandalyelere göre tanzim edildiğini eleştirmiştir. Bekâr memurlarla evlilerin aynı barem içinde ücret almamaları gerektiğini savunan gazeteci, çocuklu memurlara zam yapılmasını, memur olsun veya olmasın çocuklu vatandaşlardan alınan vergilerin azaltılmasını önermiştir (Cumhuriyet, 20 İkincikanun 1939).

Cumhuriyet gazetesinde bir taraftan memurların şartlarının iyileştirilmesini dileyen böyle yazılar çıkarken, Habip Edip de o günlerde çıkan bir yazısında devlet masrafları ve “memuriyet”le ilgili önemli eleştirel tespitler yapmıştır. Konuya daha

objektif yaklaşan Edip, bizdeki memur olma isteğini, eskiden beri süregelen bir durum olan şahsi teşebbüsün yokluğu ve özel teşebbüsün gerekli himayeyi görememesine bağlamıştır. Habip Edip, devlet bütçesindeki asıl artışa ise bizde ihtiyaçtan çok istihdam edilen verimsiz memur kadrolarının sebep olduğunu da anlatmıştır. Edip'e göre, bütçede yapılacak en makul tasarruf ise; hükümet mekanizmasını daha basit hale getirerek, fazla memuriyetlerin lağvedilmesi ve verimli çalışan memurların maaşlarının imkânlar ölçüsünde artırılması ile mümkün olabilecekti (Cumhuriyet, 19 Haziran 1931).

Yine bir başka eleştirel yazıyı 1934 yılı sonlarında Alaettin Cemil yazmıştır. “Şehir nakliye Şirketlerinde Ücretlilere tenzilat!” başlıklı yazıda, devlet nakliye şirketlerinin ve imtiyazlı şirketlerin devlet memuru olsun olmasın, aylık, haftalık veya gündelikle çalışan kişilere de nakliye ücretlerinde indirim yapmasının o yüzyılın bir gereği olduğu belirtilmiştir. Yazıda, nakliye şirketlerinin o günlerde devlet memurlarına ufak bir tenzilat yaptığı halde, aynı tenzilatı ücretli olduğu halde devlet inhisarı memurlarına yapmadığı belirtilmiştir. Cemil, aynı vergileri ödemeye yükümlü olmalarına rağmen devlet işinde çalışanlarla çalışmayanlar arasında nakliye ücretlerinde farklı uygulamalar yaşandığı, ayırım yapılmaması gerektiğini vurgulanmıştır (Cumhuriyet, 26 Ekim 1934).

II. Dünya Savaşı süreci ise toplumdaki tabakalar arasındaki sosyal adaletsizliğin daha da belirgin hale geldiği yıllar olmuştur. Tek parti iktidarı bu dönemde en çok memur kadrolarını korumaya çalışmıştır. M. Toker dönemin ekonomik ve sosyal sorunlarından ve hükümetin tutumundan şu şekilde bahsetmektedir:

“Evlerde ekmek kavgaları, kim daha çok yedi, kim daha az yedi tartışmaları eksik olmazdı. Ağır İşçi karneleri, sözümona kollarıyla çalışanların karınlarını biraz daha iyi doyurmak içindi ama bunlar karaborsada bol bol satılmaktaydı. Hatta francala bile bulmak, bedelini ödedikten sonra, pekâlâ kabildi. Halk ile memur, iki sınıf halinde, birbirinden ayrılmıştı ve devlet, kendi memurunu kısmen koruyabilmenin gayreti içindeydi. Bunun, aslında halkı, memurdan, yani devletten daha fazla ayırdığının farkında değildi. Sümerbank'ın memurlara verdiği kumaş ve ayakkabılar, ucuz fiyatlarıyla tamah çekiyorlardı. Şeker için memura ve halka değişik bedel ödetiliyordu. Hâlbuki bunları almak da bir meseleydi ve nüfus cüzdanlarının başındaki sayfalar çeteleye dönmüştü.(...) Fakat hükümetin istikrarlı bir ekonomi politikası olmaması, kontrollerin gereği gibi yapılmaması, kararların bir gün alınıp ertesi gün bozulması, bir olacak sıkıntıyı on yapıyordu. ‘Karaborsacı’ tipi de, ‘Hacıağa’ tipi de o günlerin icadıdır. Köylü şehirliye nazaran, gıda maddesi bakımından daha iyi haldeydi. Buna mukabil ölüsünü sarmak için dahi kefen bezini bulamıyordu. Şehirli, her iki alanda en az elverişli durumdaki zümreydi (...) Karaborsa ile mücadele, hoş, fakat boş bir laftan başka bir şey değildi. Karaborsa ile mücadele için görevli olanlar büyük rüşvetle

susturuluyorlar buna mukabil 5–10 kuruşluk ihtikâr yapanların dükkânları kapatılıyor, kendileri hapsilere atılıyorlardı” (Toker, 1970: 27–28).

Metin Toker’in bu tespitlerine Cumhuriyet gazetesi incelenirken de rastlanmıştır. Bu yıllarda memurların durumlarının iyileştirilmesine yönelik hükümetin bazı gayretler içinde olduğu, bu konuda bir kısım tedbirler alınması için gazetenin de önerilerde bulunduğu görülmüştür. Cumhuriyet gazetesi önceki dönemlerde olduğu gibi bu yıllarda da açıkça memur tabakasını destekleyen bir tutum içinde olmuştur. Ayrıca, Toker’in değindiği gibi, hükümetçe sürekli yeni kararlar alındığı, bugün aksi söylenen bir durumun başka bir gün gerçekleştiği, tutarsız, üzerinde düşünülmeden alelacele alınan kararların bol miktarda olduğu gazete haberlerinden de izlenmiştir.

Savaş yıllarında yapılan giyecek yardımı, verilen gıda destekleriyle ağırlaşan hayat koşullarına karşı memurlar hükümetçe gözetilmeye çalışılmıştır. En çok göze çarpan ayrımcılık ekmek karneleri konusunda olmuştur. Savaş yıllarında ekmeğin karneyle dağıtılması söz konusu olunca, ekmek karneleri önce her Türk vatandaşına aynı şartlarda dağıtılmış, bir müddet sonra memurlara verilen karneler bu zümreye daha ucuza ekmek yedirmek amacıyla halka verilen karnelerden ayrılmıştır. Halk karneleri yeşil renkte ve eskisi gibi çocuk, büyük, ağır işçi olmak üzere üç tip olarak aynen kalmış, memurlara sarı renkte karne dağıtılmıştır. Ekim 1942’de çıkan kararnameye göre Ofisin tanzim satış fiyatından istifade edecek memurların görev tanımları yapılmış, memurların verecekleri beyannamede kaydetmeleri şartıyla bakmakla yükümlü oldukları yakınlarının da bu imkândan yararlanacağı kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet, 17 Birinciteşrin 1942). Memurlar için hazırlanan karneler çok amaçlı olmuş, bu karneler başka yardımlarda da kullanılmak üzere bir nevi nüfus kâğıdı niteliğinde fotoğraflı bir şekilde düzenlenmiştir (Cumhuriyet, 22 Birinciteşrin 1942).

Öte yandan 1943 yılına gelindiğinde ekmek karnesi uygulamasında farklı bir aşamaya gelinmiştir. 1943 yılı başlarında çıkan bir haberde, hükümetin memurları diğer dar gelirli vatandaşlara göre daha çok kayırdığı bu uygulamanın İstanbul’daki 500 bin geliri az vatandaşı da kapsayacak şekilde genişletileceği duyurulmuştur. Haberde, İstanbul’daki fakir ve sabit gelirli vatandaşların 50–60 bini bulduğu, buna kazançları mahdud serbest meslek sahibi kişilerin de ekleneceği, bu kişilerin memur, emekli, dul ve yetimler gibi ucuz ekmek ve hububat dağıtımından istifade edeceği açıklanmıştır. Cumhuriyet gazetesi de hükümetin bu kararını “Hükümetin takdire layık bir kararı” başlığı ile ele almıştır (Cumhuriyet, 8 İkincikanun 1943).

Yunus Nadi memur zümresinin geçim zorlukları karşısında desteklenmesi gerektiğini savunurken, toplumdaki diğer sabit gelirli vatandaşların da benzer şekilde devletin yardımına muhtaç olduğunu kaydetmiştir. 1943'te kaleme aldığı bir makalede, fiyatlarda yaşanan sürekli yükseliş karşısında memlekette var olan iki sınıf sabit gelirli vatandaştan, “akarlarının ve çalışmalarının gelirleri ile geçinenler” olarak tanımlanan diğer dar gelirli vatandaşların hükümetçe serbest piyasanın yüksek fiyatlarını yüksek kazançlarla telâfi edecekleri düşüncesiyle desteklenmeye lüzum görülmediği belirtilmiştir. Yunus Nadi, hükümetin bu kanaatinin yanlış olduğunu, pahalılığın herkes için hayatı zorlaştırdığını dile getirmiştir (Cumhuriyet, 3 Nisan 1943).

1944 yılı geldiğinde pahalılıkla mücadelede başarısız kalan ve fiyatları bir türlü tutamayan hükümet bir taraftan fiyatların dizginlenmesi için tekrar yeni tedbirler alacağını açıklarken, diğer taraftan da memurlara 35 milyon TL yardımda bulunulacağını duyurmuştur. Buna göre 14 milyon TL'si o yıl verilmek üzere bütçeye ek tahsisat konulmuş, geri kalan 21 milyon TL'lık yardımın ise 1945 yılındaki varidat fazlası ile karşılanması kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet, 11 Mayıs 1944).

1944 yılında bütçe müzakereleri sırasında Maliye Vekili Fuad Ağralı da yeni bütçeyi anlatırken memurların şartlarının iyileştirilmesi için bir takım tedbirler almaya devam ettiklerinden bahsetmiştir. Bakan verdiği beyanatta hayat pahalılığından birinci derecede muzdarip olan kesimin memurlar olduğuna dikkat çekmiş, memurların durumunu düzeltmek için 1943 yılından başlamak üzere aynî yardımlar yapıldığını, 1944 senesinde bu yardımlara devam edileceğini belirtmiştir. Meclis'e verilen bir lâyhada, çok çocuklu memurlara yapılan yardımın daha da artırılması, memurların hastalık ve ölüm gibi hallerinde daha geniş yardımlar alması yönünde ilave tedbirlere yer verilmiştir (Cumhuriyet, 24–27 Mayıs 1944). Bunun yanı sıra, Haziran 1944 tarihinde Askeri Barem Kanunu'nda da değişiklik yapılmış, memurlara yardım lâyihası hükümlerinden ordu mensuplarının da faydalanması için Meclis'e bir lâyiha daha verilmiştir (Cumhuriyet, 15 Haziran 1944).

Cumhuriyet'te zaman zaman başmakale yazan Prof. Dr.Yavuz Abadan da, hükümetin, CHP Meclis Grubu'nun dilek ve direktiflerine uygun olarak, 1929 yılından beri yürürlükte olan Barem Kanunu'nda memurlar lehine yapmayı planladığı değişiklikleri çok olumlu bulmuştur. Abadan, kamu hizmeti gören memurların memleket için önemine değinerek, alınacak mali tedbirlerle sıkıntılarının bir ölçüde

giderileceğini, vazifeye bağlılıklarının artacağını da kaydetmiştir (“Memurlar ve Barem”, Cumhuriyet, 13 Haziran 1944).

1944 yılında memurlara yönelik yardımlar sadece aynî yardımlarla sınırlı kalmamıştır. Yılsonunda memurlara bu kez de birer maaş ikramiye verilmesi için bir başka lâyihanın daha hazırlanarak Meclis’e gönderildiği görülmüştür (Cumhuriyet, 19 İkinciteşrin 1944).

3.3. II. Dünya Savaşı’nda Cumhuriyet Gazetesi’nin Dış Politika Tutumu

3.3.1. Savaş Öncesinde Cumhuriyet Gazetesi

Cumhuriyet gazetesinin incelenmesi sırasında, gazetenin 1930’lu yıllar boyunca ve özellikle de II. Dünya Savaşı’nın ilk yıllarında Hitler ve Nazi Almanya’sına yakın duran bir yayın politikası içinde olduğu görülmüştür. Cumhuriyet gazetesi II. Dünya Savaşı çıkmadan çok önce dünyadaki dengeleri alt-üst eden büyük harp sonunda yapılan anlaşmaların yeni bir savaşa zemin hazırlayan “kötü muahedeler” olduğunu defalarca kez belirtmiştir. Konu üzerine özellikle Yunus Nadi’nin eğildiği görülen bu türden yazılarda Almanya’nın Versailles muahedesi ile büyük bir haksızlığa uğradığı ve eninde sonunda bu “büyük ulusun” bu duruma isyan edeceği vurgulanmıştır. Nadir Nadi’ye göre de savaşın en önemli çıkış nedeni Versailles’in yarattığı haksızlıklar olmuştur. Gazeteci kapitalist İngiltere ve Fransa’nın dominyonları sayesinde her istediklerine fazlasıyla sahip olduklarını, milyonlarca nüfusu barındıran Almanya’nın ise en hayati ihtiyaçlarından bile mahrum olduğunu ileri sürerek, nasyonal sosyalistlerin Versailles’in yarattığı haksızlıkları gidermek için savaşa başvuracaklarını kaydetmiştir.

Gazetenin önemli fikir yazarlarından Mustafa Nermi’nin de 1930’lu yıllarda Hitler’e ve Hitler Almanya’sına yakın durduğu yazılarında açıkça görülmüştür. Mesela gazetecinin 6 Mayıs 1932 tarihinde çıkan “Hitler ve Yeni Almanya” başlıklı yazısında Hitler’e hayran olduğu bellidir. Yazıda Hitler’den; işveren, hür, diğer devletlerle eşit, Yahudilerin para hâkimiyetinden kurtulmuş bir Almanya vaat eden “Almanya’nın kahramanı” olarak bahsedilmiştir. Mustafa Nermi yine 1935 yılı ortalarında yazdığı “Uyanan Almanlık Ve Versailles Antlaşması” başlıklı başka bir yazıda da açıkça Hitler’e övgüler yağdırmıştır (Cumhuriyet, 3 Temmuz 1935).

Gazetenin 30 Haziran 1932 tarihli sayısında ise “Almanya Nihayet Versay Hükümlerine İsyân Etti!” şeklindeki bir manşet ilk sayfada göze çarpmıştır. Ziya Turgut’un kaleme aldığı “Mühim bir vaziyet: Almanya ile ticaretimiz” başlıklı bir makalede de “Türkiye ile Almanya arasında büyük iktisadi menfaatler olduğu, Almanya ile olan ticaretin daha da geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Cumhuriyet, 22 Şubat 1933).

Cumhuriyet gazetesinde ilerleyen yıllarda Müttefikler yanlısı tutumuyla göze çarpan Abidin Daver de savaştan önceki dönemde Hitler lehine yazılar yazmıştır. Mesela, Daver yazdığı bir makalede 1935 yılında aralarında kendisinin de bulunduğu Türk gazetecilerinden oluşan bir heyetin Hitler’le yaptığı bir mülakattan bahsetmiştir. Bu temas sırasında Hitler’den çok etkilendiklerini, onu sıcak, samimi, dostça bulduklarını, hatta mülakat bitecek diye üzüntü duyduklarını belirtmiştir (Cumhuriyet, 7 Mayıs 1935).

O dönemde dış politika alanında koyu bir Nazi yanlısı olan Peyami Safa’nın da Cumhuriyet’in yazarları arasında olduğu görülmektedir. Safa’nın Cumhuriyet’te çıkan yazıları arasında özellikle komünizm karşıtı yazıları dikkat çekmiştir.

Bunların yanı sıra, Cumhuriyet gazetesinin Almanya’ya özellikle Versailles muahedesinin getirdiği ağır şartlardan dolayı sıcak olan tavrı 1930 yılların Türk dış politikasıyla da uyumludur. Çünkü bu yıllardaki ekonomik ve diğer gelişmeler Türkiye-Almanya diyaloglarının da oldukça iyi düzeyde olduğunu göstermektedir. Mesela, Türkiye İş Bankası yurt dışındaki ilk şubelerini 1932 yılında Hamburg’da ve İskenderiye’de (Cumhuriyet, 4 Nisan 1932) açmıştır. Yine Almanya’nın Türkiye’deki eski sefirlerinden Herr Nadolni Cumhuriyet’in onuncu yıl şenliklerinde bulunmak için Berlin’den Ankara’ya gelmiş, o gün Almanya’daki Türk sefaretinin önünde de Alman askerleri saygı duruşunda bulunmuştur (Cumhuriyet, 2 Kânunuevvel 1933).

Yine 18 Nisan 1939 tarihinde Matbuat Genel Müdürlüğü’nün gönderdiği bir bildiri gazetecilere İngiliz ve Fransızlarla yapılan görüşmelerden bahsedilmemesi salık verilmiştir. Bildiriye ayrıca, yakında 50. yaşını kutlayacak olan Führer’ in doğum günü münasebetiyle kişiliğini öven, ancak fazla da uzun olmayan yazıların çıkması istenmiştir. 20 Nisan 1939’da Berlin’de kutlanan doğum gününe tebrik için Doğu Avrupa’dan gelen birçok temsilcinin yanında, Türkiye’den de aralarında Yunus Nadi,

Nafia Vekili General Ali Fuat Cebesoy, Falih Rıfkı Atay, Hariciye Vekili Necmettin Sadak, General Pertev Demirhan ve General Asım Gündüz'ün de bulunduğu birçok özel konuk katılmıştır (Uşaklıgil, 2011: 107).

Uşaklıgil de gazetenin bu yıllardaki dış politika tutumunun hükümetin politikasıyla birlikte değerlendirmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu görüşe göre Yunus Nadi'nin 1930'larda başta İtalya olmak üzere faşist rejimlere karşı giderek büyüyen bir hayranlık içinde olması, Cumhuriyet'in totaliter rejimlere ilgi duyan yayınlarının ve aynı şekilde gazetenin Yahudilere karşı tutumunun giderek sertleşmesi hükümetin politikaları ile paralellik arz etmektedir (Uşaklıgil, 2011: 32).

Yunus Nadi, yazılarında Almanya'nın davasında haklı olduğunu teslim etmekle birlikte eğer Almanya saldırganlaşırsa bütün haklılığını yitireceğini de belirtmiştir. "Yeni bir görünüş: Almanya Balkanlarda!" başlıklı makalesinde, Bulgaristan'ın Balkan Paketi'ne girmeyeceğine dair Almanya'ya verdiği söz üzerine, duruma şüpheyle yaklaşan Yunus Nadi şunları belirtmiştir:

"Almanya ile Genel Savaşta talih birliği yaptık. O savaşın sonucu ne denli kötü olursa olsun biz o zaman Almanya ile yapmış olduğumuz yoldaşıktan asla pişman değiliz. Bu silah arkadaşlığı Türk tarihinde bir şeref olarak kendisine uygun yeri yüksek tutmakta sürüp gidecektir... Almanya'nın Avrupa alanında son siyasal durumlarını dahi biz sevgi ile ve ilginlikle kovalamaktan geri durmuyoruz... Bu 70 milyonluk ileri insanlık kalabalığının dünyada hakkı olduğu yöntemle yaşamağa salahiyeti vardır. Bunun önüne geçecek engel yoktur ve olamaz. Yoktur ve olamaz amma bizim bu sözümüz ne kadar akıl ve mantıktan kuvvet alıyorsa Almanyanın da o kadar akıl ve mantık içinde yürümesi lazımdır..." (Cumhuriyet, 30 Mayıs 1935).

1936 yılı gelindiğinde uluslararası arenanın karışmaya başladığı, yeni bir savaşın ilk kıvılcımlarının ortaya çıktığı görülmektedir. Afrika'da İtalya-Habeş harbi, Akdeniz'de İtalya-İngiltere gerginliği, Uzak şarkta Japonya-Sovyetler, Avrupa'nın doğusunda Almanya-Sovyetler arasında bir mücadele varken, Almanya 1936 yılında askerden arındırılmış bir bölge olan Ren nehrinin iki tarafına asker çıkarmıştır. Gazete her ne kadar 1935 yılında Versailles muahedесinin askeri zincirlerini kırmış olan Almanya'nın bu hareketiyle yalnız bu antlaşmayı değil, Lokarno paktını da alt-üst ettiğini yazsa da, Ren'e asker çıkarma konusunda Almanya'ya hak vermiştir. Buna karşın işin kötü olan bir tarafı vardır; o da Almanya'nın bu şekilde her istediğini emrivakiyle gerçekleştirmek istemesidir. Yunus Nadi'ye göre Almanya haklarını

kuvvet yoluyla değil, Milletler Cemiyeti içinde konuşarak almalıdır (Cumhuriyet, 12 Mart 1936).

1936 yılına gelindiğinde gazetenin ekonomi ağırlıklı başyazılarının yerini dış politika ağırlıklı yazılar almıştır. Yunus Nadi 1936 yılında artık yeni bir harbin gelmekte olduğundan emindir. Almanya'nın kendisini Versailles'da küçük düşüren maddeleri birer birer ortadan kaldırdığını, sıranın Ren' den sonra koridor, Danzig ve Avusturya'nın ilhakına geldiğine işaret etmiştir. Meselenin artık gizlenecek bir tarafının kalmadığını, 1914'te başlayan Büyük Harpten daha büyük bir harbin arifesinde bulunduğunu açıkça yazmıştır (Cumhuriyet, 13 Mart 1936).

1938 yılının başlarından itibaren Nadir Nadi'nin gazetede daha sıklıkla yazılarına rastlanmıştır. Nadir Nadi'nin gazetede daha aktif olmasıyla birlikte, Cumhuriyet'in Almanya'ya olan sempatisi daha çok dikkat çekmeye başlamıştır. Mesela, Nadir Nadi'nin "Hitlerin nutkunu dinlerken" şeklindeki yazısında, Hitler'in Nazi partisinin beş senelik faaliyetini anlattığı Rayıştağ Meclisi'ndeki konuşmasından şöyle bahsetmiştir:

"...Mikrofonun önünde konuşan adam kendine güveniyor; yaptığı ve yapacağı bütün işlerdeki muvaffakiyetlerine her zaman olduğundan daha emin bulunuyor... Demokrasi devletlerinin senelerdenberi içinde yüzdükleri uyuşukluktan hemen kurtuluvermeleri ihtimal dahilinde görülüyor. Onlar bir tarafta uyuyup dururken bütün enerjilerini şeflerinin şahsında toplıyan genç ve enerjik milletler eksikliklerini tamamlıyor ve kendilerini topluyorlar..." (Cumhuriyet, 21 Şubat 1938).

Yine Nadir Nadi, "Hitler'i dinlerken" başlıklı bir başka yazısında Hitler'den övgüyle bahsetmiş, Hitler'in Nürenberg'de nasyonal sosyalist kongresinin kapanış nutku için şunları söylemiştir:

"...Bir adamın iradesi etrafında bu kadar büyük bir alakanın toplandığı, tarihte ilk defa görülen bir hadisedir... Almanyanın arzularını pazarlık yolile frenlemeğe çalışanların unutmamaları gelen noktadır: Tunanın şimalinde kabına sığmayan bir coşkunluk var. İster bir adamın, ister bir partinin eseri olsun bu coşkunluk, hudud duvarlarından taşıp yayılmak istidadını gösteriyor. Yetmiş milyonluk Cermen kütlesi, mantık yolile hakkını aramaktan vazgeçmiş gibidir..." (Cumhuriyet, 13 Eylül 1938).

Yunus Nadi ise muhtemel bir savaş karşısında Almanların tavrı ile ilgili olarak oğlu Nadir Nadi'den daha ihtiyatlı bir yaklaşım içinde olmuştur. Yunus Nadi, "Hala harbin önüne geçilebilir" başlıklı yazısında, M. Nevil Chamberlain'in hakikaten sulhu kurtarmak isteyen bir tavır içinde olduğunu kaydetmiştir. Karşı tarafın harbe gitmeme

konusunda çaba göstermemesi halinde meselenin Çekoslovak hududunu aşan bir hal alacağına işaret eden Yunus Nadi, herkesin hakkını istemekle birlikte, Avrupa haritasında Çekoslovak diye bir varlık bulunduğunun da kabul etmek gerektiğini belirtmiştir (Cumhuriyet, 26 Eylül 1938).

Yunus Nadi'nin, "Harb harablığı" başlıklı başka bir yazısında da İngiliz Başvekil'i Chamberlain' den "sulhun ileri ve yüksek kıymetini çok derin anlamış bir adam" olarak bahsedilmiştir. Yazıda ayrıca yeni harplere sürüklenmek için var güçleriyle çalışanların ise yeni yıkımlarla karşılaşacakları belirtilmiştir (Cumhuriyet, 30 Eylül 1938).

Cumhuriyet Gazetesinin Yahudilere Karşı Tutumu

Cumhuriyet gazetesinin Yahudilere karşı tavrında 1930'ların başı ile 1930'lu yılların sonlarına doğru farklı bir tutum sergilediği görülmüştür. O yıllarda gazetenin politik tercihini belirlemedeki en etkili isim olan Yunus Nadi, 1933 yılında kaleme aldığı "Yahudi aleyhtarlığının En şiddetli şekli" başlıklı bir yazıda Hitler'in Yahudileri hedef alan tutumunun son derece yanlış olduğunu anlatmıştır. Yazıda bu düşmanlığın sanki Almanya'nın milli davalarını halledecekmişçesine siyasi bir düstur haline getirilmesini eleştirmiştir. Hatta Yahudi aleyhtarı bu tavrın Almanya'yı haklı davasında, davasını kaybettirecek kadar küçük düşürdüğünü de belirtmiştir:

"Bu asırda yahudi yahudi olarak değil, fakat insan olarak müdafaa edilecektir. Almanya bu yolda bir iki adım daha atarsa bütün beşeriyeti kendi aleyhine dönmüş bulmak tehlikesine maruzdur. Hitlerciler sağı solu saymaz bir delibozuklukla bundan ne çıkar diyebilirler. ...Yirminci asırda herhangi bir insan zümresini mücerret ırkî husumetle ezmeğe kalkışmak cezasız geçecek bir cür'et olamaz. Almanya şimdiki yolunda devam ederse yalnız yahudiliği değil, çok geçmeden bütün hıristiyanlığı ve bütün insanlığı kendi aleyhinde bulacaktır" (Cumhuriyet, 31 Mart 1933).

Ancak, daha sonraki yıllarda gazetede çıkan bazı yazılardan Yahudilere karşı olan bu olumlu tavrın değiştiği, bunun yerine sert bir tutum içine girildiği görülmüştür. Bu olumsuz tavır ise gazetenin özellikle Alman yanlısı yazarlarından Nadir Nadi'nin yazılarında çok açık bir şekilde kendini göstermiştir. Nadir Nadi, savaşın yaklaştığı 1938 yılı içerisinde İstanbullu Yahudi vatandaşları hedef alan bazı yazılar kaleme almıştır.

Nadir Nadi'nin, "Yahudi Meselesi" başlıklı yazısında İstanbul'daki Musevi vatandaşlar sert bir dille eleştirilmiştir. Makaleye konu olan hadise şudur; İstanbul'da

yaşayan Musevi vatandaşlar Almanya'yı protesto etmek amacıyla daha önce sıkça girip çıktıkları sahibi Alman olan Tarabya'daki Tokatlıyan Otel'i'ne artık gitmemeye başlamıştır. Ayrıca, otelin resmi günlerde Türk bayrağının yanına Alman bayrağını çekmesi de Musevi vatandaşlar tarafından boykot edilmek istenmiştir. Nadir Nadi, bu tavır üzerine bu protesto eylemini yapan Musevi vatandaşlar hakkında şöyle demiştir:

“...Bunlar resmi günlerde müesseselerine bayrağımızı çekerler, kimse de kendilerine bir şey söyleyemez... Almanya bizimle normal münasebeti olan dost bir devlettir... Bizim Yahudilerin İstanbulda çalışan bir Alman tebaasına boykotaj ilan etmelerindeki sebep basit olduğu kadar düşündürücüdür. Dünyada bir Yahudilik fikri, bir Yahudilik ruhu olduğu malum... Burada bu ruhun fayda ve mazarratlarını tahlil edecek değiliz. Yahudi düşmanlarının en büyük silahı, bu burunları markalı insanların milletsiz olduklarını iddia etmektir...” (Cumhuriyet, 20 Temmuz 1938).

Yazıda lafla Türk olunamayacağı, bunu ispat etmek gerektiği belirtilmiştir. On beş yıllık Cumhuriyet tarihinde İstanbul Yahudilerinin hâlâ Türk cemiyetine doğru ufak bir adım bile atmadıkları, kendi aralarında kulakları tırmalayan bozuk bir İspanyolca ve Fransızca ile konuştukları, bunlara şimdi bir de Almanca eklendiği kaydedilmiştir. Yazıda ayrıca “bu adamlar ne zaman Türkçe öğrenecekler?” şeklindeki ifadeler de yer verilmiştir (Cumhuriyet, 20 Temmuz 1938).

Yahudi meselesi gazeteye gönderilen bir mektup ile tekrar gündeme gelmiştir. “Bir Yahudi davasına tahammül edemeyiz” başlıklı yazıda yine İstanbullu Yahudi vatandaşlar hedeflenmiştir. İstanbullu bir Musevi vatandaşın okumak için istediği gazetenin Cumhuriyet gazetesi olması üzerine, gazeteyi “Biz Cumhuriyet gazetesini okumayız, bu gazete Alman dostudur” sözleriyle iade etmesi şu ifadelerle eleştirilmiştir:

“...Musevi aleyhtarı değiliz; ancak onların bir millet ve ırk propagandası yaratıp yürütmelerine de müsaade edecek değiliz... Bir kısım Yahudiler dava peşindedirler... Türk rejimile, Cumhuriyet hükümetinin siyasetile alakadar değillerdir, bir Yahudi siyaseti, hatta fırsat bulurlarsa bir Yahudi mukavemeti yaratmak gayesini güdüyorlar...” (Cumhuriyet, 23 Temmuz 1938).

O dönemdeki yaygın söylentilere göre, gazetenin bir Yahudi meselesi yaratma yolundaki bu tutumunda ve geçmişte yayımlanmış Nazi yanlısı makalelerinin altında bazı nedenler yatıyordu. İddialara göre Alman Büyükelçiliği Yunus Nadi'ye Almanya'ya Şark halıları ihraç edebilmesi için bazı gümrük ve/veya kota kolaylıkları sağlıyordu. Bali, Yunus Nadi'nin yabancı sermayeli birçok şirkete “Cumhuriyet” gazetesinin desteğini “uygun bir fiyat”a teklif etmesinden dolayı bu türden

söylentilerin rahatça yayılmış olabileceğinden bahsetmektedir. Yine Bali, Yunus Nadi'nin Almanlarla kurduğu özel diyaloglar nedeniyle geliştirdiği Nazi yanlısı tavrından dolayı kendisine Türkiye'deki Alman mülteciler ve Müttefik kuvvetlerin büyükelçileri tarafından "Yunus Nazi" adının takıldığını kaydetmektedir (Bali, 2010: 319–320).

Bu dönemde Yunus Nadi'de "Maatteessüf Üniversite tam istediğimiz müessese olamadı" başlıklı yazısında üniversite reformu sırasında Hitler Almanya'sından kaçarak Türkiye'ye sığınan Yahudi bilim adamlarına eleştiriler getirmiştir. Bu kişilerin, özellikle hekim olanlarının kendilerinden başka hiç kimseyi düşünmediklerini, talebe okutup, adam yetiştirmek yerine mukavelelerine riayet etmeyerek el altından para kazandıracak işlerle uğraştıklarını konu etmiştir:

"...Nasyonel sosyalizmin antisemit hareketile Almanya haricine atılan ilim adamlarının sanki okazyon işporta malları imiş gibi adeta toptan almağa müsaraat etmiştik. Anlaşıyor ki hata burada olmuştur..." (Cumhuriyet, 14 Birinciteşrin 1937).

Uşaklıgil, Yunus Nadi'nin yazdığı bu makalenin aslında Tan gazetesinden Ahmet Emin Yalman'ın bu bilim adamlarının faydaları ile ilgili kaleme aldığı bir yazı üzerine çıktığından bahsetmektedir. Yazar, asıl meselenin Türk meslektaşlarından daha fazla maaş alan bu kişilere duyulan kıskançlıktan kaynaklandığını belirterek, yaşanan tatsızlıkların "ırkçılıktan çok, sosyal bir sorundan" kaynaklandığını belirtmektedir (Uşaklıgil, 2011: 77–78).

Türk-İngiliz İttifak ve Ticaret Anlaşması ve Gazetenin Tutumu

Gazete özellikle de 1936–1937 yıllarında Hükümetin politikasına uygun olarak İngiltere ile olan dostluğu ön plana çıkaran yazılar yazmaya dikkat etmiştir. Eylül 1936'da Prens Edward'ın Türkiye'ye ziyareti, 1937'de İngiltere Kralı Majeste Altıncı George'un taç giyme törenine katılan İsmet İnönü'ye gösterilen ilgi ve alaka, Karabük Demir Çelik fabrikasının yapımının bir İngiliz firmasına ihale edilmesi gibi gelişmeler İngiltere-Türkiye ilişkileri açısından önemli hadiseler olmuşlardır. Yunus Nadi, Nisan 1937'de Karabük Demir Çelik fabrikasının açılışı sırasında yazdığı makalelerde Türk-İngiliz dostluğunun ve iş birliğinin temelini bu fabrikanın kuruluşu ile atıldığını belirtmiştir. Gerçekten de özellikle fabrikanın yapımının İngiliz sermayeli Brassert'a verilmesinin İngiltere nezdinde Türkiye'nin önemini artıran önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim o günlerde gazetenin verdiği haberlerden İngiltere büyükelçisi

Sir Percy Loraine'nin Karabük'ten sonra Ankara'ya dönmeyerek, Türk heyeti ile birlikte Anadolu'daki seyahate devam etmesi ve başvekil ile birlikte Kayseri'deki ve Ereğli'deki fabrikaların merasimine katılması bu görüşü güçlendirmektedir (Cumhuriyet, 7 Nisan 1937).

1938 yılında Türk-İngiliz Ticaret Anlaşmasının imzalanmasından sonra gazetenin İngiltere ile ilgili olumlu yazılarının çoğaldığı görülmüştür. Hatta o günlerde Nadir Nadi Alman basınında Türk-İngiliz anlaşması üzerine çıkan aleyhte yazılara sert bir dille cevap vermiştir:

“Son zamanlarda Alman matbuatının hakkımızda kullandığı lisan, Türk-Alman dostluğunu korumak isteyenler hesabına hiç de ümid verici bir mahiyet taşımıyor... Türk-İngiliz anlaşması ilan edildikten sonra Alman gazeteleri büsbütün sinirlendiler. O kadar münasebetsiz şeyler yazıyorlar, o kadar mantıksız mütalealar yürütüyorlar ki, hakkımızda kalem kullanan Alman muharrirlerinin hep birden asabi bir hastalığa tutulduklarına inanmamak, hadiseleri soğukkanlılıkla görmeğe alışan bizler için çok güç oluyor” (Cumhuriyet, 20 Mayıs 1939).

Almanya ise o günlerde Türk basınında, özellikle de Cumhuriyet ve Tan gazetelerinde aleyhte çıkan bu türden yazılardan rahatsızlık duymuş olmalı ki, bu konuda Almanya'nın Ankara Büyükelçiliği Türk Dışişleri'ne gerekli önlemleri alması yönünde 27 Nisan 1938 tarihinde bir nota vermiştir. Ayrıca, verilen notada CHP milletvekili olmasından dolayı Yunus Nadi'nin ismi özellikle belirtilmiştir (Koçak, 2011: 160–161).

Gazetenin Almanya'ya karşı olumsuzlaşan yazıları 1939'da Türk-İngiliz-Fransız Karşılıklı Yardım Anlaşması imzalandıktan sonra daha da artmıştır. Nadir Nadi, Alman matbuatının son birkaç senedir başka memleketlere karşı acayip bir tavır içine girdiğini, herhangi bir devletin Berlin'deki gazetecilerin hoşuna gitmeyen bir harekette bulunmaları halinde sinirli bir tenkit, hatta tehditle karşı karşıya kaldıklarını yazmıştır:

“Politikasını Alman gazetelerinin arzularına değil, yalnız milli menfaatlerine göre tanzim eden Türkiye, bugün kararını vermiş bulunuyor. Bu karar, Almanya da dahil, hiçbir milletin aleyhine değildir. Hatta iyi düşündüğümüz takdirde onu, bütün Avrupa ile beraber Almanyanın bile menfaatlerine uygun buluruz...” (Cumhuriyet, 26 Birinciteşrin 1939).

1941 yılının başlarında gazetenin verdiği haberlerden, bir taraftan Alman basınında 1939 Mayıs ayındaki Türk-İngiliz ittifakı üzerine çıkan tepkilerin devam ettiği, diğer taraftan da gazetenin Türk-İngiliz dostluğuna verdiği önemin devam ettiği

anlaşılmıştır. Gazete Şubat 1941 tarihinde İngiliz Hariciye Nazırı Anthony Eden ve İmparatorluk Genel Kurmay Başkanı General Sir John Dill'in Ankara'ya yaptığı ziyarete geniş yer vermiştir. İngiltere'nin tek başına mihverin karşısında insanlığın medeni haklarını müdafaa eden “demokrasi cephesi şampiyonu, bir kahraman” olduğundan söz edilmiştir (Cumhuriyet, 27 Şubat–2 Mart 1941).

3.3.2. Savaş Yılları ve Cumhuriyet Gazetesi

Savaş yıllarında Cumhuriyet gazetesi de hükümet gibi savaşa taraf olan ülkelere karşı bir “denge politikası” gözetmeye çalışmıştır. Gazete dış politika tutumunu açıklamak istediği yazılarda, İngiltere ve Fransa'yı “müttefik”, Almanya ve Sovyetleri de bir “dost” olarak gördüğünü belirtmiştir. Cumhuriyet gazetesi komünizme kesinlikle karşı olmakla birlikte bu rejimin Sovyetlerin kendi ülkeleriyle ilgili bir tercih meselesi olduğunu, Sovyetlerin Türkiye açısından dost bir ülke olduğunu sürekli vurgulamıştır. Bununla birlikte gazetenin savaş sırasındaki asıl eğilimi Alman davasına karşı gösterdiği sempati ile Alman savunuculuğu olmuştur.

Cumhuriyet gazetesi II. Dünya Savaşı yıllarında her ne kadar Almanya sempaticisi bir gazete konumunda olsa da, izlediği dış politika bakımından bazı istisnai durumlar hariç, genellikle hükümetin politikalarıyla uyum içinde olmaya özen göstermiştir. Almanya'nın savaşı önde götürdüğü dönemlerde hükümetin politikalarına paralel olarak gazete de Almanya'ya daha meyilli yazılar yazmış, savaşın ibresi Müttefiklerden yana dönünce de hükümet gibi Müttefikleri desteklemiştir. Yani, gazete hükümetin savaş sırasındaki politik manevralarına uygun bir şekilde, savaşın seyrine göre değişen bir tavır sergilemiştir. Özellikle mebus-gazeteci Yunus Nadi her zaman olduğu gibi bu yıllarda da partinin “değişmez genel başkan”ı İsmet İnönü'nün karar ve direktiflerinin dışına çıkmamaya dikkat etmiştir. Alman milletini iyi tanıyan ve Avusturya'da eğitim gören oğul Nadir Nadi ise Almanya yanlısı yazıları ile daha çok dikkat çekmiştir.

Cumhuriyet gazetesinin II. Dünya Savaşı yıllarında güttüğü Alman yanlısı politikaya değişik kaynaklarca da değinilirken, bu konuda dikkat çeken bir başka kaynak o yıllarda Ankara'da görevli Amerikan Askeri Ataşesi'nin düzenlediği bir istihbarat raporudur. Bu rapor Askeri Ataşe tarafından Amerikan Genel Kurmay Başkanlığı Savaş Bölümü Askeri İstihbarat Bölümü'ne (Military Intelligence Division, War Department General Staff) sunulmuştur. 4 Aralık 1944 tarihli “gizli” tasnifli bu

istihbarat raporunda bilgilerin kaynağı olarak ise B-3⁴⁸ güvenilirlik derecesine sahip “sabık bir Alman Ajanı” gösterilmiştir. Belgede adı geçen gazete ve dergilerin geçmişte Almanlar tarafından etkilenen yayınlar olduğu belirtilirken, ilgili Türk şahsiyetlerine de yer verilmiştir (Bali, 2006: 26). Bu raporda Cumhuriyet gazetesinden ise şöyle bahsedilmiştir:

“Fransızca baskısı La Republique ile birlikte İstanbul’un önde gelen gazetesi... Yunus Nadi Abalıoğlu: Gazetenin sahibi ve başmuharriri. Her ne kadar emekli olarak yaşadığı varsayılrsa ve artık başyazı yazmasa da halen gazeteyi kontrol eder ve yönetir. Bir zamanlar mebusu ancak taraflı (ve Alman yanlısı) yazıları ve faaliyetleri nedeniyle emekli olmaya mecbur edildi... Nadir Nadi: Oğlu ve şimdiki başmuharrir. Onun da Nazi yanlısı olduğu sanılmakta. Nadir şu anda babasının fikirlerini kaleme alan bir elden fazla bir şey değildir⁴⁹... Abidin Daver: Kendisini deniz meselelerinde mütehasıs olarak kabul ettiği için, gazeteciler camiasında ‘Küçük Amiral’ olarak tanınır. Geçen sene Birleşik Krallık’ı ve Birleşik Amerika’yı ziyaret eden Türk gazeteciler grubuna refakat etti. Her ne kadar Kaiser tersanelerinden söz ettiği duyulmuşsa da kaç tersane, vs, ziyaret ettiği bilinmemektedir. Mamafih (bu seyahatlerden) döndükten sonra Alman Deniz Ataşesi Amiral Von Der Marwitz ve Alman ‘Basın Ataşesi’ Julius Seiler ile birlikte çokça vakit geçirdiği bir gerçektir. Seiler’in bu bilgi için şahsına yaptığı nakit ödeme, tahminen 25 ila 30 bin Türk lirası civarındaydı” (Bali, 2006: 26–27).

Amerikalı Askeri Ataşe’nin düzenlediği raporda dönemin başka önemli gazetecilerinin isimlerinden de bahsedilmektedir. Rapora göre bazı gazeteciler mihver yanlısı yazılarına karşılık Almanlardan parasal destek görmüşlerdir (Bali, 2006: 26–27).

Yine Bali başka bir yayınında Alman Dışişleri Bakanlığı’nın Türk basınında yürütülen propaganda faaliyetlerini değerlendirdiği bir rapordan bahsetmektedir. Bu raporda Cumhuriyet gazetesinin Fransızca baskısı La Republique ile Tasvir-i Efkâr “Alman dostu” olarak değerlendirilmiştir (Bali, 2010: 431).

1930’lu yılların ortalarından itibaren Almanya’nın Versailles’da uğradığı haksızlıktan ve Batılı ülkeler tarafından mağdur edilmesinden bahseden gazete, 1939 yılının ortalarından itibaren Almanya’nın yayımcı siyasetine kuşkuyla bakmaya başlamıştır. Gazete o günlerde istila ve tahakküm siyasetinin çoktan iflas ettiğini

⁴⁸ B-3 kodlamasının anlamı ise şöyle açıklanmaktadır: ”B” daha önceden güvenilir veya muhtemelen güvenilir,”3” ise “mesnedi yok, ancak muhtemelen gerçek” anlamını taşımaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz. Rıfat N. Bali, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Nazilerin Türk Basınına Etkileme Çabaları”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 152, s. 30.

⁴⁹ Bali’ye göre genç başmuharrir Nadir Nadi hakkında henüz kesin bir kanaat oluşmamıştır. Daha detaylı bilgi için B.kz. Rıfat N. Bali (2006), “II. Dünya Savaşı Yıllarında Nazilerin Türk Basınına Etkileme Çabaları”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 152, s. 27.

belirten yazılar yayımlamıştır. Nadir Nadi “Tarihin Dersi” adlı yazısında tarihin; ölçüsünü kaçıran istila emellerini daima cezalandırdığını belirtmiştir. Nadir Nadi, Hitler’in başlangıçta “müsavi şartlar altında sulh istiyoruz!” şeklindeki isteğinin sonradan “Benim Şartlarım!” şeklinde yön değiştirdiğini belirtmiştir. Yazıda ayrıca, daha önce kendisine zorla dikte ettirilen şartlardan dolayı Versailles’a isyan eden Almanya, şimdi aynı baskıyı kendisinin küçük bağımsız devletlere yapmasından dolayı eleştirilmiştir (Cumhuriyet, 21 Mayıs 1939).

Gazete Hitler’in Polonya’ya saldırması ile birlikte Hitler’in genişleme politikasına olan eleştirilerini daha da arttırmış, Almanya’nın başka milletlere yaptığı bu haksız saldırıları kınamıştır. Abidin Daver bu saldırıyı “Şiddet harbi İnsani değildir” başlıklı makalesinde haksız bulurken, Almanların devletler hukuku kurallarına ve insanlık prensiplerine uymayan bu şiddetine karşı, İngiltere’nin gösterdiği insani tavırlara övgüler yağdırmıştır. Yazıda, Almanların Polonya’ya attıkları bombalara karşın, İngiliz hava kuvvetlerinin Almanya’ya bomba yerine beyannameler attığını, İngiliz ve Fransızların Almanlara itidal ve insanlık dersi verdikleri belirtilmiştir (Cumhuriyet, 6 Eylül 1939).

Nadir Nadi “Propagandalar ve hakikat” başlıklı bir başka yazısında da, Almanya’nın insanlık haklarına saldırarak, uğradığı haksızlığı, başka bir haksızlıkla cevap vererek meşrulaştıramayacağına değinmiştir. Almanya’nın komşularına hürmet eden, realist ve açık bir iktisadi politika izlediği takdirde var olabileceğini, aksi durumda “dünyada her şeyden üstün” bir Almanya’nın mümkün olamayacağı kaydedilmiştir (Cumhuriyet, 14 Eylül 1939).

Yine Nadir Nadi Hitler rejiminin ilk zamanlarında emperyalist emellerinin olmadığını söylemesi ve komşu milletlerle sıkı ve samimi işbirliği yapmaktan bahsetmesi üzerine sempati topladığını kaydetmiştir. Ren’in askerileştirilmesi, Avusturya ve Südetlerin ilhakının hep bu yüzden bitaraflarca makul görüldüğünü, ancak, Çekoslovakya’nın ortadan kaldırılmasıyla vaziyetin değiştiğini belirtmiştir. Gazeteci, Kafkasya üzerinden Musul, İran ve Hindistan yani Şark’a doğru emperyalist emeller içinde olan Almanya’nın Sovyetlerle yaptığı anlaşma ile Şark’tan vazgeçer görünmeye razı olmasını ise garip bir durum olarak değerlendirmiştir. Nadi, rejimleri ve hayati menfaatleri tamamen zıt bu iki ülkenin anlaşmasına da şaşırmıştır (Cumhuriyet, 24 Eylül 1939).

Nadir Nadi, Polonya'nın işgaliyle, Almanya'nın doğru başladığı davasını yanlış yollara saptırdığını kaydetmiştir (Cumhuriyet, 16 Birinciteşrin 1939). Nadir Nadi dünyanın hiçbir nazariyesinin Alman tecavüz hareketini mazur gösteremeyeceğini, nasyonal sosyalist rejimin saldırgan tutumu karşısında bu ülkeyi başarıyla müdafaa edebilecek bir nazariyenin mevcut olmadığını şöyle anlatmıştır:

“Bir proleter zümre kapitalizmi yıkmaya çalışırsa bunu bir ideal uğruna yapıyor diyebiliriz. Fakat aynı proleter zümre, diğer proleter zümrelere saldırır, ve fakir fıkaranın nesi var, nesi yok toplamıya kalkarsa artık o zümrenin ideolojisinden bahsetmek herhalde abes olur. İşte Almanya aynen böyle yaptı. Bir defa, kapitalist dediğimiz milletlerle müzakereye yanaşmadı...”.

Yazının devamında Almanya'nın kendisinden on defa, yüz defa fakir daha proleter milletleri mahvettiği, elinden gelse bütün dünyayı tahakküm edeceği belirtilmiştir. Nadir Nadi bu harbi bir ideoloji harbi değil, Almanya tarafından sebep olunan diğer harpler gibi bir hegemonya harbi olarak nitelendirmiştir (Cumhuriyet, 9 İkincikanun 1940).

Nadir Nadi “Hegemonya fikri Bir rüyadır” başlıklı yazısında da, nasyonal sosyalistlerin intikam hisleri ile hareket ettiklerini yazarak, başlangıçta bütün dünyanın haklı gördüğü mantıklı iddialarına marazi hisler karıştırmalarından dolayı haksızlığın ve mantıksızlığın birer sembolü haline geldiklerini belirtmiştir (Cumhuriyet, 5 Mart 1940).

Gazeteci, “Tersine dönen roller” başlıklı makalesinde de 1940 yılının ortalarına doğru o zamana kadar Hitler'in her isteğine boyun eğen Batı demokrasilerinin artık Almanya'ya karşı enerjik ve atılgan hamlelerini gayet sevindirici ve yerinde bulmuştur. Yazıda yedi ay öncesine kadar Avrupa'da istediği memlekete rahatlıkla girip çıkan Alman ordusunun artık düşünmek lüzumunu duyduğunu, Nazi idaresinin içinden çıkılmaz karanlık bir yolda kurtuluş ışığı aradığı da kaydedilmiştir (Cumhuriyet, 6 Nisan 1940).

25 Temmuz 1940 Tarihli Türk-Alman Ticaret Anlaşması ve Gazetenin Almanya'ya Destekleyen Yazıları

Fransız ordusunun Almanya karşısında mahvoluşu ile birlikte savaşın Almanya lehine ilerlemesi ve Türk hükümetinin Almanya ile 25 Temmuz 1940 tarihinde imzaladığı ticaret anlaşmasından sonra gazetenin dış politika tavrında bir değişiklik olmuştur. Bu tarihten sonra Nadir Nadi'nin Almanya'ya yönelik yazılarında olumlu bir

hava göze çarpmaktadır. Üstelik o günler Almanya ve Sovyetler arasındaki saldırmazlık paktının halen geçerliliğini koruduğu, İngiltere'nin ise yalnız olduğu günlerdir.

Temmuz 1940' da imzalanan ticaret anlaşması Türk hükümeti için büyük önem taşımıştır. Böylelikle 1939 yılında Türkiye'nin Müttefiklerle yaptığı anlaşma ile bozulan Türk-Alman ticari ilişkileri bu ticaret anlaşması ile yeniden rayına girmiş, gazete de hükümetin politikasına uyumlu olarak Almanya hakkındaki olumlu yazılarını yayımlamaya yeniden başlamıştır. Nadir Nadi 25 Temmuz 1940'ta Ankara'da Almanya ile yapılan ticaret anlaşmasını şu sevinç sözleriyle karşılamıştır:

“Tuna Karadenize aktığı müddetçe Türkiye ile Almanya, birbirlerini tamamlayıcı bir iktisadi sistem içinde yaşamaya mecburdurlar” (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1940).

Tarım ürünleri satarak karşılığında mamul maddeler alacağımız bu anlaşmanın ertesi günü gazetede Nadir Nadi'nin “Yeni muahedenin sebep ve neticeleri” başlıklı bir yazısı yayımlanmıştır. Bu yazıda, eskiden Orta Avrupa ile yapılan ticaretin iktisadi şartlarının istismarcı ve ülkenin aleyhine olduğu, ancak şimdi yapılan bu anlaşmanın ekonomik kıymetlerin mübadelesi şeklinde yürüyeceği anlatılmıştır. Ayrıca yazıda, böyle bir anlaşmanın hammadde satan bir tarım ülkesi olan ülkemizin sömürülmesi anlamına gelmediği, doğru bir iş yapıldığı belirtilmiştir (Cumhuriyet, 25 Temmuz 1940).

Ancak, Nadir Nadi yıllar sonra anılarında, geri kalmış ülkelerin kendi endüstrilerini kurup, kendi hammaddelerini işleyecek duruma gelmedikçe, ister faşist ister sosyalist hangi ülke olursa olsun bu şekilde yapacakları bir ticaret sonucunda sömürülmeye mahkûm olduklarını belirtmiştir. Anlaşıyor ki, Nadir Nadi'nin 1940'lardaki düşünceleri sonradan değişmiştir (Nadi, 1979: 116).

Gazetenin Almanya'yı Destekleyen Yazılarının Artması ve Gazetenin Kapatılması

Türkiye'nin en eski gazetesi Cumhuriyet, Nadir Nadi'nin 30 Temmuz 1940' da, ana fikri Almanya'nın gücünün kabul edilmesi şeklinde olan “Realite” yazısı ile gerek hükümet tarafının gerekse de diğer gazetelerin büyük tepkisine maruz kalmıştır:

“...Bugün Avrupada bir Alman kudreti yaşıyor. Bu kudretin membaı, kemiyet ve keyfiyet itibariyle Alman birliğinden gelir. Alman birliği ise bir veya birkaç şahsın değil, tekâmül eden bir fikrin, binaenaleyh tarihin eseridir... Nitekim on sekizinci asrın ikinci yarısından beri tekâmül eden milliyet fikri, aradaki hadiseler ne olursa olsun, Büyük Frederic ve Bismark merhalelerinden geçtikten sonra nihayet bugün Hitler'in

şahsında en kuvvetli sembolünü bulmuştur. Aynı dili konuşan, aynı kültüre ve aynı emellere malik 90 milyonluk bir kitle, Avrupa'nın ortasında artık devlet teşkil ediyor. Bu bir realitedir ve bunu olduğu gibi kabul etmek lazımdır..." (Cumhuriyet, 30 Temmuz 1940).

Nadir Nadi'nin bu makalesi üzerine Başbakan Refik Saydam yazının çok kötü olduğunu Yunus Nadi'yi arayarak bildirmiş, Yunus Nadi'de oğlunun bu yazısını savunmak durumunda kalmıştır (Nadir Nadi, 1979: 116–119).

Bu yazının ertesi günü, daha önceki yazılarında Almanya'nın suçsuz milletlere saldırarak, hegemonya kurma hayali peşinde olduğunu ileri süren Nadir Nadi, 31 Temmuz 1940 tarihinde bu kez "Tek Devlet Hegemonyası Bir Hayaldir" şeklinde Almanya'nın hegemonya arzusu içinde olmadığını savunan bir yazı daha yazmıştır (Cumhuriyet, 31 Temmuz 1940).

30 Temmuz'daki "Realite" yazısı ile başlayan ve ertesi gün de Almanya'nın hegemonya peşinde koşmadığını, sadece milliyetçi duygularla hareket ettiğini belirten bu yazı üzerine Cumhuriyet gazetesi ve Nadi ailesi büyük bir tepki almıştır. Zaten o günlerde yapılan dedikodular arasında Yunus Nadi'nin Almanlardan para aldığı⁵⁰, Nadir Nadi'nin Viyana'da okuduğu sıralarda Nazizmin etkisi altına girdiği şeklinde söylentiler de vardır (Nadir Nadi, 1979: 119–121).

Yunus Nadi, oğlu Nadir Nadi'nin tek parti iktidarının şartlarında yazdığı bu yazılarla başlayan gerginlikleri azaltmak, durumu anlatmak için 7 Ağustos 1940 tarihinde Ankara Garı'nda Milli Şef'i karşılayanlar arasında yer almıştır. Herkesi selamlayan İsmet Paşa Yunus Nadi'yi görünce; "Sen biraz dur!..Ticari maksatlar uğruna siyasi yazılar yazılmasına müsaade edemem!.. Kat'iyen müsaade edemem!" sözleriyle Yunus Nadi'ye çıkmış, eski arkadaşının bir savunma yapmasına bile fırsat vermeyen Paşa, Nadi'nin elini sıkmadan kapıdan uzaklaşmıştır (Nadir Nadi, 1979: 126–133).

Bu gelişmeler üzerine Basın-Yayın Umum Müdürü Selim Sarper Gar'da geçen olayla ilgili olarak hiçbir gazetede tek bir satır yazı dahi çıkmamasını, Nadir Nadi'ye de hiçbir şey yazmamasını, aksi takdirde Cumhuriyet'i kapatacaklarını bildirmiştir. Ancak, Nadir Nadi bunu dinlemeyerek, 8 Ağustos 1940'da İsmet Paşa'yı hedef alan "Atatürk

⁵⁰ Emine Uşaklıgil gazetenin Almanya'yı desteklemesi karşılığında Almanya'dan maddi çıkar sağladığı yönündeki söylentiler için "kâğıt ithalatı konusunda destek ve ilan konusunda dolaylı destek görmüş olması muhtemeldir" demektedir. Daha detaylı bilgi için bkz, Emine Uşaklıgil, (2011), *Benim Cumhuriyet'im*, s. 112.

Gençliğinin Kudreti” başlıklı bir yazı ile Paşa’yı daha da kızdırmıştır. Bu yazılar sonunda Cumhuriyet tarihinin en kıdemli gazetesi, İsmet Paşa’nın emriyle 10 Ağustos 1940 tarihinde, bir gazete için oldukça uzun sayılabilecek üç aylık bir süreyle kapatılmıştır (Uşaklıgil, 2011: 118).

Nadir Nadi anılarında, o günleri yaşayanların Cumhuriyet’in kapatılmasına “Realite” yazısının neden olduğunu zannettiklerini, ancak asıl nedenin bu olmadığını belirtmektedir. Nadir Nadi babasının İsmet Paşa tarafından bu şekilde paylanmasından sonra o sinirle İsmet Paşa’nın yaptığı haksızlığı anlaması ve pişmanlık duymasını sağlayacak “masumane”⁵¹ olan bu yazıdan sonra gazetenin kapatıldığını kaydetmektedir (Nadi, 1979: 126). Yine gazeteci anılarında bu yazıları yazarken kimseyi hedef almadığını, o günlerde genel olarak Müttefikler yanlısı basına hâkim olan gergin havayı yumuşatmak, savaş dışı durumumuzu güçlendirmek için bu yazıları yazdığını belirtmiştir. Nadir Nadi, bir saldırıya uğramadıktan sonra, emperyalistler arasındaki o kanlı boğuşmaya katılmamızın bir felâket olacağını, hükümetin de böyle düşünüp politikasını bu durumu gözetererek ayarladığını, sürüden ayrılıp, o suç sayılan yazıları yazmakla hükümete yardım ettiğine inandığını da kaydetmiştir. Yine Nadir Nadi anılarında bu dönemde Cumhuriyet’in batı demokrasilerine yakınlık göstermekle birlikte tarafsız kalmaya dikkat ettiğini de vurgulamıştır (Nadi, 1979: 116–121–133–142).

Metin Toker ise gazetelere o günlerde gelen talimatlar arasında nasıl yorumlar yapılacağına dair emirler geldiğini, ancak, bunların bile yetmediği durumlarda bizzat Milli Şef’in “gösterişli şekilde kaşlarını çatarak istemediği havayı dağıttığını” belirtmektedir. Buna göre Yunus Nadi’nin istasyonda İsmet Paşa tarafından azarlanması bu türden bir zaruretten kaynaklanmıştır. Toker’e göre Cumhuriyet o günlerde Hitler Almanya’sı ile yakın ilişkiler istemiş, bu da Müttefikler tarafından derin şüpheler uyandırmıştır. Milli Şef’in Yunus Nadi’ye çıkışmasıyla bu politikanın Türkiye’deki hükümete ait bir politika olmadığı, Yunus Nadi’ye özgü bir politika olduğu anlatılmak istenmiştir (Toker, 1970: 25).

Uşaklıgil de aslında gazetenin kapatıldığı günlerde Türkiye ve Nazi Almanya’sı arasında esen havanın gayet olumlu olduğunu, İsmet İnönü’nün Müttefiklere

⁵¹ Nadir Nadi’nin bu sözlerine karşılık, yazı dikkatle okunduğunda İsmet Paşa’yı hedef alan bazı cümleler içerdiği görülmüştür.

Cumhuriyet’le aynı politika çizgisinde olmadığı şeklinde bir mesaj vermek için böyle bir çıkış yapmış olabileceğini belirtmektedir. Uşaklıgil ayrıca bu kapatma hadisesinde İnönü’nün Sancak sorunu karşısında Atatürk’ü destekleyen Yunus Nadi’yle geçmişten kalma bir hesabı görmüş olabileceği ya da gazetenin o günlerde değişen dış denge oyunlarını iyi okuyamamış olabileceği ihtimallerinden de bahsetmektedir (Uşaklıgil, 2011: 109).

Gazetenin kapalı kaldığı süre içinde Yunus Nadi çalışanlarına gazete çalışıyormuş gibi ücretlerini ödemeye devam etmiştir. Ancak bir süre sonra çalışmayan her müessese de olduğu gibi, gazete de maddi sıkıntılar baş göstermiş, bazı çalışanlar kendilerine yeni iş yerleri bulmak için gazeteden ayrılmışlardır. Yunus Nadi ise gazetenin bir an önce çıkarılması için Ankara’da Milli Mücadele yıllarından kalma dostlarına mektuplar yazarak, yardım istemiştir. Ancak, bu dönemde Milli Şef’in husumetini üzerlerine çekmekten korkan herkes Yunus Nadi’den uzak durmuştur.

Dostlarından yardım konusunda umudu kesilen Yunus Nadi daha sonra İçişleri Bakanına, Başbakanına, Milli Şef’e telgraflar çekmiş, fakat bu telgraflara da bir yanıt alamamıştır (Nadir Nadi, 1979: 131–133).

Gazetenin tekrar yayına başlaması 9 Kasım 1940 tarihine rastlamaktadır. Gazete tekrar yayına başlamadan önce Nadir Nadi, Başbakan Refik Saydam tarafından ikaz edilmiştir. “Devlet teşkilatımız A’dan Z’ye kadar bozuktur!” cümlesi ile hatırlanan Doktor Refik Saydam, Nadir Nadi’yle yaptığı görüşme sırasında yarı nasihat, yarı direktif içeren telkinlerde bulunmuştur. Saydam, Cumhuriyet’e karşı herhangi bir kötü niyet beslemediklerini, ancak, içinde bulunulan tehlikeli şartlar altında dikkatli yazılar yazması gerektiğini söylemiştir. Saydam, iyi bir gazetecinin, “hükümeti güç duruma sokmayan, hiçbir şekilde hükümeti sinirlendirmeyen adam demek” olduğunun da altını çizmiştir (Nadir Nadi, 1979: 139).

Gazetenin 1940 sonlarına doğru tekrar yayına başlamasıyla birlikte Nadir Nadi’nin o tarihlerde pek yazı yazmadığı ve başmakalelerin genellikle Yunus Nadi tarafından kaleme alındığı, konuların da daha çok ekonomi ağırlıklı olduğu görülmüştür.

Bu süreçte, Yunus Nadi’nin dış politika konularında ihtiyatlı tavrı devam etmekle birlikte, o günlerde çıkan yazılarında Mihver’in savaşı kazanacağına dair

inancında bir sarsılma olduğu da fark edilmiştir. Yazar, Mihverin deniz hâkimiyetinin olmamasından dolayı Anglosaksonların kolunu bükemeyeceğini belirtmiş, bu nedenle Almanların savaşı kazanmalarına artık şüpheyle bakmaya başlamıştır. Yazarın, “Çok meçhullü Muadele” başlıklı yazısında bu düşüncelerini açıkça görmek mümkündür (Cumhuriyet, 29 Birincikanun 1940).

18 Haziran 1941 Tarihli Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Paktı, Gazetenin Almanya'yı Destekleyen Yazıları

Savaş beklentisinin Türk halkında arttığı günlerde Türkiye, Almanya ile 18 Haziran 1941’de bir anlaşma imzalamıştır. Ankara’da imzalanan Türk-Alman Ademi Tecavüz Paktı Türk Hükümeti’ni oldukça rahatlatmış, anlaşma gazete tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır. Haber gazetesinin 27 Haziran 1941 tarihli sayısında “Türk-Alman Dostluğu” başlığı ile yer almış ve şöyle yorumlanmıştır:

“Son iki senenin buhranlı günlerinde Türk Alman dostluğuna balta vurmak isteyen bazı propaganda unsurları muzır faaliyetlerinde muvaffak olamamışlardır. Hükümetimiz Almanya ile normal münasebetlerin bozulmaması için daima dikkatle çalışmış, hakiki Türk matbuatı ve hakiki münevverler Türk-Alman dostluğunu rencide edebilecek neşriyattan daima sakınmış ve Türk halkı Almanlara karşı kalbinde beslediği iyi duyguları daima muhafaza etmiştir” (Cumhuriyet, 27 Haziran 1941).

Bununla birlikte Yunus Nadi anlaşmayla ilgili yazdığı makalelerde Türkiye’nin tarafsızlığının aynen devam ettiğini de vurgulamak istemiştir:

“Türkiye bu muahede ile bir kutubdan ayrılarak öbür kutba iltihak ediyor değildir... Hulasa etmek istersek bizim siyasetimizde hiçbir değişiklik olmadığını görürüz: Hududlarımıza vaki olabilecek bir tecavüz nereden gelirse gelsin ona silahla karşı koymak azmimiz bakidir. İngiltere ile müttefikiz, Almanya ile de dost...” (Cumhuriyet, 20–21 Haziran 1941).

Cumhuriyet gazetesinin o günlerde Almanya’ya olumlu yaklaşan bu tavrının aslında hükümetin politikasıyla ters düşmediği, hatta hükümetin savaş sırasında sürekli gözden geçirdiği dış politika manevralarına uygun olduğu görülmektedir.

Bali, Amerikan kaynaklarından yola çıkarak 18 Haziran 1941 tarihinde Türkiye ile Almanya arasında imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşmasından sonra Nazi casuslarının Türkiye’deki Yahudiler hakkında bilgi toplamaya başladığını, Nazilerin bu bilgilere sahip olduklarına ilişkin kayıtların ise Türk polisinin elinde bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca, bu anlaşmadan sonra Nazilerin Türkiye’ye yönelik propaganda faaliyetlerinin yoğunluk kazandığı, 1941 yılının ikinci yarısından itibaren başını Reha

Oğuz Türkan, Nihal Atsız, Nejdet Sançar gibi isimlerin çektiği Turancı yayınların da arttığı kaydedilmektedir (Bali, 2010: 412).

Yine Nazilerin Avrupa’da Yahudileri soykırıma uğrattıkları bir dönemde Türkiye’de sadece gayrimüslimleri içeren bir uygulamaya gidilmiş ve 1941 Mayıs ayında yirmi kur’a ihtiyatın askere alınması söz konusu olmuştur. Bu seferberlik sırasında en çok Yahudilerin korktuğu belirtilmektedir. Çünkü Türkiye Yahudileri bu uygulamayı Almanya’daki Yahudilerin toplanıp temerküz kamplarına gönderilmesine benzeterek kendilerinin de sonlarının geldiğini düşünmüşlerdir⁵² (Bali, 2010: 418–421).

Türk-Alman Saldırmazlık Paktı imzalandıktan dört gün sonra Türkiye’yi çok yakından ilgilendiren bir gelişme olmuştur. Rusya ve Almanya’nın 1939 anlaşması esaslarına uygun işbirliği 22 Haziran 1941’de Almanya’nın Sovyetlere saldırması ile son bulmuştur. Almanların Sovyet topraklarına saldırması Türkiye’yi bir hayli rahatlatmıştır. Bu durum başka tehditler oluştursa da, Türkiye açısından Alman tehlikesi ve savaş riski büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Aynı zamanda Almanların bu topraklara girmesi Sovyetlerin yenileceği inancıyla Türkiye’deki sağ ve Nazi sempatzanı çevrelerce de sevinçle karşılanmıştır (Çavdar, 1995: 361).

Almanya’nın Sovyetlere saldırmasından sonra Yunus Nadi’nin yazılarında da Alman harp kudretinin savaşı kazanacağına dair inancının arttığı görülmüştür. Yine savaşın gidişatı konusunda çok ayrıntılı bilgiler içeren yazılarıyla yorumlar yapan emekli General Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet de o günlerde Cumhuriyet’te bariz şekilde Almanya’yı güçlü ve önde gösteren yazılarıyla göze çarpmıştır. Bu anlaşmanın hemen arkasından gazetede bir süredir başmakale yazmayan Nadir Nadi de Türk-Alman dostluğu ile ilgili bir yazı yazmıştır. Nadi, Almanya’nın Yakın şarkta ve Balkanlarda bir denge unsuru olduğunu belirterek, Almanya’nın olmadığı bir dünyada bu topraklara

⁵² Nafia Vekâleti emrinde ihtiyat olarak askere alınan Yahudiler için imha edileceklerine dair söylentiler dolaşmıştır. Söylentilere göre; Yahudilerin kitlesel imha edilme planına Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak duyunca karşı çıkmış ve engel olmak amacıyla Yahudileri kendi emrindeki Milli Müdafaa Vekâleti emrine aldırılmıştır. Yine söylenenlere göre; bu şekilde askere alınan azınlıkların tekrar silah altına alınmasında, gayrimüslim vatandaşları bir süre ticaretten uzak tutarak, onları ticari olarak zayıflatmak, bu yöntemle de müslüman burjuvaziye güçlendirmek, gayrimüslim vatandaşlara güvenilmediğinden savaş sırasında onları kamplarda etkisiz hale getirmek ve Nazilerin Hariciye Vekâleti’ne yönelttiği talep doğrultusunda azınlıkları kamplarda enterne etmek gibi nedenler sözkonusu olmuştur. Daha detaylı bilgi için Bkz. Rıfat N. Bali (2010), *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, s. 418–421.

“hangi muzır kuvvetlerin göz dikeceğini kolayca tahmin edersiniz” sözleriyle Sovyet tehlikesine işaret etmiştir (Cumhuriyet, 27 Haziran 1941).

9 Eylül 1941 Tarihli Türk-Alman Ticaret Anlaşması

O günlerde Almanya Türkiye’den krom almak istemiş, ancak krom ihracatına yönelik başka bir anlaşma daha önce İngiltere ile yapıldığından bu istek hemen karşılanamamıştır. Bu sırada İngiltere’ye olan ticarete ihracat yollarının güvenliğinin ortadan kalkması ve Alman ordularının Sovyet topraklarındaki dikkat çekici başarıları 9 Ekim 1941’de Türkiye Almanya arasında bir ticaret anlaşması imzalanmasına zemin hazırlamıştır (Çavdar, 1995: 361). Kromu da içeren bu ticaret anlaşmasına göre iki sene içinde 200 milyon liralık bir eşya mübadelesi yapılması kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet, 10 Birinciteşrin 1941).Yapılan bu anlaşmalarla Türkiye 1941–1942 yılları arasında “savaş dışı konumunu bozmadan” Almanlarla ilişkilerini daha da sağlamlaştırmıştır (Çavdar, 1995: 361).

Almanlarla yapılan krom anlaşması özellikle Amerika’yı rahatsız etmiştir. Türk-Amerikan ilişkilerinde zaten Türkiye’nin Almanlarla imzaladığı saldırmazlık paktından kaynaklanan soğukluk, 9 Ekim 1941’de Almanlarla yapılan krom anlaşmasından sonra daha da artmıştır. Ancak, Amerika’nın tutumu Pearl Harbor baskınından sonra değişmiş ve Japonya’nın Almanya’nın yanında yer almasıyla birlikte Türkiye’nin de bu gruba katılmasından çekinilmiştir. Bu nedenle belli yardımlar göndermeyi kabul eden “Ödünç Verme ve Kiralama” yasasından Türkiye’nin 1942 yılından itibaren tekrar yararlanması sağlanmıştır (Oran, 2009: 447).

1941 yılı sonlarına doğru Müttefiklerle arasını yumuşatmış olan Türkiye, Amerika’nın savaşa girmesiyle birlikte üzerindeki Alman baskılarını tekrar hissetmeye başlamıştır. Almanya, Müttefiklerin Türkiye üzerinden ikinci bir cephe açmasından korkmuştur. Almanya bu dönemde Türkiye’yi kendi tarafında tutabilmek için değişik stratejiler izlemiştir. Bunlar, Sovyetlerin Boğazlar üzerindeki isteklerinin deşifre edilmesi, Almanlar tarafından Ege adalarının Türkiye’ye teklif edilmesi, SSCB’deki Türklerin örgütlenmesi, Turancı akımların desteklenmesi, belli çevrelere yapılan parasal yardımlar gibi birçok alanda uygulanmıştır (Oran, 2009: 448–449).

Bu arada Türk hükümeti de Nazi Almanya’sının baskılarını hissetmiştir. Öyle ki, Almanya’nın baskıları sonucunda, Başbakan Refik Saydam tarafından yayınlattırılan 4

Mayıs 1942 tarihli bir genelge ile Anadolu Ajansı'nda çalışan 26 Yahudi kökenli görevlinin işine son verilmiştir (Uşaklıgil, 2011: 109).

Almanya'nın Türkiye'yi kendi tarafına çekme çabaları o günlerde Cumhuriyet gazetesi üzerinde de etkili olmuş olmalı ki Nadir Nadi'nin Almanya'yı öven yazılarına 1942'de tekrar rastlanmaya başlanmıştır. Gazeteci bu defa da 1942 yılı ortalarında Berlin'de bulunduğu sırada gördüklerini ve izlediklerini “Almanya: 1942” başlığı ile okuyucularına aktarırken, Almanya'ya ve Alman ulusuna duyduğu hayranlığı sık sık dile getirmiştir.

O günlerde Yunus Nadi'nin Almanya'nın savaşı kazanacağına dair inancının oldukça arttığı dikkat çekmiştir. Gazetecinin “General Kış” başlıklı yazısı bu inançla ilgilidir. Yunus Nadi Anglosakson ülkelerinin, yaklaşan kış nedeniyle Şark cephesindeki Almanların işinin zorlaşacağı ve Alman askeri harekâtının duracağına dair görüşlerinin aldatıcı olduğunu yazmıştır (Cumhuriyet, 17 Birinciteşrin 1941).

1942 yılı sonlarına gelindiğinde gazetede hâlâ Versailles'ın ağır şartlarının 90 milyonluk Almanya'yı savaşa mecbur bıraktığını savunan yazılar görülmüştür. İmzasız çıkan bir baş makalede; İngiltere'nin savaş sonrası için Versailles'a rahmet okutacak nitelikte, Almanya'nın elini kolunu bağlayacak projeler düşündüğü yazılmıştır. Alman tecavüz ihtimaline karşı devamlı bir müdafaa sistemi kurmaktan bahseden Eden ise Almanya'yı tecavüze iten sebepler üzerinde hiç durmamasından dolayı eleştirilmiştir (Cumhuriyet, 5 Birincikanun 1942).

1943–1945 Yılları-Almanya'nın Gerilemesi ve Savaşın Sonuna Doğru Gazetenin Yorumları

1943 yılında Afrika ve Stalingrad hezimetleriyle birlikte Alman taarruzunun zayıflayıp, Almanların Müttefikler karşısında üst üste kayıplar verdiği günlerde gazetede çıkan yorumlar hâlâ Almanya'yı destekler mahiyette olmuştur. Nadir Nadi “Bir nokta” adlı yazısında, başlangıçta Mihver'e mal edilen “Avrupa'yı kendi idaresi altına almak emeli ile harbe girme” türünden iddiaların, artık demokrasilere de yüklenmesinin pek de aykırı bir şey olmayacağını belirtmiştir. Bu yazının yayınlandığı gün gazete bir taraftan da Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu'nun Mihver grubu ve bitaraf devletler büyükelçileri ve görevlilerine verdiği 400 kişilik ziyafetten bahsetmiştir (Cumhuriyet, 19 Nisan 1943).

Nadir Nadi, Türk-Alman dostluk paktının ikinci yıldönümü vesilesiyle yazdığı makalede de, stratejik zaruretlerin Almanları Balkanlara indirdiğine değinmiştir. Ayrıca yazıda, Türkiye ile Almanya arasında tarihte gelenek haline gelen eski dostluğun aynen devam ettiği belirtilmiştir (Cumhuriyet, 19 Haziran 1943).

Nadir Nadi başka bir yazısında da, demokrasilerin harbin sonunda belli başlı faşist ve Nazi şeflerini tutuklayarak, milletlerarası bir mahkemede yargılayacaklarına dair söylentiler üzerine şunları yazmıştır:

“ bu itibarla harbi hazırlayan da çıkarana da ferd değil, sosyal şartlardır... Harbi önlemek için harbde şef olanlar bundan böyle idam edilecek gibi korkuluk tedbirlerle harbi önlemeye imkân yoktur... Bunun doğuracağı netice, mağlub milletlerin kalbinde galiblere karşı intikam duygusunun ateşlenmesinden başka bir şey olmayacaktır...” (Cumhuriyet, 3 Ağustos 1943).

1943 yılında savaşa dair yorumları çoğalan Nadir Nadi, bu yazılarında da Müttefiklere karşı Almanya'yı tutmaya devam etmiştir. “Değişik siyasi görüşler” adlı bir yazısında, İngiltere'nin ne kadar politik davrandığını anlatmaya çalışmıştır (Cumhuriyet, 27 İkinciteşrin 1943).

Ancak, Alman ordularının üst üste gelen yenilgileri üzerine Türk hükümeti 1943 yılının sonlarına doğru Türk-İngiliz dostluğunu daha çok ön plana çıkarırken (Cumhuriyet, 18 İkincikanun 1943), aynı dönemde gazetede de Almanya'yı eleştiren yazılarını tekrar yayımlamaya başlamıştır. Nadir Nadi, “Hayat sahası politikası varken...” adlı yazısında; Alman ordularının şarkta yenilirse tüm Avrupa'nın Bolşevik istilasına uğrayacağına dair Nazi propagandasının işe yaramadığını, Almanların başından beri Avrupalı milletlere karşı iyi bir siyaset güdemediklerini belirtmiştir. Yazıda ayrıca, Almanya'nın “hayat sahası” politikası ile Avrupalı milletleri her gün biraz daha kendinden kaçırdığı, Sovyetlerin ise hürriyet ve istiklâl prensiplerine dair ileri sürdükleri fikirler ile milletleri en azından kendilerine karşı daha az çekingen hale getirdikleri kaydedilmiştir (Cumhuriyet, 29 İkinciteşrin 1943).

Almanya ile İlişkilerin Kesilmesi ve Müttefiklere Yönelen Yazılar

Savaşın kaderinin artık belli olduğu 1944 yılında Nadir Nadi'nin Türk-İngiliz ittifakını öne çıkaran yazılarının artmaya başladığı görülmüştür. Gazeteci Mayıs 1944 yılında Türk-İngiliz ittifakına ilişkin beyannamenin beşinci yıldönümü münasebetiyle

yazdığı yazıda, harp sırasında İngiltere'nin en zor anlarında dahi Türkiye'nin bu vesikaya olan bağlılığından bahsetmiştir (Cumhuriyet, 12 Mayıs 1944).

Ancak, bu yazı yayımlandıktan iki gün sonra İngiltere basınında yer alan Türkiye'nin Almanya'ya olan bütün ihracatını kesmesi gerektiğine dair söylentiler üzerine gazete büyük tepki göstermiş ve bunun haksız bir istek olduğunu belirtmiştir. Nadir Nadi "İşte bu olamaz!" başlıklı makalesinde, İngiltere'nin Almanya'ya olan ihracatın tamamen durdurulması yönündeki talebinin ne devletler hukuku, ne de medeniyet prensipleri ile bağdaşmadığını yazmıştır (Cumhuriyet, 14 Mayıs 1944).

1944 yılı ortalarında Türk dış politikasında daha hareketli günler yaşanmaya başlamıştır. Zaten Almanlarla yapılan ticaretin kesilmesini isteyen Müttefikler, bunun yanı sıra bir de Haziran 1944'te birkaç Alman gemisinin Boğazlardan geçerek Ege'ye inmesine büyük tepki göstermişlerdir.

Bu olay üzerine uzun yıllar Hariciye'de görev almış, Türk-İngiliz ittifak anlaşmasında önemli rol oynamış, Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu görevinden istifa etmiştir. O sırada hem Başvekil, hem de Hariciye'yi vekâleten üstlenmiş olan Şükrü Saraçoğlu ise ortalığı yatıştırmaya çalışmıştır. Saraçoğlu bir taraftan İngiliz, Amerikan ve Rus Büyükelçilerine Türk hükümetinin bütün Alman gemilerinin boğazlardan geçişini kat'i surette men etmek niyetinde olduğunu bildirirken, bir taraftan da yabancı ülke muhabirlerine Türkiye'nin dış politika siyasetinde bir değişiklik olmadığını açıklamıştır (Cumhuriyet, 17 Haziran 1944).

Almanların savaşı kaybedeceği iyice anlaşılıp, Müttefiklerin kazanacağı belli olduğunda ise TBMM 2 Ağustos 1944 tarihinde Almanya ile olan her türlü siyasi ve iktisadi ilişkiyi kesme kararı almıştır. Gazetenin haberlerinden Almanya ile her türlü ilişkinin kesilmesi kararının hemen ardından içeride de Almanya'ya yönelik her türlü faaliyetin ve Almanya ile ilgili kişilerin tasfiye sürecinin başladığı anlaşılmaktadır. Önce aralarında Almanya'nın Türkiye büyükelçisi Von Papen'in de bulunduğu, 3000 civarındaki Alman tebaasına Türk topraklarını terk etmeleri için 10 günlük bir süre verilmiş, bu arada Almanya'daki Türkler de geri çağırılmıştır. Aynı günlerde Müttefik devletler tebaasında olup da, siyasi ve askeri gayelerle suç işleyerek mahkûm edilen suçlular için ise Meclis'ten bir af kanunu çıkarılmıştır. Bu af kanunundan 1942 yılının

Şubat ayında Alman Büyükelçisi Von Papen'e suikast girişiminden yargılanarak, 16 seneye mahkûm olanlar da yararlanmıştı (Cumhuriyet, 3 Ağustos 1944).

Türkiye'nin Almanya ile tüm ilişkilerini kesmesi, İstanbul da faaliyet gösteren Alman firmaları üzerinde de etkisini göstermiş, bu firmalar da kararın ardından işlerini tasfiye etme yoluna gitmişlerdir (Cumhuriyet, 4 Ağustos 1944).

Ortaylı da Almanya'ya yönelik tepkilerin Mayıs 1944'ten itibaren başladığını, Cumhurbaşkanı ve hükümetin Mayıs 1944 tarihinden itibaren sadece Almanya'ya açıkça sempati duyanları değil, sempati duyduğundan şüphelenilenlerin bile sadece resmî görevlerinden değil, toplumsal hayattan da uzaklaştırıldığını belirtmektedir (Ortaylı, 2011: 90).

Cumhuriyet gazetesi Şark'taki mağlubiyetler ve Fransa'daki Alman cephesinin çözülmesi ile birlikte, savaşı kaybedeceği artık kesin olarak belli olan Almanya'yı haklı bulan yazıları bir daha yayımlamamıştır. Daha önce Mayıs 1944'te "İşte bu olamaz" yazısıyla Müttefik isteklerine kızan Nadir Nadi, hükümetin Almanlarla iktisadi ve siyasi tüm münasebetleri kesme kararı üzerine yazdığı bir yazıda bu defa hükümetin aldığı yeni kararı desteklemiştir. Gazeteci, daha harp başlamadan Habeşistan'ın işgali sırasında başlayan Türk-İngiliz işbirliğine işaret ederek, Türkiye'nin iyi niyetli devletlerle işbirliğine girdiğine dikkat çekmiştir. Nadir Nadi yazısında savaşa sebep olan devlet ve kişilerden de şikâyet etmiştir. Avrupa'da ve Balkanlar'da istila ve macera politikası ile yayılmaya çalışan, hür ve günahsız milletleri çiğneyen bu devletlere karşı batı demokrasileriyle ittifak yapmak zorunda kalındığını da kaydetmiştir (Cumhuriyet, 3 Ağustos 1944).

Yine Nadir Nadi, "İstiklâl harbi denmez" başlıklı yazısında da, başlangıçta bütün dünyanın haklı bulduğu "hayat sahası" ve "yeni nizam" gibi parolalarla yola çıkan Almanya'nın, muhteris ellerde yanlış yollara sevk edildiğini belirtmiştir. Gazeteci, Almanya'nın başından beri aslında istila harbi yaptığını, ilk adımları atan adamların halen Almanya'nın başında olmasından dolayı bu son yaşananların "istiklâl" değil, "istila" harbinin devamı olduğunu kaydetmiştir (Cumhuriyet, 22 Ağustos 1944).

1945 Yılında Gazetenin Gündemini Oluşturan Diğer Politik ve Ticari Konular

Türkiye Almanya ile 2 Ağustos 1944 tarihinde her türlü münasebetini kestikten sonra bu kararın bir tamamlayıcısı olarak, Japonya ile olan siyasi ve iktisadi

münasebetlerini de kesme kararı almıştır. Amerika da Türkiye'nin aldığı bu karar üzerine, daha önce harp maksatlarına hizmet etmesi nedeniyle yasakladığı kamyon, bazı makineler ve demir malzemeler gibi 10 kalem malın ihracatına izin vermiştir (Cumhuriyet, 5 Ocak 1945). Türkiye daha sonra 25 Nisan 1945'te de San Fransisco'da toplanacak olan dünya nizamı konferansına katılmak amacıyla 23 Şubat 1945 tarihinde Mihver'e karşı harbe girdiğini açıklamıştır. Başvekil Şükrü Saraçoğlu da hükümetin bu kararının Türk milletine büyük fayda sağlayacağını belirtmiştir (Cumhuriyet, 24 Şubat 1945).

Cumhuriyet gazetesi de TBMM'nin aldığı bu kararı takdirle karşılamıştır. Nadir Nadi "Tarihi karar" başlıklı yazısında; Türkiye'nin savaşın başından beri sempatisinin ve teveccühünün Müttefiklerden yana olduğunu belirtmiştir. Hâlbuki Nadir Nadi daha önceleri sıklıkla Türk-Alman dostluğuna işaret etmiş, savaş Mihverden yana devam ederken milli menfaatlerimizi veya istiklâlimizi tehlikeye sokacak bir hareket olmadıkça Almanya veya İtalya'ya düşman olunamayacağını yazmıştır (Cumhuriyet, 1 Ağustos 1940- 24 Şubat 1945).

1945 yılına gelindiğinde tüm dünya ve Türkiye açısından savaş bitmiş olmakla birlikte, Türkiye'nin savaştan sonra da büyük sıkıntıları olmuştur. Bunlar özellikle ülkenin içinde bulunduğu kötü ekonomik koşullardan ve gelecekle ilgili kaygılardan oluşmuştur. Çünkü savaş ülke ekonomisinde büyük bir sarsıntı yaratmış, halk iyice yoksullaşmıştır. Ayrıca, Türk dış ticaretinin ana ülkesi Almanya ile olan ticaretin tamamen kesilmesi de dış ticarete bir durgunluğa yol açmıştır. Ağustos 1944'ten itibaren bütün alışveriş imkânları İngiltere ve Amerika'ya bağlı kalan Türkiye, ticari beklentilerini İngiltere ve Amerika üzerinde yoğunlaştırmak zorunda kalmıştır. Türkiye bu ülkelerle ticareti geliştirmek için bazı girişimlerde bulunmuş, mesela 1945 başlarında Amerika'da toplanan Milletlerarası Ticaret Odaları Kongresine İstanbul Ticaret Odası'ndan delegeler göndermiştir. Bu kongre de gündeme gelen bazı konular ise gazetede tartışılmıştır. Bunlar;

- Türkiye'nin eski kapalı Orta Avrupa sisteminden yeni açık geniş dünya sistemine ayarlanmasında karşılaşılabilecek güçlükler için Müttefiklerin yardımına ihtiyaç olduğu,
- Fiyatları Anglosakson piyasalarına yaklaştırma zorunluluğu,

- Türkiye'nin yeni ihtiyaç ve şartlara göre ticaretini yeniden gözden geçirmesi gerektiği gibi ülke için bambaşka yeni konular olmuştur (Cumhuriyet, 9 Ocak 1945).

Türkiye o günlerde İngiltere ve Amerika'dan önemli ithalatlar yapmaya başlamıştır. Aynı günlerde İngiltere ve Amerika'ya 150.000 tonluk 48 gemi siparişi verilmiştir (Cumhuriyet, 18 Aralık 1944). 4 Mayıs 1945 yılında İngiltere ile yapılan bir ticaret anlaşmasıyla ise Türkiye ile İngiltere arasındaki ticareti artırmak ve tediyeleri kolaylaştırmak gibi ilke kararları alınmıştır (Cumhuriyet, 5 Mayıs 1945).

1945 yılında Türk siyasi hayatında da çok önemli bir gelişme yaşanmış; Demokrat Parti'nin kurulma hazırlıkları başlamıştır Cumhuriyet gazetesi yakında kurulacağını duyurduğu Demokrat Parti oluşumuna çok olumlu yaklaşmıştır. Nadir Nadi, 4 Aralık 1945 tarihli "Yeni Parti" başlıklı yazısında bu konuya değinmiştir. Celâl Bayar tarafından kurulacak yeni partiye her yerden büyük bir memnuniyet gösterildiği, CHP'nin de bu yeni partiyi teşvik edici ve cesaretlendirici yönde bir çaba içinde olduğu kaydedilmiştir. Yazıda Celâl Bayar'dan da "Atatürkçü, inkılâpçı, temiz, doğru insan" gibi övgü dolu sözlerle bahsedilmiştir. Nadir Nadi, memleketteki bu sevinç ve memnuniyetin iki sebepten kaynaklandığını da belirtmiştir. Bunlar; memlekette ciddi bir siyasi kontrol sistemine gittikçe ihtiyaç duyulması ve "parti kuracak adamın bu işi başarabilecek kıratta bir şahsiyet" olması olarak gösterilmiştir (Cumhuriyet, 4 Aralık 1945).

Türkiye savaşın bitmesiyle dünyada bir dönemin sona erdiğini, yeni bir dönemin başlayacağını anlarken, birçok ekonomik endişeyi de beraberinde taşımıştır. Çünkü savaş öncesinin ve savaş yıllarının iktisadi düzeni artık değişmiş, ekonomisini ve ticaretini kapitalist Batı'ya uygun hale getirmenin bir zorunluluk olduğunu farketmiştir. O günlerde yaşanan birçok ekonomik kaygının yanısıra, Batılı ülkeler tarafından dışlanmaktan çekinen Türkiye, oluşturulacak yenedünya düzeninde Batı demokrasilerinin yanında yer almak istemiş, siyasi yapısını da buna göre yeniden gözden geçirmiştir.

SONUÇ

İmparatorluktan sanayisi olmayan fakir bir tarım ülkesi devralan Türkiye Cumhuriyeti'nin sivil-asker yöneticileri, yeni devleti bir an önce ekonomik kalkınma ile güçlendirmek istemişlerdir. Daha Cumhuriyet kurulmadan İttihat ve Terakki döneminde başlayan “iktisadi bağımsızlık” ve “milli iktisat” gibi kavramlar Cumhuriyet yöneticilerinin de ana hedefini oluşturmuştur. Bu amaçla İzmir İktisat Kongresi'nden başlayan bilinçli bir politikayla, ekonominin Müslüman Türklerin eline geçmesi için özel girişim devlet tarafından çeşitli biçimlerde desteklenmiştir. Ancak, özel sermayenin istenilen ekonomik kalkınmayı gerçekleştirememesi, fakir Anadolu insanının SCF olayı ile ortaya çıkan tepkileri ve arkasından gelen 1929 krizi Cumhuriyet'in lider kadrosunu ekonomide bir model değişikliğine itmiştir. 1932 yılından itibaren bir dizi devletçi ve devletleştirici kanunla ekonomide yeni bir dönem başlamıştır. Bu yıllardan itibaren devlet, yatırımcı, işletmecisi ve denetleyici olarak ekonomiye müdahale etmiş, çok uzun yıllar iktisadi hayatın gelişimine ve işleyişine hâkim olmuştur. Devletçilik uygulamalarının temel hedefi ülkenin sanayileşme yoluyla hızla kalkınması olmuştur. Ekonomik kalkınma hamleleri daha henüz tamamlanmadan genç Cumhuriyet bu kez de 1939 yılında çıkan II. Dünya Savaşı'nın etkisi altında kalmış, bu etkiler özellikle de ekonomik alanda derinden hissedilmiştir.

Türkiye iktisat tarihi açısından oldukça önem taşıyan bu dönemde yeni rejimi halka anlatmak, toplumda ortak bir milli bilinç oluşturmak gibi önceliklerin yanı sıra, ekonomi uygulamalarında da kamuoyunun desteğini almak ve bu alanda da ortak bir ekonomi bilinci oluşturmak büyük önem kazanmıştır. Bu açılarından bakıldığında basına da büyük görev düşmüş, Cumhuriyet gazetesinin ise bu dönemde özel bir yeri ve önemi olmuştur.

Yunus Nadi'nin Yeni Gün'ü Milli Mücadele yıllarında Anadolu'nun en önemli gazetesi olarak Milli Mücadele'ye destek verip, Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerini yansıtırken, Cumhuriyet gazetesi de 7 Mayıs 1924'den itibaren yeni rejimin sesi ve inkılâplar döneminin gazetesi olarak, genç Cumhuriyet'i savunmaya ve korumaya çalışmıştır. Cumhuriyet'le birlikte büyüyen ve gelişen gazete, kuruluşundan itibaren halka

Cumhuriyet'i sevdirmek, Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlı bireyler yetiştirmek konusunda çok çaba sarf etmiş, Cumhuriyet'in kökleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Gazete, milli değerlere sahip çıkan, ortak kültürel değerleri ve ortak bir tarih bilinci olan, rejimi benimsemiş, laik, batılı, modern, iyi eğitilmiş yepyeni bir Cumhuriyet insanı oluşturulmasında ciddi bir rol üstlenmiştir.

Gazete tek parti iktidarına her alanda verdiği desteği iktisat politikaları ve uygulamaları konusunda da aynen sürdürmüştür. Cumhuriyet gazetesi bu döneme ait iktisadi gelişmeleri ve politikaları ülkenin resmi gazetesi gibi gün gün takip etmiş, halka tanıtmış ve anlatmaya çalışmıştır. İncelediğimiz bütün yıllar boyunca gazetenin en önemli misyonu; hükümetin iktisadi politikalarını ve icraatlarını desteklemek, bunların ne anlama geldiği ve ne işe yarayacağı konusunda halkı aydınlatmak ve bunları topluma benimsetmek olmuştur. Ancak, bu koşulsuz destek gazetenin gerektiğinde eleştiriler yapmasını engellememiş, başta gazetenin simgesi Yunus Nadi ve oğlu Nadir Nadi Cumhuriyet hükümetlerinin bazı hatalı uygulamalarını hiç tereddüt etmeden eleştirmişlerdir. Bu açılardan ele alındığında gazete; sosyal, kültürel alanların yanı sıra ekonomi konularında da önemli bir işleve sahip olmuş, Cumhuriyet'in kuruluşuna bu alanda da ciddi katkılarda bulunmuştur.

Cumhuriyet gazetesinin yayın politikası 1945'lere kadar ağırlıklı olarak baş makaleleri kaleme alan ve gazetenin sahibi olan Yunus Nadi, daha sonra da Nadir Nadi tarafından yönlendirilmiştir. Dönemin güncel olayları ve meseleleri özellikle bu baş makalelerde ele alınmış, sorunlar bu köşede tartışılmıştır. Dolayısıyla gazetede hâkim unsur yıllarca baş makaleyi kaleme alan Yunus Nadi olmuştur. Bu nedenle çalışmamızda da Yunus Nadi'nin yazıları çok fazla ağırlık kazanmış, Yunus Nadi ismi çok fazla ön plana çıkmıştır.

1930'lar gerek 1929'da başlayan dünya ekonomik krizi, gerekse de Türkiye'de devletçi iktisat politikalarının devreye sokularak, kalkınmayı başlatacak olan sanayileşme hamlelerinin hızlandığı yıllar olması nedeniyle, Türkiye'nin gündemini bu yıllarda daha çok milli iktisadi meseleler ve mali işler oluşturmuştur. Meclisin daha çok iktisadi işlerle uğraştığı bu süreçte gazetede ağırlıklı olarak iktisadi meseleler üzerinde durmuş, özellikle Yunus Nadi'nin 1939'lara kadar yazılarının önemli bir kısmını ekonomi içerikli makaleler oluşturmuştur. Milli iktisat, kalkınma gibi kavramların ön plana çıktığı o günlerde tasarruf, yerli malı kullanımı, denk bütçe, dış ticaret dengesi,

TL'nin değerinin korunması, şimendifer politikası, millileştirmeler, Osmanlı'dan kalan borçlar, ilk sanayileşme hareketi olan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, dış ticarete kontenjan, kliring ve takas uygulamaları, savaş yıllarında hiperenflasyon, vurgun, karaborsa, stokçuluk, darlık, hayat pahalılığı, bunlara karşı alınan tedbirler; Milli Korunma Kanunu, % 25 Kararı, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi, Köylüyü Topraklandırma Kanunu gündemin en önemli iktisadi olaylarını oluşturmuştur. Gazete bu gelişmeleri günü gününe takip etmiş, konuların önemini açıklayan ve yorumlayan çok sayıda makale yayımlamıştır.

Gazete 1929 yılında çıkan dünya buhranı sonrasında devletin almaya başladığı ekonomik tedbirleri yerinde bulmuş, ancak dış ticarete dozunu aşan fazla müdahalelere karşı çıkmıştır. Gazete aşırı müdahalelerin ekonomide durgunluğa yol açacağını kaydederek, bazı tedbirleri ise “menfi” olarak değerlendirmiştir.

Gazete 1932 yılında resmen başlayan iktisadi devletçilik politikasını ve bu doğrultuda çıkan yasaları olumlu bulmuştur. Yunus Nadi'ye göre iktisadi kalkınma için sanayi önemlidir ve desteklenmelidir. Gazete devletin büyük sanayilerin kurulmasında yatırımcı ve girişimci olarak ekonomiye girmesini, piyasayı düzenleyip kontrol etmesini yani ekonomide devlet müdahalesini zorunlu görmüştür. 1930'larda hâlâ uygulanmakta olan özel teşebbüse sunulan gümrük himayelerine ve teşviklere, devlete getirdiği yükten ve tüketiciye ithal alternatifinden daha pahalıya satılmasından dolayı sıcak bakmamış, sanayinin sınırsız ve kontrolsüz himayesine karşı olmuştur. Bununla birlikte 1932 yılında sanayicilerin Teşvik-i Sanayi Kanunu ile verilen muafiyetlerden mahrum kalmamasını, verilen hakların geri alınmamasını da savunmuştur.

Cumhuriyet gazetesi hükümetlerin iktisadi alandaki hemen hemen tüm icraatlarını onaylarken, zaman zaman devlet işleyişinde gördüğü bazı eksiklik ya da aksaklıklar hakkında eleştiriler yapmaktan ve öneriler geliştirmekten de çekinmemiştir. Bunlardan en dikkat çeken 1930'larda devletin öncelik verdiği sanayi hareketlerine karşı, Yunus Nadi'nin sanayiden çok tarıma öncelik veren iktisadi politikaları savunması olmuştur. Gazete asıl sanayinin kısmen devletçe kurulmasını ve daha çok da milli teşebbüslerin ürünü olmasını desteklerken ve sanayi alanında ülkenin ihtiyacı olan alt yapıların oluşturulmasını onaylarken bunun ötesinde bu alanda büyük atılımlara girişilmesini doğru bulmamıştır. Devlet bu alanda büyük iddialar taşımamalıydı. Yunus Nadi Türkiye'nin bir tarım ülkesi ve toplumun çoğunluğunun da köylü nüfustan

oluşması nedeniyle kalkınmanın ancak tarımın geliştirilmesiyle mümkün olabileceğine inanmıştır. Buna göre halkın % 80'ninin çiftçi olduğu Türkiye'de öncelikle desteklenmesi gereken sektör tarım olmalıydı ve tarımı geliştirecek politikalar önem kazanmalıydı. Bir ülke hem sanayide hem tarımda çok iyi işler yapamazdı, sadece bir tarafta iyi uzmanlaşmalı, dünya piyasalarında dünya standartlarına uygun tarım ürünleri sürerek söz sahibi olunmalıydı. Bu nedenle tarımı ön plana çıkaran bir iktisat politikası izlenmesi çok daha doğru olacaktı.

Cumhuriyet, basınının önemli bir görevi olan “halkı eğitme misyonu”nu da başarıyla yerine getirmiş, Türk halkında bir ekonomi bilinci oluşturmaya çalışmıştır. Bu yönüyle de yeni kurulan devlete ve Türk halkına büyük hizmette bulunmuştur. Gazetenin bu anlamdaki en dikkat çeken çabalarından biri tasarruf ve yerli malı kullanımını konusunda olmuştur. 1929'da dış ticarete verilen büyük açıkla birlikte TL'nda yaşanan değer kaybı gazeteyi de harekete geçirmiş, dış açığa bir çare olarak halkı ithal ürün kullanma eğiliminden vazgeçirmek ve tüketmek yerine biriktirmeye teşvik etmek gazete için çok önem kazanmıştır. Bu dönemde gazete neredeyse “baş” meselesi olarak ele aldığı tasarruf ve yerli malı konusunda yoğun bir propaganda faaliyetinin içinde olmuştur. 1930'lu yıllarda gazete bu türden çok sayıda haber/makale yayımlamış, duyurular yapmış, yerli malı haftalarında sergilere çağrılarda bulunmuş, kumbara reklamları, geliştirilen sloganlar vb yollarla, hatta tasarruf temasını karikatürlere kadar yansıtarak Türk halkını daha tutumlu olmaya teşvik etmiş, israfı önlemeye çağırmıştır. Yine gazete birikimlerin yastık altı yerine ulusal sermayenin büyümesi için bankacılık sektöründe değerlendirilmesi konusunda da toplumu bilinçlendirmeye çalışmış, bu amacın en hararetli savunucularından biri olmuştur. Bu alandaki çabalarından ötürü gazete memlekette ilk defa girişilen tasarruf ve yerli malı kullanımını bilinci oluşturma çabalarında çok önemli bir işleve sahip olmuş ve bu açılardan ele alındığında ülkeye büyük bir hizmette daha bulunmuştur.

Gazete ihracatın ülke ekonomisi için önemini sürekli vurgulamış, bu konuda toplumda da bir bilinç oluşturmaya çalışmıştır. Yine gazetenin bir başka dikkat çektiği konu turizmin önemi olmuştur. Memleketteki kambiyo işinin turizm sayesinde bile halledilebileceğinin altını çizen Yunus Nadi, bu konunun üzerinde muhtelif zamanlarda durmuştur. Ekonomi alanında hatırı sayılır bir bilgi birikimine sahip olan Yunus Nadi,

bu konuda bir taraftan halkı bilinçlendirmeye çalışırken, diğer taraftan hükümetin de dikkatini bu alana çekmeye çalışmıştır.

Yunus Nadi'nin eski bir İttihatçı olarak, devletin güçlü olduğu bir yapıyı savunan İttihatçı zihniyetin bazı etkilerini halen taşıdığı izlenimi edinilmiştir. Yunus Nadi devletin güçlü olduğu bir yapıyı savunmuş olmakla birlikte, bürokratik hantal devlet yapısına da karşı çıkmıştır. Yine değişik meslek gruplarının Meclis'te temsilini amaçlayan Mesleki Temsil anlayışı, kooperatifçiliğe verdiği önem, devletin ve toplumun çıkarları için gerekirse en ağır cezalardan kaçınılmaması gibi görüşleri de İttihatçılık döneminden kalan başka görüşleri olarak dikkat çekmiştir.

Yunus Nadi İttihatçıların ekonomik görüşlerine de çok yakın olmuş, birçok yazısında milli iktisat, milli sermaye gibi kavramların üzerinde önemle durmuştur. Yunus Nadi çok uluslu bir İmparatorluğun çöküşünü yaşamış diğer İttihatçılar gibi İmparatorluğun yıkılışında iktisadî faktörlerin ne denli önemli olduğunu çok iyi idrak etmiştir. O nedenle toplumun yabancı unsurlardan arınarak, her alanda olduğu gibi ekonominin de millileşmesi gerektiğini savunmuştur. Cumhuriyet'ten sonra da bu ruh şüphesiz devam etmiş olmalı ki, yazılarında millileştirmelere hep sıcak bakmış, ekonomik varlıkların milli unsurlara geçmesini hep desteklemiştir. Ancak, ateşli bir anti-empyralist ve milliyetçi olmasına karşın yabancı sermayeye sıcak bakmış, yabancı sermayenin teşvik edilmesinin memleket için faydalı olacağına inanmıştır. Kaldı ki kendisi de Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren yabancı şirketlerin ortak olduğu bazı kuruluşlarda kurucu üye veya idare meclisi üyesi olarak görev almıştır.

Gazete Yunus Nadi'nin milletvekili kimliğinden dolayı Meclis'te daha müzakere aşamasında olan çoğu tasarıyı yasalasmadan okuyucularına duyurmuştur. Gazete kanunlar çıkmadan önce bunları başyazılarında ele alarak, gerekçelerini ve hangi amaca hizmet edeceklerini halka anlatmaya çalışmıştır.

Cumhuriyet gazetesi hükümetler üzerinde etkili ve yönlendirici bir yayın organı olmuştur. Dönemin hükümetleri Cumhuriyet gazetesince ele alınıp, altı çizilen birçok sorunu dikkate almış ve bunlar hakkında bir süre sonra genellikle aksiyon alınmıştır. Cumhuriyet gazetesinin o dönemde Türkiye'nin iktisat politikasının şekillenmesinde ve politika uygulamalarında söz sahibi olduğunu rahatlıkla söylemek mümkündür. Tarım, sanayi, dış ticaret, vergiler gibi birçok konuda Yunus Nadi'nin öneri ve eleştirilerinden

sonra hükümetlerin bazı kararlar aldığı, hatta kanunlar çıkarıldığı görülmüştür. Buğday meselesi ve köylüler hakkında yapılan girişimler ve alınan tedbirler ise bunlar arasında en göze çarpan konuları oluşturmuştur. Cumhuriyet gazetesi köylünün zor şartlarını dile getiren ve bunların iyileştirilmesi için tavsiyelerde bulunan birçok haber, makale yayımlamıştır. Milli ekonominin düzelmesi için sanayiden çok tarıma önem verilmesine inanan Yunus Nadi buğdayda olduğu gibi fındık, üzüm, incir, afyon, tütün, zeytin, pamuk gibi ülkenin başlıca zirai mahsullerin içinde bulunduğu diğer olumsuz koşulları dile getirerek, bu mahsullerin üretiminin artırılması ve daha fazla para etmesi için çeşitli önerilerde bulunmuştur. Nitekim hükümetler de bu önerileri dikkate alarak, bazı girişimlerde bulunmuş, kanunlar çıkarmıştır.

Gazete zaman zaman ülkenin değişik ziraatçı yörelerinden gelen şikâyet ve dilekler içeren çiftçi mektuplarına sayfalarında geniş yer vermiş, tohum olmadığından ekim yapamayan köylüye tohum temini, buhran ortamında Ziraat Bankası'na borçlarını ödeyemeyen köylünün borçlarının tehiri gibi konularda önlem alınması için İsmet Paşa'ya ve hükümet yetkililerine uyarılarda bulunmuştur.

Gazete yine 1945 yılında fakir köylüyü topraklandırma amacıyla çıkarılan ve Meclis'te sert tartışmalara konu olan Toprak Kanunu yasa tasarısını var gücüyle savunanlar arasında yer almıştır. Yine gazetecinin bu konuda dikkat çeken bir başka çabası da, Köy Enstitüleri kurulmadan çok önce köy kalkınması konusunda yaptığı öneriler olmuştur. Tarımın bu denli ıslahı ve köy kalkınması üzerinde duran Yunus Nadi, doğal olarak toplumdaki kesimler içinde devletin yükünü bu yıllarda en çok çeken fakir köylünün sorunlarına ve gelir dağılımında bu kesimin payının artmasına karşı daha duyarlı davranmıştır. Köylünün yanı sıra memurların da hayat koşullarının iyileştirilmesi gereğini düşünen gazete, II. Dünya Savaşı yıllarında köylü kitlesi, memurlar ve diğer dar gelirli vatandaşların da kollarını sürekli savunmuştur.

Yine Yunus Nadi vergiler konusuna da çok fazla eğilmiş ve Türk vergi sisteminde gördüğü aksaklıkları çok net bir şekilde eleştirmiştir. Özellikle sanayi kesimine zarar verecek vergi uygulamalarından kaçınılmasını tavsiye eden gazete bu konular hakkında kendi görüşlerinin yanı sıra halkın da ne düşündüğünü anlamak ve ticaret ve sanayi erbabının görüşlerini yansıtmak için herkesi katılıma çağıran anketler düzenlemiştir. Gazete 1930 yılında açtığı ankette vergi mükelleflerinin şikâyetlerini sayfalarında yayımlayarak, sanayi ve ticaret erbabının sıkıntılarını kamuoyuna

yansıtmiştir. Gazetenin düzenlemiş olduğu bu anket o kadar etkili olmuştur ki, bu şikâyetlerin gündeme gelmesinden bir süre sonra hükümet bazı vergisel düzenlemelere gitmiştir.

Cumhuriyet gazetesinin yazarları başta Yunus Nadi olmak üzere toplumun ekonomik ve mali sıkıntılarına çok fazla eğilmiş olmakla birlikte, ülkenin iktisadi meselelerinin yanı sıra halkın başka sorunlarına karşı da oldukça duyarlı davranmışlardır. Gazete adlî sistemdeki yolsuzluk ve bozukluklara, devlet kademelerinde vatandaşa çıkarılan zorluklara, bürokratik engellere, icra memurlarının vatandaşa yaptığı eziyetlere, vatandaşa kötü muamele eden memurlara kadar toplumu rahatsız eden birçok soruna parmak basmıştır. Gündeme getirdiği konulara çare bulunması için hükümete de önerilerde bulunan gazete bu sorunları ele alırken anketler de düzenlemiştir. Bu şekilde gündeme getirilen bazı aksaklıklarla ilgili olarak hükümetin de aksiyon alması sağlanmış, gazete tarafından harekete geçirilen toplumsal tepkiler işe yaramıştır.

Cumhuriyet gazetesi, ekonomi haberlerinin ön plana çıkarıldığı “Ekonomi Basını” gibi bir kavramın henüz gelişmediği o yıllarda ekonomi içerikli çok fazla haber ve yorum yaparak, bu anlamda ülkenin ekonomi haberciliğine de önemli katkılar yapmıştır. Hatta 1932’de gazetenin yayımlamaya başladığı “Haftalık mali ve iktisadi ilave” adlı iktisadi haberler ilavesi gazetenin bu konuya verdiği önemi göstermektedir. Yine 1930 yılı içerisinde yayımlanan “İktisadiyat” başlıklı sütunda da ülkedeki güncel ekonomik aktivitelere ilişkin gelişmeler ele alınmıştır. Gazete ayrıca “Borsa”, “Memleket Haberleri”, “Son Telgraflar” başlıklı sütunlarında da ülkede ve dünyada gelişen son iktisadi olayları sayfalarına taşımıştır.

Gazete sosyal ve kültürel alanda da birçok faaliyette bulunmuş, halka öncülük yaparak, bazı “ilk” uygulamaları başlatmıştır. Cumhuriyet gazetesi, Türkiye’de ilk güzellik yarışmasını düzenleyen kuruluş olmuştur. Gazete bu yarışmayla Cumhuriyet rejiminin Türk kadınına hürriyet hakkını iade ettiğini ve Türk kadınının dünyadaki diğer kadınlardan hiçbir farkı olmadığını kanıtlamak istemiştir. Gazete yarışmaya katılımı teşvik etmek için ödülleri, hediyeleri gibi teşvik edici unsurları da devreye sokarak, Türk kızlarını cesaretlendirmek istemiştir. Yıllarca bu müsabakaların düzenlenmesi misyonunu üstlenen gazete yarışmaya katılımı Türk kızlarına adeta milli bir vazife olarak göstermiştir.

Yine gazete gençliği spora teşvik etmek ve deniz sporlarına ilgi uyandırmak için kadın ve erkek sporcular arasında yüzme müsabakaları tertip etmiştir.

Gazete Türk insanına kitabı sevdirmek ve topluma kitap okuma alışkanlığı kazandırmak için de çok çaba sarf etmiştir. Cumhuriyet o dönemde yeni çıkan kitapları bir taraftan ilk sayfasında tanıtmış, bir taraftan da bu yayınların satın alınması için halkı teşvik etmiştir.

Cumhuriyet gazetesinin ülkeyi yönetenler üzerinde etkili bir yayın organı olması; toplumun istek ve sıkıntılarını dile getirerek, çözüm bekleyen konular üzerine ülke yöneticilerinin dikkatini çekme açısından bakıldığında çok olumlu bulunmuştur. Ancak, yaptığı yayınlarla Cumhuriyet'in oluşmasına büyük katkıda bulunan gazete, 1930 yılında ülkenin demokratikleşme sürecinde belki de kaçırılan çok önemli tarihi bir fırsatı; SCF hareketini, gerek günlerce yaptığı aleyhte propagandalarla, gerekse de Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektupla olumsuz etkilemiştir. Çünkü firkanın kapanma sürecini başlatan en önemli adımlardan biri Yunus Nadi'nin Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben yazdığı ve gazetesi aracılığıyla kamuoyuna duyurduğu mektup olmuştur.

Yunus Nadi Atatürk'ün ölümünden sonra da hükümetlerin, rejimin ve inkılâpların en güçlü savunucusu olmaya devam etmiştir. Gazetenin yazıları 1939 yılına kadar daha çok dünya buhranı ve ülkedeki kalkınma hareketi ekseninde yoğunlaşırken, savaş yıllarında gazetenin haber ve yorumlarının dünyadaki değişen konjonktür gereği çoğunlukla dış politika ağırlıklı olduğu görülmüştür. Savaş yıllarında dış politika konularında daha çok Nadir Nadi'nin yazıları dikkat çekerken, ekonomi içerikli yazılar ise ekseriyetle yine Yunus Nadi tarafından kaleme alınmıştır.

Yunus Nadi'nin savaş yıllarında yazdığı ekonomi ağırlıklı yazılar ise savaş ekonomisine yönelik olmuş, Türk halkının savaştan kaynaklanan güncel sorunları ile hükümetin büyüyen sorunlar karşısında aldığı önlemler gündemi oluşturmuştur. Gazeteci bu yazılarında neden harp maliyesi tedbirlerine başvurulduğunu, Milli Korunma Kanunu'nun neden konulduğunu, ek vergilere ve zamlara neden ihtiyaç duyulduğunu, kontrollerin neden daha sıkı yapılması gerektiği gibi konularda yaptığı ayrıntılı açıklamalarla halkı aydınlatmaya çalışmıştır. Yunus Nadi, II. Dünya Savaşı yıllarında yazdığı birçok yazıda sürekli iddihar ve ihtikârın kötülüğünden bahsetmiştir.

Bu dönemde yazdığı birçok yazıda halkın galeyana gelmemesi, panikleyip iddihar ve ihtikâr yapmaması için eğitici yazılar yazan Yunus Nadi, ihtikâra göz yumulduğu takdirde herkesin büyük bir hıyanete suç ortaklığı yapacağını da belirterek, bu suçu vatana ihanet ile eş değer tutmuştur. Yunus Nadi, karaborsacıların, halkı sömüren fırsatçıların, savaş zenginlerinin ise hep karşısında olmuştur. Yunus Nadi, “ihtikâr suçlularına karşı şiddetle hareket etmekte en büyük amme menfaati vardır” diyerek, başka ülkelerden verdiği örneklerle bu kişilerin en ağır, hatta “idam” cezalarına çarptırılmasını önermiştir.

Yunus Nadi savaş yıllarında, gerek Refik Saydam gerekse de Şükrü Saraçoğlu hükümetlerinin uygulamalarına başlangıçta büyük destek vermiş, ancak ekonominin kontrolü Saraçoğlu’na geçtikten sonra Refik Saydam’ın sıkı politikalarını hatalı bulduğunu yazmıştır. Yeni hükümetin piyasaları daha serbest bırakan tutumunu olumlu bulan Yunus Nadi, Saraçoğlu hükümetinin Varlık Vergisi, % 25 Kararı gibi uygulamalarına ise tam destek vermiştir. Ancak, bir süre sonra hiperenflasyon ortamında ekonominin iyice raydan çıkmasıyla birlikte Şükrü Saraçoğlu hükümetine de eleştiriler getirmeye başlamıştır. Gazete piyasadaki darlığın ve vurgun olaylarının daha da artmasıyla birlikte Saraçoğlu hükümetine tepkilerini daha da artırmıştır. Özellikle Yunus Nadi dönemin sonuna doğru Saraçoğlu hükümetine olan eleştirilerini ağırlaştırmış, savaş sırasındaki ekonomik sıkıntıların azalmadığını, hatta hükümetlerin beceriksizliği yüzünden giderek arttığını açıkça yazmıştır.

Uzun yıllar devletle iyi ilişkiler içinde olan gazete II. Dünya Savaşı yıllarında siyasi görüş olarak devletin resmi görüşünün zaman zaman biraz dışına çıktıysa da, önceki yıllarda olduğu gibi zor savaş yıllarında da hükümetle aynı politika çizgisinde olmaya gayret etmiştir. Özellikle gazetenin sahibi Yunus Nadi, mebus kimliğinden ötürü dış politika konularında daha ihtiyatlı davranmıştır.

Savaşın başlarında Yunus Nadi, Nadir Nadi ve gazetenin diğer yazarları Almanya’nın Versailles anlaşması ile büyük haksızlığa uğradığına ve bu yüzden büyük ızdırap çektiğini inanmışlar, sütunlarında bu konuya yeri geldikçe değinmişlerdir. Bununla beraber, “Versay’ın mağduru” diye nitelendirdiği Almanya’ya hak veren Yunus Nadi yazılarında Almanya’nın saldırgan hiçbir iddia gütmeyeceği zaman haklı ve kuvvetli olacağını da belirtmiştir. Yine gazetenin yazarları başta Yunus Nadi ve Nadir Nadi Almanya’nın iyi niyetli olduğunu ve Versailles’la mağdur edildiğini düşünmekle

birlikte, dış politika değerlendirmelerinde özellikle Yunus Nadi İnönü'nün karar ve direktiflerine ters düşmemeye gayret etmiştir. Buna rağmen bir zamanlar Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya en yakın isimlerden olan Yunus Nadi'nin gazetesi 1940'da hükümetin yayın politikasına aykırılıktan dolayı kapatılmıştır. Gazete özellikle II. Dünya Savaşı'nın başlarında Almanya'yı destekleyen Nazi sempatzanı görünümüyle İsmet Paşa'nın tepkisini çekmiş, gazete Nadir Nadi'nin 30–31 Temmuz, 8 Ağustos 1940 tarihlerinde yazdığı yazılar nedeniyle üç ay süreyle kapatılarak, cezalandırılmıştır.

Doksan günlük kapatma cezası alan gazetenin tekrar açılmasıyla birlikte bu kez yazıların daha dikkatli yazıldığı, hatta yazılarda Müttefikleri öven bir hava esmeye başladığı görülmüştür. Gazetenin bundan sonraki süreçteki genel tavrı, hükümete paralel bir şekilde, savaşta hangi taraf daha iyi durumdaysa ve Türkiye hangi ülkeyle ticari/saldırmazlık/dostluk türünden bir anlaşma yaptıysa o tarafı övme şeklinde olmuştur. Haziran 1941'de Almanlarla imzalanan Saldırmazlık Anlaşması ve arkasından yapılan Ticaret Anlaşması'ndan sonra ise hükümetin de politikasına uyumlu olarak Almanya'yı destekleyen yazılar daha bir açıklık kazanmıştır.

Almanya'nın yenildiğine dair cephelerden gelen haberlerle Almanların savaşı kaybedeceği anlaşılınca bu kez Almanya'dan biraz uzaklaşan, buna karşın Müttefiklere yaklaşan yazılar ön plana çıkmaya başlamıştır. Temmuz 1943 Stalingrad yenilgisinden sonra ise gazete tavrını iyice değiştirmiş, Almanya eğilimli yazılar yerini Nazilerin saldırganlığını ön plana çıkararak, buna karşın Müttefikleri destekleyen yazılara bırakmıştır. Savaşın sonlarına doğru, Almanya'nın mağlup olacağına iyice anlaşılması üzerine ise Batı demokrasilerinin Müttefiklerimiz olduğu, Türkiye'nin daha savaş başlamadan önce statükoyu savunan Batı demokrasilerinin yanında yer aldığı sürekli vurgulanmaya çalışılmıştır.

Gazetede 1930'lu yıllarda dünyada faşizmin yükseldiği sıralarda çıkan yazılardan gerek Yunus Nadi'nin gerekse de Nadir Nadi'nin Yahudilerden pek hoşlanmadığı görülmüştür. Özellikle Nadir Nadi'nin İstanbullu Yahudiler hakkında sert yazılarına rastlanmıştır. Savaş yıllarında her gün çıkan vurgun, karaborsa, istifçilik, ticari suistimal olaylarında sürekli olarak gayrimüslim vatandaşların isimlerinin ön plana çıkararak gazete, dönemin en ağır uygulaması “ırkçı ve ayırıcı” Varlık Vergisi'ni de tüm arızalarına rağmen desteklemiş ve övgüler yağdırmıştır. Gazetenin vergiye bakışı, Saraçoğlu hükümetinin “ırkçı” izler taşıyan zihniyetiyle aynı olmuştur.

Savaş yıllarında Alman taraftarı olmakla, hatta Nazi propagandası yapmakla, Nazi sempaticisi olmakla suçlanan Yunus Nadi, aynı zamanda komünizmin de şiddetle karşısında olmuştur. Bir zamanlar Bolşevizm'e sıcak bakan ve İslami-Sol görüşü savunan Yunus Nadi komünizme karşı olmakla birlikte, Türk hükümetinin de o dönemdeki dış politika tavrına uygun olarak II. Dünya Savaşı'nın sonunda Rus istekleri gündeme gelene kadar Sovyet dostluğuna önem veren yazılar yazmıştır. Ancak, Rusların Türk toprakları üzerindeki talepleri üzerine gerginleşen Türk-Sovyet ilişkilerine paralel olarak gazete de Sovyetlere karşı sert yazılar yazmaya başlamıştır. Hatta gazete 5 Aralık 1945'te komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle matbaası basılan Sertel'lere ait Tan gazetesi aleyhine başlatılan propagandada yer almıştır.

Yıllarca tek parti iktidarını hemen hemen tüm icraatlarında destekleyen Cumhuriyet gazetesi 1945'lerin sonlarında hükümete oldukça sert eleştiriler yöneltmeye başlamıştır. O günlere kadar daha çok dış politika konularını ele alan Nadir Nadi, 1944–1945 yıllarında özellikle hükümetin iktisadi uygulamalarını hedef alan yazılar yazmıştır. Bu yazılarında daha liberal bir yaklaşımla, ekonomide aşırı müdahalelere karşı çıkmış, fazla baskının karaborsaya meydan vereceğini vurgulamıştır. Nadir Nadi, asli unsuru idari vazife olan devletin ekonomik alana da el atmasıyla kırtasiyecilik zihniyetinin ekonomi alanına kadar yayılıp, genişlediğinden yakınmıştır. Gazeteci, Karabük'te çelik levha üretmekten Bomonti'de gazoz üretip satmaya kadar uzanan bu geniş hareket alanının daraltılması gereğini vurgulamıştır. Ekonomik alanda devletin değil, anonim şirketlerin güçlenmesi gerektiğini savunan Nadir Nadi devletçiliğin bizde yanlış yorumlandığını, hedefinden saptırıldığını da itiraf etmiş, devletçiliğin doğru bir iktisadi düzen olmadığını vurgulamıştır.

KAYNAKLAR

- Acar, Y. (1991), *Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923–1963)*, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı, Bursa.
- Ahmad, F. (2007), *İttihat ve Terakki 1908–1914*, Çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Ahmad, F. (Mayıs 2009), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İng. Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Ahmad, F. (Kasım 2009), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İng. Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Ahmad, F. (2009), *İttihatçılıktan Kemalizme*, Çev. Fatmagül Berktaş (Baltalı), Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Ağaoğlu, A. (1969), *Serbest Fırka Hatıraları*, Haz. Samet Ağaoğlu, Baha Matbaası, İstanbul.
- Akal, E. (2002), *Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm*, Tüstav Yayınları, İstanbul.
- Akbank (1980), *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923–1978*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul.
- Aktan, R. (1978), *Türkiye İktisadı*, AÜSBF Yayınları No: 425, Ankara.
- Akyol, T. (2008), *Ama Hangi Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Alkin, E. (1981), “Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi” konulu seminer, Yapı ve Kredi Bankası Halkla İlişkiler ve Kültür Danışmanlığı, İstanbul.
- Atatürk, G. M. K. (2008), *Nutuk- Söylev 1919–1920*, Yay. Haz. İsmail Arar, Uluğ İğdemir, Sami N. Özerdim, C. 1, XXIII. Dizi, S. 26, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları, Ankara.
- Atay, F. R. (1984), *Çankaya*, Kırıl Matbaası, İstanbul.
- Avcıoğlu, D. (1990), *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Aydemir, Ş.S. (1968), *İkinci Adam İsmet İnönü (1884–1938)*, C. 1, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aydemir, Ş.S. (1968), *İkinci Adam İsmet İnönü (1938–1950)*, C. 2, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aydemir, Ş.S. (1969), *Tek Adam Mustafa Kemal (1922–1938)*, C. 3, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aysan, M. A. (1980), *100. Doğum Yıldönümünde Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, İÜ Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Bali, R. N. (Ağustos 2006), “II. Dünya Savaşı Yıllarında Nazilerin Türk Basınına Etkileme Çabaları”, *Toplumsal Tarih*, S. 152, s. 26–27–30.

- Bali, R. N. (2010), *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923–1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Beaud, M. (2003), *Kapitalizmin Tarihi*, Çev. Fikret Başkaya, Dost Kitabevi, Ankara.
- Berkes, N. (2009), *Türkiye 'de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, YKY, İstanbul.
- Blaisdell, D. C. (1979), *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi Düyunuunumiye*, Çev. Ali İhsan Dalgıç, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- Boratav, K. (1987), *Türkiye İktisat Tarihi 1908–1985*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Boratav, K. (1993), *Türkiye İktisat Tarihi 1908–1985*, Gerçek Yayınevi, Ankara.
- Boratav, K. (2006), *Türkiye 'de Devletçilik*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Can, B. B. (2000), *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908–1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 95, İstanbul.
- Cansen, E. (28 Eylül 2011), “İkinci devrim geliyor”, <http://hurarsiv.hurriyet.com/yazarlar/Default.aspx> 29.9.2011.
- Cem, İ. (1970), *Türkiye 'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Cemal, H. (2005), *Cumhuriyet 'i Çok Sevmiştim*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Coşar, N. (2004), *Kriz, Savaş ve Bütçe Politikası (1926-1950)*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Coşkunoğlu, F.O. (Aralık 2003), “Bir Sanayileşme ve Özelleştirme Romanı”, *Ekonom*, s.7–8.
- Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923–2000 (2002), C. 1, YKY, İstanbul.
- Çavdar, T. (1995), *Türkiye 'nin Demokrasi Tarihi 1839–1950*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Çavdar, T. (2004), *Türkiye 'nin Demokrasi Tarihi 1839–1950*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Dığıroğlu, F. (2007), *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü 'l Menfaa Reji Şirketi Trabzon Reji İdaresi 1883–1914*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Duru, O. (2007), *Amerikan gizli belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Düzel, N. (2011), *Korkusuz Tarih*, Alkım Yayınevi, İstanbul.
- Eğilmez, M., Kumcu, E. (2004), *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Eldem, V. (1973), *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar*, Der. Okyar O., Nalbantoğlu H.Ü., Yeditepe Üniversitesi Yayınları / C13, Ankara.
- Eldem, V. (1994), *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, VII. Dizi, S. 98, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları, Ankara.
- Erdem, H. (2010), *1920 Yılı ve Sol Muhalefet*, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Ergin, F. (1977), *Atatürk zamanında Türk ekonomisi*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları: No.1, İstanbul.

- Ergin, F. (1981), “*Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi*” konulu seminer, Yapı ve Kredi Bankası Halkla İlişkiler ve Kültür Danışmanlığı, İstanbul.
- Ertuğ, H.R. (1959), *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul.
- Girgin, A. (2001), *Türk Basın Tarihi'nde Yerel Gazetecilik*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Goloğlu, M. (1971), *Milli Mücadele Tarihi: Türkiye Cumhuriyeti 1923*, Başnur Matbaası, Ankara.
- Göcek, F. M. (1999), *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*, Ayraç Yayınevi, Ankara.
- Gönlübol M., Sar C. (1997), *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Görgülü, A. (2004), *Türkiye'de Ekonomi Basını, Ekonomi-Basın-İktidar İlişkisi* (Master Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara.
- Gülmez, N. (2010), *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Hale, W. (1986), *The Political and Economic Development of Modern Turkey*, Croom Helm, London & Sydney.
- Hançerlioğlu, O. (1981), *Ekonomi Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Hanioğlu, Ş. (2009), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Hatiboğlu, Z. (1981), *Gelişme İktisadı ve Türkiye'nin İktisadî Gelişmesi*, İstanbul Teknik Üniversite Matbaası, İstanbul.
- Haytoğlu, E. (2010), *Denizli Basın Tarihi (1909–2009)*, Pamukkale Üniversitesi Yayınları No:18, Denizli.
- Hershlag, Z. Y. (1968), *Turkey The Challenge Of Growth*, Leiden: E. J. Brill.
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tabloid> 30.05.2012
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Oktruva_vergisi 30.05.2012
- <http://www.koopkur.org.tr/tarihce.htm> 30.05.2012
- <http://www.eximbank.gov.tr/TR/belge/1-31/hakkimizda.html> 30.05.2012
- Hür, A. (24 Şubat 2007), “Mustafa Kemal ve muhalifleri (7)”,
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=213842> 30.05.2012
- Ilıcak, N. (1981), “*Atatürk ve Basın*” semineri, Türkiye Gazeteciler Sendikası İstanbul Şubesi, İstanbul.
- İlkin, A. (1981), “*Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi*” konulu seminer, Yapı ve Kredi Bankası Halkla İlişkiler ve Kültür Danışmanlığı, İstanbul.
- İnan, A. (1972), *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933*, TTK Yayınları, XVI. Seri, S: 14, Ankara.
- İnan, A. (1982), *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-04 Mart 1923*, TTK Yayınları, XVI. Dizi, S: 46, Ankara.

- İnan, A. (1989), *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*, TTK Yayınları, XVI. Dizi, S: 21, Ankara.
- İnuğur, M. N. (1988), *Türk Basınında "İz Bırakanlar"*, Der Yayınevi, İstanbul.
- İnuğur, M. N. (1993), *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul.
- Issawi, C. (1986), *The Economic History of Turkey 1800-1914*, The University of Chicago Press, Chicago and London.
- İstanbul Ticaret Odası, (2008), *Ekonomi Basın Tarihi–Türkiye Cumhuriyeti'nde Ekonomi Basını (1923-1960)*, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Karabekir, K. (2001), *Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi İktisat Esaslarımız*, Yay. Haz. Hülagü O. , Özalp Ö. H. , Emre Yayınları, İstanbul.
- Karaca, E. (1994), *Cumhuriyet Olayı*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Karakoç, E. (1998), *Basının Kamuoyunu Oluşturma Fonksiyonu (Örnek Olay: Susurluk)*, (Master Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Ankara.
- Karakuş, E. (1977), *40 Yıllık bir gazeteci gözü ile İşte Ankara*, Hür Yayın ve Ticaret A.Ş., İstanbul.
- Karaören, S. (1999), *Yunus Nadi Cumhuriyet Yolunda*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş. , İstanbul.
- Kepenek, Y., Yentürk N. (2009), *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Keser, İ. (1993), *Türkiyede Siyaset ve Devletçilik*, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Keyder, Ç. (1982), *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923-1929*, Yurt Yayınevi, İstanbul.
- Kili, S. (1995), *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, T. İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Kipal, U., Uyanık, Ö. (2001), *Türkiye Milli İktisat Tarihi (Devletçilik)*, Analiz Basım Yayın Uygulama Ltd. Şti., İstanbul.
- Krueger, A. O. (1974), *Foreign Trade Regimes and Economic Development: Turkey*, National Bureau Of Economic Research: Distributed By Columbia University Press, New York and London.
- Koç, V. (1983), *Hayat Hikâyem*, Otokoç Otomotiv Ticaret ve Sanayi A.Ş., İstanbul.
- Koçak, C. (1991), *Türk–Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları, Ankara.
- Koçak, C. (2009), *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Dönemin iç ve dış politikası üzerine bir araştırma*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Koçak, C. (2011), *Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Koloğlu, O. (2006), *Osmanlı'dan 21. yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- Konukman, R. E. (1991), *Çağ Atlayan Türkiye*, Haz. Kutlay Doğan, Grafiker Yayınevi, Ankara.
- Koraltürk, M. (2011), *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*, İletişim Yayıncılık, İstanbul.

- Köksal, B. A., İlkin, A. R. (1973), *Türkiye'de İktisadi Politikanın Gelişimi (1923-1973)*. Yapı Kredi Bankası A.Ş. , İstanbul.
- Köktener, A. (2005), *Bir Gazetenin Tarihi Cumhuriyet*, YKY, İstanbul.
- Kuruç, B. (1987), *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınları, İstanbul.
- Kuruç, B. (1988), *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932)*, C. 1, AÜSBF Yayınları, Ankara.
- Kuruç, B. (1993), *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1933-1935)*, C. 2, AÜSBF Yayınları, Ankara.
- Kuyaş, A. (Nisan 2010), "İttihat ve Terakki Dönemi (1908–1918), Basının ilk üç şehidi", *NTV Tarih*, S. 15, s. 34.
- Kuyucuklu, N. (1985), *İktisadi Olaylar Tarihi*, İÜ SBF Yayınları, İstanbul.
- Kuyucuklu, N. (1993), *Türkiye İktisadi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Lewis, B. (2008), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- Mazover, M. (2010), *Karanlık Kıta: Avrupa'nın Yirminci Yüzyılı*, Çev. Dilek Cenkçiler, YKY, İstanbul.
- Nadi, N. (1979), *Perde Aralığından*, Çağdaş Yayınları, İstanbul.
- Nadi, N. (1981), *Olur Şey Değil*, Çağdaş Yayınları, İstanbul.
- Nadi, Y. (1978), *Kurtuluş Savaşı Anıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul.
- Nadi, Y. (1997), *Türkiye'yi Sokakta Bulmadık*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş. , İstanbul.
- Oran, B. (2009), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2005), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2007), *Tarihin Sınırlarına Yolculuk*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2008), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2011), *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Ölçen, A. N. (2000), *Kemalizm'in Ekonomisi*, Güldikeni Yayınları, Ankara.
- Ökçün, A.G. (1997), *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, Ankara.
- Ökte, F. (1951), *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul.
- Özçelik, A. (1993), *Osmanlı Devleti'nin Çöküşünde Ekonomi Politik Baskılar Üzerine Bir Deneme*, Ecdad Yayım-Pazarlama, Ankara.
- Pamuk, Ş. (2005), *Osmanlı–Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Rosier, B. (1991), *İktisadi Kriz Kuramları*, Çev. Nurhan Yentürk, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sertel, Z. (1977), *Hatırladıklarım*, Gözlem Yayınları, İstanbul.

- Soyak, H. R. (2008), *Atatürk'ten Hatıralar*, YKY, 2008, İstanbul.
- Şahin, H. (1997), *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Tekeli, İ., İlkin, S. (1977), *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, ODTÜ, Ankara.
- Tekeli, İ., İlkin, S. (1982), *Uygulamaya Geçerken Türkiyede Devletçiliğin Oluşumu*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara.
- Tekeli, İ., İlkin, S. (2010), "II. Dünya Savaşında Milli Korunma Yasasının Uygulanmasında Yaşananlar", *Birinci İktisat Kongresi Tebliğleri-2*, Yay. No: 2010-67, s.398.
- Tezel, Y.S. (1986), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayıncılık, Ankara.
- Toker, M. (1970), *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Tokgöz, E. (2007), "Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi II*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Tokgöz, E. (2009), *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2009)*, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Tokgöz, E., Telatar, F., Şahinöz, A., Türkkan, E., Telatar, E., Kaynak, M., Gür, T. H., Akmut, Ö., Esen, O., Morgil, O., Oyan, O., Serin, N., Ongun, T., Uygur, E., Sariarslan, H., Sayan, S., Küçükler, C., Töre, N. (2001), *Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz*, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Tokgöz E., Uygur E. (2009), *Sekseninci Yılında Türkiye Ekonomi Kurumu (Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti)*, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Toprak Z. (1995), *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)–Milli İktisat–Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Topuz, H. (1973), *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Topuz, H. (2003), *Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Tunçay, M. (2009), *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tural, M. Â. (1987), *Atatürk Devrinde İktisâdi Yapılaşma ve Celâl Bayar (1920-1938)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Türesay, Ö. (Nisan 2010), "İlk Baskı Yılları (1866-1908), Sansür memurunun saltanatı", *NTV Tarih*, S. 15, s. 33.
- Uşaklıgil, E. (2011), *Benim Cumhuriyet'im*, Everest Yayınları, İstanbul.
- Ülken, Y. (1981), "Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi" konulu seminer, Yapı ve Kredi Bankası Halkla İlişkiler ve Kültür Danışmanlığı, İstanbul.
- Ülken, Y. (1981), *Atatürk ve İktisat İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve "Eklektik Model"*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Üzümcü, A., Dikkaya, M., Özyakışır, D. (2009), *Osmanlı'dan İki binli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, Ed. Çaylak, A., Göktepe, C., Dikkaya, M., Kapu, H., Savaş Yayınevi, Ankara.

Yenal, O. (2010), *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Yetkin, Ç. (1982), *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Karacan Yayınları, İstanbul.

Zeytinoğlu, E. (1981), “Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi” konulu seminer, Yapı ve Kredi Bankası Halkla İlişkiler ve Kültür Danışmanlığı, İstanbul.

WEB-1 (2012). Wikipedia's web site.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Politik_iktisat (30.05.2012)

WEB-2 (1988). Hülya Baykal, Atatürk Araştırma Merkezi web site.

<http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=953> (30.05.2012)

WEB-3 (2008). Ahmet Polatlı, Makaleler web site.

<http://www.makaleler.com/basin-ve-yayin-makaleleri/milli-mucadele-donemi-1919-1923-basin.htm> (30.05.2012)

WEB-4 (2009). TBMM web site.

<http://www.tbmm.gov.tr/TBMMAlbum/Cilt1/index.html> (13.02.2012)

WEB-5 (2005). Nurettin Gülmez, Atatürk Araştırma Merkezi web site.

<http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&No=1065> (30.05.2012)

Cumhuriyet Gazetesi

Başmakale, 1 Ocak 1930, *Cumhuriyet*.

Başmakale, 2 Ocak 1930, *Cumhuriyet*.

4 Ocak 1930, *Cumhuriyet*.

6 Ocak 1930, *Cumhuriyet*.

9 Ocak 1930, *Cumhuriyet*.

11 Kânunusani 1930, *Cumhuriyet*.

Başmakale, 12 Kânunusani 1930, *Cumhuriyet*.

13 Kânunusani 1930, *Cumhuriyet*.

17 Kânunusani 1930, *Cumhuriyet*.

18 Kânunusani 1930, *Cumhuriyet*.

3 Şubat 1930, *Cumhuriyet*.

Başmakale, 6 Şubat 1930, *Cumhuriyet*.

8 Şubat 1930, *Cumhuriyet*.

11 Şubat 1930, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 15 Şubat 1930, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 16 Şubat 1930, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 17 Şubat 1930, *Cumhuriyet*.
18 Şubat 1930, *Cumhuriyet*.
21 Şubat 1930, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 26 Şubat 1930, *Cumhuriyet*.
18 Mart 1930, *Cumhuriyet*.
19 Mart 1930, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 20 Mart 1930, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 27 Mart 1930, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 30 Mart 1930, *Cumhuriyet*.
1 Nisan 1930, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 2 Nisan 1930, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 6 Nisan 1930, *Cumhuriyet*.
Başmakale 7 Nisan 1930, *Cumhuriyet*.
8 Mayıs 1930, *Cumhuriyet*.
9 Mayıs 1930, *Cumhuriyet*.
13 Mayıs 1930, *Cumhuriyet*.
14 Mayıs 1930, *Cumhuriyet*.
18 Mayıs 1930, *Cumhuriyet*.
25 Mayıs 1930, *Cumhuriyet*.
2 Haziran 1930, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 5 Haziran 1930, *Cumhuriyet*.
8 Haziran 1930, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 11 Haziran 1930, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 13 Haziran 1930, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 16 Haziran 1930, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 17 Haziran 1930, *Cumhuriyet*.
18 Haziran 1930, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 20 Haziran 1930, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 26 Haziran 1930, *Cumhuriyet*.
30 Haziran 1930, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 2 Temmuz 1930, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 4 Temmuz 1930, *Cumhuriyet*.

- Başmakale, 10 Temmuz 1930, *Cumhuriyet*.
 14 Temmuz 1930, *Cumhuriyet*.
 27 Temmuz 1930, *Cumhuriyet*.
 12 Ağustos 1930, *Cumhuriyet*.
 13 Ağustos 1930, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 17 Ağustos 1930, *Cumhuriyet*.
 19 Ağustos 1930, *Cumhuriyet*.
 21 Ağustos 1930, *Cumhuriyet*.
 29 Ağustos 1930, *Cumhuriyet*.
 31 Ağustos 1930, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 2 Eylül 1930, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 7 Eylül 1930, *Cumhuriyet*.
 9 Eylül 1930, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 10 Eylül 1930, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 11 Eylül 1930, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 12 Eylül 1930, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 14 Eylül 1930, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 18 Eylül 1930, *Cumhuriyet*.
 19 Eylül 1930, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 29 Eylül 1930, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 23 Ekim 1930, *Cumhuriyet*.
 30 Teşrinievvel 1930, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 1 Kânunuevvel 1930, *Cumhuriyet*.
 8 Kânunuevvel 1930, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 12 Aralık 1930, *Cumhuriyet*.
 14 Kânunuevvel 1930, *Cumhuriyet*.
 25 Kânunuevvel 1930, *Cumhuriyet*.
 1 Kânunusani 1931, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 25 Şubat 1931, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 1 Mart 1931, *Cumhuriyet*.
 7 Mart 1931, *Cumhuriyet*.
 14 Mart 1931, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 15 Mart 1931, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 27 Mart 1931, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 29 Mart 1931, *Cumhuriyet*.

- Başmakale, 2 Nisan 1931, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 6 Nisan 1931, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 7 Nisan 1931, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 12 Mayıs 1931, *Cumhuriyet*.
19 Mayıs 1931, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 21 Mayıs 1931, *Cumhuriyet*.
22 Mayıs 1931, *Cumhuriyet*.
11 Haziran 1931, *Cumhuriyet*.
16 Haziran 1931, *Cumhuriyet*.
17 Haziran 1931, *Cumhuriyet*.
19 Haziran 1931, *Cumhuriyet*.
24 Haziran 1931, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 15 Temmuz 1931, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 17 Temmuz 1931, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 22 Temmuz 1931, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 26 Temmuz 1931, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 30 Temmuz 1931, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 1 Ağustos 1931, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 3 Ağustos 1931, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 4 Ağustos 1931, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 6 Ağustos 1931, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 9 Ağustos 1931, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 14 Ağustos 1931, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 26 Ağustos 1931, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 16 Eylül 1931, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 17 Eylül 1931, *Cumhuriyet*.
22 Eylül 1931, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 23 Eylül 1931, *Cumhuriyet*.
25 Eylül 1931, *Cumhuriyet*.
27 Eylül 1931, *Cumhuriyet*.
2 Teşrinisani 1931, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 17 Teşrinisani 1931, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 21 Teşrinisani 1931, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 24 Teşrinisani 1931, *Cumhuriyet*.
27 Kasım 1931, *Cumhuriyet*.

- 28 Teşrinisani 1931, *Cumhuriyet*.
 30 Teşrinisani 1931, *Cumhuriyet*.
 10 Kânunuevvel 1931, *Cumhuriyet*.
 13 Kânunuevvel 1931, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 5 Kânunusani 1932, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 6 Kânunusani 1932, *Cumhuriyet*.
 8 Kânunusani 1932, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 9 Kânunusani 1932, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 29 Kânunusani 1932, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 30 Kânunusani 1932, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 6 Şubat 1932, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 29 Şubat 1932, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 3 Mart 1932, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 5 Mart 1932, *Cumhuriyet*.
 6 Mart 1932, *Cumhuriyet*.
 9 Mart 1932, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 10 Mart 1932, *Cumhuriyet*.
 11 Mart 1932, *Cumhuriyet*.
 29 Mart 1932, *Cumhuriyet*.
 4 Nisan 1932, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 8 Nisan 1932, *Cumhuriyet*.
 15 Nisan 1932, *Cumhuriyet*.
 16 Nisan 1932, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 6 Mayıs 1932, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 11 Mayıs 1932, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 12 Mayıs 1932, *Cumhuriyet*.
 16 Mayıs 1932, *Cumhuriyet*.
 18 Mayıs 1932, *Cumhuriyet*.
 23 Mayıs 1932, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 4 Haziran 1932, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 13 Haziran 1932, *Cumhuriyet*.
 15 Haziran 1932, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 30 Haziran 1932, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 23 Temmuz 1932, *Cumhuriyet*.
 24 Ağustos 1932, *Cumhuriyet*.

- 22 Eylül 1932, *Cumhuriyet*.
 23 Eylül 1932, *Cumhuriyet*.
 26 Eylül 1932, *Cumhuriyet*.
 1 Teşrinivevvel 1932, *Cumhuriyet*.
 4 Teşrinisani 1932, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 20 Kânunuevvel 1932, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 23 Kânunusani 1933, *Cumhuriyet*.
 24 Kânunusani 1933, *Cumhuriyet*.
 25 Ocak 1933, *Cumhuriyet*.
 2 Şubat 1933, *Cumhuriyet*.
 5 Şubat 1933, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 22 Şubat 1933, *Cumhuriyet*.
 24 Şubat 1933, *Cumhuriyet*.
 28 Şubat 1933, *Cumhuriyet*.
 19 Mart 1933, *Cumhuriyet*.
 25 Mart 1933, *Cumhuriyet*.
 26 Mart 1933, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 31 Mart 1933, *Cumhuriyet*.
 3 Nisan 1933, *Cumhuriyet*.
 11 Nisan 1933, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 14 Nisan 1933, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 24 Nisan 1933, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 26 Nisan 1933, *Cumhuriyet*.
 4 Haziran 1933, *Cumhuriyet*.
 6 Haziran 1933, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 9 Haziran 1933, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 14 Haziran 1933, *Cumhuriyet*.
 12 Temmuz 1933, *Cumhuriyet*.
 6 Ağustos 1933, *Cumhuriyet*.
 17 Ağustos 1933, *Cumhuriyet*.
 21 Eylül 1933, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 1 Teşrinivevvel 1933, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 3 Teşrinivevvel 1933, *Cumhuriyet*.
 17 Ekim 1933, *Cumhuriyet*.
 18 Ekim 1933, *Cumhuriyet*.

- 29 Teşrinevvel 1933, *Cumhuriyet*.
 30 Teşrinevvel 1933, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 26 Teşrinisani 1933, *Cumhuriyet*.
 2 Kânunuevvel 1933, *Cumhuriyet*.
 12 Kânunuevvel 1933, *Cumhuriyet*.
 19 Kânunuevvel 1933, *Cumhuriyet*.
 28 Kânunuevvel 1933, *Cumhuriyet*.
 31 Kânunuevvel 1933, *Cumhuriyet*.
 5 Ocak 1934, *Cumhuriyet*.
 7 Ocak 1934, *Cumhuriyet*.
 9 Ocak 1934, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 13 Şubat 1934, *Cumhuriyet*.
 16 Şubat 1934, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 23 Şubat 1934, *Cumhuriyet*.
 23 Mart 1934, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 5 Nisan 1934, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 17 Nisan 1934, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 18 Nisan 1934, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 20 Nisan 1934, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 22 Nisan 1934, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 25 Nisan 1934, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 15 Mayıs 1934, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 17 Mayıs 1934, *Cumhuriyet*.
 18 Mayıs 1934, *Cumhuriyet*.
 20 Mayıs 1934, *Cumhuriyet*.
 22 Mayıs 1934, *Cumhuriyet*.
 28 Mayıs 1934, *Cumhuriyet*.
 3 Haziran 1934, *Cumhuriyet*.
 20 Eylül 1934, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 26 Ekim 1934, *Cumhuriyet*.
 7 Kasım 1934, *Cumhuriyet*.
 22 Teşrinisani 1934, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 27 Teşrinisani 1934, *Cumhuriyet*.
 8 Kânunusani 1934, *Cumhuriyet*.
 9 Kânunusani 1934, *Cumhuriyet*.

- 10 Kânunusani 1934, *Cumhuriyet*.
- 12 Kânunusani 1934, *Cumhuriyet*.
- 2 Ocak 1935, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 4 Şubat 1935, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 5 Şubat 1935, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 16 Şubat 1935, *Cumhuriyet*.
- 20 Şubat 1935, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 25 Şubat 1935, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 27 Şubat 1935, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 28 Şubat 1935, *Cumhuriyet*.
- 1 Nisan 1935, *Cumhuriyet*.
- 16 Nisan 1935, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 29 Nisan 1935, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 3 Mayıs 1935, *Cumhuriyet*.
- 7 Mayıs 1935, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 12 Mayıs 1935, *Cumhuriyet*.
- 23 Mayıs 1935, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 30 Mayıs 1935, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 7 Haziran 1935, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 15 Haziran 1935, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 3 Temmuz 1935, *Cumhuriyet*.
- 14 Ağustos 1935, *Cumhuriyet*.
- 11 Ekim 1935, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 13 İkinciteşrin 1935, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 7 İkincikanun 1936, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 30 İkincikanun 1936, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 12 Mart 1936, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 13 Mart 1936, *Cumhuriyet*.
- 1 Mayıs 1936, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 12 Eylül 1936, *Cumhuriyet*.
- 20 Birinciteşrin 1936, *Cumhuriyet*.
- 18 İkinciteşrin 1936, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 17 Birincikanun 1937, *Cumhuriyet*.
- 19 Birincikanun 1936, *Cumhuriyet*.
- 14 Mart 1937, *Cumhuriyet*.

Başmakale 4 Nisan 1937, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 7 Nisan 1937, *Cumhuriyet*.
14 Temmuz 1937, *Cumhuriyet*.
28 Ağustos 1937, *Cumhuriyet*.
4 Eylül 1937, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 7 Eylül 1937, *Cumhuriyet*.
23 Eylül 1937, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 9 Birinciteşrin 1937, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 14 Birinciteşrin 1937, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 18 Birinciteşrin 1937, *Cumhuriyet*.
30 Birinciteşrin 1937, *Cumhuriyet*.
2 İkinciteşrin 1937, *Cumhuriyet*.
7 İkinciteşrin 1937, *Cumhuriyet*.
9 İkinciteşrin 1937, *Cumhuriyet*.
11 İkinciteşrin 1937, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 7 İkincikanun 1938, *Cumhuriyet*.
21 İkincikanun 1938, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 31 İkincikanun 1938, *Cumhuriyet*.
2 Şubat 1938, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 21 Şubat 1938, *Cumhuriyet*.
14 Mayıs 1938, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 3 Haziran 1938, *Cumhuriyet*.
9 Temmuz 1938, *Cumhuriyet*.
10 Temmuz 1938, *Cumhuriyet*.
13 Temmuz 1938, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 20 Temmuz 1938, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 23 Temmuz 1938, *Cumhuriyet*.
29 Temmuz 1938, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 10 Ağustos 1938, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 13 Eylül 1938, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 26 Eylül 1938, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 30 Eylül 1938, *Cumhuriyet*.
7 Birinciteşrin 1938, *Cumhuriyet*.
9 Birinciteşrin 1938, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 21 İlkteşrin 1938, *Cumhuriyet*.

- Başmakale, 9 İkincikanun 1939, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 20 İkincikanun 1939, *Cumhuriyet*.
9 Şubat 1939, *Cumhuriyet*.
11 Şubat 1939, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 22 Mart 1939, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 20 Mayıs 1939, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 21 Mayıs 1939, *Cumhuriyet*.
31 Mayıs 1939, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 6 Eylül 1939, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 14 Eylül 1939, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 24 Eylül 1939, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 16 Birinciteşrin 1939, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 26 Birinciteşrin 1939, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 9 İkincikanun 1940, *Cumhuriyet*.
21 Şubat 1940, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 5 Mart 1940, *Cumhuriyet*.
21 Mart 1940, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 6 Nisan 1940, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 25 Temmuz 1940, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 26 Temmuz 1940, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 30 Temmuz 1940, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 31 Temmuz 1940, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 1 Ağustos 1940, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 8 Ağustos 1940, *Cumhuriyet*.
21 Birincikanun 1940, *Cumhuriyet*.
26 Birincikanun 1940, *Cumhuriyet*.
27 Birincikanun 1940, *Cumhuriyet*.
28 İkincikanun 1940, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 29 Birincikanun 1940, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 27 Şubat 1941, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 2 Mart 1941, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 7 Haziran 1941, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 20 Haziran 1941, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 21 Haziran 1941, *Cumhuriyet*.
Başmakale, 27 Haziran 1941, *Cumhuriyet*.

- Başmakale, 13 Ağustos 1941, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 11 Eylül 1941, *Cumhuriyet*.
- 26 Eylül 1941, *Cumhuriyet*.
- 2 Birinciteşrin 1941, *Cumhuriyet*.
- 10 Birinciteşrin 1941, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 17 Birinciteşrin 1941, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 12 İkinciteşrin 1941, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 13 İkinciteşrin 1941, *Cumhuriyet*.
- 1 Ocak 1942, *Cumhuriyet*.
- 14 İkincikanun 1942, *Cumhuriyet*.
- 18 İkincikanun 1942, *Cumhuriyet*.
- 20 İkincikanun 1942, *Cumhuriyet*.
- 21 İkincikanun 1942, *Cumhuriyet*.
- 23 İkincikanun 1942, *Cumhuriyet*.
- 30 İkincikanun 1942, *Cumhuriyet*.
- 1 Şubat 1942, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 15 Şubat 1942, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 9 Mart 1942, *Cumhuriyet*.
- 26 Mart 1942, *Cumhuriyet*.
- 15 Mayıs 1942, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 17 Temmuz 1942, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 18 Temmuz 1942, *Cumhuriyet*.
- 25 Temmuz 1942, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 26 Temmuz 1942, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 29 Temmuz 1942, *Cumhuriyet*.
- 13 Ağustos 1942, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 23 Ağustos 1942, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 25 Ağustos 1942, *Cumhuriyet*.
- 26 Ağustos 1942, *Cumhuriyet*.
- Başmakale, 12 Eylül 1942, *Cumhuriyet*.
- 17 Eylül 1942, *Cumhuriyet*.
- 24 Eylül 1942, *Cumhuriyet*.
- 25 Eylül 1942, *Cumhuriyet*.
- 4 Ekim 1942, *Cumhuriyet*.
- 16 Birinciteşrin 1942, *Cumhuriyet*

- 17 Birinciteşrin 1942, *Cumhuriyet*.
 22 Birinciteşrin 1942, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 27 Birinciteşrin 1942, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 3 İkinciteşrin 1942, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 4 İkinciteşrin 1942, *Cumhuriyet*.
 5 Birincikanun 1942, *Cumhuriyet*.
 9 Aralık 1942, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 12 Aralık 1942, *Cumhuriyet*.
 13 Aralık 1942, *Cumhuriyet*.
 16 Aralık 1942, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 17 Aralık 1942, *Cumhuriyet*.
 25 Aralık 1942, *Cumhuriyet*.
 28 Aralık 1942, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 6 İkincikanun 1943, *Cumhuriyet*.
 8 Ocak 1943, *Cumhuriyet*.
 9 Ocak 1943, *Cumhuriyet*.
 12 Ocak 1943, *Cumhuriyet*.
 14 Ocak 1943, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 18 İkincikanun 1943, *Cumhuriyet*.
 21 İkincikanun 1943, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 23 Ocak 1943, *Cumhuriyet*.
 6 Mart 1943, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 3 Nisan 1943, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 19 Nisan 1943, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 19 Haziran 1943, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 10 Temmuz 1943, *Cumhuriyet*.
 20 Temmuz 1943, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 3 Ağustos 1943, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 27 İkinciteşrin 1943, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 29 İkinciteşrin 1943, *Cumhuriyet*.
 31 Birincikanun 1943, *Cumhuriyet*.
 10 Şubat 1944, *Cumhuriyet*.
 12 Şubat 1944, *Cumhuriyet*.
 24 Şubat 1944, *Cumhuriyet*.
 11 Mart 1944, *Cumhuriyet*.

- 16 Mart 1944, *Cumhuriyet*.
 26 Mart 1944, *Cumhuriyet*.
 2 Nisan 1944, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 7 Nisan 1944, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 9 Nisan 1944, *Cumhuriyet*.
 16 Nisan 1944, *Cumhuriyet*.
 19 Nisan 1944, *Cumhuriyet*.
 21 Nisan 1944, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 22 Nisan 1944, *Cumhuriyet*.
 11 Mayıs 1944, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 12 Mayıs 1944, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 14 Mayıs 1944, *Cumhuriyet*.
 24 Mayıs 1944, *Cumhuriyet*.
 25 Mayıs 1944, *Cumhuriyet*.
 27 Mayıs 1944, *Cumhuriyet*.
 31 Mayıs 1944, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 13 Haziran 1944, *Cumhuriyet*.
 15 Haziran 1944, *Cumhuriyet*.
 17 Haziran 1944, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 3 Ağustos 1944, *Cumhuriyet*.
 4 Ağustos 1944, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 22 Ağustos 1944, *Cumhuriyet*.
 18 Aralık 1944, *Cumhuriyet*.
 5 Ocak 1945, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 9 Ocak 1945, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 24 Şubat 1945, *Cumhuriyet*.
 5 Mayıs 1945, *Cumhuriyet*.
 15 Mayıs 1945, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 16 Mayıs 1945, *Cumhuriyet*.
 18 Mayıs 1945, *Cumhuriyet*.
 26 Mayıs 1945, *Cumhuriyet*.
 27 Mayıs 1945, *Cumhuriyet*.
 30 Mayıs 1945, *Cumhuriyet*.
 5 Haziran 1945, *Cumhuriyet*.
 Başmakale, 6 Haziran 1945, *Cumhuriyet*.

Başmakale, 29 Haziran 1945, *Cumhuriyet*.

Başmakale, 30 Haziran 1945, *Cumhuriyet*.

Başmakale, 1 Temmuz 1945, *Cumhuriyet*.

20 Ağustos 1945, *Cumhuriyet*.

Başmakale, 21 Ağustos 1945, *Cumhuriyet*.

Başmakale, 3 Eylül 1945, *Cumhuriyet*.

Başmakale, 20 Eylül 1945, *Cumhuriyet*.

Başmakale, 30 Eylül 1945, *Cumhuriyet*.

13 Ekim 1945, *Cumhuriyet*.

Başmakale, 4 Aralık 1945, *Cumhuriyet*.

Başmakale, 16 Aralık 1945, *Cumhuriyet*.

Başmakale, 21 Aralık 1945, *Cumhuriyet*.

ÖZGEÇMİŞ

27.02.1967 tarihinde Kars'ın ıldır (Ardahan) ilçesinde doğdu. İlkokulu İstanbul Kartal Maltepe Afyon İlkokulu'nda, liseyi Erzincan Lisesi'nde tamamladı. 1988 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yıl içinde İnterbank A.Ş.'nde göreve başladı. İnterbank'ın Dış Ticaret, Merkezi Operasyon, Teftiş Kurulu, Operasyon Yönetmenliği ve Şube Müdürlüğü gibi değişik kadrolarında görev yaptı. 1999 yılında Beliz Gıda Tic. ve Ltd. Şti.'nin kurucuları arasında yer aldı. Daha sonraki iş hayatına bir aile firması olan Sağlam Tekstil Makina San. Tic. Ltd. Şti.'nde devam etti.